

O.U.AVLAYEV, S.R.MIRZAYEVA,
SH.R.SAMAROVA

MAXSUS FANLARNI O'QITISH METODIKASI

O.U.AVLAYEV, S.R.MIRZAYEVA, SH.R.SAMAROVA

**MAXSUS FANLARNI O‘QITISH
METODIKASI**

O‘QUV QO‘LLANMA

**TOSHKENT – 2022
«YANGI CHIRCHIQ BOOK» NASHRIYOTI**

UO'K: 114.17.201
KBK: 44.9.(50'zb)

O.U.Avlayev, S.R.Mirzayeva, Sh.R.Samarova
MAXSUS FANLARNI O'QITISH METODIKASI. O'quv qo'llanma.
– Toshkent: «Yangi chirchiq book» nashriyoti. 2022, 352 bet.

Ushbu o'quv qo'llanma psixologiya fanlarini o'qitishda zamonaviy ta'lim metodlaridan foydalanish, o'quv jarayonida treninglar, yakka tartibda, juftlikda, kichik guruhlar va jamoada ishlashni tashkil qilgan holda ilg'or ta'lim metodlarini amaliyotga joriy qilish hamda pedagogik jarayonga yangicha yondashuv masalalariga bag'ishlangan. Qo'llanma materiallarida bo'lajak o'qituvchilarda global tafakkur, kompetentlik, professionallikni shakllantirish, nazariy va amaliy mashg'ulotlar, mustaqil ta'lim turlari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish, ulardan o'z pedagogik faoliyatlarida samarali foydalanishlarini ta'minlash ko'zda tutilgan.

Ushbu o'quv qo'llanma oliy o'quv yurtlarining magistratura talabalari, tadqiqotchilar, izlanuvchilari va barcha pedagoglar uchun mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

psixologiya.fanlari.doktori., prof. **A.Rasulov** (O'zMU)

pedagogika.fanlari.nomzodi, dosent. **Sh. Abdujalilova** (ChDPI)

O'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2022 yil 9 senyabrdagi 302-sonli buyrug'iga asosan nashrga tavsiya etildi.

ISBN 978-9943-9170-5-7

© «YANGI CHIRCHIQ BOOK» nashriyoti, 2022

KIRISH

Respublikamizda amalga oshirilayotgan tub o'zgarishlar jamiyat hayotining barcha sohaları uchun kadrlar tayyorlash ishini zamonaviy darajada olib borishni talab qiladi. Shu munosabat bilan mutaxassislar tayyorlash jarayonida ilg'or ta'lim texnologiyalaridan unumli foydalanishni tashkil etish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

"Ta'lim to'g'risida"gi qonun, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning amaliyotga to'liq tatbiq etilishini ta'minlash zamonaviy darajada bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lgan bo'lg'usi mutaxassislarni tayyorlashni talab qiladi.

Hozirgi ta'lim texnologiyalari va ilg'or ta'lim metodlarining bilim olish, olingan bilimni boshqalarga o'rgatish, bilimlardan amalda foydalana bilish va yangi bilimlarni yaratishdagi o'rni va ahamiyatini quyidagi fikrlar orqali ifodalash mumkin:

Bilim olishdan bilim berish afzalroqdir.

Bilim berish savob ishlardan biridir.

Bilim berishdan bilimni ishlata bilish muhimroqdir.

Bilimni ishlata bilishdan undan foydalanish sohalarini kengaytirish muhimroq.

Yangi bilim yaratish mexanizmini o'rgatish bilim berishdan muhimdir.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinish turibdiki, fanni o'qitish jarayonida ta'lim oluvchiga bilim berish, bilimni ishlata bilishni, undan amalda foydalana bilishni va pirovardida yangi bilim yaratish mexanizmini o'rgatishda ta'lim metodlarini samarali qo'llash muhim ahamiyatga ega.

Ta'lim jarayonining bugungi vazifalaridan biri o'quvchilarni kun sayin oshib borayotgan axborot-ta'lim muhiti sharoitida mustaqil ravishda faoliyat ko'rsata olishga, axborot oqimidan oqilona foydalanishga o'rgatishdan iborat. Buning uchun ularga uzluksiz ravishda mustaqil ishlash imkoniyati va sharoitini yaratib berish zarur. Bundan esa, ta'lim jarayonida ta'lim oluvchining diqqat markazida bo'lishini hamda yoshlarning mustaqil bilim olishlarini ta'minlash ta'lim samaradorligini oshirish uchun muhim ekanligi ma'lum bo'ladi.

Ta'lim jarayonida ta'lim oluvchining diqqat markazida bo'lishini ta'minlash uchun ta'lim muassasalariga o'z sohasidagi bilimlarni mustahkam egallashdan tashqari zamonaviy pedagogik texnologiyalarni va interfaol ta'lim metodlarini biladigan, ulardan o'quv va tarbiyaviy mashg'ulotlarni tashkil etishda samarali foydalana oladigan o'qituvchilar kerak.

Ushbu o'quv qo'llanma umumiy o'rta ta'lim, kasb-hunar ta'limi va oliy ta'lim muassasalari o'quv jarayoniga ta'lim texnologiyalarini joriy qilishni o'rgatishga qaratilgan bo'lib, ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan o'quvchilarni o'qitish jarayonida treninglar, yakka tartibda, juftlikda, kichik guruhlar va jamoada ishlashni tashkil qilgan holda yangi ta'lim texnologiyalaridan foydalanish hamda pedagogik jarayonga yangicha yondashuv masalalariga bag'ishlangan.

Mazkur o'quv qo'llanmada keltirilgan ta'lim metodlaridan har bir o'qituvchi o'zi o'qitayotgan fanning mazmuni, maqsadi, shuningdek, mavjud sharoitlar hamda ta'lim oluvchilarning imkoniyati va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda foydalanishi mumkin.

I-MAVZU: MAXSUS (PSIXOLOGIYA) FANLARINI O'QITISH METODIKASI FANINING MAQSADI VA VAZIFALARI

Reja:

1. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi fanining predmeti, maqsad va vazifalari.
2. O'zbekiston psixologlari tadqiqotlarida o'qitish muammolari

Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi fanining predmeti, maqsad va vazifalari

O'quv maaqsadlari fanning maqsadlari bilan bog'liqdir. Ko'pchilik olimlar psixologiyani tabiiy biologik yoki bioijtimoiy fan sifatida idrok etilishi ko'pgina munozaralarni yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. V.Ya. Lyadusning fikricha, psixologiyani ijtimoiy-tarixiy fan sifatida talqin etish kerak. Bu esa uning tarkibidagi tadqiqotlar tabiiy fanlar usullarini rad etmaydi. Shu o'rinda gumanitar idrok etish-o'rganilayotgan ob'ektga sub'ektning boshqacha munosabatini o'zda tutadi. Bu borada M.Vaxtinning fikricha, buyumni idrok etish va shaxsni idrok etish ikki xil narsalardir. Buyumni bir tomonlama sub'ektni esa oxirigacha idrok etiladi.

Gumanitar idrok qilish xususiyatlaridan kelib faning predmeti maqsadi va vazifalari aniqlanadi.

Fanning predmeti-o'qitish jarayoni hamda o'quvchilarning bilimlarning samarali o'zlashtirishlarini ta'minlaydigan usul va vositalar shuningdek pedagogik jarayon, o'qituvchi o'quvchi munosabatlari.

Fanining maqsadi-turli hayotiy sharoitlarda odamlar bilan muloqot va munosabat qila olish uchun zarur bilimlar metodlarni nazariy va amaliy jihatdan egallashdir;

Psixologiyani o'qitish faqat boshqa odamlarning xulq-atvorini fikrlash tarzi usullarini o'zgartirish emas, ayni vaqtda insonga o'zini o'zgartirish usullarini ham o'rganishga yo'naltiradi.

Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasining asosiy maqsadi-ilmiy dunyoqarash va mustahkam e'tiqodi shakllangan hamda jamiyat qurilishiga amaliy jihatdan yo'nalgan mutaxassis shaxsini tayyorlashdan iborat.

O'qitish metodikasining vazifalari:

1. Psixologiya fanlarini mazmun mohiyatini tushunish va tahlil qila olish;
2. Psixologiya fani bo'yicha bo'lajak o'qituvchilarni ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish ko'nikma malakalari bilan qurollantirish uchun ularni o'qitishning eng samarali shakl, metod va usullarini tizimlashtiradi.

3. Psixologiya fanini o'qitish bo'yicha to'plangan amaliy tajribalarni tizimlashtirish va kelajakka tavsiyalar ishlab chiqish;

4. Psixologiya fanidan dars beradigan bo'lajak o'qituvchilarni o'z faoliyatlariga ijodiy yondashuvga o'rgatish;

5. Talabalar-bo'lajak o'qituvchilarda ilmiy dunyoqarash va yuksak ahloqiy sifatlarini tarkib toptirish;

6. Talabalarda kasbiy yo'nalganlikni tarbiyalash ularda o'qituvchi faoliyatiga qiziqishni oshirish, bolalarga bo'lgan muhabbat va ularni o'rganishga bo'lgan intilishini kuchaytirish

7. Talabalarda psixologiya bo'yicha egallangan bilimlarni pedagogik amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirish.

Psixologiya fani o'qituvchisi psixologiya kursini tuzish uchun asos bo'lgan quyidagi tamoyillarni bilish kerak:

1. Barcha psixik hodisalar, voqelikning in'ikosi aksidir.

2. Psixika bu yuksak taraqqiy etgan materiya ya'ni miyaning xususiyatidir.

3. Insonning butun psixik faoliyati sababiy taqazolangan (inson-muhit munosabatlari)

4. Barcha psixik hodisalar taraqqiy etib beruvchi birliklar sifatida quriladi. (inson kamoloti davomida bilimlari rivojlanib boradi).

5. Inson texnikasi uning faoliyatida shakllanadi va namoyon bo'ladi. (inson-faoliyat)

6. Har bir psixik hodisa bir butun yaxlit holda ko'rib chiqishi kerak. (shaxsning barcha jarayonlari bir-biri bilan uzviy bog'liq)

7. Nazariy psixologiya bilimlarini amaliy pedagogik faoliyat bilan bog'lashi kerak.

Metodika -- pedagogik fanlar, shuningdek ijtimoiy tizim talab qiladigan, pedagogika fani ko'rsatgan umumiy o'rta va oliy ta'limning maqsad vazifalariga mos ravishda ishlab chiqiladi.

Dars berish metodikasi - bu o'quv fani xususiyatining sharti sifatida ta'lim va tarbiya jarayonining tizimi haqidagi ko'rsatmadir.

O'zbekiston psixologlari tadqiqotlarida o'qitish muammolari

Ta'lim tizimini tubdan tashkil qilish o'quv faoliyatini takomillashtirish, o'quvchi shaxsini psixologik jihatdan rivojlantirish hozirgi kunda dolzarb masala hisoblanadi. Bu borada O'zbekiston psixologlaridan M.G.Davletshin, B.R.Qodirov, E.G'oziev, R.I.Sunnatova, S.Jalilova, F.Haydarov, Z.T.Nishonovalar tomonidan bu borada tadqiqot ishlari olib borilib ta'lim muassasalarida o'qitish, tarbiya berish masalalari atroflicha yoritib berilgan.

M.G.Davletshin o'z tadqiqotlarida talabalarning o'qish faoliyatidagi ko'nikma, malakalarini hosil bo'lishi va psixik qobiliyatlarni rivojlantirish masalalarini ilgari surdi. Shuningdek, uning shogirdlari tomonidan tadqiqot muammosini ilmiy dalillar asosida asoslab berganlar.

Jumladan, M.G.Davletshin, S.X.Jalilovalar tomonidan hozirgi zamon ta'limining asosiy yo'nalishlari sifatida quyidagilar belgilangan.

a) Ta'limning har bir darajasini uzluksiz ta'lim tizimining tarkibiy qismi sifatida anglash. Bu yo'nalish maktab bilan oliy o'quv yurti o'rtasidagi aloqa muammolarinigina emas, balki talabalarning kasbiy tayyorligini oshirish vazifasini hisobga olgan holda oliy o'quv yurti bilan mutaxassisning ishlab chiqarish faoliyati o'rtasidagi aloqani ham ko'zda tutadi.

b) «Ta'limni industriallashtirish» ya'ni kompyuterlashtirish va texnologiyalashtirish asosida hozirgi zamon jamiyatining aqliy faoliyatini kuchaytirish

v) Ta'limning hozirgi vaqtgacha ustunlik qilgan axborot beruvchilik shakllaridan faol o'qitish metodlari va shakllariga o'tish. Bu yo'nalish «Xotira maktabi»dan «tushunish maktabi», «tafakkur maktabi»ga o'tishdan iborat.

g) O'quv tarbiyaviy jarayonni tashkil qilish va boshqarishning qat'iy belgilangan nazorat usullaridan rivojlantiruvchi, faollashtiruvchi, takomillashtiruvchi usullar va o'yin usullariga o'tish. Bu esa ta'lim oluvchilarning tashkiliy-ijodiy, mustaqil faoliyatini qo'llab quvvatlash va uni rivojlantirishni taqozo etadi.

d) Ta'lim oluvchi va muallim o'rtasidagi o'zaro ta'sirini tashkil etish, ta'lim oluvchilarning birgalikdagi jamoa faolligi sifatida tashkil qilish zaruriyati qayd qilinadi. Bunda asosiy urug', o'qituvchining bilim berish faoliyatidan talabaniq bilim olish faoliyatiga o'tkaziladi.

Psixolog E.G'oziev tomonidan ham o'quvchilar o'quv faoliyatlari xususiyatlari talabalar o'qish jarayonlari va undagi qiyinchiliklar masalalari tadqiq qilingan. Uning "O'quv faoliyatini boshqarishi" nomli o'quv qo'llanmasida o'quv jarayonini boshqarish, bu borada xorij tadqiqotlari o'quvchi shaxsi va aqliy taraqqiyot, intellekt muammolari tahlil qilingan. Shuningdek, olim tomonidan tafakkur muammosi keng doirada talqin qilinib, yoshga xos tafakkur jarayonlarini rivojlanish ko'rsatkichlari tadqiqot natijalari asosida yoritib berilgan.

Ma'lumki talabalarning yetakchi faoliyati o'qish hisoblanadi. O'quv faoliyati jarayonida mutaxassislarni tayyorlashning asosiy maqsadlariga erishiladi. O'qish faoliyati talabaniq psixik jarayonlarini xususiyatlari rivojlanishiga kasbiy muhim bilimlar, ko'nikmalar va malakalarni egallashga ta'sir ko'rsatadi. Agar o'qish ijodga aylansa, talabalarning hissiy sohasiga ijobiy ta'sir qiladi, diqqat va

xotirasini rivojlantiradi, qoniqish hissini yuzaga keltiradi, faoliyatga nisbatan qiziqishi ortadi.

A.A.Abdurazzoqov va E.P.Nazirovlarning o'tkazgan tadqiqotlaridan ma'lum bo'lishicha birinchi va ikkinchi kurslarda auditoriyada beriladigan vazifalarga qiziqish kuchli bo'ladi. Yuqori kurslarda esa auditoriyadan tashqari vazifalarga va mutaxassislikka bog'liq fanlarni chuqur o'rganishga qiziqish kuchayadi. Shuning uchun talabalarining o'quv faoliyatini rivojlantirishda ularning bu xususiyatlarini e'tiborga olish maqsadga muvofiq.

Talabalarining o'quv faoliyatini o'rgangan E.G'oziev rahbarligida uning shogirdlari tomonidan zo'r qiziqish bilan o'rganildi. Jumladan, A.X.Ruxieva "Talabalar o'quv faoliyatida o'z-o'zini boshqarishning psixologik xususiyatlari" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida umumlashgan o'quv faoliyatining usullari sistemasi orqali o'quv faoliyatini boshqarish deganda maqsadga yo'naltirilgan, rejalashtirilgan, nazorat qilinadigan sistemalashtiriladigan, tashkil qilinadigan mustaqil bilim olishga qodir bo'lgan faoliyatni tushuniladi. Tadqiqotda o'z-o'zini boshqarishning barcha komponentlarining tarkibiy qismlari xususiyatlarga egaligi professional qiziqishini takomillashtirish va faoliyatni amalga oshirishda uchraydigan to'siqlarni yengish orqali talaba o'quv faoliyati sub'ektiga aylanishi isbotlangan.

R.I.Sunnatova ilmiy izlanishlarida shaxsda o'z-o'zini boshqarish va tafakkur operatsiyalari tadqiq qilinib, bu borada tadqiqot ishlari olib borildi. Olim tomonidan ta'lim muassasalarida o'qitish ishlarini tashkil qilish va uni shaxs rivojlanishiga ta'sir masalalari yetarlicha yoritib berildi. Shuningdek olti yoshli bolalarni maktab ta'limiga tayyorligi, moslashish xususiyatlari, psixik rivojlanish masalalari atroflicha tahlil qilingan.

Z.T.Nishonova tadqiqotlarida aynan o'smirlik davri o'quv faoliyatlarini egallash masalalari yoritilib, muallif bu borada tafakkur sifatlarini rivojlanishi, bilimlar egallashning asosi ekanligini tadqiqot natijalari asosida ko'rsatib o'tadi.

F.I.Haydarov tomonidan o'rganilgan muammo o'quv faoliyati motivlari masalasiga bag'ishlangan bo'lib bu borada qishloq va shahar maktablari o'quvchilarining o'qish motivlarini rivojlanishi bo'yicha tadqiqot ishini olib bordi. Tadqiqot natijalaridan shuni ko'rish mumkin-ki, o'smirlik davrida o'qish motivlarini namoyon bo'lish xususiyatlari ya'ni bilish, ijtimoiy, tashqi, ichki motivlari yoritiladi. Shuningdek, ularning o'zaro farqlar bo'yicha dinamikasi ko'rsatiladi. Ma'lumki, shaxsda o'qishga nisbatan ijobiy xususiyat bilimga qiziqish, intiluvchanlikni yuzaga chiqishi ichki turtki sabablari ya'ni motivlarga bog'liqligi asoslab berilgan.

S.X.Jalilovning "Pedagogika instituti talabalarida shaxsiy sifatlar shakllanishining psixologik xususiyatlari" mavzusidagi nomzodlik

dissertatsiyasida talabalarda shaxsiy sifatlar shakllanishining dinamikasini aniqlashga uringan. Pedagogika institutlaridagi ta'lim jarayonida talabalarni sistemali o'rganish shuni ko'rsatadiki, "retrospektiv", "real", "ideal" va "refleksiv" – "men"ni bir-biri bilan taqqoslash talabalarning shaxsiy-ehtiyoj sohasiga hamda ularning shaxsiy professionalashuv jarayoniga ta'sir qiladi. Tadqiqotlardan olingan ma'lumotlar asosida pedagogika institutlarini talabalarini psixologik-pedagogik tayyorlashni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan bo'lib, bu tavsiyalar milliy psixologiya va pedagogikaning eng yaxshi an'analarini hisobga olgan holda tuzilgan.

Muallifning ta'kidlashicha, pedagogika oliy o'quv yurtida bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik-psixologik jihatdan tayyorlash, takomillashtirish talabalardagi o'z kasbiga bo'lgan psixologik qarashni qayta qurish hamda «ideal o'qituvchi» bo'lajak o'qituvchi shaxsini rivojlantirishning asosiy vositasi ekanligi sababli talabalarning uzluksiz amaliyotda qatnashish jarayonini sifat va miqdor jihatdan kuchaytirish lozim. S.X.Jalilovning fikricha, talabalarni psixologik-pedagogik tomondan tayyorlashda mashg'ulotlarning usul va turlari avvalambor, talabalarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga, ularning o'zlariga, atrofdagilarga, jamiyatga bo'lgan sub'ektiv munosabatlarini psixologik jihatdan qayta qurishlariga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, o'qish, o'qitish masalasiga e'tiborning ortishi bu boradagi keng doiradagi tadqiqot ishlari olib borilishiga turtki bo'ladi. O'quv faoliyati masalasining mohiyat mazmuni o'rganilgan bo'lsada, yosh olimlarimiz tomonidan uning o'rganilmagan jabhalari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Nazorat savollari:

1. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi fanining predmeti, maqsad va vazifalari nimadan iborat.
2. O'zbekiston psixologlari tadqiqotlarida o'qitish muammolari haqida.

2-MAVZU: MAXSUS (PSIXOLOGIYA) FANLARINI O'QITISH JARAYONIDA QO'LLANILADIGAN TA'LIM SHAKLLARI

Reja:

1. O'qitishni tashkil qilish shakllari. O'qitish shakllari tarixi va klassifikatsiyasi.
2. Ma'ruza mashg'ulotning mohiyati, turlari.
3. Interfaol ma'ruzalar o'qish metodikasi.
4. Amaliy va seminar mashg'ulotining mohiyati, turlari va ularga qo'yiladigan talablar.

O'qitishni tashkil qilish shakllari. O'qitish shakllari tarixi va klassifikatsiyasi

O'qituvchi tomonidan talabalarni samarador o'qishlarini tashkil qilish faqatgina o'qitishning shakllarini bilish va ulardan to'g'ri foydalanishga bog'liqdir. Zamonaviy didaktikada ko'plab shakllar ishlab chiqilgan bo'lib, ularni har bir o'qitishni tashkil qilishni u yoki bu tomonini ochib beradi. Shu asosida ma'lum bo'lgan tizimlashtiriladi, umumlashtiriladi va klassifikatsiyalashda ifodalanadi. Ba'zi bir klassifikatsiyalar asosida o'qituvchilarning miqdoriy tarkibi, boshqalarida esa o'quv joyi, uchinchisida esa mashg'ulotning davomiyligi va h.k. Masalan, pedagogik nashrlarda o'qitish formasi uchta guruhga ajratiladi:

- yaxlit o'qitish shakllari (pedagogik texnologiyalar);
- o'rganuvchilar o'quv faoliyati formalari (juftlik, guruhli, yakka, jamoaviy);
- sinf, guruhni joriy o'quv ishlarini tashkil qilish formasi (dars va uning turlari)

Shu bilan birga darsdan tashqari ishlar (ekskursiya, uy ishi, fakultativ va h.k.). Boshqa o'quv qo'llanmada o'qitish shakllari klassifikatsiyasida uchta asosiy tizimga e'tibor qaratiladi.

Mavjud pedagogik adabiyotlarda "forma" atamasi ancha keng ma'noda ishlatiladi. Bu o'quvchilarda ko'pincha savollar tug'ilishiga olib keladi. Yakka forma va yakka ish bular aynan bir xil narsami yoki yo'qmi, ma'ruza ekskursiya – bu o'qitish shakllarimi yoki usullari?

Yangi bilimlarni o'zlashtirish darsi – bu dars turimi yoki shakllarimi? Bu savollarga javob berish uchun savolning tarixini o'rganib chiqish zarur.

"Forma" lotinchadan tarjima qilinganda tashqi qiyofa degan ma'noni bildiradi.

Shu belgilarga asosan tarixan o'qitishning quyidagi formalari mavjud:

- yakka (juft bo'lib, XV asrda);
- guruhli (frontal);

- mustaqil.

O'qitishning birinchi shakli, yakka forma bo'lib, bunda o'qituvchining o'zi o'qitadi, qoidalarni tushuntiradi, mashqlarning bajarilishini tekshiradi, o'quvchilar bilan suhbat olib boradi.

Jamiyatning rivojlanib borishi davomida o'qitishning yakka-guruhli shakli paydo bo'ladi. Bu o'qitish formasi turli yosh va tayyorgarlik darajasiga ega bo'lgan guruhlar uchun mo'ljallangan. Shuning uchun, mashg'ulot navbati bilan har bir o'quvchi bilan yakka tartibda olib boriladi. Unga mos bo'lgan belgilar: o'rganuvchilar soni 10-15 ta odam, o'zaro ta'sir xarakteri juft-parallel, mustaqil darajasi va o'qituvchi tomonidan rahbarlik yakka formadagi kabi. Uni quyidagi sxema ko'rinishda tasvirlash mumkin:

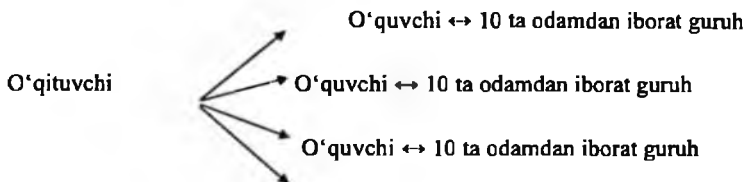
XVI asr oxiri XVII asr boshlariga kelib ommaviy o'qitishga ehtiyoj paydo bo'ldi, chunki jamiyat ishlab chiqarishi va ma'naviy hayot taraqqiyotida siljishga ega bo'lgan edi. O'qitishning ommaviy shakli paydo bo'ldi. U hozirgi oliy o'quv yurtlaridagi o'qitishning ma'ruza shaklidir. Bir xil darajadagi tayyorgarlikka ega bo'lgan, o'zgarimas tarkibli katta guruhlar tuzildi. Yil davomida o'qitish jarayoni qat'iy jadval asosida barcha o'quvchilar bilan bir vaqtda olib boriladi. O'rganilayotgan material yildagi mashg'ulotlar soniga mos ravishda qismlarga bo'linadi. Bu qismlar dars deb ataladi. Shunday qilib, sinf-dars tizimi paydo bo'ldi. O'qituvchining bilimlarni bayon qilishi, predmetlar, ko'rgazmali vositalarni tabiiy holda namoyish qilish o'qitishning asosini tashkil qiladi. O'rganuvchilar mustaqil fikrlash, kuzatish, tajriba o'tkazishni o'rgana boshlaydilar. Shunday qilib, o'qitish faolroq va ongli xarakterga ega bo'la boshlaydi. O'qitishning bu shakli quyidagi belgilar bilan xarakterlanadi: o'quvchilarning soni – 100-300 ta (keyinroq 50 tadan 60 gacha) aloqaning frontal xarakterdaligi, o'quvchilarning mustaqillik darajasi oshib boradi, o'qituvchining yetakchi funksiyasi informatsion-nazorat qiluvchi.

O'qituvchi ↔ o'rganuvchilar guruhi hammani eng kam harajat sarflab o'qitishga ehtiyoj tug'ilganda ommaviy forma o'zgarib bordi. Uning eng ko'p ma'lum bo'lgan formasi – bu o'zaro o'qitish formasidir.

Hindistonlik ruhoniy L.Bell va Angliyadagi Dj. Lakaster o'qituvchilar sifatida o'quvchilarning o'zidan foydalangan (1798 yil). Ularning tajribasi bir qator davlatlarga yoyildi (Fransiya, Belgiya, AQSh va boshqalar). Bir – birini

o'qitish maktablari tuzildi. O'ntadan bo'lingan o'quvchilar a'lochi o'quvchilarda (monitorlarda) o'qishar edi. Ular esa o'z navbatida o'qituvchidan nimani va qanday o'qitish kerakligi to'g'risida ko'rsatma olar edilar. Darsliklar yo'q edi, ularning o'rniga turli didaktik materiallardan foydalanilgan. Shunday qilib, o'zaro bir-birini o'qitish formasi katta sondagi o'rganuvchilarni qamrab olar edi.

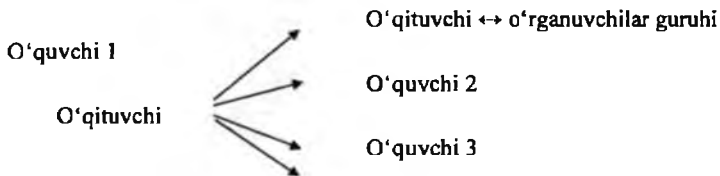
O'zaro aloqa xarakteri: frontal (bevosita va bilvosita) o'rganuvchilarni mustaqillik darajasi oshib boradi; o'qituvchining faoliyati instruktiv-informatsion va nazoratdan iborat bo'ladi.

XIX asr oxirida AQShda o'qitishni tanlov-guruhli shakli paydo bo'ldi. Unda butun ish ikki qismga bo'linadi:

- o'qituvchining butun guruh bilan ishlashi;
- o'qituvchining qiyin o'zlashtiradigan o'quvchilar bilan ishlashi.

O'qitishning tanlov-guruhli formasi katta sondagi o'rganuvchilarni qamrab oladi (30-40 ta odam), o'zaro ta'sir xarakteri – frontal va juftli; o'rganuvchilarning mustaqillik darajasi – o'qituvchi rahbarligi ostida; o'qituvchi faoliyati – informatsion, nazorat qiluvchi va maslahat beruvchi.

Yevropada tanlov-guruhli forma bilan bir vaqtda differensiallashgan (mangeym tizimi) paydo bo'ldi. Uning asosiy maqsadi – o'rganuvchilarni tanlab o'qitishni tashkil qilish. Tanlash deyilganda o'rganuvchilarni ularning qobiliyatlari, rivojlanish va tayyorgarlik darajasiga ko'ra guruhlarga bo'lish tushuniladi. Mana shu o'qitish darajasida birinchi marta "kuchli", "o'rta" va "kuchsiz" o'quvchilar guruhlari paydo bo'ladi. Mazkur forma o'qitishga zamonaviy differensial yondashuvning asosini tashkil qiladi.

Hozirgi davrda o'qitishning integrativ (aralash) formasi ko'proq qo'llaniladi. Ulardan eng ko'p tarqalgani darsdir. Zamonaviy darsda ham juft, ham guruhli yoki frontal va yakka forma bo'lishi mumkin.

Bugungi kunda har qanday o'quv yurtiga to'g'ri keladigan universal dars formalari yo'q.

Nima sababdan bir uqituvchi bildirgan fikrlarini tezda ilgab olish mumkin, boshqasi bilan aksincha. Ikkinchisi nimanidir notug'ri qilgandir? Uning sabablarini ma'ruzaga tayyorlanish va uni tahlil qilish asosida ko'rib chiqishga harakat qilamiz.

Ma'ruza (arabcha, leksiya (lot. lectio) – uqish) – uquv materiali, biror masala, mavzu kabilarning izchil, ma'lum bir tizimga solingan bayonidir.

Uzbek tilida arab tilidan kirib uzlashtirilgan ma'ruza so'zi qo'llaniladi. Ma'ruza uquv jarayonining asosiy bugini, oliy o'quv yurtlarida dars berishning asosiy shaklidan biri. U talabalarning dunyoqarashini shakllantirishda katta rol uynaydi.

Ma'ruzada mavzuning asosiy savollari ketma-ketlik asosida yoritiladi.

Iqtisodiyot nazariyasi fanidan uqiladigan ma'ruza faqatgina iqtisodiy rivojlanishning asosiy qonuniyatlarini ochib berishgina emas, fanning so'nggi yutuqlaridan foydalanilgan holda amaliyotda qanday ahamiyatga ega ekanligini, hayotda real muammolarni yechishdagi ahamiyatini ham ko'rsatishi kerak.

Ma'ruza ilmiy xarakterga ega bo'lishi, turli nazariy yo'nalishlar, ilmiy maktablarning asosiy g'oyalarini talabalar ongiga yetkazishi va olgan bilimini ishonchga aylantirishi kerak.

Har qanday ma'ruzaning eng zarur sharti auditoriya bilan kontaktga kirishishdir. Ma'ruzani ko'tarinki ruh bilan uqish kerak.

Ma'ruza o'qish eng avvalo, unga tayyorlanishdan boshlanadi. Buning uchun birinchi navbatda ma'ruza mavzusi bo'yicha adabiyotlar tanlash, hamda ular bilan tanishib chiqish kerak.

Ma'ruza mashg'ulotning mohiyati, turlari

Ma'ruza-bu o'qituvchining monologik tarzdgagi ta'limiy darsidir.

Har qanday ma'ruzaning umumiy tuzilishini asosi – bu mavzuni bayon etish, rejani va mustaqil ishlash uchun tavsiya etiladigan adabiyotlarni ko'rsatish, keyin esa – ko'rsatilgan ishning rejasiga qat'iy amal qilishdir. Ma'ruza o'qishga qo'yiladigan asosiy talablar sifatida quyidagilar shart deb hisoblanadi.

1.Ifoda etilayotgan ma'lumotlarning yuksak ilmiy darajadaliligi, odatdagidek dunyoqarash ahamiyatiga egaligi;

2.Zamonaviy ilmiy ma'lumotlarning aniq tizimlashtirilgan va metodik qayta ishlab chiqilgan hajmlari;

3.Bildirayotgan fikr-mulohazalarining isbotlanganligi va asoslanganligi;

4.Keltiriladigan ishonchli isbotlar, misollar, tekstlar va hujjatlarning yetarlicha bo'lishi;

5. Fikrlari aniq, tushunarli bayon etilishi va eshituvchilar fikrlashlarini faollashtirish, muhokama etilayotgan muammolar bo'yicha mustaqil ishlar uchun savollarning qo'yilishi;

6. Qo'yilgan muammoni hal etish uchun turli nuqtai nazarlarni keltirib chiqarish, xulosalarni ifoda etish;

7. Kiritilayotgan termin va nomlarni tushuntirish: fikr-mulohazalarni talabalarga eshitishga, fikrlash va ma'lumotlarni qisqacha yozib olishga imkon berish.

8. Auditoriya bilan pedagogik aloqa o'rnatish mahorati.

9. Tekst, konspekt, bloksxemalar, chizmalar, jadvallar, grafiklar, asosiy materiallarini qo'llash.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib ma'ruza qo'yidagi turlarga ajratiladi;

1. **Kirish ma'ruzasi** o'quv fani haqida birinchi yaxlit tasavvurni beradi va talabalarni ushbu kurs bo'yicha ishlash tizimiga yo'naltiradi. Ma'ruzachi talabalarni kursning vazifasi va masalalari bilan tanishtiradi. O'quv fanlari va mutaxassislar tayyorlash tizimidagi uning roli va o'rni bilan tanishtiradi. Kursning va fanning rivojlanish davri, amaliyoti, bu sohadagi yutuqlar, mashhur olimlar nomlari bo'yicha qisqacha ma'lumotlar beradi, tadqiqotlar istiqbolli yo'nalishlarini ifoda etib beradi. Bu ma'ruzada kurs doirasidagi ishlar metodik va tashkiliy xususiyatlari ko'rsatib beriladi hamda talabalarga tavsiya etiladigan o'quv-metodik adabiyotlar tahlili beriladi, shuningdek, hisobot shakli va muddati belgilanadi.

2. **Axborot-ma'ruza** tushunib olish esda qolishi kerak bo'lgan bilimlar zaxirasini talabalarga ilmiy ma'lumotlarni bayon etish va tushuntirishga qaratilgan. Bu oliy maktab tajribasida eng odatiy bo'lgan turidir.

3. **Obzorli ma'ruza** – bu aniqlashtirish va detallashtirishsiz fan ichidagi va fanlararo aloqalarni ochib berishdagi bayon etiladigan ma'lumotlarni anglab yetish jarayonida ko'p sonli assotsiativ hog'liqliklarga asoslanishi mumkin. Yuqori darajada hisoblangan ilmiy bilimlarni tizimlashtirishdir. Odatda bayon etiladigan nazariy qoidalar asosini butun kursning yoki uning katta bo'limining ilmiy-tushunchali va konseptual asosi tashkil etadi.

4. **Muammoli ma'ruza**. Bu ma'ruzada bilimlar masalaning, savol yoki vaziyatning muammoliligi orqali beriladi, shu bilan birga idrok etish jarayoni o'qituvchi bilan hamkorlik suhbatlari bilan tadqiqotchilik faoliyatiga yaqinlashadi. Muammoning mazmuni uning yechimini izlashni tashkil etish yo'li bilan yoki an'anaviy va zamonaviy nuqtai nazarlarni qo'shish va tahlil qilish yo'li bilan ochib beriladi.

5. **Ma'ruza-vizual-aloha**. Ma'ruza materiallarini O'TV vositalari yoki audio-video texnikalari yordamida ko'rsatib yetkazib berishdan iborat bo'ladi.

Bunday ma'ruzani o'qish ko'rilayotgan materiallarni keng va qisqacha izohlab berishdan iborat bo'ladi.

6. **Binar ma'ruza** – bu ma'ruzani ikki o'qituvchi suhbat shaklida o'qish turi hisoblanadi, ya'ni ikki ilmiy maktab vakillari sifatida, yoki olim va amaliyotchi, o'qituvchi va talaba o'rtasida va boshqalar.

7. **Oldindan xatolar ko'zda tutilgan ma'ruza** talabalarni berilayotgan ma'lumotlarni doimiy kuzatib borishga rag'batlantirishga mo'ljallangan (mazmunida xatoni izlash: metodologik, metodik, orfografik). Ma'ruza yaqunida tinglovchilarni diagnostika qilish va yo'l qo'yilgan xatolarni tahlil qilish amalga oshiriladi.

8. **Ma'ruza-konferensiya** - oldindan qo'yilgan muammo 5-10 minut davom etadigan axborotlar tizimi bilan ilmiy-amaliy mashg'ulot sifatida o'tkaziladi. Har bir chiqishi o'qituvchi taklif etgan dastur doirasida tayyorlangan mantiqiy yakunlangan matndan iborat bo'ladi. Beriladigan matnlar birgalikda muammoni har tomonlama yoritib beradi. Ma'ruza yakunida o'qituvchi talabalarning mustaqil ishlari va chiqishlarini to'ldirib yoki taklif etilgan ma'lumotlarga aniqlik kiritib yakun yasaydi va asosiy xulosalarni shakllantiradi.

9. **Ma'ruza-konsultatsiya** turlicha ssenariyda o'tkazilishi mumkin. Birinchi varianti "savol-javoblar" usulida amalga oshiriladi. Ma'ruzachi butun ma'ruza vaqti davomida bir bo'lim yoki bir kurs bo'yicha talabalarning savollariga javob qaytaradi.

Bunday ma'ruzalarning ikkinchi varianti "bahs-munozara" usulida o'tkazilib bu uch xilda olib boriladi: ma'ruzachi yangi o'quv ma'lumotlarini bayon etadi, savol qo'yiladi, qo'yilgan savolga javob izlashda tortishuvlar, muhokama tashkil etiladi.

Ma'ruza funksiyalari:

- Tarixiy-informatsion
- Tizimlashtirish
- Tushuntirish
- Rivojlantiruvchi

O'qituvchi ma'ruza davomida juda ko'p ma'lumot bera olmaydi. Ayniqsa, ko'p degani ham sifatli degani emas. Agar o'qituvchi:

1. Tez gapirsa;
2. Darsni tez o'tsa;
3. Hech qanday savollar bermasa;
4. O'quvchilarni yech qanday savollariga javob bermasa;

Rodjer Dominovskiyning fikricha materialni ko'rgazmali noan'anaviy uslubda taqdim qilinishini uylab topish ma'ruzachining asosiy vazifasi hisoblanadi.

Bayon qilish uslubi borasida I.S.Gessen quyidagilarni ilgari suradi: Universitet talabalarining asosiy maqsadi - shunchaki faktlarni "bayon qilish" emas, balki "anglash"ning ilmiy metodini shakllanishidir.

I.S.Gessenning fikricha: "Haqiqiy universitet ma'ruzalari shunchaki tadqiqot natijalarini bayon qilmaydi. Qanday qilib olim bu natijaga kelganini ko'rsatadi. Yaxshi ma'ruza va ilmiy mashg'ulotlar bir-birini to'ldiradi. Ularning har ikkisinining vazifasi talabalarni mustaqil izlanishga ilmiy fikrlashga undashdir".

Material mazmunining qiyinlik darajasini tanlash va bayon qilishda quyidagilarga e'tibor berish kerak:

1. Ma'ruza matni barcha talabalar uchun tushunarli va aniq bo'lishi lozim.
2. Tahlil izoh va faktlar tushunarli bo'lishi darkor.
3. Ma'lumotlarning alohida qismi, ayrim muammolarning yechimi barcha tushunarli bo'lishi kerak.

Ma'ruza talabalar bilan muloqotda bulishning alohida shakli bo'lib, uni boshqa hech qanday o'quv shakli bilan almashtirib bo'lmaydi. Ma'ruzaning oldiga quyiladigan maqsad har xil bo'lib, bu maqsad maksimal darajada amalga oshishi uchun, uning funksiyalariga ahamiyat berish kerak.

Ma'ruzaning funksiyalari:

- Professional ta'lim berish va dunyoqarashni shakllantirish.
- Talabalarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish. Ularni axloqiy, ma'naviy jihatdan barkamol bo'lishi, mehnatga munosabati, sotsial-psixologik xislatlarini shakllantirish.

- Bilim berish, urganayotgan fani bo'yicha axborot olish, olgan axboroti asosida tadqiqot o'tkazib, xulosa chiqarishga o'rgatish.

Psixologiya fanlarini o'qitishda tafakkurda erishilgan yutuqlarni nazarda tutgan holda asosiy metodologik muammolarning bayoni yechimi bilan birgalikda, ma'lum faktlar, raqamlar, dalillar bilan izohlash talab etiladi, ya'ni ular urtasida ma'lum bir nisbat bo'lishi talab etiladi.

Ma'ruzaga talablar. Psixologik nazariyani o'rganish talabalarni ijodiy fikrlarini rivojlantirishga ta'sir ko'rsatadi. Ularni jamiyat rivojlanishi psixologik qonun, tendensiyalarni chuqur tushunishi, nazariy masalalar bilan amaliyotni bog'lash mahoratini hosil qilishlari uchun ma'ruza quyidagi asosiy talablarga javob berishi kerak:

Ma'ruza ma'lum bir yo'nalishga: psixologiyani asosiy qonun, tendensiyalari, prinsiplari, ijtimoiy taraqqiyotning muammolarini tahlil qilishga qaratilgan bo'lishi kerak. Yosh avlodni dunyoqarashini shakllantirish, hayot kechirish tarzini tanlashni tarbiyaviy ahamiyatini oshirishi lozim.

Ilmiyligi jihatidan nazariyaning asoslarini amaliyot bilan masalaning quyilishining ilmiyligi bilan, hamda iqtisodiy nazariyaning yangi dolzarb

masalalariga ijodiy yondashish bilan nazariy dalillar mantiqiyliги bilan uzviy birligi ta'minlanishi kerak.

Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi o'qituvchi oldiga quyidagi vazifalarni quyadi:

-talabalarga psixologiya fanida erishilgan nazariy boylikni ochib berish.

-psixologiya nazariyasi fanidan olgan bilimlarini boshqa fanlarni o'rganishda ijodiy qo'llashlariga yordam berish;

-talabalarga maxsus fanlarni o'qitish sharoitida murakkab psixologik muammolarni yechishda to'g'ri yo'l topishga o'zida ishonch hosil qilishni tarbiyalash.

Ma'ruzada asosiy maqsadga yetish uchun talabalarda psixologiya fanlarini o'rganishga barqaror qiziqish uyg'onish kerak. Ma'ruzani shunday tuzish kerakki, talabada fanni chuqur o'rganish uchun mustaqil ravishda adabiyotlarni topish, ularning ustida ishlash, tushunishga xohish-istak tugilsin. Shuning uchun zarur material, kitoblar, jurnal va boshqa ma'lumotlar tanlash prinsiplari ahamiyatga ega.

Shu bilan birga talabalarga duch kelinadigan qiyinchiliklarni, ularni ob'ektiv va sub'ektiv tomonlarini ham tushuntirish kerak.

Ma'ruzani bayon qilish uslubi

Ma'ruzani nazariy va amaliy materialni talabalarga yetkazishning umumiy usuli sifatida qarasaq, uni qanday tarzda talabaga yetkazish muammosi kelib chiqadi. Dalillar va nazariy konsepsiyani talabalarga yetkazishda asosan ikki uslubdan foydalaniladi: induktiv va deduktiv.

Induktiv uslub ma'ruzada xususiylikdan umumiylikka, deduktiv uslub esa umumiylikdan xususiylik tomon bayon qilishni ifodalaydi. Induktiv uslub dalillar, xususiy, umumiy xulosa, nazariy qoidalar, aniq faoliyat uchun amaliy xulosalar tarzida bayon qilinsa, deduktiv uslubiy-nazariy xulosa, umumiy, xususiy xulosa, faoliyat uchun amaliy xulosa tarzida bayon qilinadi.

Talabalarni psixologiya fanlarini o'qitishda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda ma'ruzaning roli beqiyosdir. Shu bilan birga ma'ruzaning mazmunini talabalarga yetkazishda o'qituvchining rolini uning barcha uslublar, ko'rgazmali qurol va boshqalarni qo'llashdagi mohirligini hisobga olmay, ma'ruzaning rolini ko'rsatib bo'lmaydi.

Ma'ruza jarayonida o'qituvchi fikrlash doirasiga ko'ra o'ziga xos xususiyatlarga ega yoshlar bilan ish olib borar ekan, uni albatta dars berishda hisobga olishi kerak. Shu bilan birga texnik va tabiiy fanlarda odatda material aniq xususiy faktlardan nazariy umimlashtirishga, so'ngra xulosa chiqarishga o'rganadi. Birinchi kursdan boshlab, ana shu tizim, uslubni davom ettiriladigan bo'lsa, talabalarni tushunishi osonroq bo'ladi.

Sababi o'zaro bog'lanishni aniqlash, taqqoslash, nazariy jihatdan umumlashtirish, xulosa chiqarish shuni talab qiladi. Psixologiya nazariyasiga xos murakkab kategoriyalarni ular yordamida uzlashtirishni yengillashtiriladi.

Birinchi kursdan boshlab, xususiylikdan umumiy mantiqiy xulosa chiqarishni o'rganilar ekan, o'qituvchi shu tizimni buzmaganda undan fanni chuqurroq uzlashtirish uchun foydalanish maqsadlarga muvofiq bo'ladi.

Yana shuni ham hisobga olish zarurki, talabalik (18-20) yoshida shoshilinch xulosani umumlashtirishga harakat qilish, urinish uchrab turadi. Ayrim paytlarda talabalar yoshlik qilib, ko'pincha uylab utirmay dangal, umumlashtirib bo'lmaydigan xususiy faktlarni ham umumlashtirishga harakat qilishadi. O'qituvchi ma'ruza o'qishga tayyorlanar ekan, bu tendensiyani ham hisobga olishi zarur.

Ma'ruza materialini qay tarzda bayon qilinishiga qarab: **dalillar, xususiy, umumiy** xulosa nazariy qoidalar, aniq faoliyat uchun amaliy xulosalarga kelish tarzida berish mumkin. Induktiv uslubda ma'ruza ko'pincha qiziqarli, ko'zga tashlanadigan fakt yoki misoldan, ayniqsa shu kunning biron dolzarb masalasi bo'lgan, auditoriyaning diqqatini jalb qiladigan masaladan boshlanadi.

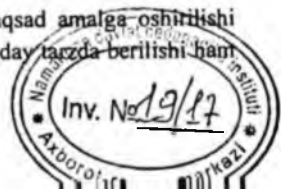
Induktiv uslub talabalarni ketma-ket xususiy kuzatuvlardan umumiy xulosa chiqarishga o'rganish imkonini beradi. Ularni mustaqil fikrlashga o'rgatadi.

Deduktiv uslubda esa ma'ruza umumiy nazariy masalalardan boshlanadi. Bu uslub psixologiya nazariyasining umumiy qonunlari, qoidalarini hozirgi zamon real xayotga tadbiiq qilish, amaliyotda ko'rish va baholash xo'jalik xayotida qo'llash imkonini beradi.

Tajriba shuni kursatadiki, ma'ruza xam induktiv, xam deduktiv uslub asosida olib borilsa maqsadga muvofiq ekan. Avval ishchi gipoteza, taklif shaklida umumiy savol auditoriyaga quyiladi, so'ngra talabalarni mulohaza qilishi orqali o'z fikrini tasdiqlovchi dalillar keltirish, faktlarni tahlil qilish, statistik ma'lumotlarni shu qo'yilgan savolga to'g'ri kelishi birgalikda muxokama qilib xulosa chiqariladi.

Bunda ma'ruza rejasii tuzilganda quyidagi sxema: asosiy g'oya, uni dalillar asosida tasdiqlash-xususiy savollarni izchillikda bayon qilish, deduktiv uslubda mavzuning umumiy xarakteristikasini berishni ko'zda tutgan holda tuziladi.

Ma'ruzachi tomonidan qo'yilgan vazifa, talabalarning umumiy tayyorgarligidan kelib chiqib, ma'ruzaning rejasini boshqacha tarzda tuzish mumkin. Lekin ularning barchasida bayon qilish mantiqiy, qat'iy izchillikda, ta'kidlangan fikr asoslangan bo'lishi zarur. Agarda bir savoldan boshqasiga o'tish mantiqiy asoslangan bo'lsagina ma'ruzada qo'yilgan maqsad amalga oshirilishi mumkin. Shu bilan birga ma'ruzada raqamlar, dalillar qanday tarzda berilishi ham muhim ahamiyatga ega.

Ma'ruzaning samarasini oshirishda ko'rgazmali qurollar (jadval, sxema, diagramma, grafika kabilar) ning ahamiyati kattadir. Ko'rgazmali qurollar axborotni qabul qilish jarayoniga kirish orqali qo'shiladi. Natijada organilayotgan mavzuni chuqurroq tushunish o'quv materialini xotirada uzoq saklanishiga yordam beradi. Lekin ko'rgazmalilikka ham haddan tashqari qiziqib ketish kerak emas, chunki auditoriya bilan kontakt yuqoladi va natijada ma'ruzaning samarasi pasayadi. Shu bilan birga tanlab olingan, tayyorlangan ko'rgazmali qurollar suzsiz samarasini anchagina oshiradi.

Ma'ruzada iloji boricha talabalarning diqqatini qaratish, ma'ruza tinglashdan o'z oldiga maqsad ko'yishga erishishi kerak. Buning uchun ma'ruzaning kirish qismida yoki uning asosiy qismida masalaning mohiyatini ochib berishga qaratilgan savol qo'yish maqsadga muvofiq. Sababi, birinchidan, pedagoglarning tajribasi shuni ko'rsatadiki, talabalar mavzuni o'qituvchi bayon qilishidan avval yoki bayon qilish jarayonida savol quyishi uni bayon qilib bo'lgach savol qo'yib suraganga qaraganda to'likroq, yaxshirok uzlashtirishga olib kelar ekan. Chunki savol qo'yilgach talaba unga qanday javob berilishi mumkin, uni javobi qanday, nima ekan deb uylashni boshlaydi. Uni javobini o'qituvchidan eshitishga diqqatini qaratadi.

Ikkinchidan, ma'ruza boshlanganda 20 minutgacha vaqt o'tgach talabalar diqqati susayadi. Shuning uchun buni hisobga olib, har 15-20 minut o'tgach yoki har bir uzviy savolni bayon qilishda turli metodlardan foydalanish, talabalar diqqatini jalb qiladigan savollar quyish maqsadga muvofiq.

Dars berish jarayonida misol keltirganda guruhdagi talabalarni misol keltirish ham ularni diqqatini jalb qiladi.

Ma'ruzada boshka o'quv shakllariga qaraganda ma'ruzachining xis-xayajonliligi, jo'shqinligi muhim rol o'ynaydi. Ma'ruzachi xis-xayajonini o'zgartirish, mimikasi orqali talabalarni darsga qizikishini kuchaytirishi, yoki aksincha susaytirishi mumkin.

Ma'ruzaning emotsional ta'siri o'qituvchining ma'ruza materialini erkin bayon qilishi bilan tug'ridan-tug'ri bog'lik. Erkin bayon qilish orqali auditoriya bilan bog'lanish yaxshilanadi. Talabalarning reaksiyasini kuzatish imkoni vujudga keladi. Og'zaki (suhbati) tarzida ifodalanishidan foydalanish mumkin bo'ladi.

Aksincha tez-tez yozilgan ma'ruza matniga qarash auditoriya bilan kontakt o'rnatishni qiyinlashtiradi, uni buzadi, chunki yozma nutq odatda monolog tarzida bo'ladi.

Ma'ruzaga tayyorgarlik

Ma'ruza yozish quyidagi strukturada bajariladi:

1. Ma'ruza yozishga tayyorgarlik: ma'ruza mavzusini tanlash

2. Pedagogik adabiyotlarni, turlari temaga oid o'qish

3. O'z materiallarini tartibga solish

4. Xulosalami yozishni o'ylash, shakllantirish

5. Ma'ruzaning reja prospektini tuzish

II. Ma'ruzaning (maqola, broshyura) namunaviy tuzilishi.

- Kirish qismi

- O'quv tarbiyaviy jarayonning hozirgi ahvoli va uni takomillashtirish

masalalari

- Muammoning nazariya va amaliyotdagi holati

- Mavzuning dolzarbligi

III. Asosiy nazariy va amaliy natijalar xususiyati.

- Ta'lim tarbiya sifatini oshirish vositalarini tahlil etish va asoslash

- Pedagogik vositalarni nazariy asoslash

- Pedagogik tajribalar natijasida olingan natijalarni ko'rsatish (jadval, grafik, kompyuter)

- Oldingi holatdan farqi

- Izlanishdagi qiyinchiliklar

- O'quv tarbiyaviy jarayonni takomillashtirishga oid yo'l-yo'riqlar

IV. Xulosa va takliflar.

Qilingan, olingan ish tajribalarini umumlashtirish, olingan natijalarini tadbiq qilish bo'yicha tavsiya etish.

Interfaol ma'ruzalar o'qish metodikasi.

O'quv jarayonida ma'ruzaning o'rni

Ma'ruza – barcha turdagi o'quv mashg'ulotlari uchun metodologik va tashkiliy asosdir. Metodologik asos – chunki talabani ilm-fanga yetaklaydi, o'quv kursiga konseptuallik beradi, tashkiliygi esa – o'quv mashg'ulotlarning qolgan barcha turlari ma'ruzaga bog'lab qo'yilgan, ko'pincha mantiqan undan keyin keladi, mazmunan va mavzuiy jihatdan unga tayanadi.

Ba'zi xollarda ma'ruza asosiy axborot manbai vazifasini bajaradi: ko'pincha yangi kurslar bo'yicha darslik va o'quv qo'llanmalar yo'q bo'lgan vaqtda, u yoki bu mavzular bo'yicha yangi ilmiy axborotlar darsliklarda o'z aksini topmagan xollarda, kursning ba'zi bo'lim va mavzulari mustaqil o'rganish uchun juda murakkab bo'lganda. Bunday hollarda talabaga murakkab materialni o'zlashtirishda faqatgina ma'ruzachi metodik yordam berishi mumkin.

Ma'ruza materiali va darslik asoslari bir xil bo'lsa ham, so'zsiz, ma'ruza darslik oldida katta usutunlikka ega: unda darslikda berilmagan ilmiy masalalarning eng so'nggi yoritmalari beriladi, ilm-fan, texnika va ishlab chiqarish to'g'risidagi eng zamonaviy ma'lumotlar keltiriladi. Bundan tashqari, ma'ruza va

darslik hajmi bilan ham farq qiladi. Ba'zi hollarda, masalan, butunlay yangi kurslarni yaratishda ma'ruza talabalarga bilim yetkazishning yagona shakli bo'lishi mumkin, chunki u odatda bir necha yil davom etadigan darslik yaratish jarayonidan ilgari ketadi.

Ma'ruza mazmuni o'qitiladigan fanning o'quv dasturi asosida aniqlanadi.

Oliy o'quv yurtidagi ma'ruza – bu darslik yoki boshqa adabiy manbalarni oddiygina gapirib berish emas, balki pedagogning ma'lum bilimlar sohasidagi shaxsiy ilmiy-pedagogik ijodiyotidir. Haqiqiy o'qituvchi, tom ma'nodagi pedagog ma'ruzaga bir kun yoki bir-ikki soat oldin tayyorlanmaydi, balki doimiy ravishda, o'zining butun faoliyati, butun hayoti davomida tayyorlanadi.

Ma'ruza darslarida auditoriya pedagogdan jonli, yorqin, mazmundor xabarlarini kutadi. Bu yerda undan bilim va kasbiy tajribaga qo'shimcha ravishda keng eruditsiya, argumentlash mantig'i, o'z bilimlar sohasiga berilib ketish va uni kichik hamkasblari – talabalarga yuqtirish ichki ehtiyoji talab qilinadi. Ya'ni lektor tinglovchilarning nafaqat ongiga, balki go'zal nutq san'ati bilan ularning hissiyotlariga ham ta'sir etishi zarur.

Barcha ma'ruzalarda bayon qilinayotgan o'quv materialiga talabalarning munosabatini ulardagi diqqat, qiziqish, yuz ifodalari va h.k. belgilar orqali bilib olish mumkin. Yaxshi ma'ruzalarda o'quv axborotni yetkazish jarayoni to'liq boshqariluvchan bo'lib, teskari aloqa real mavjud bo'ladi. Kuchsiz ma'ruzalarda esa teskari aloqa boshqacha namoyon bo'ladi, unda talabalar o'zlarini eshitib o'tirganga solishadi, ba'zida boshqa ishlar bilan shug'ullanib, quloq solishmayotganliklarini yashirishmaydi ham. Bunday ma'ruzalarga qatnashish faqatgina formal xarakterda bo'ladi. Biroq bunday xolat agar ular yomon tashkillashtirilgan va mazmunsiz bo'lsa har qanday mashg'ulotlarda yuz berishi mumkin. Faqatgina ma'ruzada auditoriya va pedagog orasidagi munosabatlar xolati yaqqolroq namoyon bo'ladi, chunki bu yerda faqat pedagog faoliyat olib boradi, talaba esa ma'ruzani va pedagogni baholab, ma'ruzani qabul qiladi va o'zlashtiradi. Har bir ma'ruzada pedagog auditoriya oldida imtihon topshiradi. O'z-o'zidan ravshanki, ma'ruza materialini sifatli bayon qilish masalasi juda muhim hisoblanadi. Ma'ruzalarda olimdan ilm-fanning yangi ufqlarini ochish shijoati lozim bo'ladi, shunda teskari aloqa qanday bo'lishi kerak bo'lsa, shunday bo'ladi.

Shuni ham hisobga olish kerakki, ma'ruzada bayon qilingan material qabul qilinsa va ma'lum darajada o'zlashtirilsa ham, biroq hali mustahkam bilimga aylanmaydi. Buning uchun ma'ruza va qo'shimcha material ustida amaliy, laboratoriya, seminar mashg'ulotlari va talabalarning mustaqil ishi mavjud.

Ma'ruza uslubi va lektorning o'zini tutishi

Kafedra oldida turgan o'qituvchida olim, pedagog va yetarli darajada mohir lektor sifatlari mujassam bo'lmog'i zarur. Haqiqiy olim-pedagog o'z predmetini e'tiqod pozitsiyasidan, berilib bayon qiladi. Ma'ruzani malakali o'qish shartlaridan biri predmetni mukammal bilishdir. Biroq ma'ruza uchun faqatgina predmetni, aytilayotgan ma'lumotlarning talabalar bilimiga aylanishining pedagogik va psixologik yo'llarini bilishning o'zi yetarli bo'lmaydi, shu bilan birga ilmiy xolatlarni, atamalarni qiyinchiliklarsiz, yetarlicha obrazli va emotsionallik bilan bayon qiladigan rivojlangan nutq zarur bo'ladi.

Ma'ruzada juda ko'p narsa pedagogik muloqotning samaradorligiga bog'liq bo'ladi. Mashhur psixolog A.A.Leontev to'laqonli ma'ruzaviy muloqotga erishiladigan quyidagi sharoitlarni aniqladi:

- ma'ruza o'qiladigan joyni tez va to'g'ri mo'ljallash;
- ma'ruza mazmunini to'g'ri rejalashtirish;
- material mazmunini tinglovchilarga yo'qotishsiz yetkazib beradigan aniq vositalarni topish;
- tinglovchilar bilan mustahkam kontakt o'rnatish.

O'qituvchining kontakti talabalar bilan mantiqiy, psixologik va ma'naviy bo'lishi mumkin. Mantiqiy kontakt – bu pedagog va talaba fikrlarining kontakti. Psixologik kontakt talabalar diqqatini jamlash, ular tomonidan bayon qilinayotgan materialni tushunish va qabul qilish, o'qituvchi faoliyati va undan kelayotgan axborotga javob tariqasida ichki fikrlash va emotsional faollikdan iborat bo'ladi. Ma'naviy kontakt talaba va pedagogning hamkorligini ta'minlaydi. Ushbu kontakt amalga oshmasa, masalan, konfliktlar sharoitida, bilish-o'rganish jarayoni qiyinlashadi, yoki umuman sodir bo'lmasligi mumkin.

Auditoriya lektorni butun diqqatini jamlagan holda va ishga to'liq tayyorlik, u bilan birga fikrlash bilan yoki oldindan ma'ruza o'ta zerikarli, darslikni to'lig'icha so'zlab berishdan iborat bo'lishini sezib befarqlik bilan kutib oladi. Ba'zida auditoriya sabr qilish, ko'pincha esa predmet va lektorga nisbatan salbiy kayfiyatda bo'lish pozitsiyasini egallaydi.

Agar o'qituvchi auditoriyaga kirgach talabalarni «ko'rmasa», ular bilan kontakt o'rnatishga harakat qilmasa, ularning darsga qanday tayyorgarlik ko'rganligiga e'tibor bermasa, unga mavzu va rejani aytmasa, u holda talabalar qanday qilib predmetga qiziqishlari va jiddiy ishga o'zlarini sozlashlari mumkin.

Ba'zi lektorlarning auditoriya oldida o'zlarining «intellektual jihatdan ustunligini» ko'rsatishga urinishlari, materialni murakkab tilda bayon qilishlari metodik jihatdan asossiz hisoblanadi. Xuddi shunday ma'ruza tilini haddan tashqari soddalashtirish ham maqsadga muvofiq emas.

Pedagogning predmet mohiyatini bilishi, o'zi shug'ullanadigan ilm-fan taraqqiyotining dialektik asoslarini tushunishi – zaruriy bo'lib, o'quv jarayonining samarador bo'lishi uchun yetarli emasdir. O'qituvchi o'z tinglovchilariga ilgari surilayotgan nazariy bilimlarning haqqoniyligini ko'rsata olish uquvlariga ega bo'lishi, olingan bilimlarni amaliyotda qo'llashga o'rgatishi shart.

Ma'ruza odatda lektor tomonidan jonli nutq ko'rinishida bayon qilinadi. Ma'ruzani xotirjam, sal balandoq ovozda bayon qilish, tovush balandligini o'zgartirib, asosiy va ahamiyatlilarni ta'kidlab, xulosa qilish, savollar berish, muammolar qo'yish chog'ida nutqni pastlatish tavsiya qilinadi. Shunday qoida mavjud: "ma'ruzalarni yetarlicha baland ovozda o'qish kerakki, uni eshitishsin, va shu bilan bir vaqtda yetarlicha past o'qish lozimki, toki uni tinglashsin". Masalan, daqiqasiga 60-80 so'z o'qish surati normal hisoblanadi.

Ma'lumki, ma'ruzaviy o'qitish fikrlarning aniq va ixchamligini, nutqning ifodaliligini, so'zsiz uning til va imlo jihatdan to'g'riligini talab qiladi. Ma'ruzada nutqqa e'tiborsizlik va uni kerak bo'lmagan kirish so'zlari, jargonlar, vulgarizm bilan bulg'alashga yo'l qo'yilmaydi.

Agar lektor formal logika va uni uquvli qo'llash qoidalarini bilsa, materialni taqdim qilishi shuncha muvaffaqiyatli bo'ladi. Logikada isbotlanishi lozim bo'lgan har bir fikr-mulohaza ma'lum qonunlarga bo'ysunadi. U aniq-ravshan bo'lishi, ikki xil ma'noga ega bo'lmasligi va butun isbotlash jarayonida o'zgarimasdan shakllantirilishi zarur.

Ma'ruzada materialni bayon qilish jarayonida ilg'ab olish ehtimoliy xarakterga ega: odatda, tinglovchi gapning nima bilan tugashini oldindan topish maqsadida gapiruvchidan fikran oldinga ketib qoladi. Biroq muntazam ravishda oldindan uqib olish tinglovchining diqqatini susaytiradi. Har bir matn - axborot (taxminan 30%) va to'yingan, zich qismdan iborat bo'ladi. To'yinganlik barqarorlikni va uqib olishning ishonchliligini ta'minlaydi. Aynan bitta ma'ruzaning har bir auditoriya uchun to'yinganlik va informativlik nisbati turlicha bo'lishini mutaxassislar aniqlashdi. Og'zaki chiqishlar uchun 1:3 nisbat optimal bo'ladi. Agar butun matn to'yingan bo'lsa, xabar ma'nosi yo'qoladi.

Ma'ruzaning tabiiy dinamikasi to'rtta fazani o'z ichiga oladi (5.1.-rasm): boshlang'ich qabul qilish – 4-5 daq (1); qabul qilishning optimal faolligi – 25-30 daq (2); zo'riqish fazasi – 10-15 daq (3); sezilarli charchash fazasi (4).

Odatda pedagog oxirigi fazani sezadi, bu noto'g'ri. Chorani oldinroq - zo'riqish fazasida ko'rish zarur. Bu yerda ma'ruza materialini xilma-xillashtirish, yuqori qiziqish uyg'otadigan materialga o'tish, tinglovchilarning zo'riqish darajasini o'zgartirish zarur. Manfaatdorlik va ishonch muhiti bo'lmagan joyda zo'riqish va charchash fazalari oldinroq hosil bo'ladi. Zerikarli va bir xildagi ma'ruzalar talabalarning fikriy faoliyatlarini so'ngidirib qo'yadi.

Juda murakkab, abstrakt predmet bo'yicha ma'ruzada ozgina yumor, lektorning mazmunga mos ravishda hazil-mutoibalariga yo'l qo'yiladi. Biroq o'tkir fikrlar va hazillar me'yorida bo'lishi va ularni mohirona tortiq qilish talab qilinadi. Ularning ortiqcha bo'lishi qarama-qarshilikka olib keladi va ma'ruza o'zining ilmiy qimmatini osongina yo'qotib qo'yishi mumkin.

Yaxshi lektor, go'zal nutq sohibi bo'lishni istagan har bir pedagog uchun notiqlik san'ati muhim ahamiyat kasb etadi. Oliy maktab ma'ruzasida o'qituvchi shaxsan goh u, goh bu talabaga va hammaga murojat qilgandek butun auditoriyaga qarashi kerak.

Lektorning pedagogik va psixologik sifatlari to'g'risida gapirganda irodasini rivojlantirish va auditoriyani o'ziga bo'ysundirish uquvlariga e'tiborni qaratish zarur. Avval o'zini auditoriyadan qo'rqmaslikka majbur qilish kerak. Yaxshi tayyorgarlik ko'rilganda bu odatga aylanib qoladi, so'ngra o'z bilimlariga ishonch hosil qilinadi, bu esa auditoriyaga ta'sir qilishning eng muhim shartidir.

Barcha aytilganlarga shuni qo'shimcha qilish mumkinki, ya'ni lektor o'z harakatlarida siqilgan bo'lishi kerak emas, biroq ortiqcha yarashmagan yoki teatrlashgan jestlarga berilmasligi lozim. Tinglovchilar lektordagi osoyishta hulq, uning ixchamligi, undagi ishonch va soddalikni qadrlashadi.

Lektor auditoriyani har doim kuzatib borishi zarur, barcha tinglovchilarni ko'z qiri ostida ushlashi, auditoriyani diqqat bilan eshitishi va tinglashi, har qanday chalg'ituvchi holatlarda zarur muhitni tiklab olishi talab qilinadi.

Lektor hammaning ko'z o'ngida bo'ladi, shuning uchun uning tashqi qiyofasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. U auditoriya tomonidan jismoniy, funksional va ijtimoiy belgilarning majmuasi sifatida qabul qilinadi. Lektor qiyofasidagi biror narsa talabalar diqqatini o'ziga jalb qilishi (kiyimi, soch turmagi, zeb-ziynatlari), ortiqcha qiziqish, hayrat va kulgi uyg'otmasligi kerak. Talabalar auditoriyasi oldida lektor o'zini qanday tutishi lozimligi to'g'risidagi quyidagi qoidalarni bilib qo'yish foydadan holi bo'lmaydi:

- Lektorning pedantik intizomi. Ma'ruzaning aniq boshi va oxirini yashiradigan har qanday sabablarni butunlay yo'qotish kerak. Ma'ruza – kasb ta'limi pedagogi hayotidagi eng muhim narsadir.

- O'z-o'ziga nisbatan o'ta talabchanlik. Lektor har doim quyidagilarga rioya qilishi lozim:

- doskada yozish texnikasiga – yozuvlarning izchil va aniqligi, yaxshi mel va h.k.;

- ma'ruza tilining to'g'riligi va qat'iyligi – jargon so'zlardan qochish, urg'ularni to'g'ri qo'yish va h.k.;

- auditoriyani doimiy kuzatish va uni his qilish;

- talabalar uchun juda muhim bo'lgan «Bu nima uchun kerak?» degan savolga javobni hozirlab qo'yish;

- lektor o'zi yaxshi bilmagan predmetlarni auditoriya oldida muhokama qilmasligi;

- lektor o'zi ishonmaydigan va hayotda bajarmaydigan shior va saboqlar bilan ma'ruzani bezamasligi;

- talabalarning ichki dunyosini boyitib, auditoriyaga dam berish;

- talabalar auditoriyasi oldida o'zini yuqori tutib, kekayish kerak emas.

Ma'ruza bu pedagog va talabalarning jamoaviy yo'nalgan tafakkuri va asosiy masala – ushbu tafakkurni faol va mahsuldor qilish. Bunga pedagogning bilimi, tajribasi va pedagogik mahoratiga bog'liq bo'lgan interfaol ma'ruzalar o'qish jarayonida erishiladi.

Interfaol ma'ruza va unga qo'yiladigan talablar

Ta'lim tizimi taraqqiyotining zamonaviy jihati talabalarning ijodiy va mustaqil idrok etish faoliyatini takomillashtirishni talab qiladi. Bu o'qituvchining ma'ruzaga tayyorlanishi quyidagi masalalarni yechishga qaratilgan bo'lishi lozimligini bildiradi: materialni talqin qilish va tizimlashtirish, uni tinglovchilarga yetkazib berish, eng asosiysi ularni faol fikrlashga jalb etish.

Interfaol ma'ruzaga qo'yiladigan asosiy talablar quyidagilar:

- muammolilik, ichki muloqot;
- izchillik, tizimlilik;
- aniqlik, ziddiyatsizlik;
- isbotlay olishlilik;
- o'quv materialining verbal, abstrakt (mantqiy strukturalar, matematik modellar va h.k.), obrazli (rasmlar, sxemalar), emotsional (o'qituvchining holati) birligi.

An'anaviy ma'ruza o'quv materialini reproduktiv bayon qilishga asoslangan bo'lib, u turli xildagi informatsion-retseptiv metodlar yordamida amalga oshiriladi. Biroq e'tiborni muammoli, muloqotli, shaxsga qaratilgan bayon kabi produktiv metodlarga qaratish zarur. Xuddi shu metodlar ma'ruza o'qishda talabalarni faollashtiradi.

Ma'ruza darsida talabalarni faollashtirishning boshqa yo'llari ham bor. U talabalarning ma'ruzaga tayyorgarligini tashkil qilishdan iborat.

Bizga ma'lumki didaktikada ikki xil o'quv-bilish faoliyati mavjud: reproduktiv va produktiv. Bularga mos ravishda ikki xil axborotni ajratish mumkin: nusxalanadigan va bashorat qilinadigan.

Nusxalanadigan axborot talabalar tomonidan tayyor holda o'zlashtiriladi. Uning manbai o'quv materiali asosan tushuntiruv-illyustrativ usulda bayon qilingan kitoblar (o'quv qo'llanma, darslik va h.k.) dan iborat bo'lib, talaba ularni

mustaqil ravishda kamida birinchi va ikkinchi daraja (bilish va takrorlab berish) da o'zlashtirishi lozim bo'ladi. O'qituvchining vazifasi esa mustaqil o'qish uchun axborot manbalarini metodik jihatdan to'g'ri tanlashdan iborat bo'ladi. Bular birinchi qadamdir.

Ikkinchi qadam nusxalangan axborotdan bashorat qilinuvchi axborotga o'tishdir.

Bashorat qilinadigan axborot – talaba tomonidan u aytilmasdan oldin hosil qilinadigan axborot bo'lib, talaba ongida bilimlarni va ularni olish yo'llarini quradi. Bu qadamni amalga oshirish uchun o'qituvchi talabalar diqqatini navbatdagi ma'ruza mashg'ulotida ko'riladigan muammoga jalb qiladi (ilgarilab o'qitish tamoyili). Eng asosiysi – muammolarni to'g'ri ajrata olish, belgilash va shakllantirishdir. Shunday qilib, o'qituvchi ma'ruzadan oldin o'qituvchi bergan vazifani bajarish vaqtida, ma'lum materialni biladi (reproduksiyalangan axborot) va ma'ruzada belgilangan muammolar haqida ham ma'lumotga ega bo'ladi (bashorat qilinadigan axborot). Ravshanki, bunday vaziyatda o'qishga kuchli intilish - motivatsiya paydo bo'ladi. Talaba o'qituvchi tomonidan muammoning yechimi qanday berilishini va uning xayolidagi yechimga qanchalik mos kelishiga qiziqadi. Shunday ma'ruzalarda talaba va ma'ruzachi teng huquqli hamkorlar kabi bo'lishadi. U ichki muloqotga asoslangan bo'ladi. Bu ma'ruzada o'rganish samaradorligini oshiradi.

Qanday qilib ma'ruzaga samarador tayyorlanish mumkin? O'qituvchini ma'ruzaga tayyorlanishining quyidagi evristik algoritmini keltiramiz:

- 1) ma'ruzaning mavzusini belgilab olish;
- 2) ishchi reja tuzish;
- 3) ishchi rejaga asosan adabiyotlarni qarab chiqish, buning natijasida ishchi konspekt tuziladi.

- 4) ishchi konspektga asosan ma'ruzaning predmet rejasini tuzish. U mavzuning aniq nomi, tayanch tushuncha va atamalarni, ma'ruza rejasini o'z ichiga oladi. Rejaning har bir punkti tezis ko'rinishida tasvirlanishi kerak (tezis uch qismdan iborat bo'ladi: so'z yuritilayotgan ob'ekt – nima haqda so'z boradi; predikat – u haqda nima deyiladi; ob'ekt va predikatning aloqasi);

- 5) ma'ruza matnini tuzish, xuddi shu narsa mazmun mantig'ini ochib beradi. Mashg'ulotlarda ma'ruza matnidan foydalanmagan ma'qul, u yordam bermaydi, balki o'qituvchini auditoriyadan chalg'itadi.

– qo'zg'aluvchan reja tuzish. Ana undan ma'ruzada foydalanish mumkin va zarur. Qo'zg'aluvchan reja asosiy va qo'shimcha axborotni aniqlab beradi, zaruriyat tug'ilsa o'quv materialini oson o'zgartirish imkonini beradi.

– Ma'ruzani qanday o'qish kerak?

Ma'ruza o'qiganda o'qituvchi eng avvalo o'rganilayotgan materialga o'z munosabatini, o'z nuqtai nazarini ifodalashi lozim. Ma'ruzani o'qib berish kerak emas. Eng yaxshisi materialni oddiy so'zlashuv tezligida bayon qilish va yozib olish uchun asosiy fikrlarni ajratish ma'qul. Interfaol ma'ruza tashqi tomondan monologik bo'lsa ham, aslida dialogikdir, ya'ni o'qituvchi o'qilayotgan materialga talabalarning diqqatini, ularning kayfiyatlarini, munosabatlarini his qilishi zarur. Xuddi shu narsa teskari aloqani hosil qiladi va o'qituvchiga o'quv jarayoniga tuzatish kiritish imkonini beradi.

Talabalarning ma'ruza mashg'ulotida ishlashlari murakkab jarayon bo'lib, u uchta faoliyatni o'zida mujassamlashtiradi: eshitish, anglash, yozib borish.

Eshitish jarayonini optimallashtirish mumkin, agar:

- notiq ma'ruzasidagi asosiy joylar fikran ajratib olinsa;
- ma'ruzada yoritilayotgan asosiy holatlar joriy va bosqichma-bosqich tahlil va sintez qilinsa;
- o'qituvchi aytmoqchi bo'lgan gapni oldindan bilib olishga harakat qilinsa;
- ma'ruzani oxirigacha diqqat bilan eshitishlariga erishilsa.

Talabalarni asosiy joylarni ajratib olishga o'rgatish uchun, eng avvalo ularning diqqatini shunday joylarni aniqlab beradigan kirish jumllariga qaratish zarur. Joriy va bosqichma-bosqich tahlil o'quv materialini bayon qilish mantig'i va tizimini his qilishga imkon beradi. O'qituvchi nutqini oldindan bilish esa diqqatni tashkil qilish vositasi hamda o'quv materialini anglash va boshlang'ich yodda saqlab qolish usuli hisoblanadi. Agar o'qituvchi aytayotgan narsa qiziqish uyg'otsa, unda o'z-o'zidan navbatdagi fikrni topish istagi tug'iladi. Agar mana shunga muvaffaq bo'linsa, u holda yodda saqlash va o'quv materialining umumiy o'zlashtirishi yaxshilanadi. Ma'ruzani oxirigacha diqqat bilan eshitishni hosil qilish uchun talabaga iroda omillarini ishga tushirishga, o'z-o'zini ishontirish va o'z holatini boshqarish uslublaridan foydalanishga yordam berish zarur.

Agar talaba ma'ruzani konspekt qilib borsa, tinglash natijasi yanada samarador bo'ladi, Ma'ruzani yozishda daftar chetidan xoshiya qoldirish zarur. U yerga talaba o'z fikrlarini, paydo bo'lgan savollarni, tavsiya etiladigan adabiyotlarni, ma'ruzaning u yoki bu qismini mustaqil qayta ishlashi uchun vazifani, zarur chizma, rasm, sxema va h.k.larni yozib borishi mumkin.

Ma'ruzani konspekt qilish vaqtida satrlar orasida joy qoldirsa foydali bo'ladi. U boshlang'ich matnga bir nechta qator qo'shish, tagiga chizish, asosiysini ajratib olish uchun xizmat qiladi. Asosiy axborotni to'liq, yordamchi axborotni esa qisqacha yozish mumkin, ya'ni ma'ruza yozishda filtrlash va matnni siqish uslublaridan foydalanish ma'qul. Konspektni puxta yozib borish uchun tez yozish

uslublarini egallash foydali bo'ladi. Bu uslublarning asosi – shartli belgilardir (ierogriflar, piktogrammalar, ramzlar, kvantorlar va h.k.).

Talabalarining konspekt bilan ishlashlarini quyidagi algoritmgga keltirish mumkin:

- o'qilgan narsani anglash uchun ma'ruza materiallarini bir necha marta takrorlash kerak (birinchi besh soatda, ertasiga va bir sutkadan so'ng va h.q.);
- daftar xoshiyasiga qo'yilgan barcha vazifa va belgilarni ishlab chiqish;
- yozuvlarni texnik qayta ishlash (tagiga chizish, asosiysini ajratish, xulosa, isbot, ma'ruzaning har bir savolini mantiqiy jihatdan yoritilishini belgilash);
- ma'ruza matnini kitob bilan solishtirish;
- ma'ruza matnini aynan takrorlash.

Amaliy va seminar mashg'ulotining mohiyati, turlari va ularga qo'yiladigan talablar

Dars, yuqorida aytib o'tilganidek, o'qitishni tashkil etishning o'zgarmas shakli emas. O'quv amaliyoti va pedagogik tafakkur doimo uni takomillashtirish yo'llarini izlaydi. Bu sohada turli xil ko'rik-tanlovlar, jumhuriyat miqyosida o'tkazilayotgan pedagogik o'qishlarda o'rta qo'yilayotgan ilg'or o'qituvchilarning fikr va mulohazalari diqqatga sazovordir.

Turli-tuman fikr va mulohazalarni hisobga olgan holda dars quyidagi umumiy didaktik talablarga javob berishi lozim:

1. Har bir dars ma'lum bir maqsadni amalga oshirishga qaratilgan va puxta rejalashtirilgan bo'lmog'i lozim.
2. Har bir dars mustahkam g'oyaviy-siyosiy yo'nalishga ega bo'lmog'i lozim.
3. Har bir dars turmush bilan, amaliyot bilan bog'langan bo'lmog'i lozim.
 - Har bir dars xilma-xil usul, uslub va vositalardan unumli foydalangan holda olib borilmog'i lozim.
 - Darsga ajratilgan har bir soat va daqiqalarni tejab, undan unumli foydalanmoq lozim.
 - Har bir dars o'qituvchi va o'quvchilarning faolligi birligini ta'minlamog'i lozim.
 - Darsda o'quv materiallarining mazmuniga oid ko'rsatmali qurollar, texnika vositalari va kompyuterlardan foydalanish imkoniyatini yaratmoq lozim.
 - Dars mashg'ulotini butun sinf bilan yoppasiga olib borish bilan har qaysi o'quvchining individual xususiyatlari, ularning mustaqilligini oshirish hisobga olinadi.

• Har bir darsda mavzuning xarakteridan kelib chiqib, xalqimizning boy pedagogik merosiga murojaat qilish va undan foydalanmoq imkoniyatini izlamoq lozim.

Seminar mashg'uloti- bu o'zaro talabalar hamda o'qituvchi orasidagi mavzu yuzasidan bo'lib o'tadigan baxs-munozarasi hisoblanadi.

Seminar mashg'uloti-bunda o'quvchi va talabalarning bilimlari o'quvchilarning mavzu yuzasidan mustaqil fikrga ega ekanliklari ham baholanadi.

G.A.Ball o'zining "Pedagogika va psixologiya nazariyalari" nomli asarida seminar mashg'ulotini ikki turga ajratib ko'rsatgan.

1. Amaliy seminar mashg'uloti.

2. Bahs-munozara seminar mashg'uloti.

Amaliy seminar mashg'uloti bu amaliyotda talabalarning turli ko'rinishdagi murakkab vaziyatlarni, amaliy vazifalarning yechimlarini muhokama qilib topadilar. Baholash mezonlari o'qituvchi boshchiligida o'quv jamoasi ya'ni talabalar bilan birgalikda tanlanadi.

Bahs-munozarali seminar mashg'uloti diskussiya ko'rinishidagi turi bo'lib seminar mashg'uloti odatda amaliyotda kerak bo'ladigan psixologik tadqiqotlarni, turli xildagi metodikalarni muhokama qiladilar. Bu tartibdagi seminar mashg'uloti yordamida talabalarni kelajakda o'zlari faoliyat olib boradigan shaxslar aniqlashtiriladi va o'zlari kerakli bo'lgan psixologik metod va usullarni o'rganadilar.

Z.M.Panibrasovning fikriga ko'ra- seminar mashg'uloti jarayonida har bir talabada o'zi bilmagan holda qalbining tubidagi o'zib ketish, baho olishda yuqori ko'rsatkichlarni qo'lga kiritish hissi mavjud bo'ladi va o'z-o'zidan o'quv faoliyatini kuchaytirishga, o'qish motivining ustun kelishi kuzatiladi.

Seminar mashg'ulotini o'tkazish boshqa dars turlarini o'tkazilishidan ancha murakkabligi turli xildagi olimlar tomonidan aytib o'tilgan. Har bir o'qituvchi o'zi o'tadigan dars yuzasidan ma'lum tayyorgarlikka ega bo'lish lozim. Shu jumladan seminar mashg'ulotini olib boradigan o'qituvchi ham ma'lum tayyorgarlikka ega bo'lishi lozim.

Egallangan bilimlarni mustahkamlash quyidagi usullarda amalga oshiriladi:

o mashg'ulotga mustaqil tayyorlanish vaqtida talabalar ma'ruza yoki darslik yordamida egallangan bilimlarni takrorlab boradilar.

o Mashg'ulot davomida ma'lumotlarni og'zaki bayon qilish uni o'zlashtirish darajasini oshiradi.

o Egallagan bilimlarni muhokama qilish uni yanada mustahkamligini ta'minlaydi.

Talabalarni seminar mashg'ulotiga tayyorlanishi:

A) bilimlarini kengaytiradi va chuqurlashtiradi;

B) mustaqil ishlash malakasi rivojlanadi.

Seminar mashg'ulotining quyidagi turlari mavjud:

1. Reproduktiv tip asosida olib borish bunda avvalo yashirin qobiliyatlarni faollashtirishga qaratilgan bo'ladi.

2. Produktiv tipda tashkil etiladigan mashg'ulotlarda asosiy e'tibor talabalarning fikriy qobiliyatlarini faolligiga qaratiladi.

Seminar mashg'uloti mavzulari quyidagi mezonlar asosida qayta ishlanadi:

1. Seminar mavzulari, ma'ruza mavzularini qaytarishi mumkin;

2. Seminarda ma'ruzada o'tilmagan mavzular ko'rib chiqilishi mumkin;

3. Seminar mashg'uloti aniq bir jihatga qaratilgan bo'ladi.

Seminar mashg'ulotining mavzusini konspektlashtirish quyidagi tartibdan bo'ladi:

1. Mavzu

2. Savol, muammo

3. Adabiyotlar

4. Talabalarning mashg'ulotga tayyorgarlik darajasini tekshirish shakli

5. Muammoni hal qilishda talabalar faoliyatini tashkil qilish shakllari

6. Mashg'ulot yakunida erishiladigan natijalar

Talabalarni seminar mavzularini konspektlashtirishda quyidagilarga e'tibor berishi zarur:

1. Ma'lumotlarni tanlash va uni ikkinchi darajasidadan ajratish

2. Matnni leksik va sintaktik jihatdan qayta ishlash

3. O'qilgan ma'lumotlarni tizimlashtirish

4. O'qilgan ma'lumotlar yuzasidan xulosalar chiqarish

O'qituvchi muhokama jarayonini boshqarishda quyidagilarga e'tibor berishi lozim:

1. Vaqtinchalik reglamentni saqlay olish malakasi

2. O'z fikrini bayon qilishda uyalmaslik malakasi

3. Darsda ko'pgina talabalarni faollashtira olish malakasi

4. Talabalar javob berishga qiynalغانlarida savollarni yanada aniqlashtirish malakasi

5. Talabalarning erkin nutqini stimullashtirish malakasi

6. Yakuniy xulosalar chiqara olish malakasi

O'qituvchining seminar mashg'ulotiga tayyorgarligi hamda darsini olib borishi haqida V.A.Badmaevning «Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi» kitobida batafsil berilgan ular quyidagilardan iborat:

1. Berilgan mavzuning maqsad va vazifalarni rejalashtirish;

2. Seminar mavzusining rejalari bo'yicha rejalashtirilgan savollarga o'qituvchining o'zi tayyor bo'lishi va kerak bo'lganda o'zi ham javob bera oladigan bo'lishi;

3. Seminarning asosiy savollarini ajratish;

4. Seminarning qo'shimcha savollarini ajratish hamda bahs-munozara uchun beriladigan savollarni belgilash;

5. Seminar mashg'uloti bo'yicha qo'shimcha amaliy savollarni ajratish;

6. Seminar mavzusidagi asosiy savollarni butun guruh oldiga muhokama uchun qo'yish;

7. Talabalarning javoblarini tinglash, fikr va mulohazalarini eshitiladi, javobda xatoliklar bo'lsa to'ldiriladi;

8. Talaba o'qituvchi tomonidan qo'yilgan savolga noto'g'ri javob bersa, o'qituvchi o'zining javoblari bilan uni to'ldirishi mumkin bo'ladi;

9. O'qituvchi seminar mashg'uloti bo'yicha qo'yilgan barcha savollarga javob olganidan keyin unga yakun yasaydi va xulosa chiqaradi.

10. Dars so'ngida albatta o'qituvchi barcha qatnashganlarga baho qo'yishi kerak, bunda baho seminarning qay darajada o'tganligi hamda qay darajada maqsadga erishilganlik bilan belgilanadi.

11. Kelgusidagi mavzu yuzasidan savollar va masalalar mashqlar beriladi.

Har bir seminar mashg'uloti shu tarzda o'qituvchi tomonidan tashkil etiladi va davom ettiriladi.

Seminar mashg'ulotini o'tkazishda o'qituvchi tomonidan ham ma'lum bir ma'nodagi tayyorgarlik talab etiladi. O'qituvchi birinchi navbatda o'sha seminar mavzu yuzasidan kerakli bilimlarga ega bo'lishi kerak. Seminar mashg'ulotidagi bahs-munozarani o'qituvchi oqilona boshqarishi va dars oxirida oqilona baholashi kerak bo'ladi. Talabalarning bahs-munozaralarini mavzu yuzasidan ekanligini ta'minlash va mavzudan chetga chiqmaslikka harakat qilishi kerak.

O'qituvchining seminar mashg'ulotini tashkil etishdagi qo'llaydigan usullari, foydalanadigan metodlari, mantiqiy faoliyat tuzilishi sifatida sxema ko'rinishida ifodalanadi. Bunday sxemalardan seminar mashg'ulotining o'zida foydalanish talab etiladi. Sxemani to'liqligicha yodlab olgan holda foydalanish mumkin emas. Uni faqatgina qo'shimcha g'oyalar bilan boyitgan holda foydalansa maqsadga muvofiq bo'ladi:

1. O'qituvchining kirish so'zi va seminarning boshlanishi;

2. Talabalardan biriga so'z berish va o'tilayotgan mavzuning ular uchun ahamiyatli jihatlari, qanday qilib seminar mashg'ulotida o'tilganlarni ijimoiy hayotda qo'llash, qaysi savollarga chuqurroq yondashish kerakligi yuzasidan fikr mulohazalar aytib o'tiladi;

3. So'zga chiqqan talabalarning har bir so'zini tinglab borish kerak;

4. Agar talabani gaplari mavzu doirasida hamda aniq, ravon bo'lsa unga gapirish uchun 3-5 daqiqa berish lozim;

5. Agar talaba mavzu yuzasidan daftarga qarab yoki kitobga qarab gapirayotgan bo'lsa, uni darhol savol berish yo'li bilan to'xtatish lozim;

6. Agar talaba mavzu haqida tez va qisqa gapirsa, unga gapirishi uchun savol bergan holda 3-5 daqiqa vaqt berishi kerak;

7. Agar berilgan savolga talaba mustaqil javob bera olsa, u holda uni to'xtatib savolni butun guruhga berish lozim;

8. Agar guruh uchun berilgan savolga darhol bir yoki bir nechta talaba to'g'ri javob bergan bo'lsa, u holda seminar rejasidagi boshqa savolga o'tish va uni so'rash lozim;

9. Agar berilgan savolga butun guruh qiynalsa, u holda savolni aniqlashtirgan holda berish kerak;

10. Javob berish uchun turgan talaba so'zlarini gapirib tugatganidan so'ng guruhda qo'shimcha savollarining bor yoki yo'qligi haqida yoki berilgan javobga aniqliklar kiritmoqchi bo'lganlar yoki berilgan javobdan qoniqmaganlar ya'ni norozilar borligi haqida so'raladi.

11. Agar butun guruhda seminar mashg'uloti yuzasidan savollar bo'lmasa, u holda o'qituvchining o'zi qo'shimcha, bahs munozaralari yoki aniqlik kirituvchi savolni butun guruhga berishi kerak bo'ladi;

12. Agar talabalarda savollar bo'lsa, unda berishlarini so'raydi.

13. Hohlovchilar bo'lsa, ularga so'z navbatini berish kerak;

14. Agar butun guruh berilgan savolga javob bera olmasa, u holda o'qituvchining o'zi javob berishi va mavzu yuzasidan xulosa chiqarishi kerak bo'ladi.

15. Agar talaba javobni mavzu yuzasidan bermasa, uni to'xtatishi kerak;

16. Seminar mavzusining rejasidagi barcha savollar yuzasidan talabalarni baholab bo'lgan o'qituvchi quyidagi ishlarni amalga oshirishi kerak bo'ladi:

- talabalarning bergan javoblarining sifatliligiga qarab baholash;
- mavzuga chuqur kirib borganligiga qarab;
- qanday va qancha adabiyotlardan foydalanganligiga qarab baholashi kerak bo'ladi.

Darsning oxirgi qismida esa o'qituvchi talabalarga kelgusi seminar mashg'uloti uchun mavzu, rejadagi savollarni berishi va o'tilgan mavzuidagi aniqlik kiritilmagan, to'liq gapirilmagan savollarni o'qib o'rganish uchun uyga vazifa sifatida berish lozim.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, o'quv faoliyatidagi seminar mashg'ulotining amaliy qismi emas, bahs-munozarali seminar mashg'uloti o'qitishning faol turi hisoblanadi.

Bahs-munozarali turdagi seminar mashg'uloti- talabalarni mantiqiy fikrlashga, nutq boyligini ko'paytirish hamda o'stirishga, jamoaga moslashishga, bahs-munozarada o'z fikrini qat'iy himoya qila olishga, boshqalarni tinglashga, boshqalarni fikrini hurmat qilishga o'rgatadigan dars turi hisoblanadi.

Bahs uchun guruhdagi biror bir talabaning kitobdan yoki biror- bir boshqa manbadan o'qigan va tahlil qilgan fikrlari aytiladi va unga guruhdagi boshqalarning fikrlari, qarshiliklari bu fikrga qo'shilmasliklari natijasida bahs munozara o'z fikrini mustahkam himoya qila olish kabilar asosida bahs-munozara turidagi dars o'tiladi. Bunda talabalar uchun yangidan-yangi fikrlarga, qarashlarga ega bo'ladilar.

Psixologiya fanini o'rganayotgan har bir talaba mantiqiy fikrlashga, tajribalar o'tkazishga o'rganishi lozim.

Seminar mashg'ulotini o'tishda har bir o'qituvchi o'z fanini chuqur va har tomonlama bilishi, o'z fani doirasidagi tadqiqotlarni bilishi, har bir talabaning savollariga javob bera oladigan bo'lishi o'z fanini sevishi kerak bo'la oladi.

Agar talabalarning beradigan savollariga javob bera olmasa, u talabalarga o'rnak namuna bo'la olmaydi.

Nazorat savollari:

1. Ma'ruza mashg'ulotning mohiyati, turlari.
2. Ta'lim jarayonida ma'ruza mashg'ulotlaridan foydalanish.
3. Seminar mashg'ulotining turlari va unga qo'yiladigan talabalar.

3-MAVZU: SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TA'LIM TEKNOLOGIYALARI

Reja:

1. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarining turlari.
2. Didaktik o'yinli texnologiyalar.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarining turlari

Globalashuv sharoitida ta'lim shaxsni har tomonlama voyaga yetkazish, unda komillik va malakali mutaxassisga xos sifatlarni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bugungi tezkor davr talabalarni ham qisqa muddatda va asosli ma'lumotlar bilan qurollantirish, ular tomonidan turli fan asoslarini puxta o'zlashtirilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni taqozo etmoqda.

Zamonaviy sharoitda ta'lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko'ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash

qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilishi talab qilinmoqda. O'zida ana shu imkoniyatlarni namoyon eta olgan ta'lim shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim deb nomlanadi.

Shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim – talabanning fikrlash va harakat strategiyasini inobatga olgan holda uning shaxsi, o'ziga xos xususiyatlari, qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim.

Bu ta'lim o'qitish muhitining talaba imkoniyatlariga moslashtirilishini nazarda tutadi. Unga ko'ra ta'lim muhiti, pedagogik shart-sharoitlar, ta'lim hamda tarbiya jarayonini to'laligicha talabanning shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, qobiliyatini rivojlantirish, shaxs sifatida kamolotga yetishini ta'minlash, tafakkuri va dunyoqarashini boyitishni nazarda tutadi.

Shaxsiga yo'naltirilgan ta'limning o'ziga xos jihati ta'lim oluvchi shaxsini tan olish, uni har tomonlama rivojlantirish uchun qulay, zarur muhitni yaratishdan iborat.

Bu turdagi ta'lim talabalarda mustaqillik, tashabbuskorlik, javobgarlik kabi sifatlar, shuningdek, mustaqil, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga xizmat qiladi. Bu turdagi ta'limni tashkil etishda pedagoglardan har bir talaba imkon qadar individual yondashishni, uning shaxsini hurmat qilishni, unga ishonch bildirish taqozo etiladi. Qolaversa, shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim o'qitish jarayonining ishtirokchilari pedagog-talaba yoki talaba-talaba, talaba-talabalar guruhi, talaba-talabalar jamoasi tarzida o'zaro hamkorlikda bilim olish, shaxs sifatida kamol toptirish uchun qulay pedagogik sharoitni yaratish zaruriyatini ifodalaydi.

Shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim talabani ta'lim tizimiga moslashtirishni emas, aksincha, uning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda har tomonlama rivojlanishi, shaxs sifatida kamolotga yetishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni nazarda tutadi. Bu turagi ta'lim talabalarni o'z-o'zini rivojlantirishga, mustaqil bilim olishga, o'zining ichki imkoniyatlari, qobiliyatlarini to'la namoyon eta olishi, bilish faolligini oshirish uchun zarur sharoitni vujudga keltirishi zarur. Talabalar shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida o'quv materialini o'zlashtirishga ijodiy, tanqidiy yonashishni, yangi g'oyalarni ilgari surish, ularni asoslash, o'z fikrini himoya qilish, muammoli vaziyatlarda samarali yechimni topish ko'nikma, malakalarini o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Pedagog ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim turlaridan foydalanar ekan, bir qator shartlarga qat'iy rioya etishi kerak. Ushbu talablar uyidagilaran iborat:

- har bir talabani alohida, o'ziga xos shaxs sifatida ko'ra olishi;
- talabani hurmat qilishi;
- talabaning ruhiy holatini to'g'ri baholay olishi;
- talabaning xohish-istak, qiziqishlarini inobatga olishi;
- har bir talabaga tolerant munosabatda bo'lishi;
- talabaning kuchi, imkoniyati va intilishlariga ishonch bildirishi;
- har bir talaba uchun qulay ta'lim muhitini yaratishi;
- talabalarning mustaqil yoki kichik guruhlariga erkin ishlashlari uchun imkoniyat yaratish;
- talabalarni o'z faoliyatlarini mustaqil nazorat qilish, faoliyati samaradorligini aniqlash, yutuqlarning omillari va yo'l qo'yilgan xatolarning oqibatlarini tahlil qilish o'rgatish;
- ta'lim jarayonida hech bir talabaga tazyiq o'tkazmaslik;
- alohida talabaning kamchiliklarini bo'rttirib ko'rsatmaslik;
- bordi-yu, talaba tomonidan bilimlarni o'zlashtira olmaslik, ta'lim jarayonida o'zini odobsiz tutish holati qayd etilsa, u holda qat'iy xulosa chiqarmasdan, buning sabablarini aniqlash;
- aniqlangan sabablar asosida talabaning sha'ni, g'ururiga ziyon etkazmagan holda u tomonidan bilimlarni o'zlashtira olmaslik, o'zini odobsiz tutish kabi holatlarni bartaraf etish;
- ta'lim jarayonida har bir talaba uchun "muvaffaqiyat muhiti"ni yaratish;
- har bir talabaga ta'lim olisha muvaffaqiyatga erisha olishiga yordam berish;
- talabaning qobiliyatini o'stirish, shaxs sifatida rivojlanishiga yordam berish;
- talabaning shaxsini emas, balki uning aniq xatti-harakatlarini baholashi;
- pedagog sifatida har bir talabaning hurmati va ishonchini qozona olishi zarur.

Pedagog tomonidan ta'lim jarayonida innovatsion xarakterga ega turli faol metodlarning qo'llanilishi talabalarni rivojlantirish, qobiliyatlarini yanada o'stirishga xizmat qiladi. Xususan:

- muammoli izlanish;
- kichik tadqiqotlarni olib borish;
- debat;
- bahs-munozara;
- evristik suhbat;
- kichik guruhlarda ishlash va b.

Ta'lim jarayonida pedagoglar tomonidan:

- turli shakl, metod, vosita va texnologiyalardan samarali, maqsadli foydalanish;
- o'quv topshiriqlarini bajarishda talabalarga usullarni mustaqil tanlash imkonini berish;
- talabani juftlikda, kichik guruhda va jamoada ishlashini ta'minlash;
- mashg'ulotlarning loyihalashtirilishiga e'tiborning qaratilishi nafaqat o'qitish sifatini yaxshilaydi, samaradorligini oshiradi, talabalar shaxsning rivojlanishi uchun qulay sharoitni vujudga keltiradi

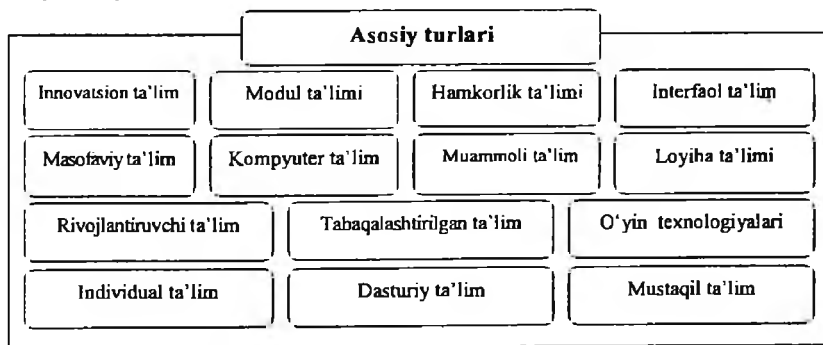
Mashg'ulotlarini tashkil etishda pedagoglar o'quv axborotlarining talabalar bilim, ko'nikma, malaka va tajribalariga tayangan holda ularni qiziqitira oladigan, fikrlashga, ijodiy yondashishga undaydigan imkoniyatga ega bo'lishini ta'minlashga alohida e'tibor qaratishlari zarur.

Eng muhimi pedagoglar o'quv mashg'ulotlarining nafaqat axborot berish, balki rivojlantirish xarakteriga ega bo'lishlariga e'tiborni qaratishlari zarur. Shuningdek, muhokama qilinayotgan masala, muammo, o'rganilayotgan mavzu yuzasidan talabalarning mustaqil fikr bildirishlari (noto'g'ri bo'lsada, fikr bilirishlari)ga imkon berish, nima bo'lganda ham ularni o'ylashga, fikrlashga undash shaxsga yo'natirilgan ta'limga xos muhim belgilardan biri sanaladi.

Ta'lim jarayonida quyidagilardan foydalanish shaxsga yo'naltirilgan ta'limning yana bir belgisidir:

- ijodiy topshiriqlar;
- kreativ yondashishni taqozo etuvchi vazifalar;
- muammoli vaziyatlar;
- rolli va ishbilarmonlik o'yinlari;
- bahs-munozara, debat; - musobaqa ko'rinishidagi bellashuvlar

Ayni vaqtda shaxsga yo'naltirilgan ta'limning quyidagi turlari farqalanmoqda (1-rasm):

1-rasm. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning asosiy turlari

2. Didaktik o'yinli texnologiyalar.

Ayni o'rinda ta'limning innovatsion xarakterga ega ushbu shakllari to'g'risida so'z yuritiladi.

O'yin – kishilik faoliyatining muhim turi hamda ijtimoiy munosabatlar mazmunining bolalar tomonidan imitatsiyalash (ko'chirish, taqlid qilish) asosida o'zlashtirish shakli sanaladi

I. Amaliy o'yinlar. Dastlab "o'yin" tushunchasining mohiyatini anglab olish talab etiladi.

Zamonaviy sharoitda ta'lim amaliyotida amaliy-innovatsion xarakterga ega o'yinlardan samarali foydalanilmoqda.

Amaliy o'yinlar – muayyan amaliy harakatlarning tashkil etilishini imitatsiyalash imkoniyatini beradigan o'yinlar

Ta'lim amaliyotida qo'llaniladigan amaliy o'yinlar o'z-o'zidan didaktik xususiyat kasb etadi, shu sababli ular ko'p holatlarda "didaktik o'yinlar" deb yuritiladi.

Kishilik tarixiy taraqqiyotining barcha davrlarida ham o'yin sub'ekt faoliyatining eng birinchi va muhim turi sifatida tan olingan. Binobarin, shaxs faoliyatining muhim turlari – mehnat, o'qish bilan birga o'yin ham uning shakllanishi va rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. O'yinlar vositasida katta avlod tomonidan to'plangan hayotiy tajriba, o'zlashtirilgan bilim, turmush tarzi va ijtimoiy munosabat asoslari, madaniy qadriyatlar yosh avlodga izchil uzatib kelingan.

O'yin shaxsning tarbiyalash, rivojlantirish, unga ta'lim berish xususiyatlariga ega. Mavjud xususiyatlari tufayli o'yinlar qadim-qadimdan xalq pedagogikasining muhim asoslaridan biri bo'lib kelmoqda. Bevosita o'yinlar bolalarda idrok, sezgi, xotira, tafakkur, nutqni rivojlantirishga yordam berish orqali ularni ma'naviy-axloqiy, aqliy, jismoniy va estetik jihatdan tarbiyalashga xizmat qiladi. "Maktabgacha yoshdagi bola o'yin faoliyatida o'qish va mehnatga tayyorlanadi. Yosh ulg'aygan sari o'yinning roli biroz kamayib boradi. O'yinlarning tarbiyaviy ahamiyati bolaning butun hayoti davomida saqlanib qoladi"¹.

Agarda jismoniy xatti-harakatlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan o'yinlar bolalarda chaqqonlik, epcillik, chidamlilik, qat'iylikni tarbiyalasa, intellektual, konstruksiyali o'yinlar ularni o'ylashga, fikrlashga, mantiqiy tafakkur

¹ Tarbiya / Ota-onalar va murabbiylar uchun ensiklopediya / Tuzuvchi: M.N.Aminov. Mas'ul muharrir: A.Majidov. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2010. – 432-bet.

yuritishga o'rgatadi. "O'yin inson hayotining har bir davri uchun uning ruhiy rivojlanishini belgilovchi yetakchi faoliyat turi hisoblanadi. Faqat o'yinda va o'yin orqali bola voqelikni, shu jumladan, kishilar ijtimoiy munosabatlarini, hulqini, xatti-harakatlarini bilib oladi"².

Tarixiy taraqqiyot jarayonida o'yin nafaqat bolalar, balki kattalar hayotidan ham alohida o'rin egallashga muvaffaq bo'lindi. Zamonaviy sharoitda intellektual, kompyuter, iqtisodiy, harbiy, kasbiy, sport va maishiy hodiq chiqarishga ko'maklashadigan o'yin modellari ham kattalar orasida keng ommalashgan.

Zamonaviy pedagogikada o'yinlar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, ta'lim oluvchilarning o'quv-bilish faolligini kuchaytirish maqsadida quyidagi tarzda qo'llaniladi:

1. tushuncha, mavzu va alohida bo'lim mohiyatini o'zlashtirishda alohida texnologiya sifatida;
 - pedagogik texnologiyalarning elementi sifatida;
 - o'quv mashg'uloti shakli yoki uning bir qismi sifatida;
 - sinf (auditoriya)dan tashqari ishlardan biri ("Zakovat", "Bilimon", "Huquq fani bilimdoni" va b.) sifatida

O'yinning mohiyati va tuzilishi ma'lum ko'nikma, malaka, qobiliyat va sifatlarning har bir ishtirokchida butun o'yin davomida shakllanishini ta'minlaydi. Ta'lim jarayonda o'yin texnologiyalaridan foydalanishda o'qituvchi pedagogik vazifalarini ssenariyda aniq ifodalay olishi zarur.

O'yin faoliyatining psixologik mexanizmlari shaxsning o'zini namoyon qilish, o'zining hayotda o'rmini belgilash, o'zini o'zi boshqarish, o'z imkoniyatlarini amalga oshirishan iborat asosiy ehtiyojlarni qondirish imkoniyatini yaratadi.

O'yin ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirish va qayta yaratishga yo'nalgan vaziyatlarda, faoliyat turi sifatida belgilanadi hamda o'yin jarayonida shaxsning o'z xulqini boshqarishi shakllanadi va takomillashadi.

O'quv faoliyatining asosiy motivi – bu o'quv-bilish motivi bo'lsa, o'quv faoliyatining eng muhim motivatsiyasi esa talabada o'zi tanlangan va asoslarini o'zlashtirayotgan kasbga bo'lgan qiziqishi sanaladi. Talaba o'quv jarayonidagi egallagan bilimlaridan, kasbiy malakalari va ko'nikmalaridan hissiy jihatdan qoniqa olishi lozim. Bu vazifani hal qilishda o'qitish jarayonida o'yinli texnologiyalardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. O'yinli texnologiyalari, shuningdek, talabalarning ijodiy qobiliyati va kreativ tafakkurini

² O'sha manba. – 432-bet.

o'stiradi. Pedagogik maqsadda foydalanilayotgan o'yinlar o'yin texnologiyalari deb nomlanadi.

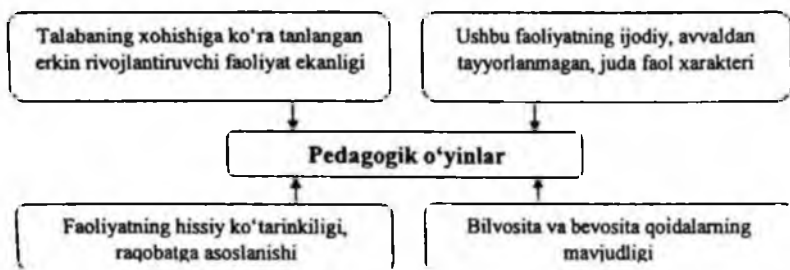
O'yin texnologiyalari (o'yin ta'limi) – ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirishning barcha ko'rinishlari: bilim, ko'nikma, malaka hamda hissiy-baholovchi faoliyat jarayonini hosil qilishga yo'naltirilgan shartli o'quv vaziyatlarini ifodalovchi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim (pedagogik texnologiya) turlaridan biri

O'yin texnologiyalari ta'lim oluvchilarni muayyan jarayonga tayyorlash, ularda ma'lum hayotiy voqe'lik, hodisalar jarayonida bevosita ishtirok etish uchun dastlabki ko'nikma, malakalarni hosil qilishga xizmat qiladi. Ta'lim jarayoni ishtirokchilari (m: ta'lim oluvchilar, ota-onalar, pedagogik jamoa a'zolari, ta'lim muassasalarining rahbarlari, jamoatchilik tashkilotlarining vakili va b.) sifatida turli rollarni bajarish talaba (o'quvchi)larga pedagogik faoliyat mazmuni bilan yaqindan tanishish imkoniyatini yaratish asosida ma'lum faoliyatni samarali tashkil etishga nazariy, amaliy va ruhiy tayyorgarlikka erishish nuqtai nazaridan yordam beradi.

O'quv mashg'ulotlaridan o'yinlar va o'yinli vaziyatlarni qo'llash quyidagi asosiy yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

- didaktik maqsad talabalar oldiga o'yinli topshiriq shaklida qo'yiladi;
- o'quv faoliyati o'yin qoidalariga bo'ysundiriladi;
- didaktik o'quv materialdan o'yin vositasi sifatida foydalaniladi;
- o'quv faoliyatida didaktik vazifani o'yin vazifasiga aylantiruvchi musobaqa elementi qo'llaniladi;
- muvaffaqiyatli bajarilgan didaktik tashiriq o'yin natijasi sanaladi

O'quv jarayonida o'yin texnologiyalarining o'rni, roli, shuningdek, o'yin elementlari hamda ta'limning o'zaro uyg'unligi ko'p jihatdan o'qituvchi tomonidan pedagogik o'yinlar mohiyati, funksiyasi va turlarining qanchalik tushunilishi bilan belgilanadi. Aksariyat pedagogik o'yinlar o'zida quyidagi belgilarni namoyon qiladi (1-rasm):

1-rasm. Pedagogik o'yinlarning asosiy belgilari

Har qanday o'yinlar kabi pedagogik jarayonlarda foydalaniladigan o'yinlar ham o'zining aniq maqsadi va natijasiga ega bo'ladi.

Ta'lim muassasalarida ko'p holatlarda rolli va kasbiy xarakterga ega ishbilarmonlik o'yinlari foydalaniladi. Muhimi pedagogik maqsadlarda qo'llaniladigan o'yinli texnologiyalarining asosini talabalarning faollik va tezkorlikka asoslangan faoliyati tashkil etadi.

Pedagogik o'yinlar yangi o'quv materialini o'zlashtirish, mustahkamlash, talabning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish, umumiy kasbiy tayyorgarlik ko'nikma, malakalarini shakllantirish kabi masalalarni yechishga qaratiladi. Ular yordamida talabalar turli holatlardan o'quv materialini tushunish, uning negizida ma'lum ko'nikma, malaka va sifatni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Mashhur pedagog G.K.Selevko pedagogik o'yinlarni quyidagi tartibda tasniflagan (12-rasm):

Ayni o'rinda o'yin metodikasiga ko'ra guruhlangan o'yin texnologiyalarining mohiyati xususida so'z yuritiladi.

1. **Didaktik o'yinlar** – o'rganilayotgan ob'ekt, hodisa, jarayonlarni modellashtirish asosida o'quvchilarning bilishga bo'lgan qiziqishlari, faolliklarini oshiradigan o'quv faoliyati turi hisoblanadi. Bu kabi o'yinlar o'quvchilar tomonidan ijtimoiy-foydali mehnat va o'qish ko'nikmalarini faol o'zlashtirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning ahamiyati natijalar bilan emas, balki jarayonning mazmuni va kechishi bilan belgilanadi; bu kabi o'yinlar bolalarni ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etishga tayyorlaydi, ulardagi turli psixologik zo'riqishlarni kamaytiradi.

2. **Syujetli o'yinlar** – pedagogik voqelik, hodisalar bayonining muayyan izchilligi va unda ishtirok etayotgan shaxslar faoliyatining o'zaro bog'liqligiga asoslangan o'yinlar sanaladi. Bu kabi o'yinlar odatda pedagogik muammolarning yechimini izlash, ta'im-tarbiya jarayonida yuzaga kelgan muammoli vaziyatlarni bartaraf etish, shaxsni qayta tarbiyalash maqsadida qo'llaniladi.

3. **Rolli o'yinlar** – ma'lum bir shaxsning vazifa va majburiyatlarini bajarishdagi ruhiy holati, xatti-harakatlar mohiyatini ochib berishga yo'naltirilgan o'yinlar, ularda rollar majburiy mazmuni bilan taqsimlanadi. Rolli va ishbilarmonlik o'yinlari o'quvchilarni muayyan jarayonga tayyorlash, ularda ma'lum hayotiy voqelik, hodisalar jarayonida bevosita ishtirok etish uchun dastlabki ko'nikma-malakalarni hosil qilishga xizmat qiladi. Ta'lim jarayoni ishtirokchilari (m: o'quvchilar, ota-onalar, pedagogik jamoa a'zolari, ta'lim muassasalarining rahbarlari, jamoatchilik tashkilotlarning vakillari va b.) sifatida turli rollarni bajarish talabalarga pedagogik faoliyat mazmuni bilan yaqindan tanishish imkoniyatini yaratsa, o'quvchilarga ma'lum faoliyatni samarali tashkil etishga nazariy, amaliy, eng muhimi, ruhiy jihatdan tayyorlanishga yordam beradi.

4. Ishbilarmonlik o'yinlari – ma'lum faoliyat, jarayon yoki munosabatlar mazmunini yoritish, ularni samarali, to'g'ri, oqilona uyushtirishga doir ko'nikma, malaka hamda sifatlarni o'zlashtirish maqsadida tashkil etiladigan o'yinlar. Bu turdagi o'yinlar ta'lim oluvchilarda aniq faoliyat yo'nalishida zarur BKM va sifatlarni shakllantirish yoki rivojlantirish maqsadida tashkil etiladi. Shu jihatdan ishbilarmonlik o'yinlari ishlab chiqarish jarayoni, kasbiy faoliyatining modellashtirilishini anglatadi. Ishbilarmonlik o'yini talabalarda kasbiy sifatlarni hosil qilish bilan birga shaxsiy sifatlarni ham tarbiyalaydi, ularning ijtimoiylashuvini ta'minlaydi.

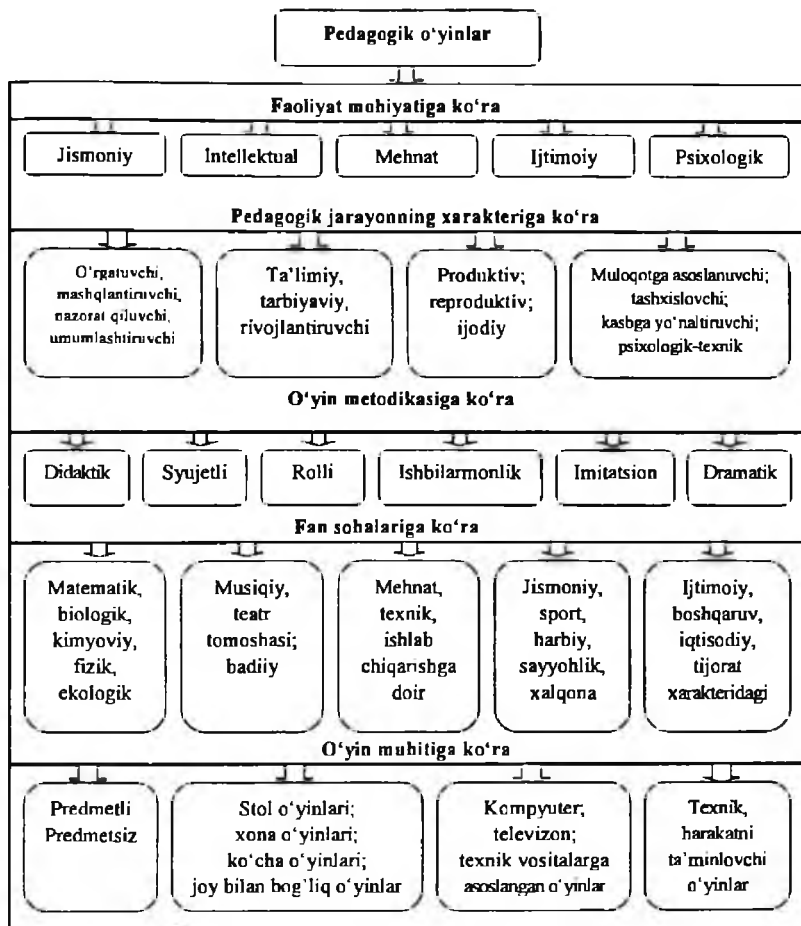
5. Imitatsion o'yinlar – ishlab chiqarish korxonalari, ish o'rinlari, firmalar, tashkilotlarda xodimlar tomonidan amalga oshiriladigan faoliyatni imitatsiyalash (taqlid qilish, ko'chirish) asosida talabalarni muayyan amaliy yoki kasbiy faoliyatga samarali tayyorlashga yo'naltiradigan o'yinlar. Bu turdagi o'yinlar ssenariyasi, syujetidan tashqari, imitatsiya jarayon, ob'ektlarning tarkibiy tuzilmasi va ahamiyatini to'la ochib berish maqsadida modellashtiriladi. Imitatsion o'yinlar jarayonida ta'lim oluvchilar muayyan operatsiyalarni, m: masalalar yechish, ma'lum bir usulni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

6. Dramatik o'yinlar (psixologik va ijtimoiy dramalar) – psixologik hamda ijtimoiy masalalarni hal qilishga yo'naltirilgan o'yinlar bo'lib, ular tashkil etilishi, metodik xususiyatlariga ko'ra roli va ishbilarmonlik o'yinlariga yaqin. Odatda psixologik va ijtimoiy xarakterdagi dramatik o'yinlar jamoadagi muhitni yaxshilash, shaxslararo munosabatlarning ijobiy bo'lishiga erishish, muloqotga kirisha olish, jamoada yagona birlikni qaror toptirish, o'zgalarning ruhiy holatini to'g'ri baholash, og'ir vaziyatlarga uch kelgan sub'ektlarga yordam ko'rsatish hamda samarali, unumli faoliyat ko'rsatish uchun zarur sharoitni yaratishga xizmat qiladi.

Barcha o'yinlarda bo'lgani kabi pedagogik o'yinlar jarayonida ham ishtirokchi-talabalar faol holatda bo'ladi, sheriklari bilan o'zaro munosabatga kirishadi, shuningdek, o'z qarashlarini sheriklariniki bilan taqqoslash, jamoa bilan zarur munosabatni o'rnatish orqali o'zini o'zi o'rganadi.

Pedagogik jarayonda o'yinlardan foydalanishda ayrim jihatlarga e'tibor qaratish lozim. Jumladan:

- o'yin ssenariysini tayyorlash;
- yo'riqnomalar tuzish;
- auditoriyani o'yin mohiyatiga muvofiq jihozlash

2-rasm. Pedagogik o'yinlar tipologiyasi (G.K.Selevko)

Ssenariy va uning mohiyati muhim ahamiyatga ega. Zero, aynan ssenariyгина tegishli ta'lim, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarga erishish imkoniyatini ta'minlaydi. O'qituvchilar o'yin ssenariylarini tayyorlashga alohida e'tibor qaratishlari, ssenariyni tayyorlash malakasiga ega bo'lishlari zarur.

Pedagogik xarakterdagi o'yinlarning tarkibiy tuzilmasi quyidagilardan iborat:

- o'quv maqsadi;
- o'yinning vazifasi;
- o'rganiladigan muammo tafsiloti;
- o'yin vaziyatining tafsiloti;
- ishtirokchilarning tasnifi

Ta'lim jarayonida o'yin texnologiyalari qo'llash quyidagilarga asoslanadi:

- guruhni shakllantirish;
- mashg'ulotlarning bosh maqsadini ifodalash;
- muammoli vaziyatni vujudga keltirish;
- rollarni taqsimlash,
- o'yin reglamentini o'rnatish;
- materiallar, yo'riqnomalar, qoidalar va ko'rsatmalar to'plamini tarqatish;
- maslahat berish

O'yin texnologiyalarini qo'llashda rollar qur'a tashlash yo'li bilan taqsimlanadi. Bunda rollar nomi yozilgan kichik qog'ozchalarda foydalanish mumkin. Rollarning talabalar o'rtasida qur'a asosida taqsimlanishi kelib chiqish ehtimoli bo'lgan noroziliklarning oldini oladi. O'yin jarayonida belgilangan vaqt (reglament)ga, muloqot odobiga rioya etish, faollik ko'rsatish hamda o'yinni oxirigacha davom ettirish kutilgan natijani kafolatlaydi. Shuningdek, quyidagi omillar pedagogik maqsadlarda o'yin texnologiyalaridan samarali foydalanish imkoniyatini ta'minlaydi:

- o'yin ssenariysining puxta tayyorlanganligi;
- o'yin maqsadi va vazifalarining to'g'ri, aniq belgilanishi;
- o'yin qoidalarining aniq, lo'nda (8-10 tagacha) ifodalanishi;
- o'yin yo'riqnomasining mavjudligi;
- talabalarning o'yin jarayoniga qiziqishlari;
- rollarning samarali, to'g'ri taqsimlanishi;
- jamoada ko'tarinki kayfiyatning yuzaga kelishi;
- ishtirokchilarning bir-birlarini tushuna olishlari va qo'llab-quvvatlashlari;
- har ishtirokchining o'yin natijasi uchun mas'uliyatni his etishi;
- barcha ishtirokchilar imkoniyatlarining yagona maqsadga yo'naltirilishi

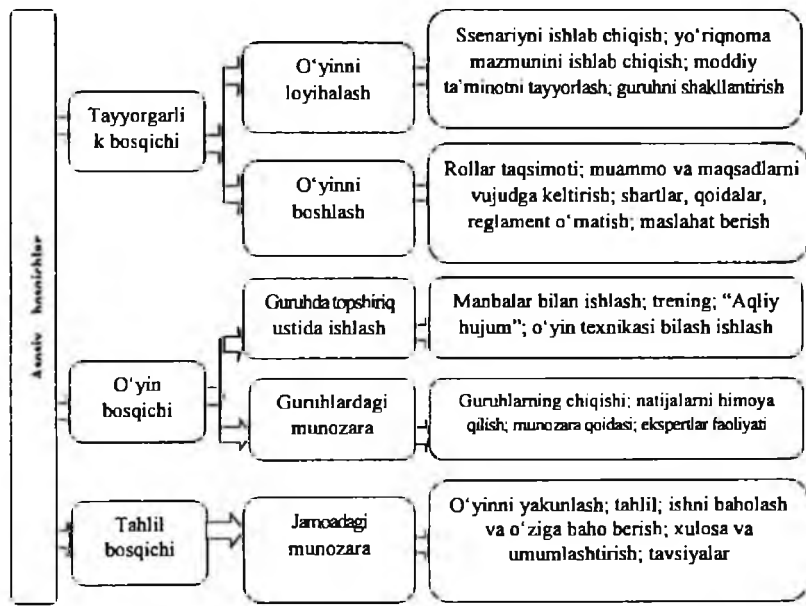
O'yin jarayonida hech kim halaqit qilmasligi kerak. Bordiyu, zaruriyat bo'lsagina faqat boshlovchi ishtirokchilarning harakatlarini tuzatishi, ularni to'g'ri yo'naltirishi mumkin.

Har qanday jarayon singari o'yin yakunida uning tashkil etilishi, o'tkazilishi yuzasidan muhokama o'tkazilishi zarur. Muhokama chog'ida o'yin ishtirokchilari, tomoshabin (jamoaaning o'yina ishtirok etmagan a'zolari), ekspertlar o'yinning tashkil etilishi va o'tkazilishi yuzasidan o'z fikr-mulohazalari, takliflarini bildiradi.

Pedagogik maqsadlarda qo'llaniladigan o'yinlar quyidagi texnologiyaga ega (3-rasm):

Muhokama jarayoni quyidagi tartibda tashkil etiladi:

- taqrizchilarni chiqishlari;
- fikrlar almashinuvi;
- ishtirokchilarning o'z qarorlari va xulosalarini himoya qilishlari;
- o'yinga yakun yasash

3-rasm. Pedagogik o'yinlarni tashkil etish va o'tkazish tartibi

O'yin texnologiyalarining metodik ta'minoti loyiha, o'yinning mezonlari, ish qog'ozlari (metodik ko'rsatmalar), o'yin mohiyatini yorituvchi hujjatlar (ssenariy) kabilardan iborat. Pedagogik jarayonda qo'llaniladigan o'yinlar sub'ekt faoliyatini taqozo etadigan hamda mashina (m: kompyuter) o'yinlari tarzda

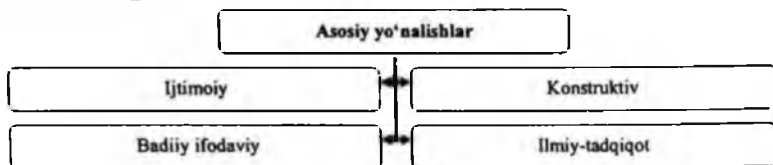
farqlanadi. O'yinlar chog'ida turli vositalar (kompyuter, imitatsion trenajyorlar, sport anjomlari (koptok, arqon, halqa), xomashyolar (plastlin, yumshoq o'yinchoqlarni yasash uchun materiallar, rangli qalamlar, ish qog'ozlari, o'yinchoqlar, legolar, konstruksiyalar, dekoratsiyalar va b. kerak bo'ladi.

3. Muammoli o'qitish texnologiyasi

Muammoli ta'lim – talabalarda ijodiy izlanish, kichik tadqiqotlarni amalga oshirish, muayyan farazlarni ilgari surish, natijalarni asoslash, ma'lum xulosalarga kelish kabi ko'nikma va malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim

Muammoli o'qitish takomillashgan o'qitish texnologiyasidir. Hozirgi oliy maktabdagi samarali o'qitish texnologiyasi muammoli ta'limdir. Uning vazifasi faol bilish jarayoniga undash va tafakkurda ilmiy-tadqiqot uslubini shakllantirishdir. Muammoli ta'lim ijodiy faol shaxs tarbiyasi maqsadlariga mos keladi.

Bu turdagi ta'limning ilk g'oyalari amerikalik psixolog va pedagog J.Dyui (1859-1952 yy.) tomonidan asoslangan. U 1894 yilda Chikagoda o'qitish o'quv rejasi bo'yicha emas, balki o'yin va mehnat asosida olib boriladigan tajriba maktabini tashkil etgan.

4-rasm. Muammoli ta'limning asosi bo'lgan yo'nalishlar

J.Dyui muammoli ta'lim asosi sifatida quyidagi yo'nalishlarni belgilagan (4-rasm):

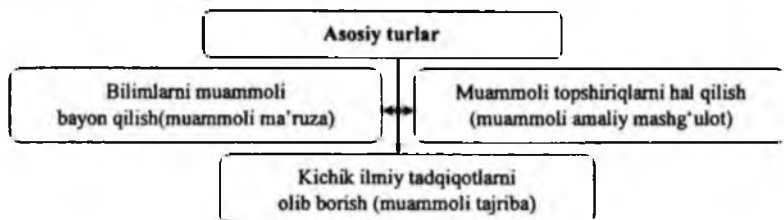
Muallif ko'rsatilgan yo'nalishlarda ta'limni tashkil etish uchun quyidagi vositalardan foydalangan:

- so'z; san'at asarlari; texnik qurilmalar;
- o'vinlar: mehnat

O'tgan asrning 60-yillarida muammoli ta'lim L.Rubinshteyn, M.I.Maxmutov, V.Onon, I.Ya.Lerner kabi tadqiqotchilarning qarashlari negizida yanada rivojlangan.

S.L.Rubinshteynning “Tafakkur muammoli vaziyatdan boshlanadi” degan g’oyasi muammoli ta’limning psixologik asosi sifatida qabul qilingan.

Muammoli ta’limning bir necha turlari mavjud. M: M.N.Skatkin o’z ishlarida muammoli ta’limning quyidagi turlari borligiga urg’u beradi (5-rasm):

5-rasm. Muammoli ta’limning asosiy turlari

Muammoli ta’limning asosini **muammo** (yun. “to’siq”, “qiyinchilik”) yoki **muammoli vaziyat** tashkil etib, muammoli TT ularning yechimini topishga xizmat qiladi. Ko’p holatlarda muammo va muammoli vaziyat sinonimlardek qabul qilinadi. Aslida esa ular bir-biridan farq qiladi.

Muammo (yunon. “to’siq”, “qiyinchilik”, arab. “jumboqli”, “sirli”, “tushunilishi qiyin”) – hal qilinishi muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo’lgan masala

Mohiyatiga ko’ra muammo uni keltirib chiqargan sabablarni o’rganish, uni hal etishda ahamiyatli, samarali bo’lgan yo’l, metod va vositalarni izlash, ularning samarali ekanligini asoslovchi dalillarni to’plash, dalillarni yangicha, yangi tahlitda izohlash asosida hal qilinadi.

Pedagogika sohasida ko’p holatlarda “muammo” tushunchasi tashkiliy-pedagogik, psixologik, ta’limiy va tarbiyaviy masalalarni hal qilishda qo’llaniladi. Soha nuqtai nazardan pedagogik jarayonda quyidagi xarakterdagi muammolarga murojaat qilinadi:

- didaktik xarakterdagi muammo;
- amaliy xarakterdagi muammo;
- ilmiy-metodik xarakterdagi muammo;
- sof ilmiy xarakterdagi muammo

Ma’lum bilimlar, noma’lum bilimlar va mavjud tajriba muammoning tarkibiy qismlari sifatida namoyon bo’ladi.

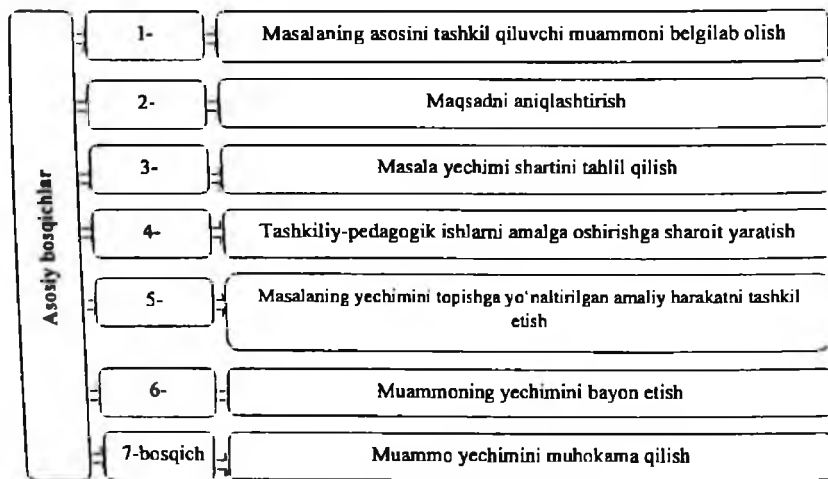
Pedagogik muammo – hal qilinishi zarur, biroq, hali yechish usuli noma'lum bo'lgan pedagogik xarakterdagi masala

Ta'lim jarayonida muammoni qo'yish bir necha sathda kechadi. Ular (3-jadval):

3-jadvali. Muammoni qo'yish darajalari

Darajalar	Muammoni qo'yish mohiyati
1-daraja	O'qituvchi muammoni qo'yadi va talabalarni uni hal qilishga yo'naltiradi
2-daraja	O'qituvchi muammoli vaziyatni bayon qiladi va talabalarning o'zlari mustaqil ravishda muammoni shakllantiradi
3-daraja	O'qituvchi muammoni qo'rsatib bermaydi, balki unga talabalarni ro'para qiladi. Talabalar muammoni anglagan holda uni o'zlari shakllantirib, muammoni yechish usullarini tahlil qiladi

Ta'lim jarayonida masalani qo'yishda mavjud shart-sharoitlarni aniqlashda muammo fundamental asos sifatida namoyon bo'ladi. O'quv materiallari mazmunini o'zlashtirishda muammoning qo'yilishi va hal etilishi quyidagi bosqichlarda kechadi (6-rasm):

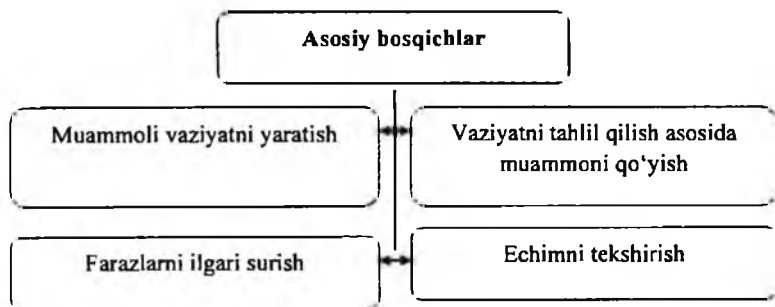
6-rasm. Muammoni qo'yish va hal etish bosqichlari

Pedagogik jarayonda talaba “muammo”ga emas, balki muammoli vaziyatga ro'para qilinadi.

Muammoli vaziyat – talabalarning ma'lum topshiriqlarni bajarish (masalani yechish, savolga javob topish) jarayonida yuzaga kelgan ziddiyatni anglashi bilan bog'liq ruhiy holati bo'lib, u hal etilayotgan masala bilan bog'liq yangi bilimlarni izlashni taqozo etadi

Darhaqiqat, muammoli vaziyat deganda talabaning hozirda yoki kelgusida ta'lim maqsadiga erishishi uchun xavf tug'diraigan vaziyat tushuniladi.

Muammoli vaziyatni hal qilish bir necha bosqichda kechadi. Ya'ni (7-rasm):

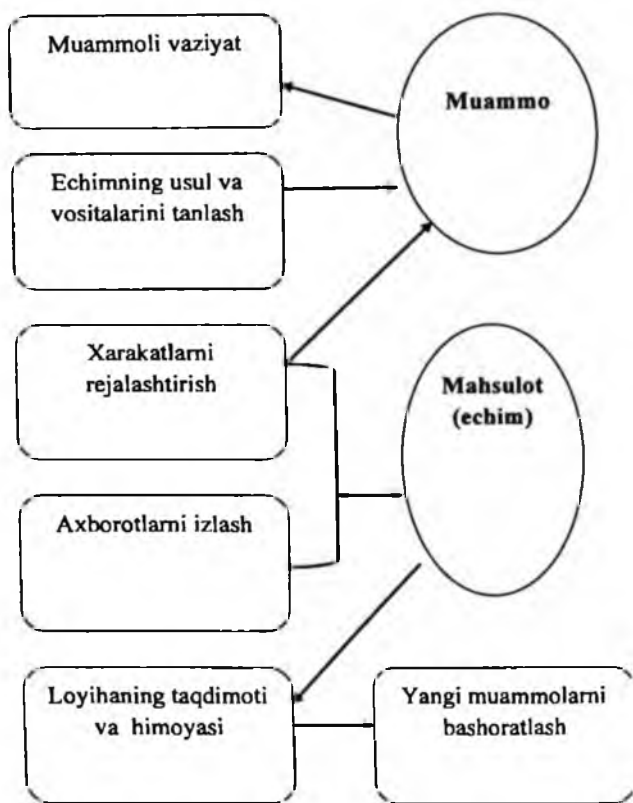

7-rasm. Muammoli ta'limning asosi bo'lgan bosqichlari

Pedagogikada muammoli vaziyat metodi ham qo'llaniladi.

Muammoli vaziyat metodi – talabalarni muammoli vaziyatga to'qnash kelishini ta'minlash asosida uning sabab va oqibatlarini tahlil qilish, ularning yechimini topish bo'yicha ko'nikmalarini shakllantirish va ularning bilish faoliyatini faollashtirishga asoslanadigan yo'l

Metodning mohiyati aniq vaziyatni tahlil qilish, baholash va uning yechimi yuzasidan qaror qabul qilishdan iborat. Ta'lim jarayonida muammoli vaziyat metodi qo'llanilganda talabalarning faoliyatlari quyidagi tizim asosida tashkil etiladi (8-rasm):

8-rasm. Muammoli vaziyat metodiga asoslangan talabalar faoliyati

“Muammoli vaziyat” metodi uchun tanlangan muammoning murakkabligi talabalarning bilim darajalariga mos kelishi kerak. Ular qo‘yilgan muammoning yechimini topishga qodir bo‘lishlari kerak, aks holda yechimni topa olmagach, ta‘lim oluvchilarning qiziqishlari so‘nishiga, o‘zlariga bo‘lgan ishonchlarining yo‘qolishiga olib keladi. “Muammoli vaziyat” metodi qo‘llanilganda talabalar mustaqil fikr yuritishni, muammoning sabab va oqibatlarini tahlil qilishni, uning yechimini topishni o‘rganadi.

“Muammoli vaziyat” metodining tuzilmasi quyidagicha:

- muammoli vaziyat tavsifini keltirish;
- talabalarga kichik guruhlariga bo'lish;
- guruhlar tomonidan muammoli vaziyatning kelib chiqish sabablarining aniqlanishi;
- guruhlarning muammoli vaziyatning oqibatlari to'g'risida fikr yuritishi;
- guruhlar tomonidan muammoli vaziyat yechimi borasidagi variantlarning asoslanishi;
- variantlar orasidan to'g'ri yechimning tanlanishi;
- guruh tomonidan yechimning bayon etilishi;
- jamoada yechim yuzasidan muhokamaning tashkil etilishi

Muammoli vaziyatni yechishda quyidagi usullar qo'llaniladi:

- muammoni turli nuqtai nazardan o'rganish va tahlil qilish;
- mavjud dalillarni solishtirish va umumlashtirish;
- qo'shimcha dalillarni aniqlash va ularni o'zaro qiyoslash;
- muammo bilan bog'liq xulosalarni chiqarish;
- talabalarning mustaqil ravishda muammoni qo'yishlari

Muammoli vaziyat metodi quyidagi afzalliklariga ega:

- o talabalarda mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantiradi;
- o talabalar muamoning sabab, oqibat va yechimlarini topishni o'rganadi;
- o talabalarning bilim va qobiliyatlarini
- o baholash uchun yaxshi imkoniyat yaratiladi;
- o talabalar fikrlar va natijalarni tahlil qilishni o'rganadi

Ta'lim jarayonida muammoli vaziyat metodini qo'llash

1. O'qituvchi mavzu bo'yicha muammoli vaziyatni tanlaydi, maqsad va vazifalarni aniqlaydi.
2. O'qituvchi tomonidan muammo vaziyat bayon qilinadi.
3. O'qituvchi talabalarni topshiriqning maqsad, vazifalari va shartlari bilan tanishtiradi.
4. O'qituvchi talabalarni kichik guruhlar ajratadi.
5. Kichik guruhlar berilgan muammoli vaziyatni o'rganib, uning sabablarini aniqlaydi.
6. Guruhlar muammoni yechish imkoniyatlarini muhokama qiladi.
7. Muammoli vaziyatni yechish yo'llari tanlanadi.
8. Kichik guruhlar muammoli vaziyatning yechimi topiladi.
9. Guruhlar yechim yuzasidan taqdimot qiladi.
10. Taqdimotdan so'ng bir xil fikrlar jamlanadi.
11. Jamoa o'qituvchi bilan muammoli vaziyatning samarali yechimini tanlaydi

quyidagi tartibda kechadi:

Ta'lim jarayonida ushbu metodni qo'llashda ayrim kamchiliklar ham ko'zga tashlanadi. Ular:

- ta'lim oluvchilarda yuqori motivatsiya talab etiladi;
- qo'yilgan muammo talabalarning bilim darajasiga mos kelishi kerak;
- ko'p vaqt talab etiladi

Mohiyatiga ko'ra muammoli ta'lim muayyan texnologiyalarga asoslanadi.

Muammoli ta'lim texnologiyalari – talabalarda ijodiy izlanish, kichik tadqiqotlarni amalga oshirish, muayyan farazlarni ilgari surish, natijalarni asoslash, ma'lum xulosalarga kelish kabi ko'nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qiladigan ta'lim texnologiyalari

Muammoli ta'lim texnologiyalari talaba faoliyatini faollashtirish va jadallashtirishga asoslangan. Ushbu texnologiyalarning asosiy g'oyasi – shaxsni fikrlashga, muammo mohiyatini tushunish, muammoli vaziyatni hal qilishga undash, unda muammoni his qila (ko'ra) olish, yechimni topish yo'lida tadqiqot olib borish va muammoni hal qilish qobiliyatiga ega bo'lishini ta'minlash sanaladi.

Ushbu ta'lim texnologiyasi juda qadimdan shakllangan. M: qadimgi Gresiyada Suqrot tomonidan qo'llanilgan usul, qadimgi Hindiston, Xitoy, Movarounnahrda

qo'llanilgan bahs-munozalar. Zamonaviy ta'limda qo'llanilayotgan muammoli ta'lim texnologiyalari 1894 yilda amerikalik psixolog va pedagog J.Dyui tomonidan (Chikago tajriba maktabida) asoslangan.

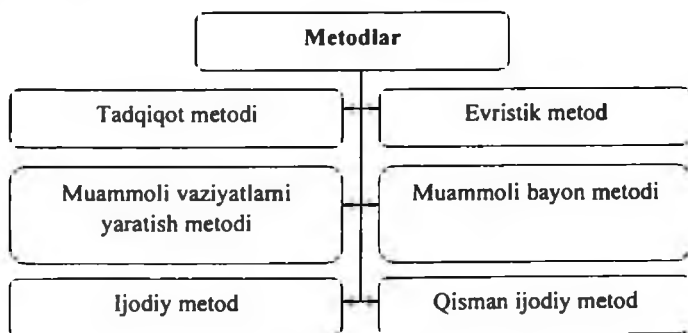
Bu turdagi ta'lim texnologiyalarining quyidagi shakllari mavjud:

- muammoli bayon;
- muammoli ma'ruza;
- evristik suhbat;
- muammoli namoyish;
- izlanishga asoslangan amaliy mashg'ulot;
- ijodiy topshiriq;
- xayoliy muammoli tajriba;
- muammo farazlarini shakllantirish;
- masalalarni muammoli yechishning optimal variantlarini tanlash;
- muammoli vazifa;
- muammoli o'yin

Ta'lim tizimida muammoli ma'ruza muammoli ta'limda eng ko'p qo'llaniladigan o'qitish shakli sanaladi.

Muammoli ma'ruza – o'qituvchi tomonidan talabani muammoli vaziyat, muammoli masalani hal etishga yo'naltirish orqali unda bilish faolliyati oshirishga yo'naltirilgan ma'ruza

Muammoli ta'lim jarayonini tashkil etishda o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan metodlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli o'qituvchilar ularni to'g'ri tanlashga e'tibor qaratishlari zarur. Quyidagilar muammoli ta'limning asosiy metodlari sanaladi (9-rasm):

9-rasm. Muammoli ta'lim metodlari

Nazorat savollari:

1. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nima?
2. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning qanday turlari mavjud?
3. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim turlari qanday didaktik imkoniyatga ega?
4. Amaliy o'yinlarning zamonaviy ta'lim uchun ahamiyati qanday?
5. Amaliy o'yinlarning qanday turlari mavjud?
6. Didaktik o'yinli texnologiyalar deganda nimani tushunasiz?
7. Didaktik o'yinli texnologiyalar ko'rsating.

4-MAVZU: MAXSUS (PSIXOLOGIYA) FANLARNI O'QITISHDA RIVOJLANTIRUVCHI VA TANQIDIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRUVCHI TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

Reja:

1. Rivojlantiruvchi ta'limning maqsad va vazifalari.
2. Tanqidiy tafakkurining o'ziga xosligi.
3. Talabalar tanqidiy fikrini rivojlantirishda interfaol metodlarning o'rni.
4. Tanqidiy fikrlashni o'stiruvchi faol metodlar.
5. Tanqidiy fikrlash» metodining ta'lim oluvchiga psixologik ta'siri.

Rivojlantiruvchi ta'limning maqsad va vazifalari

Bugungi zamonaviy ta'limning asosini tashkil etayotgan rivojlantiruvchi ta'limda shaxs o'qitishning diqqat markazida bo'lib, shunga binoan, ta'lim maqsadi, mazmuni va shakllari o'quvchiga, uning shaxsiga qaratilganligi bilan o'zgacha mazmun kasb etadi.

Bu ta'limning maqsadi mazmunida shaxsning qiziqishlari va ehtiyojlari asosiy ko'rsatkichlar sifatida qabul qilinib, ushbu jihatlar bo'lajak mutaxassis shaxsida kasbiy bilimlarni o'zlashtirish jarayonini takomillashtirish bilan birga, o'quv topshiriqlari, ularni tahlil etish va yechish borasidagi zaruriy ko'nikma hisoblangan ijodiy tafakkur operatsiyalarini rivojlantirish kabi vazifalarni amalga oshiradi.

Rivojlantiruvchi ta'limning asosiy tamoyillaridan biri o'qitishda ko'proq axborot shaklidan ilmiy izlanish, o'quvchilarning mustaqil ishlari, imkoniyatlaridan keng foydalanish asosida o'qitishning faol metod va shakllariga o'tishni, boshqacha qilib aytganda, "qayta takrorlash"dan "tushunish, fikrlash"ga o'tishni ko'zda tutadi. Bu o'zgarishlarni:

- mavjud ta'lim mazmunini modernizatsiyalash;
- uning tashkiliy shakllariga nisbatan texnologik yondashuvni shakllantirish;

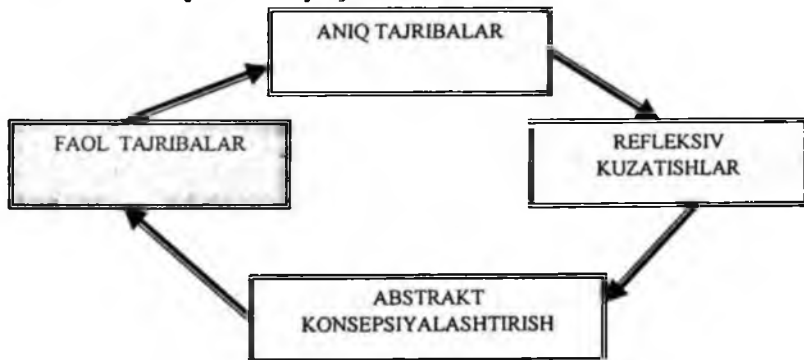
- ta'lim oluvchi shaxsining individualligi, o'ziga xosligi va ehtiyojlari doirasidan kelib chiqib o'qitishni tashkil etishga xizmat qiluvchi yangicha ta'lim shakllari tizimini yaratish tamoyillari tashkil etadi.

Zamon talablariga mos holda ma'ruzalarning rivojlana borishi an'anaviy ta'lim modeli doirasida cheklangandir. Chunki ma'ruzaga faqat o'qitishning bir tashkiliy formasi sifatida emas, balki talabalar mustaqil fikrlashini, muammoli vaziyatlardan chiqishda mustaqil qarorlar qabul qilishlarida amaliy ko'nikmalar hosil qilishlarining boshqaruvchi vositasi sifatida ham qarash lozimdir. Buning uchun rivojlantiruvchi ta'lim, ushbu ta'lim modelida ma'ruzaning tutgan o'rni va funksional vazifasi to'g'risida to'xtalib o'tish lozim hisoblanadi. Zamonaviy ma'ruzalarni ta'lim jarayonida tutgan o'rni, mohiyati va funksional vazifasini aniqlash uchun rivojlantiruvchi ta'limning quyidagi ikki modelini qisqa tahlil qilib chiqamiz.

1. Rivojlantiruvchi ta'limning siklik modeli
2. Faoliyatni rivojlantirish modeli

Rivojlantiruvchi ta'limning siklik modeli. Andragogikaning asosiy konsepsiyasiga muvofiq katta yoshdagilarni o'qitish bir necha sikllarni o'z ichiga oladi. O'qitish va ta'limni rivojlantirish siklik jarayon davomida yuzaga kelib, tajribalarga asoslanadi va quyidagi bosqichlardan tashkil topadi (1-rasm):

1. **aniq tajribalar** o'quvchining shaxsiy tajribasi va kuzatishlari natijasida olingan ma'lumotlarni to'plashdan boshlanadi.
2. **refleksiv kuzatish** to'plangan ma'lumotlarning ma'nosini va mohiyatini izlash, tahlil qilish va fikrlash jarayonlarini o'z ichiga oladi.
3. **abstrakt konsepsiyalashda** aniqlangan muammolarni hal qilish modeli va yo'llari konsepsiyasi yaratiladi.
4. **faol tajriba**- amaliy tajribalar o'tkaziladi.

1-Rasm. O'qitish sikli modeli (Kolb, Fray)

Quyidagi model o'ziga xos muhim xususiyatlarga ega bo'lib, bunda o'qitish bir-biri bilan ketma-ket bog'langan bosqichlardan iborat siklik jarayon shaklida tashkil etiladi. Jarayon tajribadan boshlanadi va hech vaqt bosqichlar o'rtasida uzilish bo'lmaydi. Sikllar nafaqat ma'lum ketma-ketlik asosida bir-birini almashtiradi, balki bir-biriga qarama-qarshi ham turadi. Masalan, aniq tajribalarga abstrakt konsepsiyalash qarshi tursa, faol tajribaga refleksiv kuzatish qarshi bo'ladi. O'qitish jarayonida turli pedagoglar ushbu siklning u yoki bu boqichiga ko'proq e'tibor qaratishadi va bu holatni Kolb va Fray "o'qitish stili" deb ko'rsatadi.

Ushbu modelga muvofiq o'quvchi o'z tajribasi va bilimining qaysi sohada yetarli emasligini aniqlashtiradi, qiynalayotgan muammolarini shakllantiradi hamda Ushbu muammolarni hal etish vositalari va yo'llarini belgilaydi, o'quv maqsadini aniqlab oladi.

Faoliyatni rivojlantirish modeli. Oddiy o'qitishdan farqli o'laroq, oliy ta'limda talabalarga nafaqat fan bo'yicha yangi bilim va ma'lumotlar beriladi, balki olingan bilimlarni amalda qo'llash ko'nikmalarini hosil qilish, bilimlarni rivojlantirish va qayta ishlashga ham o'rgatiladi. Ta'lim berish jarayonida modellar o'rni almashadi – kasbiy faoliyat ko'rinishi o'zgaradi, talabaning qobiliyati, uquvi rivojlanadi, o'quv maqsadi o'zgaradi. Ta'lim faoliyatining rivojlanish samarasi ham aynan shu bilan xarakterlanadi. Rivojlanuvchi faoliyat quyidagi uch xil yo'nalishda amalga oshadi:

1. Shaxsiy faoliyatda
2. Faoliyat refleksiyasida
3. Metodologik muhitda

Bu yerda metodologiya bilim olishda yuzaga keladigan qiyinchiliklarga qaratilgan g'oyalar, konsepsiyalar, uslublar va vositalar majmui sifatida qaraladi. Ta'lim jarayoni nuqtai nazaridan ushbu modelni quyidagicha o'qish mumkin: talaba o'z faoliyati davomida refleksiv holatga olib chiquvchi bir qancha muammolarga duch keladi va ketma-ket ravishda quyidagi uch jarayonni amalga oshiradi:

- tahlil* – o'z faoliyatini tadqiq qilish, ya'ni faoliyatni qayta shakllantirish va o'zlashtirishdagi muammoli vaziyatlarni aniqlash;
- tanqid* – o'zlashtirishdagi muammolar sababini aniqlash;
- me'yorlashtirish* – faoliyatni rivojlantirish. Muammoni barataraf etishga qaratilgan g'oyalar, gipotezalar va usullarni o'ylab topish, yangi me'yorlarni tuzish.

An'anaviy va rivojlantiruvchi ta'lim modellarini taqqoslab quyidagilarni aniqlashimiz mumkin:

An'anaviy ta'lim modelining maqsadi va natijasi standart vazifalarni yechish bo'yicha bilimlar berish hamda amaliy ko'nikmalar hosil qilishdan iborat.

Rivojlantiruvchi ta'limning maqsadi va natijasi bo'lajak mutaxassislarni aniq ishlab chiqarish sharoitida muvaffaqiyatli faoliyatini amalga oshirishga qaratilgan kompetentligini rivojlantirish, nafaqat standart vaziyatlarda, balki o'zgaruvchan nostandart vaziyatlarda ham mustaqil qarorlar qabul qilish bo'yicha bilimlar berish va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Rivojlantiruvchi ta'lim modelida ma'ruza dialog shaklida olib boriladi va talabada ma'ruza mazmuni bo'yicha tahlil qilish, izlanish, yangi g'oyalar hosil bo'lish, o'z g'oya va fikrlarini bayon etish, boshqa talabalarning ushbu muammo bo'yicha fikrlarini tinglash va unga o'z munosabatlarini bildirish imkoniyati yaratiladi.

Tanqidiy tafakkurining o'ziga xosligi

Tafakkurning mustaqilligi aqlning sertashbusligi, pishiqligi va tanqiydiligidan namoyon bo'ladi. Aqlning sertashbusligi deganda, insonning o'z oldida yangi muammo, aniq maqsad va konkret vazifalar qo'yishini, ana shularning barchasini amalga oshirishda, nihoyasiga yetkazishda, yechimni qidirishda usul va vositalarni shaxsan o'zi izlashi, aqliy zo'r berib intilishi, ularga taalluqli qo'shimcha belgi va alomatlarni kiritishdan iborat bosqichlarning namoyon bo'lishini nazarda tutamiz. Aqlning pishiqligi vazifalarni tez yechishda, yechish paytida yangi usul va vositalarni tez izlab topishda, ularni saralashda, ana shu usullar va vositalarni o'z o'rnida aniq qo'llashda, trafaretga aylangan, eski yo'l hamda usullardan forig' bo'lishda va boshqa jarayonlarda ifodalanadi.

O'zining va o'zgalarning mulohazalarini, bu mulohazalarning chin yoki chin emasligini tekshira bilishda va namoyon bo'lgan mulohazalarga, muhokamalarga, muammotik vaziyatga baho bera bilishda aqlning tanqidiyligi muhim rol o'ynaydi. Tafakkurning tanqidiyligi ob'ektiv va sub'ektiv ravishda ifodalanishi mumkin. Mazkur sifat insonni baholash o'z-o'zini baholash kabi tafakkurning individual xususiyatlari bilan bog'liq ravishda namoyon bo'ladi. Agar tanqidiylik oqilona, muhim belgilarga, muammo mohiyatining to'g'ri ochilishiga (ba'zan etalonga) asoslanib amalga oshsa, unday tanqidiylik ob'ektiv tanqidiylik deb ataladi. Mabodo tafakkurning tanqidiyligi sub'ektiv xatolarga, umuman sub'ektivizmga og'ib ketsa, bunday holda sub'ektiv tanqidiylik deyiladi. Sub'ektiv tanqidiylik salbiy oqibatga olib keladi, shuningdek, insonlar o'rtasida «anglashilmovchilik g'ovi» ni vujudga keltiradi, ikki shaxs o'rtasida kutilmaganda ziddiyat paydo bo'ladi. Insonda tafakkurning tanqidiyligi oqilona, ratsional tarzda vujudga kelsa, unda shaxs muhim sifat bilan boyiydi, deb atish mumkin.

Maqsad, muammo va vazifalar o'zga shaxslar tomonidan qo'yilib, tayyor usul va vositalarga tayangan holda o'zga kishilarning bevosita yordami bilan

amalgam oshirilishi jarayonida bir oz ishtirok etgan tafakkur nomustaqil tafakkur deb ataladi. Nomustaqil tafakkurlari kishilar «tayyor mahsulotlar quli» ga aylanadilar o'sishdan orqada qolish xavfi tug'iladi. Natijada aql-zakovatli inson bo'lish o'rniga kaltabin, aqlan erinchoq, behafsala odam bo'lib voyaga yetadi. Demak, tafakkurning nomustaqillik illati jahon progressiga to'siq bo'lib, yakka shaxs uchun esa tragediya rolini bajarishi ehtimoldan xoli emas.

Fikrning mustaqilligi uning mahsuldorligi (samaradorligi) bilan uzviy bog'langan. Agar inson tomonidan muayyan vaqt ichida ma'lum soha uchun qimmatli va yangi fikrlar, g'oyalar, tavsiyanomalar yaratilgan hamda nazariy va amaliy vazifalar hal qilingan bo'lsa, bunday kishining tafakkuri sermahsul tafakkur deb ataladi. Demak, vaqt oralig'ida bajarilgan ish ko'lami va sifatiga oqilona baho berish- tafakkur mahsuldorligini o'lchash mezoni sifatida xizmat qiladi.

Tafakkurning ixchamligi deganda, muammoni hal qilishning dastlab tuzilgan rejasi (plani) mazkur jarayonda masala yechish shartini qanoatlantirmay qolsa, nomutanosiblik hosil bo'lsa, hech ikkilanmay elastik ravishda o'zgartishlar kiritishdan iborat fikr yuritish faoliyatini tasavvur qilmog'imiz shart. Fikrning operativ jihatdan, tezkorlik bilan o'zgartishdan va to'g'ri yo'nalishiga yo'llab yuborishdan iborat tafakkur sifati uning ixchamligi deyiladi. Masalan, «Talaba imtihonda avval g'oyani noto'g'ri yoritayotib, o'z-o'ziga «birdaniga» xatosini anglab, to'g'ri javob bera boshlashi» kabilar. Demak, tafakkurning mazkur sifati fikrlarni, inshaklsiyalarni tinglovchilarga xato va kamchiliksiz yetkazib berish garovidir.

Tafakkurning tezligi qo'yilgan savolga va muammoga to'liq javob olingan vaqt bilan belgilanadi. Uning tezligi qator faktorlarga: jumladan, fikrlar uchun zarur materialni tez yodga tushira olishga muvaqqat bog'lanishlarning tezligi, turli hislarning mavjudligiga, insonning diqqatiga, qiziqishiga bog'liq bo'ladi. Bundan tashqari, tafakkurning tezligi boshqa shartlarga: insonning bilim saviyasiga, fikrlash qobiliyatiga, mavjud ko'nikma va malakalariga ham bog'liq ekanligi isbotlangan. Xulosa qilib aytganda, tafakkur jarayonlarining tezligi va jarayonlarning ma'lum fursat ichida qanchalik samara berganligi bilan baholanadi.

Fikrlarning tezligi talabalar va o'quvchilarga juda zarur psixologik qurol bo'lib xizmat qiladi. Imtihon paytida, seminar mashg'ulotlarida faol ishtirok qilgan talaba hayajonlanib, egallagan bilimlarini vaqtincha unutib, o'zini yo'qotib qo'yadi. O'rinsiz, salbiy emotsiyalar (his-tuyg'ular) uning tafakkurini tormozlab, muvaffaqiyatsizlikka olib keladi, ya'ni fikrni bayon qilishda inertlik paydo bo'lib, keyinchalik butunlay tormozlanishga aylanadi. Ba'zi talabalar, aksincha, imtihonda hayajonlanib, fikrlari ravonlashadi. Qattiq hayajonlanish, qattiq tashqi ta'sir natijasida uyqudagi ayrim neyronlar uyg'onib funksiyasi jadallashib ketadi va fikr «birdaniga» ravshanlanishi mumkin. Shuning uchun o'qitish jarayonida talaba va

o'quvchilarning aqliy faoliyatini to'g'ri baholashda ularning individual topologik xususiyatlarni hisobga olish maqsadga muvofiqdir.

Ta'lim oltuvchining tafakkur tiplari ham o'zlashtirish va fikrlash jarayoniga ta'sir etishi tabiiy. Tafakkur qilishga odatlar – 16 aqliy xulq harakatlari. Tafakkur qilishga odatlar – intellektual xulqning xillarixususida amerikalik olimlar doktor Arthur Costa va Dr Bena Kallickning to'rttomlik "Tafakkur qilishga odatlar": Rivojlanish bilan bog'langan qator (2000) nomli asarida keltirilgan. Ularning fikricha, maktablar va firmalarda odamlar xalqaro tarmog'ini yaratish, to'la fikrlashni o'rganish uchun qandaydir tuzilish jamg'arma va uyushmalarni yaratish kerak.

"Tafakkur qilishga odat" ning ma'nosi - muammolar bilan to'qnashganda va tayyor javoblar bo'lmagan darhol ma'lum bo'ladi. Tafakkur qilishga odat talabalarga maktabda va kundalik hayotida yordam berishi mumkin, chunki ular muammolar, dilemmalar va topishmoqlar bilan har kuni to'qnashadilar. Bu odat qachonki siz javobni bilmasangizda o'zingizni qanday tutish kerakligini ko'rsatadi. Costa va Kallick tasdiqlaydilarlarki, "tanqidiy fikrlashning nafaqat axboroti ma'lum, balki qanday harakat qilish kerakligi ham mavjuddir".

"Qachon o'qituvchilar ataylab tanqidiy fikrlashni qabul qiladilar va baholaydilar, bu ularning loyiha harakatlarini o'zgartiradi, ularni mazmun tanlashni aniqlaydi va ular baholashini oshiradi. Natijalar yashaydigan doira qancha keng bo'sa, shuncha har bir odatning qadriyatlariga ularning ta'siri kattaroq imkoniyatlarini ko'rish mumkin"³. Art Costa

Talabalar tanqidiy fikrini rivojlantirishda interfaol metodlarning o'rni

Tanqidiy fikr – bu qo'yilgan masala yoki muammo yuzasidan o'z fikrini bayon qilish, o'zgalarning fikrlarini tanqidiy qayta idrok etish, o'z nuqtai nazarini asoslab berish va saqlab qolish imkoniyatiga ega bo'lishga asoslangandir. Yana bu qoidaga aniqlik kiritadigan bo'lsak, fikrlash – bu o'qish, yozish, so'zlash va eshitishga o'xshash jarayon. U faol, muvofiqlashtiruvchi shunday jarayonki, o'zida biror haqiqat to'g'risidagi fikrlarni qamrab oladi.

Tanqidiy (tahliliy) fikr shu bilan ahamiyatlidir:

- hayotning murakkab o'zgaruvchanlik ma'nosini tushunib yetishga yordam beradi;

- jamoaning ochiq fikrini rag'batlantiradi;

- shaxsning rivojlanishiga sharoit yaratishi va boshqalar.

Ta'lim jarayonida tanqidiy (tahliliy) fikrlashning asoslanishi:

³Lea Chapuis. Pedacocy Embedding Learning Technologies. Modul 1. 1-10p

1. O'qituvchi (pedagog) o'quvchi-talaba o'rtasida hamda o'quvchi-talabani o'zaro hurmatini tarbiyalaydi.

2. Mashg'ulot jarayonida o'quvchi-talaba tajribasidan foydalaniladi.

3. O'quv mazmuni o'quvchi-talabani talablariga mos va aniq belgilanadi.

4. Muammoni hal qilishda o'quv materiallaridan foydalaniladi.

5. Har xil buyum va qarashlar integrasiyalashadi.

6. Dastlabki shart-sharoitlar qabul qilinadi va tekshirib ko'riladi.

7. Ta'lim o'qituvchi (pedagog) va o'quvchi-talaba, o'quvchi-talabani o'zaro munosabati orqali berib boriladi.

8. O'quvchi-talaba mustaqil ta'lim olishi uchun sharoit yaratiladi – o'quvchi-talabani tayyorlash darajasiga muvofiq metodlar tanlanadi.

Mashg'ulotlar jarayonida foydalaniladigan didaktik o'yinli texnologiyalar o'quvchi-talabalarning bilish faoliyatini faollashtirish, darslik va qo'shimcha adabiyotlar ustida mustaqil ishlash, nutq va muloqot madaniyatini rivojlantirish, ularni ongli ravishda kasb-hunarga yo'llash, didaktik o'yin davomida vujudga kelgan qiyinchiliklarni bartaraf etishda mo'ljalni to'g'ri olish, har xil vaziyatlarni tahlil qilib, to'g'ri xulosa chiqarishga zamin hozirlaydi.

O'quv dasturlaridan o'rin olgan muammoli mavzular muammoli ta'lim texnologiyalaridan foydalangan holda muammoli dars «aqliy hujum» shaklida o'rganilishi tavsiya etiladi va munozarali mavzular munozarali dars shaklida o'rganilishi maqsadga muvofiq. O'quv jarayonida munozarali darslarning ikki xili: ilmiy munozara va erkin fikrlash darslaridan foydalaniladi.

Interfaol metodlar - o'zaro fikr almashishga, o'zaro fikrlarni to'ldirishga, noverbal va verbal ta'sir o'tkazishga qaratilgan harakatlar majmuasidir. Interfaol metodlar o'zaro ta'sir asosida qurilgan intellektual harakatlar shunchaki ta'sir, turtki vazifasini bajarish bilan cheklanib qolmasdan, balki hamkorlik subektlarini ijodiy izlanishga yo'naltirish, noma'lum holatni ochishga, kashf etishga ko'mak beruvchi nazariy-aqliy mulohazalarda ifodalinishi mumkin.

Ta'lim mazmunini o'zlashtirishda talabalarning bilim saviyasi, o'zlashtirish darajasi, ta'lim manbai, didaktik vazifalariga qarab, munosib ravishda quyidagi **interfaol metodlar** qo'llaniladi:

- o'qitishning ko'rgazmali metodi;
- mustaqil ishlar metodi;
- muammoli evristik modellashdirish metodi;
- ilmiy tadqiqot metodlari;
- o'qitishning muammoli-izlanish va reproduktiv metodi;
- o'qitishning induktiv va deduktiv metodi;
- o'qitishning nazorat va o'zini o'zi nazorat qilish metodi.

Metodlar quyidagi guruhchalarni o'z ichiga oladi:

1. O'quv axborotlarini eshitysh orqali qabul qilish metodlari (og'zaki metodlar: hikoya, ma'ruza, suhbat va boshqalar).

2. O'quv axborotlarini ko'rgazmali uzatish va ko'rish orqali qabul qilish metodlari (ko'rgazmali metod, tasviriy namoyish qilish va boshqalar).

3. O'quv axborotlarini amaliy mehnat harakatlari orqali berish (amaliy metodlar, mashqlar, laboratoriya ishlari, dastur tuzish, pedagogik masalalarni yechish, mehnat harakatlari va boshqalar).

Interfaol metodlar asosida tuzilgan dars tizimlarida turli strategiyalardan foydalaniladi. Bunda talabalarga kitoblar, daftar va boshqa usullardan foydalanish taqiqlanmaydi, aksincha bunday usullarni qo'llash rag'batlantiriladi.

Talabalarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish, muammolarni hal qilishda tayyor standart yechimlar bilan birga nostandart yechimlar qilishga undash, talabalar ichki hissiyotlarini yuzaga chiqarib, ularni mantiqiy fikrlashga chorlash, ularni solishtirish, xususiy analitik fikr yuritishga o'rgatish, talabalar intellektual, zukkolik xislatlarini shakllantirish va ma'lum yo'nalishda yanada yuqori darajada rivojlantirish maqsadida muammoli uslubdan foydalaniladi.

Muammoli vaziyat qanday hosil qilinadi? Buning uchun bajarilishi lozim bo'lgan topshiriq e'lon qilinadi. Endi shu vazifani bajarish uchun talaba bor bilim va ko'nikmalarini eslaydi, topshiriqni bajarishda shu paytgacha egallagan bilimlarining yetishmasligini sezish bilan birga talaba shaxsida ma'lum psixologik qarama-qarshilik shaklidagi holat yuz beradi. Galdagi muammo topshiriqni bajarish va shu topshiriqni bajarish uchun yangi bilim, iqtidor va ko'nikmalarni izlash muammosi paydo bo'ladi. Ana shu vaziyat esa, muammoli tahsilning boshlanish jarayoni hisoblanadi.

Pedagog talabalarning topshiriqni mustaqil bajarish jarayonini zukkolik bilan boshqaradi, e'tibor bilan kuzatadi, kerak bo'lganda jonli muloqotga chorlaydi. Talabalar mantiqiy fikrlash davomida ularning jonli mushohadasi, fikr doirasi pedagog tomonidan izchillik bilan hisobga olinib tahsil oxirida faol talabalarga qo'yilgan ballar yoki baholarni e'lon qiladi.

Talabalarda umumlashgan psixologik va uslubiy bilim, iqtidor va ko'nikmalarni shakllantirish, o'z tajribalarini tanqidiy nuqtai nazardan yanada mustahkamlash, real haqiqiy amaliyotdagi sharoitda sinash va amaliy ko'nikmalarni yangi bilimlar bilan yanada boyitish maqsadida shu uslubdan foydalaniladi.

Ma'lumki, har qanday fan o'qitilishi uchun, belgilangan maqsadga ko'ra, uning mazmuni, o'zlashtirish uchun mos metodlari, o'quv vositalari va ularga mos ravishda o'qitish shakli tanlanadi.

Talabalarning psixologik tayyorgarliklari, fikrlash darajalari yoki olgan bilimlarini o'zlashtirish darajalariga qarab, har bir ta'lim bosqichi uchun mos

mazmun va metodlar tanlanadi. Ta'limda har doim mazmun va metodlar muammosi mavjud, bu muammolar bir-biri bilan uzviy bog'langan. Ta'lim metodlaridagi muammolar «Kimni qanday o'qitamiz?» degan savol bilan bog'liq bo'lib, bundan ta'lim metodlarini ishlab chiqish uning mazmuniga bog'liq ekanligi kelib chiqadi. Bu ikki muammo o'zaro qarama-qarshilikda bo'lib, bir-birini to'ldirib boradi.

Metodikaning maqsadi mazkur fandan yangi o'quv fani (o'quv predmeti)ni yaratish va bu fanning o'zlashtirilishini ta'minlashdan iborat. Bunday o'quv fanlari talabning barcha talab va ehtiyojlarini qoniqtirishi, zamonaviy pedagogik texnologiya talablari asosida avval «o'qish so'ngra, bu o'qishga o'rgatish uchun o'qitish» tamoyiliga asoslanishi, talabning o'quv materialini o'zlashtirishdagi darajalari, nazariy va amaliy bilimlarini egallashda «soddadan-murakkabga» qoidasiga asoslangan nazorat topshiriqlarini belgilash talabalarga individual va tabaqalashgan yondashuv xususiyatlarini hisobga olishi lozim.

An'anaviy metodikada talaba shaxsining rivojlanishini hisobga olgan holda uning bilimi ko'nikmaga, undan esa malakagacha rivojlanishiga ahamiyat berilmasligi ayon. O'qituvchi talabaga iloji boricha o'rganilayotgan mavzudan ko'proq axborot berishga harakat qiladi. O'qituvchi: axborotlarni to'plash, tanlash, qayta ishlash va o'rganilgan axborotlarni qo'llash kabi bilishning uchta bosqichdan iborat modeliga rioya qilavermaydi. Keyingi navbatda talabning bilish faoliyati (olgan bilimi) uning yangi pog'onasiga, ya'ni bilish faoliyatining faollashuv jarayoniga o'tishi kerak. Shundagina bilim ko'nikmaga, ko'nikma esa malakaga aylanadi. Talabalar bilish faoliyatining faollashuvi qator tamoyillarga tayanadi: fanni o'rganishga qiziqtirish, tayanch iboralarga asoslanish, muammoli metodlarni qo'llash, mustaqil ishlarni tashkil etish, yalpi va yakka ishlarni tashkillashtirish, ko'rgazmali va texnik vositalardan foydalanish, ta'lim mazmunini turmush bilan bog'lash, fanlararo aloqadorlikni o'rnatish va hokazo. Bundan esa, ta'lim jarayonida o'qituvchi rioya qilishi kerak bo'ladigan asosiy tamoyillar kelib chiqadi:

- talabada o'z kuchiga ishonish hissiyatini uyg'otish;
- talabaga o'z vaqtida kerakli yordam berish.

Talabalarning fanlarga oid tanqidiy fikrini bilish maqsadida quyidagi varaqalar tarqatiladi:

1. Ma'ruzani eshitib yozib bordim, lekin o'zlashtirilayotgan material mohiyatini bir davrning o'zida to'liq tushunib yetmadim.

2. Oliy ta'limning mazmuni va shakli o'rta maktabnikidan nimasi bilandir farq qiladi.

3. Ilmiy tushunchalar, atamalar va ta'riflardan foydalanishda qiyinchiliklarni his qilaman.

4. Ma'ruza va seminar mashg'ulotlarining mohiyatini tushuna olmayman.
5. Nazariy bilimlar bilan amaliyot o'rtasida birmuncha nomutanosibliklar mavjud.

6. Mustaqil faoliyatni rejalashtirishning oqilona usullari yetishmaydi.

7. Mustaqil bilim olish uchun juda oz vaqt qoladi.

8. O'quv yili davomida bir qancha materiallar individual ishlashga yig'ilib qoladi.

9. Reyting nazoratida his-tuyg'u barqarorligining yetishmasligi sababli diqqatni bir joyga to'play olmayman.

10. Seminar mashg'ulotlari va reyting nazoratiga tayyorlanish uchun birlamchi manbalarning yo'qligi yomon oqibatlariga olib keladi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish oson ish emas. Bu muayyan yosh davrida tugallangan va esdan chiqarilgan vazifa ham emas. Shu bilan birga tanqidiy fikrlashga olib boradigan tugallangan yo'l ham yo'q. Ammo tanqidiy fikrlovchilarning shakllanishiga yordam beruvchi muayyan o'quv sharoitlar to'plami mavjud.

Tanqidiy fikrlash tajribasini egallashga quyidagilar kiradi:

- talabalarga fikr yuritish uchun imkoniyat berish;

- turli-tuman g'oya va fikrlarni qabul qilish;

- talabalarining o'quv jarayonidagi faolligini ta'minlash;

- har bir talabani tanqidiy fikr yuritishga qodir ekanligiga o'zlarida ishonch hissini uyg'otish;

- tanqidiy fikrlashning yuzaga kelishini qadrlash lozim.

Shu munosabat bilan talabalar:

- o'ziga ishonchni orttirish, o'z fikri hamda g'oyalarning qadrini tushunish;

- ta'lim jarayonida faol ishtirok etish;

- turli fikr va g'oyalarni e'tibor bilan tinglash;

- o'z hukmlarini shakllantirishga va undan qaytishga tayyor turishi lozim.

Tanqidiy (tahliliy) fikrlash talabalarining faolligi bilan bevosita bog'liqdir. Chunki, talabalar sustkash tinglovchilar bo'lishadi, ularda o'qituvchi bilimli yoki matnda uning bu bilimlari aks etgan, shu tufayli ularning bilimlariga o'qituvchi mas'ul degan ishonch shakllanib qolgan. Ta'lim jarayonidagi talabalarining faol ishtiroki va ta'limga o'zlarining mas'ul ekanligiga tayyorligi, tanqidiy fikrlashda kutilgan natijalarni beradi. Talabalar fikr yuritishga, o'z g'oyasi va fikrlari bilan o'zaro o'rtoqlashishga da'vat etish kabi pedagogik yondashuv ularning faolligini o'stiradi.

Fikrlash jarayonini tashkil etish davomida talabalarining fikrlari, tanqidiy tahlil natijalari qimmatli ekanligini ularning ongiga singdirish zarur. O'qituvchi

(pedagog) talabalardan muayyan materialni shunchaki qayta ishlashni talab qilganda tayyor qoliplardan, andozalardan holi bo'lishi lozim. Bu esa talabalarda o'zgalar g'oyalari mexanik tarzda qayta ishlab chiqish eng muhim va qimmatli ekanligiga ishonch hosil qilishga olib keladi. Aslida talabalarga o'z fikri, o'ziga taalluqli bo'lgan g'oya va tasavvurlar qimmatli ekanligini ko'rsata olish kerak. Talabalarning o'zlari ham o'z fikrlarining qimmatbaho ekanligiga ishonch hosil qila olishlari hamda masalalarni muhokama qilish jarayonida o'ta muhim vazifa ekanligini tan olishlari kerak.

Fikrlash jarayoni talabalarning o'zaro bir-birlari bilan fikr almashishlarini ko'zda tutadi. O'zaro fikr almashishda talabalardan diqqat bilan tinglash, o'zining qarashlar tizimini so'rovchiga zo'rlab o'tkazish va boshqa so'zlovchilar fikrini tuzatib turishdan o'zini tiyib turishi ham talab etiladi. Bunga javoban talabalar boshqalarning yalpi fikrlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Keng doiradagi munozara oqibati o'laroq talabalar o'zlariga tegishli bo'lgan g'oyalarni tahlil qilish va uni aniqlashga yanada qobiliyati orta boradi hamda ularni o'z bilimlari va hayotiy tajribalarida yaratgan g'oyalari tizimiga tirkab boradi. Fikrlash jarayonini tashkil etishda uni o'tkazishning bir necha modellari mavjud, ya'ni: o'ziga ishonch hosil qilish, ishda faol ishtirok etish, o'rtoqlar va o'qituvchi bilan fikr almashish, o'zgalar fikrini tinglay olish va boshqalar.

Tanqidiy fikrlashni o'stiruvchi faol metodlar

«Tanqidiy fikrlash metodi»ning mohiyati jamoa hamkorligi asosida, axborotlarni qabul qilish, ularga o'z munosabatini bildirish, xatolik va nomunofiqnlarni izlash, o'z mulohazalarida nuqsonlarga yo'l qo'yimaslikka intilish, o'z tushunmovchiliklarini anglash, farqlash, aniq xulosalar chikarishga yo'llashdan iborat.

«Tanqidiy fikrlash» - ongli mustaqil tahliliy fikrlash jarayoni bo'lib, bunda – o'quvchi o'ziga taklif etilgan ma'lumotlar, axborotlar, nuqtai-nazar va axloq kodekslari to'g'risida sog'lom fikr yuritish imkoniyatini beradigan metoddir. «Insonning sharoitlar va tajriba natijalariga nisbatan tanqidiy fikrlashgina shaxs istagi va qiziqishlarini to'g'ri yo'lga sola oladi». Shuningdek, «Tanqidiy fikrlash» - o'qitishning oxirgi bosqichi bo'lmasdan, axborotlarni oddiy tarzda tushunish, boshlang'ich uzatish bo'lgani sababli, xir bir ishtirokchini ongli, tahliliy fikrlashga o'rgatadi. Natijada ishtirokchi vazminlik bilan mantiqli, maqsadli fikrlash qobiliyatini o'zida tarbiyalashga harakat qiladi. Demokratik jamiyatda bunday shaxsni tarbiyalash muhimdir, shuning uchun ham «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» vazifalarini oqilona hal etish uchun ham bu metod ahamiyatlidir.

Shunday qilib, tanqidiy fikrlash, axborotlarni qabul qilishdan boshlanib, qaror qabul qilish bilan tugaydigan fikrlash, uylash jarayoni ekan, bu jarayonda

ta'lim oluvchilar bahsli muammolarni yechish vaqtida tinglash, muloqotga kirishish madaniyatini o'rganadilar, turlicha nuqtai nazarlarni taqqoslaydilar, xulosalar chiqaradilar, o'zgalar fikriga befarq qaramaydigan, analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga intiladigan insonlar bo'lishga harakat qiladilar. Shuning uchun ham bu metod faoldir.

«O'qitish va yozish» uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirish dasturining asoschilari o'qitishning tayanch modelini uch bosqichga ajratadilar – chaqiruv, mazmunni anglash, fikrlash.

Tajribaning ko'rsatishicha bu bosqichlarda o'qituvchi o'qitishning interfaol metodlarini aniq tanlasa va qo'llasa, dars samaradorligi oshadi, o'quvchilarda tanqidiy fikrlash rivojlanadi.

Chaqiruv bosqichida, o'qituvchi o'quvchi talablarining yangi mavzuga oid dastlabki tushunchalarini aniqlaydi. Bunda u albatta o'quvchilarning boshlang'ich, oldingi bilimlariga tayanish va ular hisobga olish lozim. Agar o'quvchi yangi bilimlarni, oldingi egallagan bilimlarga tayanib, ular bilan bog'lab olib bormasa, axborotlar o'z kuchini yo'qotadi va faoliyat samarasiz bo'ladi. Aynan, shu bosqichda tushunmovchiliklar, bilim olishdagi xatoliklar aniqlanadi, bu esa o'z navbatida tanqidiy fikrlash uchun harakatlanuvchi kuch bo'ladi.

Chaqiriq bosqichining maqsadi: dastlabki ma'lumotlarni aniq, erkin namoyon qilish orqali, o'quvchilarni faollashtirish;

- qiziqishlarni oshirish, o'qitish matnlarini hosil qilishdan iborat.

Mazmunni anglash bosqichida o'quvchi yangi tushunchalar, g'oyalar bilan to'qnashadi.

Buning uchun o'qituvchi o'quvchilarning dastlabki egallagan ma'lumotlari, tushunchalariga tayanib, ularni yangi bilim bilan boyitishi kerak ya'ni o'qituvchining bilgan va bilmagan ma'lumoti to'ldiriladi. Bunda o'quvchilar bilmayman, bilmochiman, bilib oldim qoidasi asosida ish tutishi lozim. Buning uchun matn mazmunini o'qish, diafilm, kinofilmdan parchalar namoyish etish, ma'ruza (albatta bolalar tomonidan) va nutq eshitish, tajribalar o'tkazish kabi ishlar amalga oshirilishi mumkin. O'quvchi ushbu ishlarni o'tkazishi jarayonida mustaqil va faol qatnashib, o'z bilimlari, fikrlari nuqtai-nazarlariga tayanib, yangi bilimlarni taqqoslaydilar, solishtirib ko'radilar, mohiyatini tushunib yetishga harakat qiladilar. Oldingi bilimlari bilan yangilarni bog'laydilar, sintezlaydilar, taqqoslaydilar va tahlil qiladilar shunga ko'ra mazmunni anglash bosqichining maqsadi:

- dastlabki ma'lumotlarni yangilari bilan to'ldirish;
- o'quvchilarda ishlarni bajarishda qiziqishni orttirish;
- taqqoslashga, mohiyatini tushunishga tahlil qilishga o'rgatish;

- yangi masalani yangicha bayon etish, ya'ni yangi darsni bayon etishdan iborat bo'lishi lozim.

Fikrlash bosqichida yangi olingan bilimlar tanqidiy fikrlashlar yordamida, yangi g'oyalar, axborotlar mustahkamlanadi, to'ldirilgan tushuncha, ma'lumotlar tahlil qilinadi, ular mohiyati ustida fikr yuritiladi. O'zaro fikr almashish, o'zgalar taqdim etgan ma'lumotlar bilan tanishish asosida o'quvchilarda so'z boyligi oshish imkoniyatlari yaratiladi.

Bunda o'quvchilar erkin, mustaqil holda o'tilgan mashg'ulot, yangi mavzu to'g'risida o'z fikrlarini bildiradilar va tanqidiy fikrlashni o'rganadilar.

«Tanqidiy fikrlash» metodi. O'rta tashlagan masala yoki muammo yuzasidan fikr aytish, o'zgalar fikrini tanqidiy idrok etish, o'z nuqtai nazarini asoslab berish va saqlab qolish imkoniyatiga ega bo'lishga undaydigan texnologiyadir.

Bu metoddan bahs-munozara xususiyatiga ega bo'lgan masalalar muhokamasida foydalaniladi.

Bahs-munozara xususiyatiga ega bo'lgan muammo yoki topshiriq qo'shilib savollar o'rta tashlanadi.

Ta'lim oluvchiga o'z nuqtai nazarini aniqlash, fikrlash bir joyga tuplash uchun vaqt beriladi.

Ta'lim oluvchi o'z nuqtai-nazarini asoslaydi, dalillar keltiradi.

Muhokama qiliniyotgan masala yuzasidan o'z fikrlarini erkin bildirishlari uchun o'quvchi-talabalarga imkon yaratiladi.

Bildirilgan fikrlar, nuqtai-nazarlar ta'lim oluvchilar hamkorligida muhokama qilinadi.

O'zaro fikr olishish ta'lim oluvchilardan hamsuhbatini diqqat bilan tinglash, uning so'zini bo'lmaslik, so'z qo'shmaslik talab etiladi.

Muhokama qilingan axborotni tahlil qilish, izohlash, g'oyalardan yakuniy xulosa chiqarish bilan yakunlanadi.

“Tanqidiy fikrlash” metodini qo'llash qoidalari:

Tanqidiy fikrlash uchun vaziyat yaratish.

O'quvchilarning fikr-g'oyalarini asoslash uchun guruhlarini tashkil qilish.

Har bir guruh fikrini aniq yoxud muhokama jarayoniga axborotlarni tahlil qilish va xulosa chiqarish uchun kuzatuvchi (ekspert)lar tayinlash.

Aniq xulosalar, tahlil fikrlar kuzatuvchilar (ekspertlar) tomonidan rag'batlantirishga imkon yaratish.

6. “Tanqidiy fikrlash” metodining ta'lim oluvchiga psixologik ta'siri

“Tanqidiy fikrlash» bahsli-tortishuvlarga sabab bo'ladigan muammolarni yechishga qaratilganligi sababli, ta'lim oluvchilarda tinglash, o'zgalar fikrini

bo'lmalik, unga tanqidiy ko'z bilan qarash, taqqoslash, tegishli hukm chiqarishga e'tiborni qaratish lozim. Uning natijasida har qanday ta'lim oluvchida:

- o'ziga ishonch ko'zi bilan qarash;
- munozarada faol ishtirok etish;
- o'zgalar fikriga va taqdiriga befarq bo'lmalik;
- tengdoshlari, kuzatuvchi (ekspert)lar bilan fikr tortishish;
- o'z nuqtai-nazarini, fikrini dalillashga intilish his-tuyg'ulari tarbiyalanadi.

Bu o'z navbatida analitik fikrlash qobiliyatini rivojlanishiga, hosqichma-boqich tafakkur yurgizish bir-birlarini chuqurroq o'rganish imkoniyatining yaratilishiga hamda o'zgaruvchan tanqidiy fikrlashga olib keladi. Oqibat-natijada o'quvchilarning fikrlashi faollashadi, qiziqish kuchayadi, o'zini ifoda etish ishonchi uyg'onadi, tanqidiy fikrlash rivojlanib boradi.

Tanqidiy fikrlashning faol metodlarini ishlab chiqishda quyidagi asoslardan kelib chiqadilar: **Tanqidiy fikrlash nima?**

Fikrlash – o'qish, yozish, so'zlash va eshitishga o'xshash jarayon. U faol, muvofiqshatiruvchi shunday jarayonki, unda o'zida biror haqiqat to'g'risidagi fikrlarni qamrab oladi.

Fikrlash kontekstdan tashqarida hosil qilinadigan ko'nikma emas.

Tanqidiy fikrlash ta'limiy dastur yoki kundalik hayotning umumiy kontekstdan yiroqlashgan sharoitda o'rganilishi lozim bo'lgan hodisa ham emas.

Braun (1989) ta'kidlaydiki, vazifa va real hayot maqsadlaridan ajratilgan o'quv ko'nikmalari ta'lim oluvchilarga ob'ektiv testlarni yaxshi topshirish imkoniyatini berishi mumkin, lekin ular bu ko'nikmalarni yangi vaziyatlarda qo'llay olmaydilar.

Rixer ta'biri bo'yicha o'rganish va fikrlashning ta'rifi kognitiv psixologiya, falsafa va multimedia madaniyati ta'limi sohasidagi tadqiqotlar natijalariga asoslanadi.

Bu tadqiqotlarning asosiy natijalari:

1.Samarali va muttasil o'rganish asosida talabalarning axborotlarni o'zlashtirish, sintezlash va ularni to'la egallash faolligi yotadi (Anderson va unga hammualliflar, 1985).

2.O'rganish jarayoni fikrlash faoliyatini rivojlantirishning turli tuman strategiyalaridan foydalangandagina muvaffaqiyatliroq bo'ladi. Bunday strategiya o'rganish jarayonini yanada onglilashtiradi (Palinskar va Braun, 1989).

3. O'rganish va tanqidiy fikrlash talabalarning aniq vazifalarga nisbatan yangi bilimlarni qo'llash imkoniyatlariga ega bo'lgan taqdirda rivojlanadi (Resnik,1987).

4. O'rganish talabalarning oldingi bilimlari, tajribalariga tayangandagina mustahkamlanadi. Bular talabalarning bilgan bilimlarini yangi axborotlar bilan bog'lash imkoniyatini beradi (Ros,1990).

5. Tanqidiy fikrlash va o'rganish g'oya va tajribalarning turli-tumanligini pedagoglar tushungan va qadrlagan vaqtdagina amalga oshadi. Tanqidiy fikrlash «yakkayu yagona to'g'ri javob»ni qabul qiladigan mentalitet jarayonida yuz bermaydi.

Tanqidiy fikrlashning rivojlanish muhitini yaratish

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish oson ish emas. Bu muayyan yosh davrida tugallangan va esdan chiqarilgan vazifa ham emas. Shu bilan birga tanqidiy fikrlashga olib boradigan tugallangan yo'l ham yo'q.

Lekin tanqidiy fikrlovchilarning shakllanishiga yordam beruvchi muayyan o'quv sharoitlari to'plami mavjud. Uning uchun:

- talabalarga fikr yuritish uchun imkoniyat berish;
- turli-tuman g'oya va fikrlarni qabul qilish;
- talabalarning o'quv jarayonidagi faolligini ta'minlash;
- talabalarni kulgiga qolmaslikka ishontirish kerak;
- har bir talabani tanqidiy fikr yuritishga qodir ekanligiga o'zlarida ishonch hissini uyg'otish;
- tanqidiy fikrlashning yuzaga kelishini qadrlash lozim.

Shu munosabat bilan talabalar:

- o'ziga ishonchni orttirish va o'z fikri hamda g'oyalarining qadrini tushunish;
- o'quv jarayonida faol ishtirok etish;
- turlicha fikrlarni e'tibor bilan tinglash;
- o'z hukmlarini shakllantirishga hamda undan qaytishga tayyor turishi lozim.

Vaqt. Tanqidiy fikrlash vaqt talab qiladi.

Pirson, Xansen, Gordon (1979)lar ta'kidlashadiki, o'z fikrlarini ijod qilish go'yo avvalgi g'oya, tasavvur, uchrashuvlar va tajribalarni arxeologik jihatdan tadqiq qilishga olib keladi. Shuning uchun ham:

- fikrlarini o'z so'zlari bilan ifodalash;
- o'zaro tanqidiy fikrlar almashish;
- o'z g'oyalarini ifodalay olish va konstruktiv takliflarga javob ola bilish;
- fikrlarni muayyan g'oyalar qiyofasida, qulay muhitda amalga oshira olish va o'z g'oyalarini to'la va aniq ifodalay olish.

Izn. Tanqidiy fikrlashda erkinlik bo'lishi uchun talabalar ma'qul va noma'qul narsalarni aytish, ular haqida fikrlash, ijod qilish uchun ruxsat olishlari

lozim. Talabalar yo'1 qo'yiladigan holatlarni anglab olishgach, tanqidiy tahlil qilishga faol kirishadilar.

Tanqidiy tahliliga izn olish onglilik tamoyiliga asoslanadi. Bunda tahlil va haddan oshish orasidagi farq aniqlab berilishi lozim. Tanqidiy fikrlashga izn fikrlash uchun chinakam maqsad bo'lgan va do'stona hamda samarali sharoitda beriladi.

Rang-baranglik. Talabalarning fikrlash jarayonida turli fikrlar va g'oyalar paydo bo'ladi.

Rang-barang fikr va g'oyalar yakkayu-yagona javob mavjudligi haqidagi tasavvur bartaraf qilingan chog'dagina yuzaga keladi. Fikrlarni ifoda qilish chegaralanganda talabalarning fikrlashiga chek qo'yiladi. Faqat birgina javob mavjud bo'lgan taqdirda xilma-xil vosita va jarayonlardan foydalanish joizki, uning yordamida talabalar ana shu javobni topa olsin.

Faollik. Tanqidiy fikrlash talabalarning faolligi bilan bevosita bog'langan. Odatda, talabalar sustkash tinglovchilar bo'lishadi, chunki ularda o'qituvchi bilimli yoki matnda uning bu bilimlari aks etgan, shu tufayli ularning bilimlari o'qituvchi mas'ul degan ishonch shakllanib qolgan. O'quv jarayonidagi talabalarning faol ishtiroki va o'qishlariga o'zlarining mas'ul ekanligiga tayyorligi tanqidiy fikrlashda kutilgan natijalarni beradi. Talabalarni fikr yuritishga, o'z g'oyalari va fikrlari bilan o'zaro o'rtoqlashishga da'vat etish kabi pedagogik yondoshuv ularning faolligini o'stiradi.

Mixali Chikjentmixaliy (1975) ta'kidlaydiki, talabalar o'sha murakkab darajadagi o'kuv jarayonida faol ishtirok etishsa, bilish jarayonida qatnashganligidan katta bahra oladilar va o'zlarida chuqur qoniqish hissini sezadilar.

Tavakkalchilik Erkin fikrlilik tavakkalchilikka asoslanadi. Uning bilim faoliyatida qo'rqmay tavakkal qiluvchi insonlarni rag'batlantirib turish joizdir. Fikrlash jarayonida «ahmoqona g'oyalar» aql bilan tuzilmagan birikma va tushunchalar ilgari surilgan holatlar ham bo'lishi mumkin. O'qituvchi uni o'quv jarayonini tabiiy holati sifatida talabalarga tushuntirishi lozim.

Talabalarni tavakkaldan holi bo'lgan, ya'ni g'oyalar qadrlangan, talabalarning fikrlash faoliyatida faol ishtirokini yuqori motivatsiyalash imkoni bo'lgan muhitda o'ylash lozimligini ularda ishonch hosil qilish zarur.

Qadrlash. Tanqidiy fikrlashning omillaridan biri talabalarning fikrlash jarayonini qadrlashdir. Tashkil etilgan fikrlash jarayonida talabalar o'z g'oyalari, tasavvurlarining o'qituvchi tomonidan qadrlanayotganini tushungan chog'dagina chuqur mas'uliyat va e'tiborga yarasha javob qaytaradilar.

Talabalar o'z fikrlash jarayonini qadrlashni namoyish qilishga harakat qiladilar, unga va uning oqibatlariga nisbatan jiddiy munosabatda bo'la boshlaydilar.

Qimmatlilik. Fikrlash jarayonini tashkil etish davomida talaba ularning fikrlari, o'z tanqidiy tahlili natijalari qimmatli ekanligini ularning ongiga singdirish zarur. O'qituvchi talabalardan muayyan materialni shunchaki qayta ishlashni talab qilganda tayyor qoliplardan, andozalardan holi bo'lishi lozim. Bu esa talabalarda o'zgaralar g'oyalari mexanik tarzda qayta ishlab chiqish eng muhim va qimmatli ekanligiga ishonch hosil qilishga olib keladi. Aslida talabalarga o'z fikri, o'ziga taalluqli bo'lgan g'oya va tasavvurlar qimmatli ekanligini ko'rsata olish zarur. Talabalarning o'zlari ham o'z fikrlarining qimmatbaho ekanligiga ishonch hosil qila olishlari zarur. Ular o'z fikrining tushuncha va masalani muhokama qilish jarayonida o'ta muhim, shuningdek, katta hissa bo'lib hisoblanishini tan olishlari kerak.

O'zaro fikr olishuv. Fikrlash jarayoni talabalarning o'zaro fikr olishuvini ko'zda tutadi. Talabalarning o'zaro fikr olishishi ularning bir-biridan o'rganishdagi o'rtoqchiligiga asos soladi. Talabalardan fikrlovchi sifatida o'zlarida bo'lgan yirik fikr va oddiy xatoga bo'lgan qobiliyatlarini boshqalarga ochib berish talab etiladi.

O'zaro fikr olishishda talabalardan diqqat bilan tinglash, o'zining qarashlar tizimini so'zlovchiga zo'rlab o'tkazish va boshqa so'zlovchilarni tuzatib turishdan o'zini tiyib turishi ham talab etiladi. Bunga javoban talabalar boshqalarning yalpi fikrlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Keng doiradagi munozara oqibati o'laroq talabalar o'zlariga tegishli bo'lgan g'oyalarni tahlil qilish va uni aniqlashga yanada qobiliyati orta boradi hamda ularni o'z bilimlari va hayotiy tajribalarida yaratgan g'oyalari tizimiga tirkab boradi. Fikrlash jarayonini tashkil etishda uni o'tkazishning bir necha modellari mavjud. Ular:

- *o'ziga ishonch hosil qilish;*
- *ishda faol ishtirok etish;*
- *o'rtoqlar va o'qituvchi bilan fikr olishish;*
- *o'zgaralar fikrini tinglay olish.*

Tanqidiy fikrlashni ta'minlovchi savollar. Tanqidiy fikrlash jarayonida axborotni tahlil qilish va izohlash, g'oyalari tahlil qilish, o'rganilayotgan hikoyalarni o'z taxminiy rejaları bilan qayta tuzib chiqishga qaratilgan savollardan foydalaniladi. Qo'llanmada tahlil qilinayotgan bu masalalar Senders (1969) ifodalari va Blum tizimli savollaridan olindi. Bu savollar turli sathdagi qiyinchilikda fikrlashning turli ko'rinishlarini ta'minalashda vosita bo'lib xizmat qiladi. Eslab qolishga xizmat qiladigan savollar yoki formal sathdagi savollar eng kuyi sathdagi savollarga taalluqlidir. Baholash yoki hukm chiqarish beriladigan savollar fikrlashni ta'minlaydigan ikkinchi sathdagi savollar sifatida qaraladi.

Formal sath savollari faktologik axborotlar olish maqsadida beriladi. Ular faqat mexanik eslashni va talabalarda yaxshi javob berish uchun qisqa muddatda ma'lum predmetlar bo'yicha bilim qismlari (fragment)ni talab qiladi.

Axborotlarni bir shakldan ikkinchi shaklga ko'chirish talabalardan uni ko'chim (transformatsiya) qilishni talab qiladi. Ko'chirish savollari talabalarga o'rganayotgan, tavsiflagan va ko'rgan vaziyatlari, sahnalari va voqealarini o'zlari namoyish eta olishlari uchun beriladi. Ko'chirish savollari talabalarni axborotlarni qayta ishlash yoki boshqa shakllarga ko'chish qilishga ilhomlantiradi. Talabalarga sezish, ko'rish (sensor) tajribasini yaratish, shundan so'ng esa boshqalarga o'z ko'rganlarini yetkazish uchun uni e'lon qilish zarur. Bu fikrlashga tortishning faol ijodiy jarayonidir.

Talabalarga g'oyalar, faktlar, qaydlar va qadriyatlar orasidagi bog'lanishlarni ochish uchun izohlashga qaratilgan savollar beriladi. Sendrs izohlashga qaratilgan savollarga nisbatan yuqori darajadagi fikrlashni talab qiladigan tayanch savollar deb qaraydi, boshqalari esa (Vogn va Estes) tushunishning o'zigina izohlashdir, deb hisoblaydilar.

Tatbiq qilishga qaratilgan savollar o'qish (talaffuz) jarayoni yoki o'rganish tajribasida uchraydigan mantiq muammolarini yechish va chuqur o'rganish uchun imkoniyat beradi.

Tahlil etishga qaratilgan savollar talabalardan u yoki bu voqeaning ahamiyati yetarli darajada yaxshi yoritilganmi, yo'qmi degan savolga javob berishga undaydi.

Sintez qilishga qaratilgan savollar yangicha fikrlash asosida ijodiy muammolarni hal qilishga da'vat etadi. Sintez savollari talabalarga o'zining barcha bilim va tajribalarini muammoning ijodiy yechilishida foydalanishga imkon beradi. Sintez savollari muqobil ssenariylar yaratishni ham taqozo qilishi mumkin.

Baholash savollari yaxshi va yomon, adolatli va adolatsizlik to'g'risida hukm chiqarish uchun beriladi.

Baholash savollari talabalar, axborotlar sifatini, yangi axborotlarga nisbatan o'z munosabatini baholay olishi, ularni qadrlay olishi uchun beriladi.

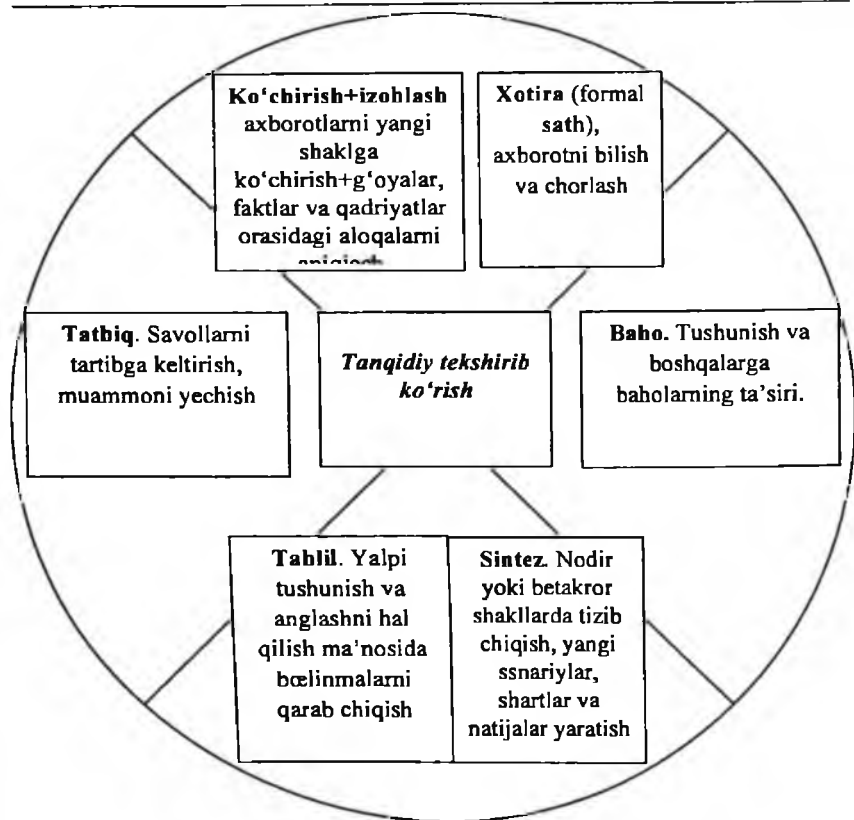
Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish mualliflari fikrlash jarayonini tashkil etishda idrok qilishning 4 tipini farqlaydilar:

Yaxlitligicha idrok etish. Mavzu yoki fan to'g'risida umumiy bilim beradigan idrokning shaklidir.

Izohli idrok etish. Bu Blum izohlari darajasiga aynandir. Idrokning bu tipida talaba g'oya va hodisalarning o'zaro aloqalarini yoritadi, uning mohiyatini muhokama qiladi, fanning turli sohalariga oid g'oya va axborotlarni hatto tashqi jihatdan bog'liq hodisalarni birlashtiradi.

Shaxsiy idrok etish. Talabalar o'zlarida avvaldan mavjud bo'lgan shaxsiy tajriba va bilimlar tuzilmasini yangi bilimlar bilan bog'lab tushunish jarayoni aks ettiradi.

Tanqidiy tekshirib ko'rish

Tanqidiy idrok etish. Mazmuni bir tomonga qo'yib, uni tahlil qilish, uning nisbiy qimmatini, to'g'riligini, foydaliligini va talabalarning bilishi, tushunishi va qabul qilishi doirasida uning ahamiyatini baholashdir.

Shunday qilib, axborotlarni chorlash, o'ylab ko'rish va fikrlash metodikalaridan foydalanish quyidagi muhim vazifalarni yechish imkoniyatini beradi:

- talabalarga maqsadlarini anglab olishga yordam beradi;
- mashg'ulotlarda faolligini ta'minlaydi;

- *samarali munozaraga chorlaydi;*
- *talabalarning o'zlari savollar tuzishi va uni savol tarzida bera olishi uchun yordam beradi;*

- *talabalarga o'z shaxsiy bilimlarini ifoda qilishga yordam beradi;*
- *talabalarining shaxsiy mutolaasi motivatsiyasini qo'llab-quvvatlaydi;*
- *har qanday fikrlarga bo'lgan hurmat kayfiyatini yaratadi;*
- *talabalarda personajlarga bo'ladigan iltirobini o'stirishga yordam beradi;*

- *talabalar qadrlanadigan fikrlashga sharoit yaratadi;*
- *talabalarning tanqidiy jalb qilinishiga bir qator umidlar bildiriladi.*

Sinkveyn. Axborotlarni qisqacha bayon qilish, murakkab g'oyalarni, sezgilarni, tasavvurlarni bir necha so'zlar vositasida bayon qilish imkoniyati muhim malakadir. Bu boy tushunchalar zahirasi asosidagi o'ylangan refleksiyaning talab qiladi. Sinkveyn bu she'r bo'lib, u biror voqea munosabati bilan yoziladigan yoki refleksiya qilinadigan qisqa ifodalarda axborot va materiallarning sintezlanishini talab etadi.

Sinkveyn so'zi fransuzcha so'z bo'lib, besh degan tarjimani beradi. Demak, sinkveyn besh qatordan iborat she'rdir.

Sinkveynni yozib chiqish qoidasi quyidagicha:

1. Birinchi qatorda bir so'z bilan mavzu yoziladi (odatda ot turkumidagi oid so'z bilan).

2. Ikkinchi qatorda mavzu ikki so'z bilan tavsif qilinadi (sifat turkumiga oid ikki so'z bilan).

3. Uchinchi qatorda ushbu mavzu bo'yicha xatti-harakatlar uch so'z bilan tavsif etiladi.

4. To'rtinchi qatorda temaga aloqadorlikni ko'rsatuvchi 4 so'zdan iborat gap (ibora) yoziladi.

5. Beshinchi qator mavzu mohiyatini takrorlovchi bir so'zdan iborat sinonimdir

Amaliyotda sinkveyn:

- *murakkab axborotni sintezlash quroli;*
- *talabalar tushunchalar zahirasini baholash vositasi;*
- *ijodiy ifodalilik vositasi sifatida juda foydalidir.*

Sinkveyn tushunchalar va axborotlarni refleksiyalash, sintezlash va umumlashtirishda tezkor, ayni zamonda qudratli qurol hisoblanadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Rivojlantiruvchi ta'limning maqsad va vazifalari tushuntiring.

2. Tanqidiy tafakkurining o'ziga xosligi nimadan iborat?
3. Talabalar tanqidiy fikrini rivojlantirishda qanday interfaol metodlarini bilasiz?
4. Tanqidiy fikrlashni o'stiruvchi faol metodlarini izohlang.

5-MAVZU: PSIXOLOGIYA FANLARINI O'QITISH JARAYONIDA QO'LLANILADIGAN INTERFAOL METODLARI

Reja:

1. Interfaol ta'lim metodlari.
2. Interfaol ta'lim texnologiyalari.
3. Psixologiya fanlarini o'qitishda interfaol usullarning qo'llanilishi

Interfaol ta'lim metodlari

Zamonaviy sharoitda ta'lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li – bu mashg'ulotlarning interfaol metodlar yordamida tashkil etish deb hisoblanmoqda. Xo'sh, interfaol metodlarning o'zi nima? Ular qanday didaktik imkoniyatlarga ega? Ta'lim jarayonida interfaol metodlarning o'rinli, maqsadga muvofiq qo'llanilishi qanday samaralarni kafolatlaydi? Quyidagi ana shu kabi savollarga qisqacha javob topiladi.

Yuqoridagi savollarga javob topishda eng to'g'ri qadam tayanch tushuncha – “interfaol” atamasining lug'aviy ma'nosi bilan tanishishdir.

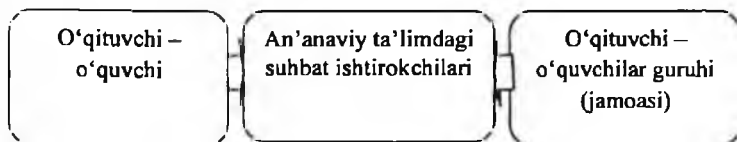
“Interfaol” tushunchasi ingliz tilida “interact”(rus tilida “interaktiv”) ifodalanib, lug'aviy nuqtai nazardan “inter” – o'zaro, ikki taraflama, “act” – harakat qilmoq, ish ko'rmoq kabi ma'nolarni anglatadi

Interfaol ta'lim – ta'lim jarayoni ishtirokchilarining bilim, ko'nikma, malaka hamda muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim

Interfaollik ta'lim jarayoni ishtirokchilarining bilim, ko'nikma, malaka hamda muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etish layoqatiga egaliklaridir

Mantiqiy nuqtai nazardan interfaollik, eng avvalo, ijtimoiy sub'ektlarning suhbat (dialog), o'zaro hamkorlikka asoslangan harakat, faoliyatning olib borishlarini ifodalaydi.

Ta'lim sohasida faoliyat yuritayotgan har bir mutaxassis yaxshi biladiki, an'anaviy ta'lim ham suhbat (dialog)ga asoslangan va bu suhbat quyidagi o'zaro munosabat shakllarida tashkil etiladi:

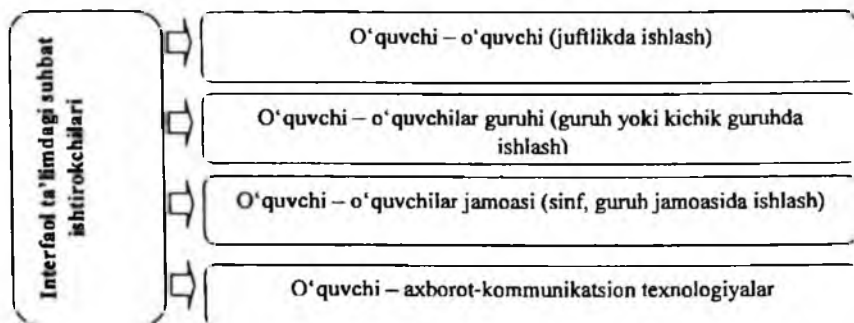
An'anaviy ta'limda ham tabiiy ravishda suhbat asosini axborot tashkil etadi. Ammo axborot uzatishning asosiy manbai o'qituvchining tajribasi bo'lib, bu jarayonda u yetakchilik, dominantlik qiladi, ya'ni u darsning asosiy vaqtida bilimlarni og'zaki tarzida o'quvchi (talaba)larga yetkazib berishga intiladi. Faollik ko'rsatish o'qituvchigagina xos bo'lib, o'quvchi (talaba)lar bu vaziyatda sust tinglovchi bo'lib qoladi. Ularning asosiy vazifasi o'qituvchini tinglash, zarur o'rinlarda yozish, savollar bilan murojaat qilinganida javob qaytarish, kam holatlarda ruxsat etilganidagina so'zlashdan iboratdir.

An'anaviy ta'limdagi bir tomonlamalik oliy ta'lim tizimidagi faqat ma'ruza mashg'ulotlarida emas, seminar darslarida ham ustuvorlik qiladi. Unga ko'ra, "etkazib beruvchi" rolida endi o'qituvchi emas, balki o'quvchi (talaba) namoyon bo'ladi. O'quvchi (talaba), asosan, o'zi o'zlashtirgan bilimlarni namoyish etadi, o'qituvchi esa uning fikrlarini tinglaydi, zarur o'rinlarda savollar bilan murojaat qiladi. O'quvchi (talaba)lar guruhi (jamoasi) bu vaziyatda butunlay sust ishtirokchi, tinglovchi bo'lib qoladi. Bir qarashda o'quvchi (talaba) yoki o'qituvchi tomonidan uzatilayotgan axborotlarning qabul qilinishi talabalar guruhi (jamoasi) uchun bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatini yaratayotgandek taassurot uyg'otadi. Biroq, psixologik tadqiqot natijalarining ko'rsatishicha, shu tarzda qabul qilingan bilim (ma'lumot)lar juda tez unutiladi. Xususan, amerikalik psixolog olimlar R.Karnikau va F.Makelrouning o'rganishlariga ko'ra shaxsning tabiiy fiziologik-psixologik imkoniyatlari muayyan shakllarda o'zlashtirilgan bilimlarni turli darajada saqlab qolish imkonini beradi. Ya'ni shaxs: manbani o'zi o'qiganida 10 %; ma'lumotni eshitganida 20 %; sodir bo'lgan voqea, hodisa yoki jarayonni ko'rganida 30 %; sodir bo'lgan voqea, hodisa yoki jarayonni ko'rib, ular to'g'risidagi ma'lumotlarni eshitganida 50 %; ma'lumot (axborot)larni o'zi uzatganida (so'zlaganida, bilimlarini namoyish etganida) 80 %; o'zlashtirilgan bilim (ma'lumot, axborot)larni o'z faoliyatiga tatbiq etganida 90 % hajmdagi ma'lumotlarni yodda saqlash imkoniyatiga ega.

Shunga ko'ra interfaol o'qitish "ta'lim jarayonining asosiy ishtirokchilari – o'qituvchi, o'quvchi va o'quvchilar guruhi o'rtasida yuzaga keladigan hamkorlik, qizg'in bahs-munozalar, o'zaro fikr almashish imkoniyatiga egalik asosida tashkil

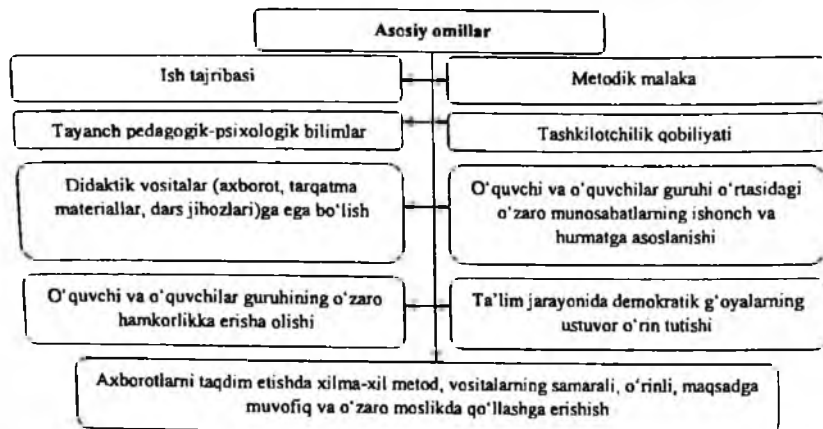
etiladi, ularda erkin fikrlash, shaxsiy qarashlarini ikkilanmay bayon etish, muammoli vaziyatlarda yechimlarni birgalikda izlash, o'quv materiallarini o'zlashtirishda o'quvchilarning o'zaro yaqinliklarini yuzaga keltirish, "o'qituvchi – o'quvchi – o'quvchilar guruhi"ning o'zaro bir-birlarini hurmat qilishlari, tushunishlari va qo'llab- quvvatlashlari, samimiy munosabatda bo'lishlari, ruhiy birlikka erishishlari kabilar bilan tavsiflanadi".

Zamonaviy ta'lim, shu jumladan, uning tobora ommalashib borayotgan shakli – interfaol o'qitishda esa shaxslar o'rtasidagi suhbat (dialog) quyidagi shaxslar o'rtasida tashkil etiladi:

Interfaol ta'lim mohiyatiga ko'ra suhbatning "o'quvchi – axborot-kommunikatsion texnologiyalar" shaklida tashkil etilishi o'quvchi (talaba)lar tomonidan mustaqil ravishda yoki o'qituvchi rahbarligida axborot texnologiyalari yordamida bilim, ko'nikma, malakalarning o'zlashtirilishini anglatadi.

O'qitishning interfaol ta'limga asoslanishi bir qarashda nihoyatda oddiy, sodda va hatto "bolalar o'yini" kabi taassurot uyg'otadi. Biroq, bunda o'qituvchining ma'lum darajada quyidagi omillarga ega bo'lishi talab qilinadi:

Shu bilan birga ta'limda interfaol ta'limning samaradorligi quyidagi ikkilamchi omillarga ham bog'liq:

O'qituvchi ta'lim jarayonida interfaol ta'lim yordamida o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqillik, o'z-o'zini nazorat, o'z-o'zini boshqarish, samarali suhbat olib borish, tengdoshlari bilan ishlash, ularning fikrlarini tinglash va tushunish, mustaqil hamda tanqidiy fikrlash, muqobil takliflarni ilgari surish, fikr-mulohazalarini erkin bayon qilish, o'z nuqtai nazarlarini himoya qilish, muammoning yechimini topishga intilish, murakkab vaziyatlardan chiqa olish kabi sifatlarni shakllantirishga muvaffaq bo'ladi. Eng muhimi, interfaol metodlarni qo'llash orqali o'qituvchi o'quvchilarning aniq ta'limiy maqsadga erishish yo'lida o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatlarini tashkil etish, yo'naltirish, boshqarish, nazorat va tahlil qilish orqali xolis baholash imkoniyatini qo'lga kiritadi.

Odatda interfaol metodlarga asoslangan ta'limiy harakatlar quyidagi shakllarda tashkil etiladi: individual; juftlik; guruh; jamoa bilan ishlash

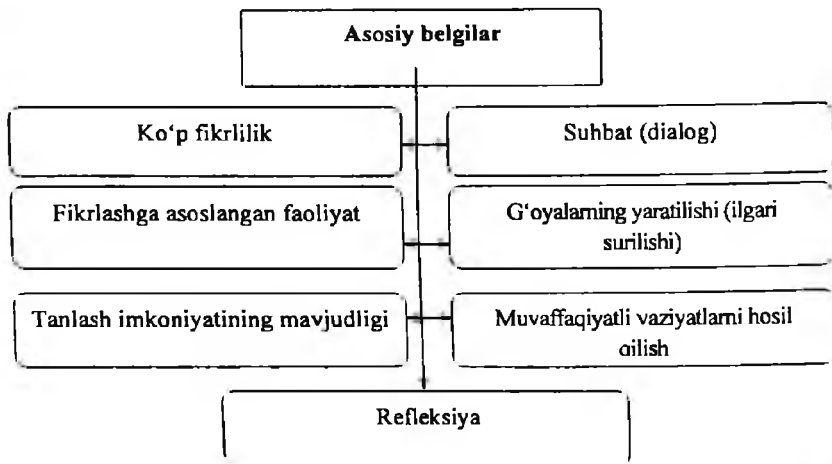
Interfaol ta'lim jarayonida o'quvchi (talaba)lar:

- guruh yoki jamoa bilan hamkorlikda ishlash;
- tengdoshlari orasida o'z g'oyalari erkin bayon qilish, bilimlarini hech qanday ruhiy to'siqsiz namoyish etish;
- muammoni hal qilishga ijodiy yondashish;
- guruh yoki jamoadoshlari bilan ruhiy yaqinlikka erishish;
- o'z ichki imkoniyat va qobiliyatlarini to'liq namoyon qila olish;
- fikrlash, fikrlarni umumlashtirish va ular orasidan eng muhimlarini saralash;
- o'z faoliyatini nazorat qilish va mustaqil baholash;
- o'z imkoniyatlari va kuchiga ishonch hosil qilish;
- turli vaziyatlarda harakatlanish va murakkab vaziyatlardan chiqa olish kunikmalarini uzlashtirish kabi imkoniyatlarga erga buvladi

Interfaol ta'lim:

- ta'lim oluvchi (o'quvchi, talaba)larda bilimlarni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishni uyg'otadi;
- ta'lim jarayonining har bir ishtirokchisini rag'batlantiradi;
- har bir o'quvchi (talaba)ning ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi;
- o'quv materialining samarali o'zlashtirilishi uchun qulay sharoit yaratadi;
- o'quvchi (talaba)larga ko'p tomonlama ta'sir ko'rsatadi;
- o'quvchi (talaba)larda o'rganilayotgan mavzular bo'yicha fikr hamda munosabatni uyg'otadi;
- o'quvchi (talaba)larda hayotiy zarur ko'nikma, malakalarni shakllantiradi;
- o'quvchi (talaba)larning xulq-atvorini ijobiy tomonga o'zgartirilishini таъминлайди

Interfaol ta'limning asosiy belgilari quyidagilardir:

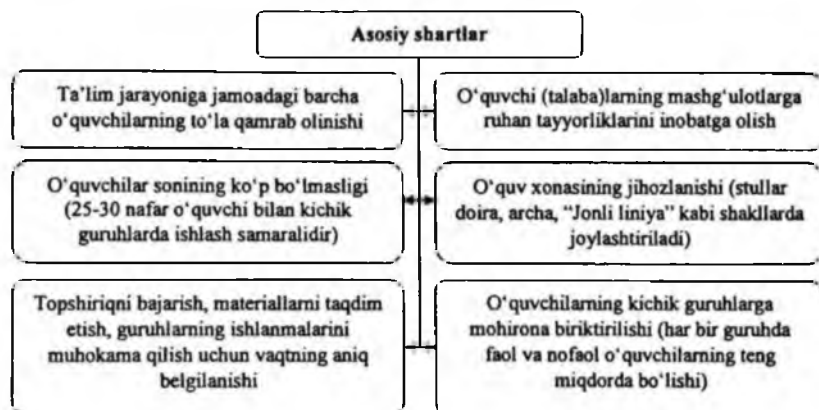

Izoh: Refleksiya (lotincha "reflexio" – ortga qaytish, aks etish): kishining o'z xatti-harakatlari, ularning asoslarini tushunib yetishi, fahmlashiga qaratilgan nazariy faoliyati; bilishning alohida faoliyati; shaxsiy kechinmalari, his-tuyg'ulari va o'y-xayollari mohiyatini fikrlash orqali anglash).

Interfaol ta'lim quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. Mashg'ulot – ma'ruza emas, balki jamoaning umumiy ishi.
2. Guruhning tajribasi o'qituvchi (pedagog)ning tajribasidan ko'p.
3. O'quvchilar yosh, ijtimoiy mavqe va tajribaga ko'ra o'zaro teng.
4. Har bir o'quvchi o'rganilayotgan muammo yuzasidan o'z fikrini aytish huquqiga ega.
5. Mashg'ulotda o'quvchi shaxsi tanqid qilinmaydi (fikr tanqid qilinishi mumkin).
6. Bildirilgan g'oyalar o'quvchilarning faoliyatini boshqarmaydi, balki fikrlash uchun axborot (ma'lumot) bo'lib xizmat qiladi

Ta'limni tashkil etishga interfaol yondashuvni qaror topshirish uchun o'qituvchi (pedagog)lar bir qator shartlarga rioya eta olishlari zarur. Ular:

Izoh: Stullar kichik va katta doira shaklida joylashtirilganda kichik doirada o'quvchilar, katta doirada ekspert guruhi joylashadi.

Bugungi kunda jahon ta'lim tizimida interfaol o'qitishning quyidagi shakllarda amalga oshirilayotganligi barchaga ma'lum:

Interfaol ta'lim asosini interfaol metodlar tashkil etadi. "Ta'lim jarayonida o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rtasida hamkorlikni qaror toptirish, faollikni oshirish ta'lim oluvchilar tomonidan bilimlarni samarali o'zlashtirish, ularda shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan metodlar interfaol metodlar sanaladi". Qo'llanmaning keyingi bo'limida interfaol metodlar, ularning mohiyati, qo'llanish shartlari va didaktik imkoniyatlari to'g'risida so'z yuritiladi.

Interfaol ta'lim texnologiyalari

Zamonaviy sharoitda ta'lim tizimida innovatsion xarakterga ega metodlar ham qo'llanilmoqda. Ular orasida eng keng ommalashgan metodlar yagona nom bilan nomlanuvchi interfaol metodlar sanaladi.

Interfaol ta'lim ta'lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li sifatida e'tirof etilayotgan ta'lim turi va o'qitish shakli sanaladi.

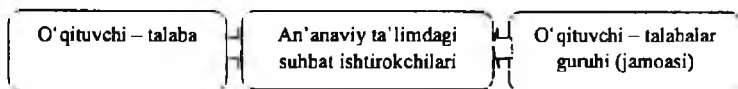
Interfaol ta'lim (ingl. "interact", rus. "interaktiv"; "inter" – o'zaro, "act" – harakat qilmoq) – talabalarning bilim, ko'nikma, malaka va muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lidagi o'zaro harakatini tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim

Interfaol metodlar – talabalarning bilim, ko'nikma, malaka va muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lidagi o'zaro harakatini hamda o'qituvchi bilan hamkorliklarini tashkil etishga xizmat qiladigan metodlar

Bu turdagi metodlar interfaol ta'limning muhim tarkibiy elementi hisoblanadi. Hozirgi kunda interfaol metodlarning 100 dan ortiq turi mavjud bo'lib, o'quv materialining xarakteri, talabalarning yosh va psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ta'lim jarayonida ularning har biridan samarali foydalanish mumkin.

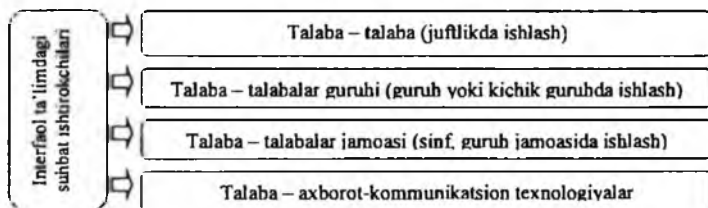
Mohiyatiga ko'ra interfaollik talabalarning bilim, ko'nikma, malaka va muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etish layoqatiga egaliklarini anglatadi. Mantiqiy nuqtai nazardan esa interfaollik, eng avvalo, ijtimoiy sub'ektlarning suhbat (dialog), o'zaro hamkorlikka asoslangan harakat, faoliyatni olib borishlarini ifodalaydi.

Ta'lim sohasida faoliyat yuritayotgan har bir mutaxassis yaxshi biladiki, an'anaviy ta'lim ham suhbat (dialog)ga asoslangan va bu suhbat quyidagi o'zaro munosabat shakllarida tashkil etiladi (1-rasm):

1-rasm. An'anaviy ta'limga asoslangan suhbat

Interfaol ta'lim o'qitish jarayonining asosiy ishtirokchilari – o'qituvchi, talaba va talabalar guruhi o'rtasida yuzaga keladigan hamkorlik, qizg'in bahs-munozalar, o'zaro fikr almashish imkoniyatiga egalik asosida tashkil etiladi, ularda erkin fikrlash, shaxsiy qarashlarini ikkilanmay bayon etish, muammoli vaziyatlarda yechimiarni birgalikda izlash, o'quv materiallarini o'zlashtirishda talabalarning o'zaro yaqinliklarini yuzaga keltirish, "o'qituvchi – talaba – talabalar guruhi"ning o'zaro bir-birlarini hurmat qilishlari, tushunishlari va qo'llab-quvvatlashlari, samimiy munosabatda bo'lishlari, ruhiy birlikka erishishlari kabilar bilan tavsiflanadi.

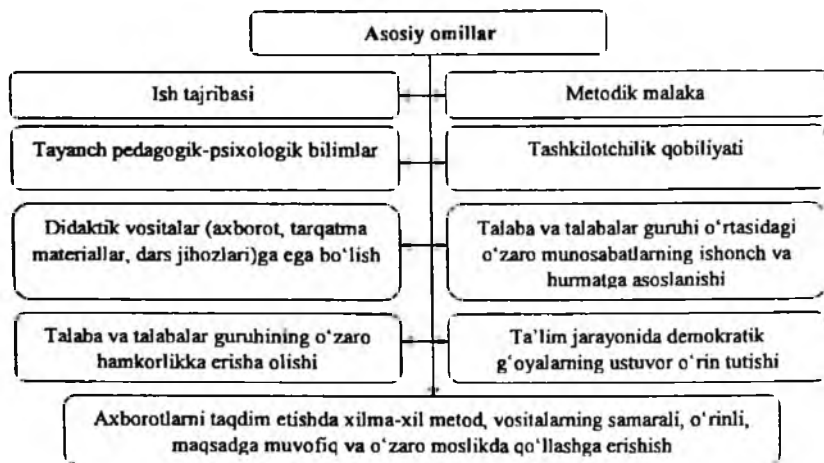
2-rasm. Interfaol ta'limda tashkil etiladigan suhbat (dialog)

Interfaol ta'limda suhbat quyidagi shaxslar o'rtasida tashkil etiladi (2-rasm):

Interfaol TT mohiyatiga ko'ra suhbatning "talaba – axborot-kommunikatsion texnologiyalar" shaklida tashkil etilishi talabalar tomonidan mustaqil ravishda yoki o'qituvchi rahbarligida axborot texnologiyalari yordamida bilim, ko'nikma, malakalarning o'zlashtirilishini anglatadi.

O'qituvchi interfaol ta'lim yordamida talabalarning qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqillik, o'z-o'zini nazorat, o'z-o'zini boshqarish, samarali suhbat olib borish, tengdoshlari bilan ishlash, ularning fikrlarini tinglash va tushunish, mustaqil, ijodiy, tanqidiy fikrlash, muqobil takliflarni ilgari surish, fikr-mulohazalarini erkin bayon qilish, o'z nuqtai nazarlarini himoya qilish, muammoning yechimini topishga intilish, murakkab vaziyatlardan chiqq olish kabi sifatlarni shakllantirishga muvaffaq bo'ladi. Eng muhimi, interfaol TTni qo'llash orqali o'qituvchi talabalarning aniq ta'limiy maqsadga erishish yo'lida o'zaro

hamkorlikka asoslangan harakatlarini tashkil etish, yo'naltirish, boshqarish, nazorat va tahlil qilish orqali xolis baholash imkoniyatini qo'lga kiritadi.

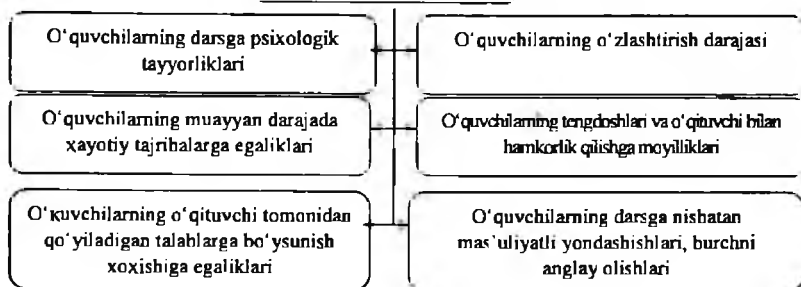

3-rasm. Interfaol ta'lim samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillar

O'quv jarayonining interfaol TTga asoslanishi bir qarashda nihoyatda oddiy, sodda, hatto "bolalar o'yini" kabi taassurot uyg'otadi. Biroq, bunda o'qituvchining ma'lum darajada quyidagi omillarga ega bo'lishi talab qilinadi (3-rasm):

Shu bilan birga interfaol ta'lim texnologiyalarini qo'llash samaradorligi quyidagi ikkilamchi omillarga ham bog'liq (4-rasm):

Ikkilamchi omillar

4-rasm. Interfaol ta'lim samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillar

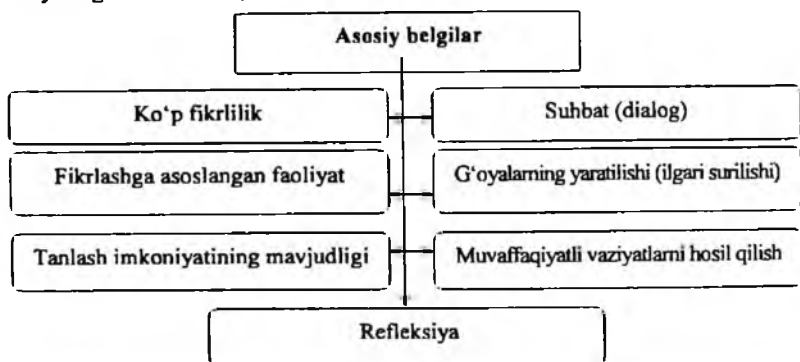
Odatda interfaol ta'lim texnologiyalariga asoslangan ta'limiy harakatlar quyidagi shakllarda tashkil etiladi:

- individual;
- juftlik;
- guruh;
- jamoa bilan ishlash

Interfaol ta'lim texnologiyalarini qo'llash jarayonida talabalar quyidagi imkoniyatlarga ega bo'ladi:

- guruh yoki jamoa bilan hamkorlikda ishlash;
- tengdoshlari orasida o'z g'oyalari erkin bayon qilish, bilimlarini hech qanday ruhiy to'siqlarsiz namoyish etish;
- muammoni hal qilishga ijodiy yondashish;
- guruh yoki jamoadoshlari bilan ruhiy yaqinlikka erishish;
- o'z ichki imkoniyat va qobiliyatlarini to'liq namoyon qila olish;
- fikrlash, fikrlarni umumlashtirish, eng muhimlarini saralash;
- o'z faoliyatini nazorat qilish va mustaqil baholash;
- o'z imkoniyatlari va kuchiga ishonch hosil qilish;
- turli vaziyatlarda harakatlanish va murakkab vaziyatlardan chiqa olish ko'nikmalarini o'zlashtirish

Interfaol ta'lim muayyan belgilarga ega. Quyidagilar interfaol ta'limga xos asosiy belgilar sanaladi (5-rasm):

5-rasm. Interfaol ta'limning asosiy belgilari

ring o'z

xatti-harakatlari, ularning asoslarini tushunib yetishi, fahmlashiga qaratilgan nazariy faoliyati; bilishning alohida faoliyati; shaxsiy kechinmalari, his-tuyg'ulari va o'y-xayollari mohiyatini fikrlash orqali anglash), o'z-o'zini tahlil qilishi.

Barcha ta'lim turlari kabi interfaol ta'lim ham ustuvor tamoyillarga ega:

1. Mashg'ulot – ma'ruza emas, balki jamoaning umumiy ishi.
2. Guruhning tajribasi pedagogning tajribasidan ko'p.
3. Talabalar yosh, ijtimoiy mavqe va tajribaga ko'ra o'zaro teng.
4. Har bir talaba o'rganilayotgan muammo yuzasidan o'z fikrini aytish huquqiga ega.
5. Mashg'ulotda talaba shaxsi tanqid qilinmaydi (fikir tanqid qilinishi mumkin).
6. Bildirilgan g'oyalar talabalarning faoliyatini boshqarmaydi, balki fikrlash uchun axborot (ma'lumot) bo'lib xizmat qiladi

Interfaol ta'lim quyidagi imkoniyatlarga ega:

- talabalarda bilimlarni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishni uyg'otadi;
- ta'lim jarayonining har bir ishtirokchisini rag'batlantiradi;
- har bir talabaning ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi;
- o'quv materialining puxta o'zlashtirilishi uchun qulay sharoit yaratadi;
- talabalarga ko'p tomonlama ta'sir ko'rsatadi;
- talabalarda mavzular bo'yicha fikr hamda munosabatni uyg'otadi;
- talabalarda hayotiy zarur ko'nikma, malakalarni shakllantiradi;
- talabalarning xulq-atvorini ijobiy tomonga o'zgartirilishini ta'minlaydi

Ta'limni tashkil etishga interfaol yondashuvni qaror topshirish uchun pedagoglar bir qator shartlarga rioya eta olishlari zarur. Ular:

1. Ta'lim jarayoniga jamoadagi barcha o'quvchilarning to'la qamrab olinishi.
2. Talabalarning mashg'ulotlarga ruhan tayyorliklarini inobatga olish.
3. Talabalar sonining ko'p bo'lmashligi (25-30 nafar o'quvchi bilan kichik guruhlarda ishlash samaralidir).
4. O'quv xonasining jihozlanishi (stullar doira, archa, "Jonli liniya" kabi shakllarda joylashtiriladi).
5. Topshiriqni bajarish, materiallarni taqdim etish, guruhlarining ishlanmalarini muhokama qilish uchun vaqtning aniq belgilanishi.
6. Talabalarning kichik guruhlariga mohirona birlashtirilishi (har bir guruhda faol, nofaol talabalarning teng miqdorda bo'lishi)

Izoh: Stullar kichik va katta doira shaklida joylashtirilganda kichik doirada talabalar, katta doirada ekspert guruhi joylashadi.

Bugungi kunda jahon ta'lim tizimida interfaol ta'limning quyidagi shakllarda amalga oshirilayotganligi barchaga ma'lum (6-rasm):

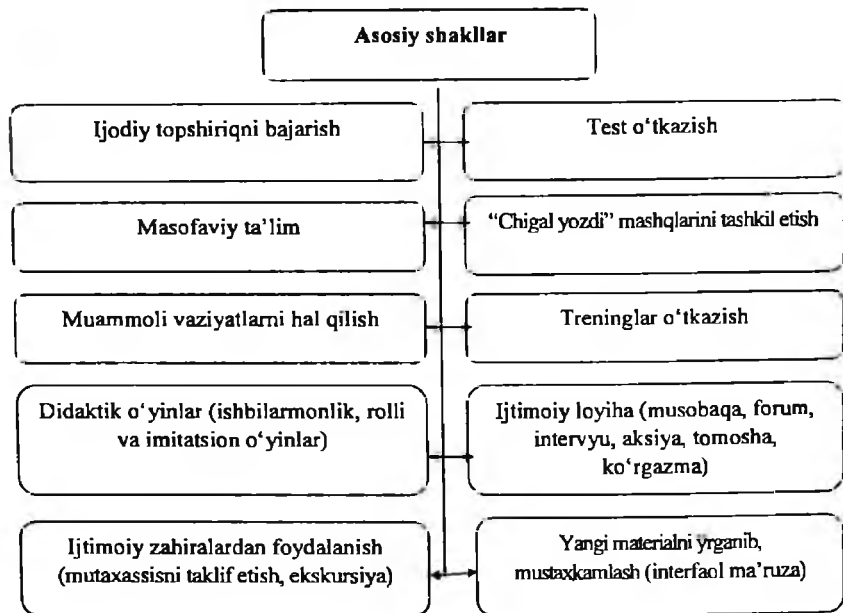
Bugungi kunda respublika ta'lim muassasalarida interfaol ta'limni tashkil etishda quyidagi eng ommaviy texnologiyalar qo'llanilmoqda:

– **Interfaol metodlar:** "Keys-stadi" (yoki "O'quv keyslari"), "Blisso'rov", "Modellashtirish", "Ijodiy ish", "Munosabat", "Reja", "Suhbat" va b.

2. Strategiyalar: "Aqliy hujum", "Bumerang", "Galereya", "Zig-zag", "Zinama-zina", "Muzyorar", "Rotatsiya", "T-jadval", "Yumaloqlangan qor" va h.k.

3. Grafik organayzerlar: "Baliq skeleti", "BBB", "Konseptual jadval", "Venn diagrammasi", "Insert", "Klaster", "Nima uchun?", "Qanday?" va b.

Asosiy shakllar

6-rasm. Interfaol ta'limning asosiy shakllari

Psixologiya fanlarini o'qitishda interfaol usullarning qo'llanilishi

Psixologiya fanlarini o'qitishda interfaol usullarni ta'lim jarayoniga qo'llashning psixologik jihatlarini mazmunan yoritishga asoslanadi. Shunga muvofiq o'qitish metodikasida o'qitishning asosiy konsepsiyalari ishlab chiqilib interfaol usullarni qo'llanilishi mazkur masalalar negiziga asoslanadi.

Mazkur konsepsiyalardan asosiylari quyidagilardan iborat;

a) o'qitish uning shakllarini shakllanishi o'qituvchining faol faoliyati - o'quv faoliyati hisoblanib, bunda o'qituvchi bu faoliyatning tashkilotchisi roliga ishtirok etadi.

b) o'quv faoliyatining predmeti va natijasi faoliyatining sub'ekti o'quvchi hisoblanadi, u faoliyat hisobiga qayta tashkil bo'ladi predmet sifatida va o'qitish yakunida o'zgartirilgan ko'rinishda namoyon bo'ladi (o'quv faoliyatining natijasi sifatida).

v) muvaffaqiyatli o'quv faoliyatining asosiy ko'rsatkichi, uning natijasi o'quvchining fikrlash mahoratini o'rganish va amaliy masalalarni ijodiy hal etish ilmiy va amaliy muammolarda erkin va mustaqil yo'l topa olishni tushunish hisoblanadi, shu bilan birga bilimlarning fikrlash material va vositasi bo'lib xizmat qiladi.

g) o'quv faoliyatining birligi o'quv masalasi hisoblanadi. Hayotda yuzaga keladigan boshqa hamma masalalardan uning predmetini o'zgartirishga emas balki amaldagi sub'ektning o'zini o'zgartirishga birinchi navbatda uning fikrlash harakatlar usullarini egallab olishga qaratilganligi bilan farq qiluvchi o'quv taktikasi hisoblanadi.

d) o'quv faoliyati jarayoni o'quvchining tashqi predmetni mazmunida o'z harakatlarini ichki aqliy ko'rinishga (interiorizatsiya) o'tkazilishi ko'rinishidagi o'quv masalalarini hal etish bo'yicha harakatlaridir, ya'ni ularni o'zining shaxsiy bilimlar, mahorati va ko'nikmalarini hosil qilib olishidir.

ye) bilish mahorat va ko'nikmalarni o'zlashtirish - bu aqliy harakatlar hisoblanadi, ular individ tomonidan shakl obraz ko'rinishida tashqi vositalarga tayanilgan holda (predmetlar yordamida yo'l topish yoki so'z bilan yordamlashish) bajariladi va o'quv faoliyati natijasida o'zlashtirilgan, qayta tashkil etilgan «sobiq» tashqi predmetli harakatlardan iborat.

Interfaol usulni qo'llaganda hammasidan ko'ra bellashuv, raqobat, tortishuv ruhiyatini intellektual faolligiga kuchli ta'sir etadi. Bu insonlar uyushgan holda muammoni yechishni izlaganlarida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari shunday psixologik omillar ta'sir qiladigan, atrofdegilar tomonidan bildirilgan har qanday fikrga o'zining shunga o'xshash, yaqin yoki aksincha mutlaqo qarama-qarshi fikr bildirishga da'vat etadi.

Bunday mashg'ulotlar vaqtida o'qituvchidan ancha ko'p ijodkorlik va faollik talab etiladi. Oldindan ma'lum yoki ancha ko'p ijodkorlik va faollik talab etuvchi kitobdan o'qiganlarini hikoya qilish shaklidagi dars passiv darajada o'tadi. Interfaol usuli nafaqat ta'limda balki, tarbiyada ham ayniqsa yaxshi natija keltiradi, ilmiy nuqtai nazardan qaraganda o'qituvchi muhokamaga ta'sir qilganda nafaqat fikr bildiradi, balki muammoga o'zining shaxsiy munosabatini, axloqiy mavqei va dunyoqarashini bildiradi. Talabalar bahsida o'qituvchini ishtiroki turlicha bo'lishi mumkin. Lekin har qanday holatda ham o'zini fikrini o'tkazmasligi kerak. Yaxshisi bahsni boshqarishda yaxshilab hisoblab chiqilgan usul, sermahsul fikrlashni, yechimini topishda ijodiy izlanuvchanlikni talab etuvchi yo'lni muammoli savol qo'yish orqali boshqarish lozim. O'qituvchi o'z nuqtai nazaridan chiqarishda fikr bildiradi, faqat talabalar fikridan xulosa chiqarish bilan isbotlash va xato fikrlarni rad etish kerak. Bu usul bilan bahsni nafaqat mazmuni intellektual - bilish, nazariy savollarni yo'llash mumkin, shuningdek hamkorlikda sermahsul faoliyatlarini tuzish, talabalar shaxsiga o'z ta'siri bilan o'quv faoliyatini o'quv tarbiya jarayoniga aylantirishi mumkin.

Shu tartibda, interfaol o'qitish usuli, talabalarning hamkorlikdagi faoliyati o'qituvchining bahslardagi ishtiroki tufayli dars jarayonini nafaqat hamkorlikdagi faoliyati bo'ladi, balki shaxsning ijtimoiy munosabatlarining real ijodiy sermahsul

raoniyatga aylanadi. O'qishdagi hamkorlik o'z-o'zidan talabalar tomonidan o'zlashtirilgan bilim, to'g'ridan-to'g'ri ularning ichki dunyosiga ta'sir etadi va dars jarayonini asosiy tarbiyaviy funksiyasi hisoblanadi.

Hamkorlikdan tuzilgan sermahsul faoliyatni uchta alohida faol usul nomi bilan ajratish mumkinmi? Umuman olganda, dars jarayonini tarbiyaviy funksiyasini hisobga olganda mumkin. Lekin bunday qilish kerakmi? Bu maqsadga muvofiq hisoblanmaydi, zero interfaol usul bu o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi ijodiy (sermahsul) faoliyati, shaxsning hamkorlikdagi jarayonigina emas, shuningdek bilish izlanish jarayonini yuzaga kelishi hamdir. O'qituvchi shu narsani doim esda tutishi lozimki, bahsda savollarni o'z holicha qilmasdan, faqat faol bilishning yo'nalishi "talaba-talaba" hamkorligi bilan chegaralanib qolmasdan, doim "o'qituvchi-talaba" tizimini qo'shilishi muhimligini nazarda tutish kerak.

Interfaol o'qitish usuliga quyidagilar kiradi: 1) evrestik suhbat; 2) bahs usuli; 3) aqliy hujum; 4) davra stoli; 5) ishbilarmon o'yinlar usuli; 6) amaliy ish bo'yicha tanlov muhokamasi va boshqa alohida o'qituvchi bilan qo'llanuvchi – zavqli interfaol o'qitish usullari kiradi. Ularning mazmuni bilan qisqacha tanishib chiqamiz.

Interfaol o'qitishning bir usuli everstik suhbat bo'lib, lotincha – "to'playman, izlayman" ma'nolarini anglatadi. Bu suhbat usuli bo'lib qadimgi grekcha ko'rinishi Suqrot suhbatini deb nomlangan o'qitish tizimiga asoslangan. Shu yo'l bilan mohirona savollar tuzish va o'quvchini qo'yilgan savolga mustaqil ravishda to'g'ri javob topishga yo'naltirish kerak. Bu o'qitish usulini Suqrotnikidan farqi uning keng doirada jonligidir. Lekin uning so'zsiz o'xshashlik tomonlari ham mavjud, o'z tavsifiga ko'ra olinayotgan funksiyasi bevosita ularni faol o'ylash orqali o'quvchilarni mohirona savol berishga qaratilganligidir. O'z yo'nalishining psixologik tabiatiga ko'ra – evrestik suhbat bu jamoaviy fikrlash yoki suhbat, muammoni yechimini izlovchi sifatidagi suhbatdir. Shuning uchun pedagogikada bu usul muammoli o'qitish usullaridan hisoblanadi, shu qatorda muammoli izlanuvchi deb nomlanuvchi suhbatdan everstik suhbat psixologik tomondan hech ham farq qilmaydi. Pedagogika ular orasida shaxsiy miqdoriy chegara o'tkazadi. Agar evrestik suhbat faqat qaysidir mavzuni bitta elementiga tegishli bo'lsa, muammoli izlanishda esa – muammoli vaziyatlar ko'p. Biroq bunday farqlanish tanqidni ko'tarmaydi, amaliyotda suhbatni haqiqiyasiga aylantirishsa mashg'ulotlarda "faqat bitta" va "ko'p" muammolar orasidagi bu ko'rinmas farqni sezish mumkin emas: o'qituvchi va auditoriya orasidagi suhbat ko'p savolli suhbatga aylanadi va mavzuga tegishli suhbat bilinmasdan bahsga o'tadi. Lekin endi bu o'qitishning boshqa usulidir, bunga keyinroq to'xtalamiz. Gap shundaki, suhbatda fikrlab izlanish jamoaviy izlanishga aylanadi va

muammoning yechimini izlashda fikrlar almashinuvi, turli variantlar, orasidagi xulosalar hamkorlik va hamfikrliylilik bir-birini faollashtiradi.

Shuning uchun mantiqan bu usul interfaol o'qitish usuli sifatida ko'rib chiqiladi.

Suhbatni evrestik suhbatga aylantirish uchun quyilgan savollar ham boshqa muammoli o'qitish usullari rioya qiladigan shartlarga bo'ysunadi. Evrestik suhbatga aylanish jarayonida esa, muammoli vaziyatni keltirib chiqarilgan interfaol o'qitish usullaridan birini amalga oshirishdan bo'lak narsa emas.

So'nggi ishlarda baxs interfaol o'qitish usuli sifatida qo'llanila boshlandi.

Bahs usuli voki o'quv bahslari evrestik suhbat kabi namoyon bo'ladi, to'g'rirog'i maxsus dasturlashtirilgan erkin nazariy savollarni muhokama qiladi, odatda savol qo'yish bilan evrestik suhbatni boshlanishi kabi boshlanadi. Uni doimo baxsga aylanish, - darsdagi me'yoriy holatdir. Psixologik nuqtai nazardan qaraganda bahs qanday xususiyatga ega?

Birinchidan, bahs – bu faoliyatning dialogik shakli bulib, turli fikrlar orasida boradigan shiddatli kurashni, suhbatni yuzaga keltirishdir. Fikrlar almashinuvi oddiy suhbatdagi kabi izchil va salmoqli ketmaydi, bahsda esa, bir fikrni boshqasi bilan to'qnashuvi bir muncha asabiy ko'rinishga ega. Bahsni alohidaligi shundaki, bahslashuvlarning fikri bu bahslashayotganlarni faol fikrlashlarini yuzaga keltiruvchi yoki fikrni dalil bilan isbotlashdir.

Ikkinchidan psixologik jihatdan shunisi qiziqki, ayni fikrlar to'qnashuvi baxsni yuzaga keltiradi, u esa baxsga olib keluvchi turli xil fikrlarni tug'ilishidir. Bahs va fikrlashni - faoliyatdagi sababli bog'lanish deb tushunishadi, bunday yondashuv L.S.Vgotskiy tomonidan ilgari surilgan, lekin nutq faoliyatini tekshirganlarida bunga to'xtalib o'tmaganlar, ayniqsa muammoli bahsdagi fikrlash va diologni o'zaro bog'liqligini analiz qilmaganlar.

Odatda fikrlash orqali bahsda e'tirozchini gapiga javob tug'iladi, shuning uchun turli fikrlar bahsni yuzaga keltiradi, deb taxmin qilinadi. Natijada esa vaziat mutlaqo aksincha: bahs munozara fikrni tug'diradi fikrlashni faollashtiradi, o'quv bahslari esa ustiga ustak o'quv materialini fikrlash mahsuli sifatida anglab o'zlashtirishni ta'minlaydi. Bunday psixologik alohidalik bahslashuv va fikrlashni o'zaro bog'liqligi A.K.Markov izlanishlarida ko'rsatilgan.

Munozarani vaziyatga aloqadorligi mulohaza qilishni faollashtiradi, ularni dalillar tizimiga aylantiradi. Afsuski psixologning bunday xulosasi natijasida bu usuli na maktab, na pedagogika – psixologiya oliy o'quv yurtlari amaliyotida keng doirada qo'llanilish imkoniyatini bermayapti.

Baxs usuli darslarning guruhiy shaklida amaliy mashg'ulotlarda yoki laboratoriya mashg'ulotlarida, talabalar gapirish imkoniyati bo'lgan darslarda foydalaniladi. Ba'zan ma'ruzada ham foydalaniladi, unda ma'ruzachi mavzuga

oid savollar bilan auditoriyaga murojaat qilishi orqali yuzaga keladi. Bahsni ma'ruza darslarida to'la qo'llab bo'lmaydi, lekin auditoriyadan savollarga javoblarni tezlik bilan javob oladigan natijasida, ulardan mazkur muammoga fikr bildirish orqali qo'llash mumkin. Endi bu munozarali savolga javob berish, jamoaviy fikrlash va ma'ruzachini xulosasini tinglash psixologik muhitni yaratadi. Turli xil dars shakllarida bir necha munozarali savollarni qo'yishni namuna sifatida ko'rsatamiz. Dastlab ma'ruzada kullangan munozarali savoldan boshlaymiz. Ma'ruzachi tashkiliy qismda nazariy faoliyatga bag'ishlangan savolni talabalar oldiga qo'yadi. "Biz hozirgina faoliyatni mavjudotni o'rab turgan borliq bilan o'z ehtiyojlarini qondirish uchun qiladigan hamkorligi ekanligini aniqladik. Bunday faktlar faoliyatni turli xilligi hisoblanadi: nafaqaxo'r sayr vaqtida oyoqlariga dam berish uchun o'rindiqqa o'tirdi; chumoli o'z iniga o'lgan pashshani olib ketayapti; tuyaqush kallasini qo'yniga tiqib olib nafas olayapti; talaba "faoliyat" tushunchasini o'rganayapti, vaholangki unga nima bo'lganda ham quruq yodlash emas, aksincha tushunib esda olib qolish kerakligini ogohlantirishgandi; o'quvchi adabiyot darsida uyga yodlash uchun berilgan she'rmi o'rganyapti; qo'mondon o'z qo'shiniga qanday harakat qilish kerakligini aytish uchun; raqibini hammasini kutayapti; ular kutish vaqtida biror bir faoliyat bilan band deb bo'ladimi? Ana shu hamma vaziyat haqida kim nima o'ylayotganini darrov aytishingizni so'rayman". Keyin o'qituvchi aytgan sub'ektlarini harakatini ketma-ketlikda o'tkaza boshladi ("nafaqaxo'r", "chumoli", "tuyaqush", "talaba", "o'quvchi", "qo'mondon") talabalar esa "ha" yoki "yo'q" deb javob berdilar. Barcha "faoliyat" tushunchasini ham ancha tushuntirish talab etishini va bu mavzuga boshqa darslarda yana to'xtalish lozimligiga amin bo'ladilar, lekin bu yetarli bo'lib, ma'ruzachi maqsadga erishadi. U talabalarni faoliyat tushunchasini psixologik asosini faqat lug'aviy ma'nosini yodlab olish emas, balki jiddiy hayotiy vaziyatlarda tahlil qilinadigan ish ekanligiga ishonirdi.

Seminar mashg'ulotida: Talaba mavzu rejasida ko'rsatilgan "Vaqtning idrok qilish" bo'yicha tajriba o'tkazib referat bilan chiqish qildi, psixolog D.B.Elkonin o'tkazgan izlanishlar, vaqtning qadriga yetish bo'yicha turli vaziyatlarda insonlarning vaqtning idrok etishi bo'yicha ma'lumotlarni berdi. O'qituvchi guruh oldiga savol qo'yadi: "Bu ma'lumotlarni o'qituvchi amaliy ishlarda qanday qo'llashi lozim?". "O'quvchilarning vaqtning sub'ektiv baholashga hukm qilishi, darslar qiziqarliymi yoki zerikarliymi?" deb tafsif qilishi mumkinmi? Aytgancha talaba "R" bayon etganlari qancha davom etdi? Birinchidan talaba R. bayon qilganlariga qiziqish uyg'otib, haqiqiy vaqtning kichraytirib baho berishdi.

Ikkinchidan, birdaniga bir qancha talaba psixologlar tomonidan ochilgan qonuniyatlarni qo'llash imkoniyati fikrni asoslashga yordam beradi. Tadqiqot sifatida qo'yidagi ish amalga oshirildi ya'ni maktab o'quvchilariga darslar

qiziqarliymi yoki yo'qmi, qaysi darslarda (qaysi fan o'qituvchisi)dagi zerikarli yoki aksincha qiziqarli va h.k., ularni qanday baxolash mumkin? Lekin baholash keraklimi, foydalimi degan savollar borasida bahslashdilar. Buni kanday urganish mumkin? Kimgadir matematikada o'tirish qiziqarli bo'lmasa, kimgadir kim bilan hech narsa qilish yoqmaydi ba'zi o'qituvchilar darslarni doim qiziqarli o'tadilar. Balki ichimizdan kimdir o'z faniga qiziqish uyg'ota olmasligini sezib qolar? Barchada shu va shunga o'xshash fikrlar savollarga qiziqish uyg'otayotganini bilishimiz mumkin, lekin bahs endi boshqa mavzu bo'yicha ketyapti: idrokni bilish jarayonlaridan biri ekanligi haqida emas, darslar qiziqarli yoki zerikarligi haqida. Albatta, tashxisni aniqligi bilan bog'liq emas. Kundalik hayotda turli xil vaziyatlarga duch kelamiz va o'z imkoniyatlaringizdan kelib chiqib, ularni o'qib o'rganamiz (kuzatib) tashxis qo'yamiz yoki psixiatrga maslahatga boramiz, bu kitobdan o'qishdan ko'ra yaxshiroqdir. Bularni hammasini amaliyotchi psixolog o'rganishi lozim. Hozir o'z ta'riflaringizni o'qib eshittirish orqali biz bir-birimizdagi mavjud bilimlarimizni almashamiz.

Darslarda ularni ko'rib chiqib, biz so'z mantiqiy tafakkurimizni o'stiramiz, psixologik kuzatuvchanlikni tarkib toptiramiz.

Laboratoriya mashg'ulotida: O'qituvchi matematika fakulteti talabalariga "Tafakkur" mavzusi bo'yicha, mantiqiy tafakkurni baholash uchun matematik materialda bir necha test berdi. Mana ulardan ba'zilari: "o'isht og'irligi 500 g va unga yarimta g'isht qo'shiladi. Umumiy og'irlik qancha? 3 kg teng baliqni o'lchagandan so'ng kesib dumi tomonini sizga berishdi. Boshqa (bosh) ko'rinishidan kichikroq tomoni kimgadir tegdi. Baliqning og'irligi qancha edi? Agar baliqning dumi 4 kg bo'lsa, boshi ham 4 kg bo'lsa, tanasi dumi, bosh qismining og'irligiga teng bo'lsa, unda baliqning og'irligi qancha?" talabalar matematik bu vazifani yecha oladilarmi? Buni biz hozir muhokama qilmaymiz (zero hech kim birdaniga yechimini topa olmaydi). Bu yerda bizni tafakkur sifatlarining tasnifi haqidagi fikr qiziqtiradi. O'qituvchi tomonidan quyilgan munozarali savol quyidagicha: "Har 3 ta vazifani tez yechishga imkon beradigan, tafakkurlashning umumiy usulini toping va vazifaning har birini tez hal qilishda sizga tafakkurning qaysi sifati yetishmaganini tushuntirib bering". Dastlab, muhokamadagi bu savolga taqlidga asoslanib, birmuncha sodda javob variantlarini berishdi. Keyin suhbat mulohaza chegarasiga ega bo'la boshladi. O'qituvchining turtki beradigan savollaridan: "Nimaga shunday o'ylaysiz?", "Sizning fikringiz nimaga asoslanadi?", "Bu sizning taxminingizmi yoki bu fikr shunday ekanligini isbotlab bera olasizmi?" va h.k. shundan so'ng talabalar o'z fikrlarini asoslash uchun tafakkur psixologiyasi bo'yicha o'z bilimlarini safarbar qilishga urinishadi.

Talabalarining ko'pchiligida psixologik atamalarni qo'llashda ishonchsizlik, matematik atamalarni adashtirish kuzatildi (Masalan, tez, to'liq tafakkurlash

yo'nalishida "algebrik" yoki "arifmetik" jarayonlarni tez-tez almashtiradilar). Nihoyat, o'tkazilgan har uchala vazifada ular ishonadigan tushunchalar "yarmini" tashkil etadi, degan xulosaga kelishdi. Bunday umumiylikni namoyon bo'lishi masalani tez hal etishga imkon beradi, zero har qanday butunlik ikkita teng qismdan iborat g'ishtning og'irligi yoki baliqning og'irligining, bu yerda ahamiyati yo'q. Shunga o'xshash masalalarni hal etishning umumiy usuli tafakkurlashning ham umumiy usulidir.

Shundan so'ng o'qituvchi testdan olingan ma'lumotlarni izohlashga o'tdi. Ayni vaziyatda talabalarni matematik qobiliyatlari emas, balki tafakkurning sifatini aniklashga qiziqish uyg'otishini ta'kidlab, o'qituvchi olingan testning natijalarini psixologik mazmunini tushuntiradi. Shunga muvofik u kuyidagicha rasman xulosani aytdi: Ana shu uchta masalani yechishda namoyon bo'lgan tafakkurning bunday umumiy usulini, mantiqiy tafakkurlash, deb ta'riflash mumkin, biroq bir vaqtning o'zida ham nazariy yoki empirik, ijodiy yoki sermahsul tafakkurlash hamdir. Amaliy foydalanish jarayonida bu usul ilk bor siz uchun ijodiy tafakkurlash hisoblanadi. Agar siz bu usulni o'zlashtirgan bo'lsangiz shunga o'xshash masalalarni yechishda mahsuldorlik yetarli bo'ladi. Har qanday tarkibli turli xil masalalarni yechishda nazariy tafakkurlashdan foydalanish mumkin, zero bu umumiy ahamiyatga ega. Unda bu tafakkur qachon empirik hisoblanadi? Variantlarni to'g'ri yechishga harakat qiladilar. Keyinchalik, topilgan bu usulni boshqa masalalarda ham qo'llash mumkin va umumiy xulosa chiqarishda bundan foydalanish mumkin. Shunda empirik topilma nazariy xususiyatga ega degan xulosaga olib keladi va boshqa masalalarni yechishda qo'llanilgan bu tafakkurlashning umumiy usuli nazariy xususiyatga ega bo'ladi». O'qituvchi yuqoridagi xulosaga tadqiqot natijalari asosida keldi.

Endi shu o'rinda savol tug'iladi: talabalar bilan "Tafakkur" mavzusi bo'yicha yuzaki dars o'tish deyarli mumkin emas, bahs usulini bu yerda nima aloqasi bor? Bunga quyidagicha javob berish mumkin. To'g'ri bu bahsga o'xshamasligi mumkin, lekin asosiy xususiyati shundaki bahslashish xususiyatiga ega talabalarni o'ylashga majbur qilgan, tayyorgarliksiz biror xulosaga keltirgan va ilmiy adabiyotlarni o'qishga yo'naltiruvchi savolni qo'yishida namoyon bo'ladi. Bunday yo'naltirish o'z o'zidan ahamiyatli dalildir. Lekin baribir asosiysi munozaralar talabalarni o'ylashga majbur qilyapti: tafakkurlashni talab etuvchi va munozarali muammo qanday bo'lish kerak degan savolga, muhim pedagogik muammoni insonni fikrlashga o'rganishini hal etadi. Shuning uchun og'zaki bahs sifatida ham munozara bo'lmasligi mumkin. Shunday qilib, bahs usuli, hamma dars shakllari, ma'ruzadan tortib laboratoriya mashg'ulotlarigacha qo'llash mumkin. Uni talabalarning qanchalik fikrlashlarini faollashtiradi va o'zlashtirishda rejasini qay darajaga ko'tarilgani, savollarni o'rganishga qiziqish uyg'otishi va

ularni adabiyotlar bilan mustaqil ishlash jarayonida chuqur kirib borishlariga qarab natijasi belgilanadi.

“Aqliy hujum” usuli oliy o‘quv yurtlari amaliyotida o‘qitish usuli sifatida qo‘llashga ulgurani yo‘q, bu usul boshqaruv tizimi, shuningdek ilmiy izlanishlar natijasida kelib chiqqan. U ayniqsa iqtisodiy boshqaruv faoliyati, menejmentda keng qo‘llaniladi. O‘qitishga bog‘liq bo‘lmagan holda aqliy hujum usulining mazmuni mohiyati nimada? Mutaxassislarning fikricha, muammoning javobini qidirishda bevosita miyaga kelgan fikrlar, taxminlar tasodifiy o‘xshatishlar, shuningdek birdan kelib chiqadigan, mavjud kerak va nokerak bog‘lanishlarni asoslab berishlarini o‘z ichiga oladi. Keyin diktofonga yozib olingan tasodifiy jumla, fikrlarni diqqat bilan taxlil qilish yo‘li ayniqsa qiziqarli ya‘ni aqliy hujum usuliga yaqin bo‘lganlari ajratib olinadi va keyinchalik chuqurroq savol quyilib, muhokama qilish uchun foydalaniladi. Aqliy hujumning o‘ziga xos oltin qoidasi mavjud bulib – ishtirokchilar suhbatida davomida aytishganlaridan hech biriga shubha qilmaslik, aksincha har qanday fikrni bildirishda to‘la erkinlik yaratib berish lozim. Bunday psixologik erkinlik o‘zini xotirjam tutishga “guruh fikridan” uyalmaslikka omadsiz luqma tashlash bilan o‘zini o‘ng‘aysiz holatga qo‘yishdan qo‘rqmaslikka imkon beradi. Bunday holatda (ayniqsa ishtirokchilar bunga moslashganda) ko‘chirishi to‘g‘ri bo‘lgan, hech nimaga yaramaydigan (ayni damda muammoni yechish uchun) ahmoqona, kutilmagan, lekin zarur bo‘lgan, haqiqatdan intensiv fikrlar yuzaga keladi. Ana shuning uchun ham aqliy hujum uyushtiriladi. Lekin bu, menejment va ilmiy izlanishlarda tugri yechimni izlash uchun qo‘llaniladi. Bu usulni oliy o‘quv yurtlarida qanday qo‘llash mumkin? Aytish lozimki, imkoniyatlar diapozoni psixologiya o‘qitishda qo‘llash uchun yetarli emas. Lekin aqliy hujum usuli qaysidir muammo yechimining qiyinchiliklarini tushuntirish maqsadida qo‘llash mumkin. Masalan: iqtisodiy ba‘zi muammolar (maoshning kechikishi, korxonalarining ixtiyoriy soliq to‘lashi va h.k.) sotsiologiyada (siyosiy faoliyat reytingi interpretatsiyasi) pedagogikada (axloq va axloqsizlik o‘rtasidagi qarama-qarshilik), psixologiyada psixikani rivojlanish qonuniyatlari va ta‘lim-tarbiya amaliyoti va h.k.

Aqliy hujumda, yosh va pedagogik psixologiyani o‘qitishda foydalanishda qo‘yidagilarni misol qilamiz. Seminar mashg‘ulotida o‘smirlik psixik rivojlanishida krizisi muammosi muhokama qilinmoqda, pedagogika kollejini tugatib boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi yoki maktab psixologi bo‘lib ishlayotgan sirtqi bo‘lim talabalari bunday krizisni amaliy faoliyatlari davomida guvohi bo‘lganlari uchun ularga bu jarayon yaxshi tanish edi. Bunday o‘smirlar bilan ishlash davomida beriladigan tavsiyalarni ham bilar edilar. Alohida tavsiyalar o‘zini oqlardi, ulardan ko‘pchiligi esa, na ta‘limda na tarbiyada kutilgan natijani bermadi. Umuman ularda o‘tish davrida bo‘ladigan krizisga uchragan o‘smirlar

bilan ishlash davomida ko'plab usullar va turli xil fikrlar ko'p edi. Bu haqida bilgan o'qituvchi aqliy hujum usulini qo'llashdi: har qanday fikrni bildirishga ruxsat beradi, jumladan "zararli" yoki "yaramaydigan" deb tanqid qilinadigan fikrlar shuningdek har qanday yaqqol yoki yashirin tanqidiy fikrlarni bildirishni taqiqlaydi. Bundan tashqari, o'qituvchi "juda qiziqarli", "qiziqarli" va h.k. kabi o'z so'zlari bilan ma'qullab turadi. Xo'sh nima bo'пти? Krizisning o'tish davrida o'smirlar bilan qanday ishlash mumkinligi haqida 40 dan ortiq fikrlar bildirildi. Ba'zi fikr shu yerning o'zida boshqa fikrlar bilan bog'liq holda tug'ildi, boshqalari shunchaki aytilgan so'zlar edi, lekin ko'pincha bu shaxsiy malakadan iborat bo'lib, bu nimaga asoslanadi: "tanqid qilgani" tavsiyaga amal qilib, xato yoki nojo'ya maslahatlarni tanqidiy izohsiz, xatto qanday bo'lishdan qat'iy nazar unga o'z munosabatini bildirmay, shunchaki hisoblashidir.

Aqliy hujum nima beradi, ayni vaziyatda – bu usul qo'llanishdan olingan foydaning real natijasi qanday? U shundan iboratki talabalar, bu yoshdagi bolalar bilan ishlash malakalari yetarli ancha mashhur pedagogik nazariyalardan va psixologik o'sishda duch kelanidigan krizisdagi o'smirlar bilan ishlash usullari bo'yicha maslahat va tavsiyalar berishdi. Bunday tavsiyalar orasida, fan va amaliyotda qo'llasa bo'ladigan, kerakli natijalarga olib keladigan fikrlar ham mavjud. Shu yo'l bilan keyingi faoliyat uchun foydali va asosiy muloqot psixologiyasini o'rganishga taxminan shunday fikrlar yuzaga keladi. Usul va usulblarda ish ko'p, lekin o'smirlik davridagi krizis maktabdagi ta'lim-tarbiyani rad etishda davom etaveradi, zero hamma uslub va usullar muammoni hal etavermaydi.

Bunday manfiy xulosa talabalarni jiddiy psixologik taxlil qilishga undaydi va quyidagi savolga javob berishni talab kiladi. uchun: Nahotki maktabdagi bu muammodan qutilishning iloji yo'q? Aqliy hujumdan so'ng seminar mashg'ulotida, maktabda tavsiya etiladigan va foydalaniladigan ko'pchilik usullar samarasizligini psixologik sabablari muhokamasi boshlandi. Shu yo'l bilan ayni vaziyatda aqliy hujum o'smirlar bilan ishlashning ko'plab usuli va yo'nalishlarini hisoblab chiqishga yordamlashdi va shu bilan birga talabalarni psixologik muammoni taxlil qilishga fikrlashga tayyorlaydi. Bunday mezonlar hozirgi zamon psixologiyasida ko'plab uchraydi, demak aqliy hujum usuli bu kundalik ishimizda uchraydigan muammolarni yechishda talabalarni ijodiy yondashishlarida yordam beradi.

Davra stoli usuli pedagogikaga siyosatshunoslikdan kirib kelgan. "Davra stoli" siyosiy va ilmiy yo'nalish namoyondalari tomonidan tashkil qilinadi. Fikrlar almashinuvi qandaydir tegadigan nuqtalarini topishga imkon beradi, chunki ularning keyingi faoliyatida umumiy xulosani yo'naltirishga – ilmiy haqiqat yoki siyosiy turg'unlikka erishishga xizmat qiladi. Dumaloq stol usuli o'qitishning

nazariy muammolarni turli ilmiy aspektlar, turli kasb mutaxassisliklari yordamida muammoni ko'rib chiqishning samaradorligini oshirishda qo'llaniladi. Mana masalan, yuridik fakulteti talabalari uchun psixologiya bo'limida yurist shaxsi va faoliyatini o'rganayotgan talabalar uchun psixologiya o'qituvchisi "jinoiy xulq psixologiyasi" mavzusi bo'yicha seminar mashg'ulotini davra stoli usuli bo'yicha tekshirdi. Mashg'ulot davomida jinoiy xulq kafedrasidan yurist- o'qituvchi bilan bir xilda savollar berib fikrlarni aniqlashtirdi, izoh berdi, misollar keltirdi. Psixologiya o'qituvchisi esa "davra stoli"da boshlovchi hisoblandi, yurist - o'qituvchi fikrlarga ketma-ketlik bilan qo'shimchalar qildi. Bu zarur edi, chunki huquqiy savollar ayniqsa insonlarning aniq huquqlari (jabrlanuvchi yoki jinoyatchi, sudya, guvoh va hokazo) psixologik bahoni insonlarning jinoiy xulqni bu tomoni butun mashg'ulot predmeti hisoblanadi, zero talaba yuristlarni jinoyatchilikni nafaqat huquqiy tomoni balki, psixologik tomoni ham qiziqtiradi. Bunday psixologik savollarni muhokamasi nafaqat yuridik fan vakili qatnashganligi uchun, balki jinoyatchilik borasidagi o'zlarining huquqiy bilimlarini psixologik tahlil uchun material sifatida qo'llash mumkin bo'lgani uchun ham faol o'tdi. Shu yo'l bilan mavzu ikki tomondan ko'rib chiqildi – ya'ni xukukiy va psixologik, shuning uchun mavzu chuqur o'zlashtirildi. Bu imtihonda o'z isbotini topdi. Boshqa mavzulardan ko'ra, talabalar berilgan mavzudan misollar keltirishdi. Ayniqsa imtihon payitida biletida qanday savol qo'yilishidan qat'iy nazar davra stolida muhokama qilingan jinoyat xulq masalalari atroflicha ochib berildi. Yurist shaxsi va faoliyati psixologiyasi yaxshi o'zlashtirilganini ko'rsatdi. Davra stoli usuli boshqa shaklda ham qo'llaniladi. Masalan, psixolog guruhi bilan o'quv-metodik konferensiyani davra stoli usulida o'tkazishi mumkin. Muhimi umumiy psixologik ham sotsiologik chuqur tahlil talab etiladigan, mutaxassislik doirasida qiziqishlari jihatidan har tomonlama ko'rib chiqiladigan (ayni vaziyatda psixologik) mavzu tanlash kerak. Boshqa oliy o'quv yurtidan psixologiya mutaxassisligi bo'yicha taklif qilingan o'qituvchi va talabalar guruhi bilan shunga o'xshash mashg'ulot o'tkazilgan. Masalan: Davra stoli amaliyotda xalqaro Oliy o'quv yurtlari bilan hamkorlikda o'tkazilgan. Germaniyalik yoki Fransiyalik psixolog-talabalar bilan Rossiyalik psixolog talabalar o'rtasida ijtimoiy psixologik muammo millatlararo munosabatlar muammosi muhokama qilindi.

Davra stoli usulini psixologiyani o'qitishda turli-tuman shaklini amalga oshirish mumkin. Agar bu borada muhim shart ya'ni uni qat'iy kuzatib borish – bu anglangan zaruriyat ko'p qirrali nazariy muammolarni diqqat markazdan analiy hayotdan gavdalantirib ko'rib chiqishni yoddan chiqarilmasa buldi. Agar bunday zaruriyat yo'q yoki bor bo'lsa, lekin har tomonlama anglanilgan bo'lsa, unda davra stoli odatiy, har kim o'zinikini gapiradigan seminarga aylanib qoladi va konkurensiya bo'la olmaydi.

Ishbilarmon o'vinlar usuli: dastlab o'qitish tizimlarida emas, balki boshqaruv amaliyotida paydo bo'lgan. Hozirda ishbilarmon o'yin usuli turli jabhalarda qo'llanilyapti, ijodiy faoliyatda loyiha tuzishda, real vaziyatlarda jamoaviy ishlab chiqishda, shuningdek xarbiy ishlarda qo'llanilyapti. Aytmoqchi "Ishbilarmon o'yin" usuli o'qitish usuli sifatida aynan harbiy o'yin hisoblanadi, amaliyotchilar qadimdan qo'shinni o'qitish uchun real jangu jadallarda emas, balki jang shartlariga taqlid qilib o'yin shaklida harbiy harakat olib borganlar.

O'yinlar asosan – bu qo'mondonni qo'shinni boshqarishga o'rgatadigan askarni esa jang sharoitlarda o'zini boshqarishga o'rgatadigan ishbilarmon o'yin usulidir.

Oliy o'quv yurtlarida turli kasb mutaxassislariga ishbilarmon o'yinlari ko'proq boshqaruv faoliyatida o'qitish uchun foydalaniladi. Ba'zan bu usulni boshqaruvda "ishbilarmon o'yinlari" deb ataladi. Umumiy ko'rinishda ishbilarmon o'yini usulining mohiyati – deb yozadi, bu boradagi mutaxassislardan biri Ye.A.Xurskiy – biz intonatsiya usuli (taqlid qilish, aks ettirish) turli vaziyatlarni o'yin yo'li bilan boshqarish deyish mumkin. Vaholanki, bunday aniqlik o'qituvchi uchun o'quv-metodik qo'llanmada berilgan, lekin gap ishbilarmon o'yin usulini real boshqaruv usuli sifatida emas, balki talabalarni boshqarishga o'rganish usuli sifatida ekanligi haqida ketyapti. Bizning nazarimizda ishbilarmon o'yin usulini nafaqat boshqaruvda qo'llash mumkin, shuningdek xulosa chiqarishni boshqarishda ham qo'llash mumkin. Umuman olganda bu usulning psixologik mohiyatini olsak (har qanday) faoliyatga o'rgatish sifatida har qanday o'qitishda qo'llash mumkin.

Ishbilarmon o'yin usulining mohiyati shundaki, o'quvchilarni o'qitish faoliyatini modellashtirish sifatida o'rganishdan iborat, chunki bo'lajak mutaxassislar kasbiy vazifalariga javob berishga o'rgatadi. Agar pedagogika oliy o'quv yurtlaridagi o'qituvchilarni tayyorlash haqida gapiradigan bo'lsak, unda psixologiyani o'qitishda quyidagicha vaziyatlar asosiy rol o'ynashi mumkin. "Dars", "orqada qolganlar bilan ishlash", o'qishda orqada qolayotgan o'quvchi va xatolarni psixologik tabiatini psixologik sababini, masalan diqqatni yoki matematikadan yozma ishda dars natijalarini tahlil qilish sharti va boshqalar. Bunda talabalar turli rollar bilan chiqish qilishlari mumkin: o'qituvchi, metodist, ta'lim departamenti inspektori, amaliyotchi talaba va hatto o'quvchini (a'lochi, qoloq va h.) bunday ish bilarmon o'yinlar usuli oldindan rejalashtirilishi (ssenariy tuzish, rollarga bo'lish vaziyatni tanlash va h.) va amaliy mashg'ulotlarda o'tkazish mumkin.

Masalan darsda o'quvchilar diqqatining rivojlanishi mavzusidagi amaliy mashg'ulotda ish bilarmon o'yin usuli o'qituvchi tomonidan tashkil qilindi. Unda psixologiya o'qituvchilari va talabalari ishtirokida maktabda darsni o'tish oldindan

berildi. Bu sinflar rus tilini yaxshi o'zlashtirmayotgan o'quvchilardan tuzilgan. S.V.Ivanov, A.N.Ivanova tomonidan ishlab chiqilgan yangi rus orfografiyasi metodikasini tajriba qilish uchun tuzilgan tanlanma sinflar edi.

Keyin talabalar mana shu dars va sinfni kuzatishdan to'plagan materiallari asosida ishbilarmon o'yinlar usuli o'tkazildi, ayni ekspremental xarakterga ega o'qitish qo'yilgan edi. Ular darsga katta qiziqish bilan munosabatda bo'lishdi, demak ularning diqqati ham faolroq bo'ldi.

Amaliyotchi talabalar o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini diqqat bilan kuzatadilar, yozib boradilar, ishbilarmon o'yin uchun keyinchalikka material to'playdilar. Ishbilarmon o'yinlar usulida ishtirok etishi uchun talabalarga rollar taqsimlanadi. Shunday qilib 3 ta talabaga o'qituvchi roli berildi (ular 2 soatli psixologiya darsidan amaliy mashg'ulot olib borishlari lozim edi). 7 ta talabaga esa ta'lim departamenti inspektor – metodisti roli berildi va 2 ta talabaga maktab mudiri va ilmiy xodim roli berildi. Shu orqali ish uyini tashkil qilinib o'rtaga tashlangan muammo hal qilinadi.

Ishbilarmon o'yin usuli amaliy mashg'ulotda qanday tashkil qilinadi? O'qituvchi otlarga suffikslarni qo'shish mavzusi bo'yicha dars olib bordi. Boshqalar esa dars metodikasi bo'yicha o'z fikrlarini bildirishdi. Ularning xulosalarida tanqidiylik mavjud edi (asosan eksprement o'tkazuvchi o'qituvchini ijobiy tomonlarini ko'p qo'llanilganligi uchun) «mudir» va ilmiy xodim esa, o'z o'qituvchilarining xato va kamchiliklarini oqlashga urinishdi. Suhbat nafaqat metodik nuqtai nazardan muvaffaqiyatli chiqdi, shuningdek, psixologik asoslangan tanqidlar ham ko'p bo'ldi. Psixologik tahlil qilish nuqai nazaridan ham diqqatni rivojlantiruvchi ijobiy vaziyatlar namoyon bo'ldi. Ishbilarmon o'yin usuli oxirida asosiy xulosaga kelinsa va u quyidagicha shakllangan edi. O'quvchilarning diqqati darsga va o'rgatilayotgan mavzuga nisbatan faol qaratilgan. O'quvchilar vazifani a'lloga bajarganlarida va bundan ma'naviy qoniqish olganlaridagina qiziqish hosil bo'ladi.

O'qituvchining diqqati bu faoliyatni to'g'ri bajarishga qaratilgan ichki nazoratdir. Uni o'qituvchi vazifa bajarishga yo'naltirganda boshqariladi deb xulosa qilindi. Bu shuni anglatadiki, diqqatni o'stirish va tarbiyalash uchun o'quvchilarni iloji boricha to'g'ri faoliyat bajarishga yo'naltirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu nafaqat mashg'ulotlarni o'qitishga tegishli, shuningdek har qanday aqliy va amaliy faoliyatni o'rganish uchun ham kerak. Yo'naltirishga asoslangan faoliyat (P.Ya.Galpirin) ayni psixologik sharoitlarni yaratadi.

Ishbilarmon o'yin usuli ayni vaqtda boshqa usullarga ko'ra samaraliroq chiqdi. Chunki u talabalarni real vaziyatlarga qo'yib aniq shaxslarning rolini o'qituvchi, metodist, ilmiy mudir, direktor rollarini o'ynab aniq fikrlashga majbur

qiladi va bu vaziyat o'quvchilar diqqatini, tafakkurini yo'naltiradi, yaxshi o'zlashtirishga imkoniyat yaratadi.

Talabalarni interfaol o'qitish usullaridan yana biri **trening** hisoblanadi. O'qitishning bu yangi usuli sifatida, birinchidan bizda u haqida ancha vaqtgacha bilishmagan, shunga qaramay g'arbda psixokorreksiya ishlarini bevosita amalga oshirish maqsadida kichik guruhlarda tuzilgan va maxsus munosabat tashkil etish usuli sifatida tarqalgan. Ikkinchidan u psixologiya yoki boshqa fanlarni yangi o'qitish usuli hisoblanmagan, hatto hozir ham shunday bo'lib ulgurgani yo'q. Zero, ba'zi oliy o'quv yurtlarida ijtimoiy psixologiyani o'qitishda trening amaliy mashg'ulotlarda hamkorlikdagi faoliyat jarayonlarini shakllantirish uchun qo'llana boshlaydi. Trening guruhlarida vujudga keladigan turli vaziyatlarni o'rgatuvchi hisoblanadi va shu ma'noda o'quvchilar uchun to'la real vaziyat sifatida namoyon bo'ladi va o'z faoliyati natijasiga javobgarlik bilan harakat qilishi kerak. Javobgarlik hissi faoliyatga kirishganda alohida ahamiyatga egadir. Nafaqat o'zi oldinga intilishi kerak, bu individual o'qitishda hatto guruhni o'qitishning erkin muhokamasida qo'l keladi, lekin guruhdagi sheriklar bilan oldinga intilishi har bir harakat yutug'i – bu butun guruh faoliyatining yutug'ining garovidir.

Bu aspekt treningning ishbilarmon o'yinlarga shunisi bilan o'xshaydiki, undan holi ishtirokchilar bir-biri bilan bog'liq javobgarlik kuchli, lekin o'qitish usullari orasidagi farq yaqqol ko'rinadi, ulardan biri nazorat, ishini nazariyaga asoslanganligi, tamoyili bo'yicha amalda qo'llashga o'rgatishga xizmat qiladi, boshqa esa amaliyotda nazariyani o'rganishga (amaliyotda nazariya) xizmat qiladi.

Guruhiy trening usulining ijtimoiy psixologiya fanini o'qitishda qo'llash bejiz emas, chunki butun tarkibi nazariy qonuniyatlar guruhlararo va guruh ichidagi munosabatlarga bag'ishlangan, ularni amaliy mashg'ulotning guruhiy shaklida ko'proq yaxshi tushunish va o'zlashtirish mushkul, chunki fanni nazariy ahvoli o'rganilgan boshqa usullarida (ma'ruza ilmiy adabiyotlarni o'qish) shakllangan oliy o'quv yurtlarida fanlarni an'anaviy akademik usulda o'qitish va talabalarda o'sha akademik bilimlarida psixologik texnologiyalarni amaliyotda qo'llanilishi zamon talablariga to'la javob bermaydi. Tarmoqli kasblar (o'qituvchi, rejessyor, trener va boshqalar) egalari bilan ishlashda qanday usullarda tashkil qilinadi.

Trening usuli bilan darslar kamdan-kam o'tkaziladi. Bunday bo'lishiga kuyidagi sabablar mavjud :

- birinchidan, bu o'quv amaliyotida yangi va to'la oqlamagan usuld;
- ikkinchidan, bu usul bo'yicha mashg'ulotlarni tayyorlash qiyin jarayon va ko'p vaqt talab etadi;
- uchinchidan har doim o'qituvchiga ijtimoiy psixologiyaning qaysi muammolari guruhiy treningga olib kelish kerakligini tushunavermaydi;

Dastlabki ikkita sabab ko'rinishdan ahamiyatsizdek ko'rinsada uchinchisiga kelsak, amalda uni hozir ko'proq o'tkaziladigan trening mavzui va muammosi bilan nomlab bartaraf etish mumkin. Shunday akademik boshqarma yoki yuqori malakali institutlarda talabalar auditoriyasida jamoa mavzusi bo'yicha o'quvchi yoki talabalar jamoasining shiorlari "Tanishuv", "O'zaro tushunish", "Yaxshi kayfiyat mimikasi-xissiy yaqinlik", "Nizolarsiz muloqot", "Nizoni nima qilish kerak", "Vaqtincha to'xtatish, davom etishga quyib berish orqaga surish", "Men va jamoa" va h.k. treninglar tafakkur taraqqiyoti (nutq va uning namoyon bo'lishi) jarayoni guruhdagi individlar hamkorligi va boshqalar bo'yicha intellektual treninglar o'tkaziladi.

Guruhiy trening usuli bilan o'tkaziladigan darslar o'qituvchida boshqa dars shakllari ishbilarmon o'yinlar, davra stoli yoki bahs kabi katta tayyorgarlikni talab etadi. Tayyorgarlik quyidagilarni o'z ichiga oladi:

A) treningning rejasi ustida ishlash;

B) talabalar bilan muammoning yechimini qidirishda faol ishtirokini ta'minlash (odatda bu o'tilayotgan mavzudagi savollarni oldindan berib quyish bilan bog'liq) bo'yicha ishlash;

V) o'qituvchining o'z ustida ishlashi, u o'zining treningda qanday tutishini o'ylab topadi; savollarni qanday quyish va muhokamalarga qanday munosabat bildirishi bahsli vaziyatni drammalashtirish yoki tomonlarning bir-biri bilan kelishishi guruh ishtirokchilarida javob variantlarini talab etishi yoki o'zi aytishi noto'g'ri yechimga guruh qanday munosabatda qachon va qanday umumiy xulosa chiqarish kerak. Trening davomida talabalar faolligi qanday baholanadi va hokazolar;

G) ishtirokchilar orasida rollarni taqsimlash, lekin rollar hammaga yetishmasligi mumkin. Shunda ko'pchilikka tanqidchi va kuzatuvchi rollari beriladi va treningda eng faol ishtirokchini ta'minlash.

Trening davomida bajariladigan rollarning boshqa ishtirokchilariga taqdim etishi mumkin. Rollar turlicha bo'lishi mumkin. Ular mavzudan kelib chiqadi. Masalan, "Jamoa" mavzusi bo'yicha treningda "Nizosiz muloqot yoki nizoni bartaraf qilish" bo'limlarida shunday rollar bo'lishi mumkin. "O'qituvchi", "tashkilotchi", "fikrlar generatori", "usta" (rollar imkon qadar nizoli) "adolat tarafdori", "kuldiruvchi", "tanqidchi", "qo'zg'aluvchi" "an'analar saqlovchisi", "uchinchi", "ayyor", "mug'ombir" (o'rtacha nizoli) va yaratuvchi, ishtirokchi, dangasa, yaxshi yigit, nozik qiz, administrator (kam nizoli) va h.k.

Ijtimoiy psixologik trening bu oddiy so'z bilan aytganda mashq qandaydir malakalarni egallash emas, balki faol ijtimoiy psixologik shaxsni muloqotda faolligi va yo'nalganligiga qaratilgan va guruhlarda ijtimoiy psixologik ob'ekti sifatida shakllanganligi darajasiga ko'tarilishiga qaratilgan o'qitish usulidir.

O'qitish usuli sifatida guruhiy treningning ahamiyati o'quvchilarni bunday hamkorlikdagi faoliyati qaysiki oddiy talabalar o'quv guruhini ijtimoiy psixologik ko'rinishga ega modelga aylantiruvchi muhimi hisoblanadi. Shuning uchun ijtimoiy treningni nazariyada shakllangan ijtimoiy amaliy psixologiyani o'qitishda yordam beruvchi deb hisoblash mumkin. Agar ishbilarmon usul - nazariyadan kelib chiqqan amaliy faoliyatga o'rgatsa, trening esa, amaliy vaziyatlardan kelib chiqib - nazariyani o'rgatishiga yana bir bor guvoh bo'lamiz.

Faol o'qitish usullari haqida fikrimizni yakunlar ekanmiz o'qituvchilarga shuni eslatishimiz kerakki, bu yerda ko'rib chiqqan o'qitish usullari o'ziga xos alohida misollarga ega. Shuningdek mazkur usullardan dars jarayonida foydalanish o'quvchilarda bilim, ko'nikma, malakalarni ongli ravishda va samarali o'zlashtirish imkonini beradi.

Nazorat savollari:

1. Interfaol ta'lim metodlari haqida tushuncha bering.
2. Interfaol ta'lim texnologiyalari.
3. Psixologiya fanlarini o'qitishda interfaol usullar.

6-MAVZU: MAXSUS (PSIXOLOGIYA) FANLARINI O'QITISH JARAYONIDA QO'LLANILADIGAN TA'LIM VOSITALARI

Reja:

1. O'qitishda didaktik vositalardan foydalanish.
2. Ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish.
3. Multimediya vositalari asosida interfaol ma'ruzalar o'qish.
4. Ko'rgazmali qo'llanma va o'qitishning texnik vositalarini qo'llash.

O'qitishda didaktik vositalardan foydalanish

O'qitishning ko'rsatma liligiga sabab insonning fikrlash xususiyatidir. Bu xususiyat asosan aniqdan abstraktga tomon rivojlanadi. Tushunchalar va abstrakt qonun-qoidalar aniq kuzatishlar natijalariga asoslansa hamda ular bilan mustahkamansa, ancha oson va tez shakllanadi. Kishilarda tafakkurning rivojlanishi ularning yoshiga, xayot va ish tajribasiga va boshqalarga bog'liq. Ammo bizning tafakkurimiz rivojlanishning qaysi bosqichida bulmasin hamda biz qanchalik murakkab masalalarni urganmaylik, aniq faktlar va timsollardan ajralib qolmasligimiz kerak.

Ko'rsatmalilik prinsipi o'qituvchining xilma xil o'quv qo'llanmalari va o'qitishning audiovizual (eshitish, kurish) texnika vositalaridan foydalanishda ularning pedagogika jihatidan ma'qul tarzda yasalishida aks etadi.

Ko'rsatma qo'llanmalar – o'quvchilarni urganiladigan ob'ektlar, hodisalar, jarayonlar to'g'risida yaqqol tasavvurlar hosil qilish metodida o'qitish maqsadida ishlatiladigan vositalar. Uzlashtiriladigan bilimlar xarakteriga, o'quvchilarda mavjud bo'lgan tasavvur, tushuncha, xayot va ish tajribasiga, darsning aniq vazifalariga qarab ko'rsatma qo'llanmalar o'qitishda har xil rolni bajaradi. Ular bilimlar manbai sifatida, shuningdek o'qituvchi so'zlab berish, tushuntirish, suxbat vaqtida foydalanadigan rasm sifatida xizmat qilish mumkin. Ko'pincha, bu ikkala vazifa kompleks tarzda kelishi mumkin.

Ob'ekt, xodisa va jarayonlarni kuzatib o'rganish pedagogika nuktai nazaridan ideal hisoblanadi. Ammo o'rganilishi kerak bo'lganlarning ba'zilaridagina darsda foydalanish mumkin va ma'qul. Shu sababli, o'quv jarayonida tasviriy ko'rsatma qo'llanmalardan keng foydalaniladi. Ulardan quyidagi hollarda foydalaniladi:

o'rganiladigan ob'ektning asli juda katta yoki juda kichik bo'lganda;

o'rganiladigan ob'ekt yoki xodisalarning aslini bevosita kuzatish mumkin bo'lmaganda;

tushunchani grafik tarzda tasvirlash talab etilganda;

murakkab ob'ektlarni oddiylashtirish yoki ishlash jarayonini ko'rsatish zarur bo'lganda.

O'quvchilarga yangi materialni bayon etishda ko'rsatma qo'llanmalardan to'g'ri va uz vaqtida foydalanish katta ahamiyatga ega. Pedagogika fani va ilgor tajriba darsda ko'rsatma qo'llanmalar namoyish qilishga oid metodik talablar ishlab chikdi, bu talablarga rioya qilish ularning didaktik qimmatini oshiradi.

Avvalo shuni esda tutish zarurki, ko'rsatma qo'llanmani namoyish qilish – maqsad bo'lmay, balki vositadir. Qo'llanmani kursatish emas, balki u bilan ishlash kerak.

O'rganilayotgan materialning mazmuni va darsga ajratilgan vaqt taqozo etgan hollardagina ko'rsatma qo'llanmani namoyish qilish tavsiya etiladi. Darsda namoyish qilinadigan qo'llanmalar soni o'quvchilar va o'quv materialini sifatli uzlashtirishi uchun optimal bo'lishi lozim; darsda qo'llanmalardan haddan tashqari ko'p foydalanish yaramaydi.

Namoyish qilinayotganlarini idrok etish jarayonida o'quvchilar sezgi organlarining ko'rish, eshitish, sezish, zarur hollarda esa tam bilish va xid bilish organlarining ko'pini jalb etish kerak. O'qituvchi so'zi bilan ko'rsatmalilikning to'g'ri qo'shib olib borilishi katta ahamiyatga ega. Ko'rsatma qo'llanmalarni idrok etishning asosi birinchi signal sistemadir, ammo ikkinchi signal sistema uning signallariga tartibga soluvchi ta'sir etadi. Har qanday ko'rsatma qo'llanmalar namoyish qilinganda hamma vaqt izoh berib turiladi. Ana shu izoh o'quvchining e'tiborini qo'llanmadagi asosiy va muhim tomonlarga qaratishga, kuzatilayotgan ob'ekt yoki xodisalardan ularning mohiyatini tashkil etuvchilarni ajratib olishga yordam beradi.

O'qitishning texnika vositalari deganda, o'quvchilarning bilim, o'quv hamda malakalarni uzlashtirishini osonlashtirish va uning samaradorligini oshirish hamda o'qituvchining o'quvchilarga bilim, o'quv va malakalar berish, ularni mustahkamlash hamda tekshirib ko'rish borasidagi mehnatni yengillashtirish uchun foydalaniladigan mexanikaviy qurilmalar jamlamasi tushuniladi.

O'qitishning texnika vositalari jumlasiga axborot berishda foydalaniladigan texnika (kinoproektor va diaproektorlar, epidiaskop, filmskop, magnitofon hamda televizion kurilmalar va shu kabilar)gina emas, balki tegishli texnika bilan birga foydalaniladigan uziga xos axborot eltuvchilarning uzi (kinofilmlar, diafilmlar, diapozitivlar, dasturlashtirilgan topshiriqlar tushirilgan teshik-teshik kartalar to'plami va shu kabilar) ham kiradi.

O'qitishning texnika vositalarining imkoniyatlari, metodlari va ishlatilishi usullari sinchiklab organilgandagina o'quv jarayonida ulardan samarali foydalanish mumkin bo'ladi. Har bir o'qituvchi bu vositalardan foydalanishni bilishi, bu sohada tegishli bilim, o'quv va malakalarga ega bo'lishi kerak. Bilim yurtida

o'qitishning texnika vositalaridan pedagogika jihatidan to'g'ri foydalanish uchun tegishli sharoit yaratilishi zarur.

Ba'zi chet el pedagoglari o'quv jarayonida o'qitishning texnika vositalaridan keng ko'lamda foydalanish o'qituvchining mashina va uni boshqaruvchi muhandis bilan almashtirilishiga olib boradi, deb hisoblaydilar. Bunda o'qituvchi tashkilotchi rolini bajaradi, o'qitish vazifasi esa texnika vositalariga yuklanadi. Ammo o'qitish jarayonida faqat bilim berilibgina qolmay, o'qituvchi shaxsining murakkab ta'siri amalga oshiriladi hamki, buning natijasida o'quvchining dunyoqarashi, xulq – atvor normalari shakllanadi, shaxsning kamol topishi sodir bo'ladi. Bunga esa o'qituvchining ishtirokisiz erishib bulmaydi: uning axloqiy prinsiplari chuqur bilimlar hamda keng saviya bilan birgalikda har gal takrorlanmaydigan intellektual aloqaning shunday sharoitini yaratadiki, bunday sharoitsiz oqibat natijada o'qitish va tarbiyalashda muvaffaqiyat qozonish mumkin bo'lmaydi.

Darslarda yangi materialni bayon etishda o'qituvchi guyo eshittirib fikrlaydi, bunda u o'quvchilarga bilim beribgina kolmasdan, ularga mantikan fikrlash, fan muammolarini hal qilishga ijodiy yondoshish o'quvlarini singdiradi. O'qituvchi o'quvchilar uchun bilimlar manbai va o'quv jarayonini rahbarigina emas, balki taqlid qilish uchun namuna hamdir. O'qituvchini o'qitishning texnika vositalari bilan almashtirish o'quv jarayonida juda muhim narsani – o'quvchiga pedagog shaxsning ta'sirini chiqarib tashlaydi, bu esa o'quv jarayonini juda kambag'allashtirib yuboradi. Barcha texnika vositalarining, shu jumladan, o'qitish mashinalarining ham imkoniyatlari cheklangan – ular faqat o'qituvchining o'quvchilarga ko'rsatadigan ta'sirini oshiradigan quroldir.

Kasb – hunar maktablarida yuqori malakali usta va o'qituvchilar, boy texnikaviy imkoniyatlar, o'quvchilarning texnikaviy ijodiyoti keng rivojlanganligi tufayli o'quv xonalarini o'qitishning texnika vositalari bilan jihozlashga, bu vositalarni bilim yurtlarida tayyorlashga, sanoatda ishlab chiqarilgan texnika vositalarini takomillashtirishga katta e'tibor berilmoqda. Xonalarni o'qitishning texnika vositalari bilan jihozlash ishida quyidagi asosiy texnikaviy-pedagogik talablarga amal qilish kerak:

1. O'quv kabinetlarini o'qitishning texnika vositalari bilan jixozlashda o'quv jarayonida ulardan kompleks tarzda foydalanishini hisobga olishi zarur.

2. O'quv xonasining istagan joyida ko'rish va eshitish uchun yaxshi sharoit ta'minlash lozim.

3. O'quv xonalarida uqtitshning texnika vositalari ishlatilganda shovqin manbalarini yuqotish kerak.

4. Barcha texnikaviy qurilmalar puxta va buzilmay ishlashi darkor.

5. Texnika vositalarining tuzilishi va ishlatilishi oddiy bo'lishi kerak.

6. O'qitishning barcha universal va maxsus texnika vositalaridan birgalikda oqilona foydalanish lozim.

7. Ishlatilishi iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq bo'lishi zarur.

O'quv kinosi – o'qitishning eng ko'p tarqalgan texnika vositasi bo'lib, ob'ekt hamda xodisalarni harakatda va rivojlanishda namoyish qilishga, materialni tekshirish va umumlashtirishga, shuningdek, aniq idrok etishdan abstrakt idrok etishga o'tishga imkon beradi. O'quv filmidan o'qituvchi o'quv materialini bayon etishida illyustratsiya sifatida, shuningdek, o'quvchilar uni mustaqil o'rganishi uchun foydalanishi mumkin.

Film bilan ishlashning so'nggi bosqichida o'quvchilar savollar berishiga imkoniyat yaratish kerak. Javob qaytarishga film materialni yaxshi bilib olgan o'quvchilarni jalb etish lozim.

Diafilm va diapozitivlar, o'quv kinosi kabi, ko'rsatmalilik vositasi hamda o'quvchilar bilimlarining dastlabki manbai bo'lishi mumkin. Ko'pincha diafilmdan ko'rsatmalilik vositasi sifatida foydalaniladi, bu holda yassi ko'rsatma qo'llanmalarga qanday talablar qo'yilsa, diafilmlarga ham shunday talablar qo'yiladi. Diafilm va diapozitivlarga qo'yiladigan o'ziga xos talablardan quyidagilarni ko'rsatib o'tish kerakki, kasb-hunar maktablarida ularni tayyorlashda bu talablarni hisobga olish zarur.:

diafilm va diapozitivlarning mazmuni, avvalo, tasvirlash yo'l bilan berilishi kerak;

subtitrlar (bayonlar, tushuntirish yozuvlari) o'quvchilar ko'zini charchatmasligi lozim;

rangli diafilmlardan rang didaktik masalalarni hal qilishga yordam bera olgan taqdirdagina foydalanish darkor; qora oq tasvirdagi diapozitivlar seriyalarini komplektlashda ularga rangli diapozitivlar kiritgan ma'ul.

Ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish

Hozirgi kunda ta'lim maqsadlariga erishish uchun taraqqiy etgan mamlakatlarda muvaffaqiyat bilan qo'llanib kelayotgan pedagogik texnologiyalarni hamda xalqimizning boy milliy ta'lim manbalaridan foydalanib Uzbekistonning milliy pedagogik texnologiyasini yaratish zarur.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturi ta'lim-tarbiyaning maqsadini yangi yo'nalishga boradi. Hozirgi kunda ta'lim-tarbiyaning maqsadi butunlay yangilanib, unga mos holda mazmun ham, pedagogik jarayonda ham yangilanish ro'y bermoqda, yangi pedagogik va axborot texnologiyalari kirib kelmoqda. Yangi metodikalarni talab etadigan va unga o'zining ma'lum xususiyatlarini joriy etadigan yangi texnikaviy, axborotli poligrafik, audiovizual vositalar mavjudki, ular yangi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni real voqelikka aylantiradi.

O'quv jarayoniga zamonaviy texnik vositalarni qo'llash tarafdorlari o'qitish sifatini yaxshilash, aynan ana shu vositalarga bog'liq deb hisoblaydilar. Tegishli uslubiy tavsiyalar ham ta'lim jarayonida texnik muhitni yaratishga, ya'ni texnologiya tushunchasini o'qitish jarayoniga qo'llash masalalariga qaratildi. Dastlab "kompyuterli texnologiya" va "yangi axborot texnologiyasi" kabi tushunchalar vujudga keldi. Bular pedagogik texnologiyani amalga oshirish uchun zamonaviy texnik vosita sifatida (texnik vositalar, multimediyalar, elektron kutubxonalar, telekonferensiyalar, internetdan foydalanish, elektron o'quv kurslari va masofaviy ta'lim) qo'llanila boshlandi.

Multimedia – zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida matn, tasvir, grafika, animatsiya, jadval, audio, video effektlarini o'zida mujassamlashtirgan ma'lumotlarni foydalanuvchilarga yetkazib berish texnologiyasidir.

Bunday texnologiya boshqa axborot texnologiyalaridan quyidagi afzalliklari bilan ajralib turadi:

1. axborotning xilma-xil turlarini, ya'ni an'anaviy turlaridan (matn, chizma, jadvallar va x.k) tortib, to original turlarigacha (nutq, musiqa, videofilmlar, televizion kadrlar, animatsiyali suratlar va x.k) bitta dasturiy mahsulotda mujassamlashtirish mumkin;

2. bunday axborotlarni foydalanuvchilarga yetkazib berishda turli zamonaviy elektron qujilmalardan (mikrofon, audio va videotizimlar, kompakt disklar, televideniya, videomagnitofon, videokamera, videoproektor, elektron musiqa asboblari va x.k) keng foydalaniladi;

3. bunday axborotlarni kompyuterda tahrir qilish va qayta ishlash imkonini beradi;

4. "odam-kompyuter" muloqoti yangi darajada, ya'ni yanada ko'rgazmalroq va qulayroq ko'rinishda olib boriladi.

Multimedia vositalari asosida o'quvchilarni o'qitish quyidagi afzalliklarga ega:

- berilayotgan materiallarni chuqurroq va mukammalroq o'zlashtirish imkoniyati bor;

- ta'lim olishning yangi sohalari bilan yaqindan aloqa qilish ishtiyoqi yanada ortadi;

- ta'lim olish vaqtining qisqarishi natijasida, vaqtni tejash imkoniyatiga erishiladi;

- olingan bilimlar kishi xotirasida uzoq muddat saqlanib, kerak bo'lganda amaliyotda qo'llash imkoniyatiga erishiladi.

- foydalanuvchiga ta'limni istalgan paytda (masalan, bo'sh vaqtlarida) olish imkonini beradi.

Ta'limning ko'pgina muammolarini yechishdagi tezkor usullardan eng qulayi va har tomonlama zaruriy ma'lumotlarni qisqa vaqtda to'plash, taqqoslash, sintez qilish va ularning eng muhimlarini ajratib olishga imkon beruvchilari elektron kutubxonalar, telekonferensiyalar va internetdan foydalanish hisoblanadi.

Internet hozirgi kunda axborot texnologiyalari tizimining ajralmas qismi bo'lib, undagi asosiy bo'g'in bu o'zaro bir-biri bilan bog'langan kompyuterlardir. Kompyuterlar aloqa vositalaridan farqli o'laroq, foydalanuvchiga ma'lumotni ko'rish, o'qish va eshitish asosida ma'lumotdan unumli foydalanishga imkon yaratadi. Bundan tashqari unda ma'lumotni uzatish, qabul qilish tezligi o'ta yuqoridir.

Ko'plab yosh mutaxassislarining bilim va malakalarini iloji boricha tez va so'z oshirishga imkon beruvchi pedagogik usullardan biri masofadan o'qitishni yo'lga qo'yish ham bu kundagi dolzarb muammolardan hisoblanadi, chunki ko'plab mamlakatlarda o'qitishning turli xil usullaridan va barcha hozirgi zamon telekommunikatsiyaviy texnologiyalardan foydalanib masofadan o'qitish amalga oshiriladi. Bu esa juda ko'plab talabalar va talabgorlarni bir vaqtda eng so'nggi va dolzarb muammolar bilan qurollantirishga imkon beradi. Bu ularni ta'limning muhim qismlaridan bo'lgan mustaqil ishlashga o'rgatishni ta'minlashga olib boruvchi usuldan iborat.

Masofaviy ta'lim - bu o'qituvchi va o'quvchi bir-biri bilan masofa yoki vaqt orqali ajratilgani sababli, informatsion texnologiyalardan foydalanilgan holda amalga oshiriladigan ta'lim turidir.

Bu ta'lim turini paydo bo'lishiga asosiy sabab informatsion va kommunikativ texnologiyalarning tezkor rivojlanishi va ular asosida prinsipial yangi ta'lim texnologiyalar (internet texnologiyalar) yaratilishidir. Internet texnologiyalardan foydalanish bizga o'quv materiallarni cheksiz va juda arzon tarqatish va ko'paytirish, hamda uni o'quvchilarga tezkor va aniq yetkazish imkoniyatlarini yaratib berdi. Shu bilan birga ta'lim interaktiv bo'lganligi sababli, o'quvchining o'z ustida mustaqil ishlashining o'rni juda katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Multimedia vositalari asosida interfaol ma'ruzalar o'qish

Kompyuter texnologiyalarining shiddat bilan rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalarini, jumladan, ta'limni ham qamrab oldi. Shunga ko'ra kompyuter ta'limning qudratli vositasiga aylanib qoldi. Bu o'qituvchining ba'zi funksiyalarini o'ziga olgan kompyuter, pedagogni o'qitish jarayonidan siqib chiqaradi degani emas. Aksincha, ta'limda inson va kompyuterning hamkorligi o'qitish jarayonini yanada samaraliroq qiladi.

Bu hamkorlik o'qitishning multimedia vositalaridan foydalanib interfaol ma'ruzalar o'qishda o'zini yanada yaqqol namoyon qildi.

Oliy va o'rta, maxsus o'quv yurtlaridagi an'anaviy dars- ma'ruzalarga nisbatan, kompyuter-o'qituvchi mavzuni bayon qiladi, o'quvchilar esa o'quv materialni eshitadi, ko'radi, yodda saqlab qoladi, yoki qisqacha yozib borishadi. Bunday metodika asosida olib borilgan ma'ruzaning eng muhim jihati uning interfaolligidir. Interfaollik talabalarning o'qitish jarayoniga bevosita aralashishlariga: savollar berish, o'qituvchi bayon qilayotgan o'quv materialining tushunarsiz joylariga oydinliklar kiritishga imkon beradi.

Multimedia vositalari deyilganda insonga axborotni bir vaqtning o'zida bir nechta organlari bilan qabul qilish imkonini beradigan apparat va dasturiy vositalar to'plami tushuniladi. Bunda axborot inson uchun odatiy bo'lgan audioaxborot (ovozi), videoaxborot, animatsiya (multiplikatsiya, jonlantirish) shakllarida namoyon bo'ladi.

O'qituvchining axborotni videoaxborot va animatsiyalar bilan izohlab borishi talabalarning o'quv materialiga nisbatan diqqatlarini faollashtiradi va yangi mavzuga qiziqishlarini orttiradi. O'qitish qiziqarli, ko'tarinki ruhda bo'lib, talabalarga estetik zavq bag'ishlaydi va pedagog tomonidan bayon qilingan axborotning sifatini oshiradi. Pedagogning o'quv jarayonidagi o'rni sezilarli darajada o'zgaradi, u talabalarning diqqatini o'quv materialining murakkabroq qismlarini muhokama qilishga qaratib, ma'ruza vaqtidan unumli foydalanadi.

Interfaol ma'ruza pedagog va kompyuter rahbarligida an'anaviy o'qitish usullarining afzalliklarini o'zida mujassamlashtiradi. Kompyuter o'qituvchining faol yordamchisiga aylanadi. O'qituvchi ma'ruzaga oldinroq tayyorgarlik ko'rib, kompyuterdagi amaliy dasturlar yordamida zarur miqdordagi slaydlarni, ovoz va animatsiya elementlari bo'lgan videoaxborotni ishlab chiqadi. Tabiiyki, bu pedagog malakasiga talablarni oshiradi. U kompyuter texnikasini yetarli darajada bilishi va dasturiy ta'minotlar bilan ishlash ko'nikmalariga ega bo'lishi lozim bo'ladi.

Interfaol ma'ruza o'qish shartlaridan biri kompyuter texnikasi, vizual va ovozi o'quv materiallarini namoyish qilish vositalari bilan jihozlangan maxsus auditoriyalar bo'lishidir.

Kompyuter texnologiyalari o'qituvchini mashaqqatli muammolardan ozod qilish bilan birga, uni axborot berishdan o'quvchilar bilan birga ijodiy munozara qilish, birgalikda tadqiqot qilish, o'qitishning yangi shakllariga, bir so'z bilan aytganda ko'proq ijodiy ishga o'tishga imkon beradi.

Kompyuter bizni quyidagilar bilan ta'minlaydi:

- interfaollik;
- multimedia;

- modeling;
- kommunikativlik;
- unumdorlik.

Interfaol so'zi inglizchadan tarjima qilinganda o'zaro muloqot, aloqa degan ma'noni bildiradi. Ta'lim jarayonida interfaollikning roli beqiyos, ayniqsa, bu sohada kompyuter bizga cheksiz imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Oddiy foydalanuvchi hozircha virtual trenajer, stereoshlem va datchikli qo'lqoplasiz faqatgina «sichqoncha», klaviatura va (kam hollarda) mikrofondan foydalanayapti. Bu vositalar o'rganuvchiga kompyuter taqdim qiladigan audiovizual axborotlarga javob qaytarishi uchun yetarlidir.

Miqdoriy ustunlik informatsion zichlik bo'yicha multimedia muhitning ancha yuqori turishi bilan ifodalanadi. Haqiqatdan ham, bizga ma'lumki, bir bet matn 2 Kbayt axborotni o'z ichiga oladi. O'qituvchi bu matnni taxminan 1-2 daqiqa ichida aytib berishi mumkin. Xuddi shu daqiqada to'liq ekranli video 1,2 Gbayt axborotni yetkazib beradi. Mana nima uchun ming marta eshitgandan ko'ra bir marta ko'rgan yaxshi. Agar bu oddiy arifmetikaga yana psixofiziologik omillar qo'shilsa, ana unda biz haqiqiy bahoga ega bo'lamiz.

Ma'lumki, ("Evrolingvist" instituti tadqiqotlari, Gollandiya) ko'pchilik insonlar eshitganlarining 5% ini, ko'rganlarining 20% ini eslab qoladilar. Bir vaqtda audio- va videoaxborotdan foydalanish yodda saqlab kolishni 40-50% ga oshiradi.

Kommunikativlik – bu bevosita (on line, deyarli real time) muloqot qilish, axborotni tezkor taqdim etish, jarayon holatini nazorat qilish imkoniyatidir.

Shunday qilib, o'quv jarayonida bir vaqtning o'zida pedagog va kompyuterning ishtiroki ta'lim sifatini ancha oshiradi. Taklif qilingan metodikadan foydalanish dars berish jarayonini faollashtiradi, talabalarning o'qitilayotgan fanga qiziqishlarini orttiradi va o'quv materialini chuqur o'zlashtirishga imkon beradi. Kompyuter va pedagog hamkorligi bir tomondan turli toifadagi talabalarga o'quv materialini yaxshiroq tushunib olishlariga yordam beradi. Boshqa tomondan u o'qituvchi malakasi va tayyorgarlik darajasiga ancha yuqori talablarga qo'yadi. Endi u nafaqat an'anaviy o'qitish usullarini egallashi, balki o'rganuvchilarning xususiyatiga qarab, fan va texnika yutuqlaridan foydalanib ularni modernizatsiya qila olishi lozim bo'ladi.

Ko'rgazmali qo'llanma va o'qitishning texnik vositalarini qo'llash

O'qitishning ko'rgazmalilik prinsipi didaktikaning asosiy prinsiplaridan biri hisoblanadi. Ko'rgazmalilik tasavvur doirasini boyitadi, ta'lim olishni osonlashtiradi va tushunarli qiladi, hamda o'quv ma'lumotlarini chuqur, puxta o'zlashtirishga yordam beradi.

Bilim olish manbalari bo'yicha o'qitish metodlari og'izaki, namoyish va amaliy turlarga bo'linadi. Namoyish metodiga har xil eksponatlar, rasmlar, tabiiy obektlar, diofilmlar, kinofilmlar, videofilmlarni namoyish hamda obraz, qiyofa, tasavvur tushunchalarini shakllantiruvchi og'zaki ko'rgazmalilik asosiy informatsiya manbai hisoblanadi.

Hamma xotira turlari ichida ko'rish xotirasi odamlarda ko'proq rivojlangan bo'ladi. Ammo eng samarali ko'rish-yeshitish xotirasidir. YuNESKOning axborotiga ko'ra odam eshitish orqali so'z informatsiyasini 15 % ni, ko'z orqali ko'rganlarini 25 % ni, ham ko'rish ham eshitish orqali qabul qilingan informatsiyaning 65 % ni xotirada saqlab qolar ekan.

Ko'rgazmalilik o'qitish vositalari va o'qitishning texnik vositalari orqali amalga oshiriladi. O'qitish vositalari turlicha bo'lib, ularni quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

- hajmli tabiiy obektlar: tog' jinslari, o'simliklar, mashinalar, mashina qismlari, detallar, materiallar;

- obektlarning tasviri. Ma'lumki, hamma tabiiy obektlarni auditoriyada namoyish qilib bo'lmaydi. Masalan, samolyot, teplovoz, katta hajmdagi dastgohlar. Shu sababli o'qitish jarayonida ularning maketlari, modellari, rasmlari namoyish qilinadi. Texnologik jarayonlar, inshootlar, mashinalarning tuzilishi va ishlashini diafilmlar, kinofilmlar, videofilmlar orqali tushuntiriladi.

O'qitish vositalari deganda o'quv jarayonining xilma-xil materiallarini va qurollarini tushunish lozim bo'lib, ulardan foydalanish tufayli o'qitishning qo'yilgan maqsadlariga ancha muvaffaqiyatli va oqilona qisqa vaqtda erishiladi, vositalarning bosh didaktik vazifasi – o'quv materialining o'zlashtirilishini tezlashtirish, ya'ni o'quv jarayonini yanada samarali tavsiflarga yaqinlashtirishdir.

“O'qitish vositasi” tushunchasi boshqa komponentlar qatori o'qitish jarayoni komponentlaridan birini belgilash uchun didaktikada foydalaniladi. Shuning uchun o'qitish vositalari didaktik tizimning barcha komponentlari bilan o'zaro bog'langandir.

O'qitish vositalari moddiy va ideal obektlarga bo'linib, ular ta'lim jarayonida axborotlarni beruvchi, yetkazuvchi, uzatuvchi sifatida qo'llaniladi va o'quvchi hamda o'qituvchining (pedagogning) faoliyat quroli sifatida foydalaniladi.

O'qitish vositalari xilma-xil bo'lib, uning asosiga qo'yilgan belgilariga qarab quyidagicha tasniflanishi mumkin;

Obektlar tarkibi bo'yicha moddiy (xona, jihozlar, mebel, kompyuterlar, dars jadvali hamda ideal (bekami - ko'st) -sonli modellar, xayoliy tajribalar, obrazli ko'rinish, olam modeli va boshqalar;)

Manba ko'rinishi bo'yicha - sun'iy (priborlar, rasmlar, darsliklar) va tabiiy

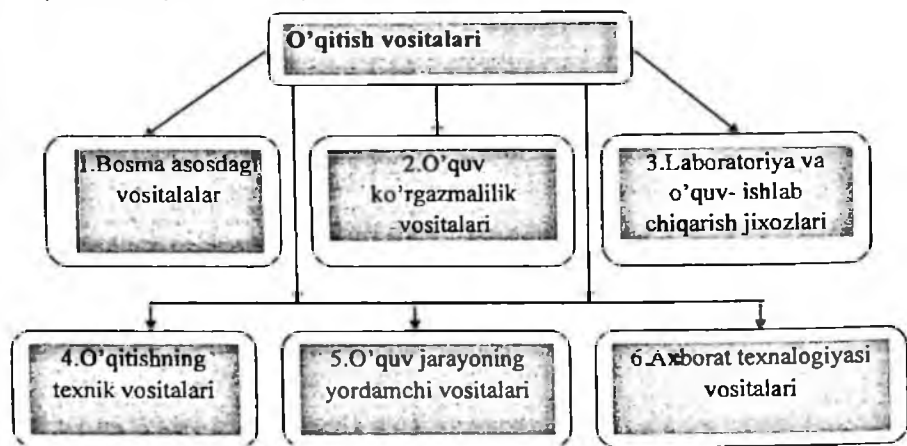
(natural obektlar, preparatlar, gerbariylar);

Murakkabligi bo'yicha - oddiy (namunalar, modellar, haritalar) va murakkab (videomagnitafonlar, kompyuterlar seti);

Foydalanishi bo'yicha dinamikli (video) va statistik (kodopozitivlar);

Tuzilish xususiyatiga qarab - tekis (kartalar), xajimli, (maketlar), aralash (er modeli), virtualli (multimediya dasturlari);

Tasir etishi harakteriga qarab - vizual (ko'rinishli) diagrammalar, demonstratsiya priborlari, audioalbom, magnitafoliar, radio) ovozli ko'rinishli (televizorlar, videofilmlar).

Nazorat savollari

1. O'qitishda didaktik vositalardan foydalanish.
2. Ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish.
3. Multimediya vositalari asosida interfaol ma'ruzalar o'qish.
4. Ko'rgazmali qo'llanma va o'qitishning texnik vositalarini qo'llash.

7-MAVZU: MAXSUS FANLARNI O'QITISHDA DARSLARNI TAHLIL QILISH METODIKASI

1. Darsni tahlil qilish xususiyatlari va ahamiyati.
2. Dars tahlili turlari.
3. Maxsus fanlarni o'qitishda o'zaro darslar, ochiq darslar, ko'rgazmali darslar va mahorat darslari.

Darsni tahlil qilish xususiyatlari va ahamiyati

Bugungi jadal rivojlanish davri va sog'lom raqobat sharoitida ta'lim mazmuniga qo'yiladigan talablar yanada kuchaydi. O'tkazilayotgan sotsiologik tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, bugungi aksariyat ta'lim oluvchilarning o'qishga nisbatan qiziqish va ehtiyojlari sezilarli darajada susaygan. Buning sabablaridan biri dars mobaynida o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasida maqsadga muvofiq muloqotning tashkil etilmayotganidadir. Shuningdek, hamkorlik pedagogikasi va ta'lim sohasidagi psixologlar xizmati to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligidadir. Umuman olganda, pedagog o'zining kuchli va zaif tomonlarini har doim anglashi, tahlil qilib borishi kerak. Ayrim pedagoglar o'zlarining zaif tomonlarini, ayniqsa, bilimining kuchsizligini sezdirmaslik uchun ta'lim oluvchiga ortiqcha talablar qo'yib, noto'g'ri muloqot usullarini qo'llaydilar. O'qituvchining bo'sh tomonini ta'lim oluvchilar tez anglab yetadi, bunday ruhiy kayfiyatni esa ba'zan o'qituvchi sezmaydi.

Hozirgi kunda pedagogik fanlarda ta'limning tarbiyaviy ahamiyatini ochib berish muammosi turibdi. Ta'limning bugungi sharoitida o'qituvchi va ta'lim oluvchining tashqi qiyofasi ham ba'zan tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Lekin bularning ichida eng muhimi va ta'lim oluvchi uchun eng ahamiyatlisi – o'qituvchining kasbiy bilimdonligi, yangilik va dunyoviy bilimlarga chanqoqligi hamda uning so'zi bilan ishining muvofiq kelishi, o'quvchilarni izlanishga, bilimlarni mustaqil egallashga, har bir fanning mohiyatini tushunishga, ijodiy yondoshishga undashi, erkin fikrlashi va mustaqil ishlashi uchun sharoit yaratishi, pedagogik texnologiyalar va interaktiv usullarni to'g'ri tanlab ishlata olishi bilan belgilanadi.

Ko'p yillik ish tajribasi va kuzatishlar shuni taqozo etadiki, o'qituvchi muntazam o'z ustida ishlashi, bilim, ko'nikma va malakalarini takomillashtirib borishi kerak. Pedagogik mahoratini oshirib borishi, yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini qo'llay olishi uning faoliyatida yaqqol namoyon bo'ladi. O'qituvchining pedagogik faoliyati, uning mahorati hamda mashg'ulot samaradorligi uning darslarini kuzatish va tahlil qilish orqali aniqlanadi. **Dars tahlili** – o'quv-tarbiya jarayonini takomillashtirish va uni yuqori darajaga

ko'tarishga qaratilgan faoliyatbo'lib, u faqat o'qituvchi mehnati natijasini baholabgina qolmay, uning bilimi va mahoratini kengaytiradi, yangi ish shakli hamda usullarini egallashga yordam beradi.

O'qituvchi faoliyati va uning darslarini kuzatish, tahlil etishni ko'pincha o'quv yurti rahbariyati yoki o'qituvchi-metodistlar amalga oshiradilar. Odatda o'qituvchining darsiga kirish lozim deb topilsa, o'qituvchilik kasbi odobiga ko'ra, qachon qaysi darsga kimlar kirishi xaqida (ayniqsa tashqaridan kelgan shaxslarni darsga kiritishdan oldin) ogohlantirilishi lozim. Bunday holda ba'zi bir anglashilmovchiliklar va psixologik to'siqlarning oldi olingan bo'ladi.

O'qituvchi darsiga kirish va tahlil qilishni maqsad qilib qo'ygan shaxs, avvalombor, dars tahliliga kirgungacha tayyorgarligini, dars tahliliga kirish va uni kuzatish vaqtidagi hamda dars tugagandan keyingi harakatlarini aniq belgilab olishi kerak.

Dars tahlili xususiyatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- O'qituvchini o'z ustida ishlashga yo'naltiradi;
- O'zaro tajriba almashish, ilg'or tajribalarni o'rganishga yordam beradi;
- O'qituvchining pedagogik faoliyati, o'quv-metodik ishi bilan tanishtiradi;
- O'quv jarayonini faollashtiradi va motivatsiyani rivojlantiradi.

Dars tahlili turlari

Dars tahlilining asosiy tarkibiy qismlari:

Darsning **tashkiliy tahlilida** dars o'tiladigan xona, auditoriyaning darsga tayyorlikholati, tozaligi, jihozlangani, o'qituvchi va ta'lim oluvchilarningtayyorgarlik holati, talabalar davomatiga e'tibor beriladi. Darsni tahlil qiluvchi tomonidan tashkiliy tahlil birinchi taassurot asosida yuzaki berilmaydi, darsga tayyorgarlik butun mashg'ulot davomida kuzatiladi va tahlil etiladi.

Darsning **didaktik tahlili** turida o'rganilayotgan mavzuning ilmiyligi va izchilligi, oddiydan murakkabga tomon yo'nalishi, ko'rsatmaliligi, nazariya bilan amaliyotning bog'liqligi, didaktik vosita va tarqatmalardan o'rinni foydalanish, qaytuvchan aloqaning ta'minlanishi tahlil qilinadi.

Darsning **metodik (uslubiy) tahlilida** darsning maqsad va vazifalari, dars shakli, unda qo'llanilgan o'qitish usullari, tayyorlangan ko'rgazmalar, tatbiq etilgan pedagogik texnologiyalar tahlil etiladi. Birinchidan, o'qituvchining mavzuniqanday usullar asosida o'quvchilarning yoshi va individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olganda yetkazib bera olishi, o'quvchilarga fikrlash va izlanish uchun sharoit yaratishi, ikkinchidan, pedagogik tajribalari qay darajada ekanligini namoyish etish. Mana shu ikkinchi qismida o'qituvchining ijodkorligi,

metodik mahorati ko'zga tashlanishi lozim. Ilg'or pedagogik va novatorlik tajribalari mana shu faoliyatdan boshlanadi.

Darsning **psixologik tahlili**. Guruhdagi psixologik muhit, ta'lim oluvchilarning kayfiyati, fanga bo'lgan qiziqishi, o'quv motivatsiyasi, faolligi, o'zaro muloqoti, ruhiy holati, jarayonlari vaxususiyatlarining e'tiborga olinishi va rivojlantirilishi tahlil qilinadi.

Darsning **pedagogik tahlili** ancha ma'suliyatli bo'lib, o'qituvchining pedagogik mahorati – tashqiqiyofasi, ta'lim oluvchilar guruhi bilan muloqoti, madaniyati, pedagogik texnikasi, tarbiyaviy ta'siri, nutq mahorati, favqulodda vujudga kelgan vaziyatlardan chiqa olishi, o'zini boshqara olishi kabilar tahlil qilinadi.

Darsning **yakuniy tahlili** yoki xulosa qismida o'qituvchining darsni yakunlashi va xulosa yasashi, mustaqil ishlash uchun topshiriqlar berishi, mashg'ulot maqsadiga ko'ra natijalari tahlil etiladi hamda darsni tahlil qiluvchining mutaxassis sifatidagi mulohaza, taklif, tavsiya va yo'l-yo'riqlari bayon etiladi.

• **Maxsus fanlarni o'qitishda o'zaro darslar, ochiq darslar, ko'rgazmali darslar va mahorat darslari**

Maxsus fanlarni o'qitishda o'zaro darslar, ko'rgazmali darslar, mahorat darslari va ochiq darslar tashkil qilinadi:

O'zaro darslar o'qituvchilar jamoasi tarkibida reja asosida istalgan o'qituvchi tomonidan tashkil etilishi, o'zaro darslarda ixtiyoriy tarzda tahlilchi sifatida qatnashishi mumkin.

Ko'rgazmali darslar kafedraning etakchi katta o'qituvchisi, dotsent va professorlar o'qituvchilar tomonidan tashkil etiladi.

Mahorat darslari malaka oshirish kurslarini o'qib tugatgan, anjuman yoki seminarlarda qatnashgan, stajirovkadan o'tgan, yangi bilim va tajribalar bilan kelgano'qituvchilar tomonidan tashkil etiladi.

Ochiq darslar yosh yoki ish faoliyatini yangi boshlagan o'qituvchilar tomonidan tashkil etiladi.

Amaliyot darslarida amaliyotda bo'lgan talabalarga biriktirilgan o'qituvchilarning darslari ular tomonidan tahlil etiladi.

Dars tahlilida quyidagi jarayonlar kuzatiladi:

- Guruh va talabalarning darsga tayyorgarligi;
- O'qituvchining tashqi qiyofasi, muomalasi;
- Uslubiy material (ma'ruzalar matni, kalendar-mavzu rejasi, fanni o'qitish texnologiyasi, guruh jumali, tarqatma materiallar)ning mavjudligi;
- Darsning tashkil etilishi va boshqarilishi;
- Ko'rgazmali va texnik vositalardan foydalanganligi;

- Test va tarqatma materiallardan foydalanish;
- Mavzuning talabalar tomonidan muhokama qilingani va mustahkamlanganligi;
- Ta'lim oluvchilarning o'quv faoliyatini faollashtirish, mustaqil fikrlashi va nutqini rivojlantirish;
- Ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish;
- Yo'naltiruvchi, muammoli savollar qo'yilishi, javoblar sifati;
- Talabalar bilimini xolisona baxolash va izohlash;
- Darsga yakun yasash, xulosa qilish.

Dars tahlili o'zaro uzviy bog'langan quyidagi qismlarni o'z ichiga oladi:

1. o'quv materiali maqsadi va mazmunini tahlil etish;
2. talabaning o'qish, o'zlashtirish faoliyatini tahlil etish;
3. o'qituvchining pedagogik mahoratini tahlil etish;
4. ta'lim turi, metodlari va shakllarini tahlil etish;
5. ta'lim jarayonida foydalaniladigan vositalarni tahlil etish.

Nazorat savollari:

1. Dars tahlili qanday faoliyat?
2. Dars tahlilining xususiyatlarini aytib bering.
3. Dars tahlili qanday turlarga bo'linadi?
4. Dars tahlili uchun kimlar tomonidan qanday darslar tashkil qilinadi?

8-MAVZU: MAXSUS FANLARNI O'QITISHDA MODULLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARI

Reja:

1. Modulli o'qitish texnologiyasi.
2. Modulli o'qitishning tamoyillari.
3. Xorijiy davlatlardagi kredit ta'lim tizimlari.
4. Kredit-modul tizimining afzallik va muammoli jihatlari.
5. Kredit tizimi asosida ta'lim jarayonlarini rejalashtirish, tashkil etish va uning sifatini ta'minlashning innovatsion metodlari.
6. Kredit-modul tizimida pedagoglar faoliyati.

Modulli o'qitish texnologiyasi

“Modulli o'qitish” termini xalqaro tushuncha - modul bilan bog'liq bo'lib (“modul”, lat. modulus), uning bitta ma'nosi faoliyat ko'rsata oladigan o'zaro chambarchas bog'liq elementlardan iborat bo'lgan tugunni bildiradi. Bu ma'noda u

modulli o'qitishning asosiy vositasi sifatida, tugallangan axborot bloki sifatida tushuniladi.

Modul – bu fanning fundamental tushunchasini takdim etadi: muayyan jarayoni yoki qonuni, bo'limi, muayyan katta mavzu, o'zaro bog'liq tushunchalar guruhidir.

Modul – bu fanning bir yoki bir necha tushunchalarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan, ishlab chiqilgan tamoyillar asosida shakllangan mantiqan tugallangan o'quv materialidir.

1982 y. YuNESKOning anjumandagi ma'ruzasida modulga “Mashqlarni xususiy tezlikda diqqat bilan tanishish va ketma-ket o'rganish orqali individual yoki guruh mashg'ulotlarida bir yoki bir necha malakaga ega bo'lish uchun mo'ljallangan alohida o'rgatuvchi paket (to'plam)” deb ta'rif berilgan edi.

Modulli o'qitish – o'qitishning istiqbolli tizimlaridan biri hisoblanadi, chunki u odam bosh miyasining o'zlashtirish tizimiga eng yaxshi moslashgandir.

Modulli o'qitish asosan inson bosh miyasi to'qimalarining modulli tashkil etilganligiga tayanadi

Modulli o'qitish - o'qitishning istiqbolli tizimlaridan biri hisoblanadi, chunki u ta'lim oluvchilarning bilim imkoniyatlarini va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish tizimiga eng yaxshi moslashgandir.

An'anaviy ta'limda o'quv maqsadlari pedagog faoliyati orqali ifodalangan ya'ni bilim berishga yo'naltirilgan bo'lsa, modulli o'qitishda ta'lim oluvchilar faoliyati orqali ifodalaniib, kasbiy faoliyatga yo'naltirilgan bo'ladi.

Modulli o'qitish texnologiyasining an'anaviy o'qitishdan farqli xususiyatlarini quyidagi jadvalda keltirdik.

An'anaviy o'qitish texnologiyasiga asoslangan	Modulli o'qitish texnologiyasiga asoslangan
Bir tomonga yo'naltirilgan axborot. Bir tomonlama muloqot (darslik → o'qituvchi → o'quvchi) <ul style="list-style-type: none"> • Axborot olish • Xotirada saqlash Ma'nosini tushunmagan holda mexanik tarzda yodlash.	Fikrlash va amaliy faoliyat orqali tahsil olishda faol ishtirok etishni rag'batlantirish. <ul style="list-style-type: none"> • Ikki tomonlama muloqot • Tahlil qilish orqali ma'lumotni eslab qolish • Bilim va ko'nikmalarni namoyish etish • Mazmunni tushunish va hayotga bog'lash.

Ushbu jadvalning tahlili shuni ko'rsatadiki, modulli texnologiyaga asoslangan ta'lim an'anaviy ta'limdan o'qitish usullari va vositalari uni tashkil etish va natijalari bilan sezilarli farq qiladi.

Modulli o'qitish ta'limning quyidagi zamonaviy masalalarini har tomonlama yechish imkoniyatini yaratadi:

- o modul – faoliyatlik asosida o'qitish mazmunini optimallashtirish va tizimlash dasturlari o'zgaruvchanligi, moslashuvchanligini ta'minlaydi;
- o o'qitishni individuallashtirish;
- o amaliy faoliyatga o'rgatish va kuzatiladigan xarakterlarni baholash darajasida o'qitish samaradorligini nazorat qilish;
- o kasbga qiziqtirish asosida faollashtirish mustaqillik va o'qitish imkoniyatlarini to'la ro'yobga chiqarish.

Modulli o'qitish samaradorligi quyidagi omillarga bog'liq:

- o ta'lim muassasasining moddiy-texnik bazasi;
- o malakali professor-o'qituvchilar tarkibi darajasi;
- o talabalar tayyorgarligi darajasiga;
- o kutiladigan natijalar bahosiga;
- o didaktik materiallarning ishlab chiqilishiga;
- o modullar natijasi va tahliliga.

Modulli o'qitishda o'quv dasturlarini to'la qisqartirilgan va chuqurlashtirilgan tabaqalash orqali bosqichma-bosqich o'qitish imkoniyati yaratiladi. Ya'ni o'qitishni individuallashtirish mumkin bo'ladi. Modulli o'qitishga o'tishda quyidagi maqsadlar ko'zlanadi:

- o'qitishning uzluksizligini ta'minlash;
- o'qitishni individuallashtirish;
- o'quv materialini mustaqil o'zlashtirish uchun yetarli sharoit yaratish;
- o'qitishni jadallashtirish;
- fanni samarali o'zlashtirishga erishish.

Modulli o'qitish fanning asosiy masalalari bo'yicha umumlashtirilgan ma'lumotlar beruvchi muammoli va yo'riqli ma'ruzalar o'qilishini taqozo etadi. Ma'ruzalar talabalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga qaratilmog'i lozim.

Modul amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari ma'ruzalar bilan birga tuzilishi, ular ma'ruzalar mazmunini o'rganiladigan yangi material bilan to'ldirilishi kerak.

Modulni o'qitishning samaradorligini oshirishga erishish uchun o'qitishning quyidagi usullarini qo'llash mumkin:

- muammoli muloqotlar;
- evristik suhbatlar;
- o'quv o'yinlar;

-loyihalash va yo'naltiruvchi matnlar va hokazo.

O'qitishning modul tizimi mazmunidan uning quyidagi afzalliklari aniqlandi:

-fanlar va fanlar ichidagi modullar orasidagi o'qitish uzluksizligini ta'minlanishi;

-har bir modul ichida va ular orasida o'quv jarayonini barcha turlarining metodik jihatdan asoslangan muvofiqligini o'rnatilishi;

-fanning modulli tuzilish tarkibining moslanuvchanligi;

-talabalar o'zlashtirishi muntazam va samarali nazorat (har qaysi moduldan so'ng) qilinishi;

-talabalarining zudlik bilan qobiliyatiga ko'ra tabaqalanishi (dastlabki modullardan so'ng o'qituvchi ayrim talabalarga fanni individuallashtirishni tavsiya etishi mumkin);

-axborotni "siqib" berish natijasida o'qitishni jadallashtirish auditoriya soatlaridan samarali foydalanish va o'quv vaqti tarkibini ma'ruzaviy amaliy (tajribaviy) mashg'ulotlar individual va mustaqil ishlar uchun ajratilgan soatlarni – optimallashtirish.

Buning natijasida talabaetarli bilimlarga ko'nikmaga ega bo'ladi.

Modulli metodika asosida o'qitishda faoliyatlik, tizimli kvantlash, qiziqitirish, modullilik, muammolilik, kognitiv vizuallilik, xatoliklarga tayanish tamoyillariga muvofiq ishlab chiqilishi lozim.

Modulli o'qitishning tamoyillari

O'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra modulli metodika asosida o'qitishning quyidagi tamoyillari ochib berildi.

1. Faoliyatlilik tamoyili: Bu tamoyil mutaxassisning kasbiy faoliyati mazmuniga muvofiq shakllanishini anglatadi. Bu tamoyilga ko'ra modullar fan bo'yicha faoliyat yondashuvi yoki tizimli faoliyat yondashuv asosida tuzilishi mumkin. Modulli o'qitish texnologiyasiga fan bo'yicha faoliyat yondashuvida modullarni o'quv rejasi va dasturlar tahlili natijasida tuzishni taqozo etadi. Tizimli faoliyat yondashuvida modullar bloki mutaxassisning kasbiy faoliyati tahlili asosida shakllantiriladi.

2. Tizimli kvantlash usuli - bu prinsip didaktik birliklar umumlashtirilgan nazariyalarining talablariga asoslanadi.

Modulda tizimli kvantlash tamoyili o'quv materialining tegishli tuzilmasini tuzish yo'li bilan erishiladi. Modul umumiy ko'rinishda quyidagi elementlardan iborat bo'lishi mumkin:

- tarixiy - bu muammo teorema masala kashfiyot va tushunchalarning tarixiga qisqacha sharh berish;

- muammoli - bu muammoni shakllantirish;
- tizimli - bu modul tarkibi tizimini namoyon etish;
- faollashtirish - bu yangi o'quv materialini o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan tayanch iboralar va harakat usullarini ajratib ko'rsatish;

- nazariy - bu asosiy o'quv materiali bo'lib, unda - didaktik maqsadlar muammoni ifodalash gipotezani asoslash muammoni yechish yo'llari ochib ko'rsatiladi;

- tajribaviy - bu tajribaviy materialni (o'quv tajribasi tajribaviy ishni) bayon etish;

- umumlashtirish - bu muammo yechimini va modul mazmunini umumlashtirish;

- joriy etish- bu harakatlarning yangi usullarini ishlab chiqish va o'rganilgan materialni amaliyotda qo'llash;

- xatoliklar – talabalar modul mazmunini o'rganishdagi o'zlashtirishda kuzatiladigan xatoliklarini ochib tashlash, ularning sababini aniqlash va tuzatish yo'llarini ko'rsatish;

- bog'liqlik - o'tilgan modulni boshqa modullar bilan shu jumladan yondosh fanlar bilan bog'liqligini namoyon etish;

- test va topshiriqlar yordamida baholash - modul mazmunini talabalar tomonidan o'zlashtirish darajasini nazorat qilish va baholash.

O'quv materialining o'zlashtirilishiga mashg'ulotlar paytida modulning amaliy ahamiyati qay darajada ochib ko'rsatilganligi modul mazmunining boshqa modullar bilan bog'liqligi shu modulni o'rganishdagi talabalar modulning bir xil xatoliklari tahlili muhim ahamiyatga ega.

3. Qiziqtirish tamoyili - bu tamoyilning mohiyati ta'lim oluvchining bilim olish faoliyatini rag'batlantirishdan iborat bo'ladi. Modulning o'quv materialiga qiziqishni uyg'otish, bilim olishga rag'batlantirish, mashg'ulotlar paytida faol ishtirok etish, ijodiy fikrlashga da'vat etish modulning tarixiy va muammoli elementlarining vazifalari hisoblanadi.

4. Modullilik tamoyili - bu tamoyil o'qitishni individuallashtirishning asosi bo'lib xizmat qiladi.

*Birinchi*dan modulning dinamik tuzilmasi fan mazmunini uch xil ya'ni to'la qisqartirilgan va chuqurlashtirilgan ko'rinishda namoyon etish imkoniyatini beradi. O'qitishning u yoki bu turini tanlash talabaning o'ziga havola qilinadi.

*Ikkinchi*dan modul mazmunini o'zlashtirishda o'qitish usuli va shakllarning turliligida ham modullilik namoyon bo'ladi. Bu esa o'qitishning faollashtirishga shakl va usullar (dialog, mustaqil o'qish, o'quv, imitatsion o'yinlar va hokazo) hamda muammoli ma'ruzalar seminarlar maslahatlar bo'lishi mumkin.

Uchinchidan modullilik yangi materialni pog'onasimon o'zlashtirishda ta'minlanadi, ya'ni har bir fan va har bir modulda o'qitish oddiydan murakkabga qarab yo'nalgan bo'ladi.

To'rtinchidan modulga kiruvchi o'quv elementlarining moslanuvchanligi tufayli o'quv materialini muntazam ravishda yangilab turish imkoniyati tug'iladi.

5. Muammolilik tamoyili- muammoli vaziyatlar va mashg'ulotlarni amaliy yo'naltirilganligi o'quv materialining o'zlashtirish samaradorligini oshishiga imkon beradi.

Mashg'ulotlar paytida gipoteza qo'yiladi, uning asoslanganligi ko'rsatiladi va muammoning yechimi beriladi. Ko'pchilik hollarda bizning o'qituvchilar darslarda faqatgina dalillar keltiradilar. Masalan AQShda o'qituvchi masalani o'rganish uslubini, o'zi qo'ygan muammoning yechim yo'llarini, tajriba xususiyatini, uning natijalarini ko'rsatadi va tushuntiradi. Ya'ni u tadqiqotchi yoki maslahatchi sifatida namoyon bo'ladi.

Birinchi navbatda ayniqsa ana shu narsa talabani qiziqtirib qo'yadi unda ijodiy fikrlash va faollikni tug'diradi.

6. Kognitiv vizuallik (ko'z bilan kuzatiladigan) tamoyili-bu tamoyil psixologik-pedagogik qonuniyatlardan kelib chiqadi. O'qitishdagi ko'rgazmalar nafaqat so'roq vazifasini, shu bilan birga kognitiv vazifani bajarigan taqdiridagina o'zlashtirish unumdorligini oshiradi. Aynan shuning uchun kognitiv grafika-sun'iy intellekt nazariyasining yangi muammoli sohasi bo'lib, murakkab ob'ektlar kompyuter sur'atchalari ko'rinishida tasvirlanadi. Modulning tarkibiy tuzilmasi bo'lib rangli bajarilgan kognitiv-grafik o'quv elementlari xizmat qiladi. Shuning uchun rasmlar modulning asosiy bosh elementi hisoblanadi. Bu esa:

Birinchi talabning ko'rish va fazoviy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi;

Ikkinchidan o'quv materiali mazmunini o'zida zich joylashtirib ravshan ko'rsatuvchi rasm talabada tizimli bilim shakllanishiga yordam beradi.

Uchinchi rangli suratlar o'quv materialini qabul qilish va eslash samarasini oshiradi hamda talabalarni estetik tarbiyalash vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Ko'rgazmali ma'lumot og'zaki ma'lumotdan ko'ra ahamiyatliroq va unumliroqdir. Ko'rish mexanizmining ma'lumotni o'tkazish qobiliyati eshitishnikidan ko'ra ancha yuqoridir. Bu esa o'z navbatida, ko'rish tizimiga inson qabul qilinadigan ma'lumotning qariyb 90 foizini yetkazish imkoniyatini beradi. Undan tashqari ko'rgazmali ma'lumot bir vaqtning o'zida beriladi. Shuning uchun ma'lumotni qabul qilish va eslashga og'zaki ma'lumotdan ko'ra kam vaqt talab etiladi. Ko'rgazmali ma'lumot ishlatilganda taassurot hosil bo'lishi og'zaki bayondan ko'ra o'rtacha 5-6 marotaba tezroq kechadi.

Insonning ko'rgazmali ma'lumotga ishonchi, og'zaki ma'lumotdan ko'ra yuqori bo'ladi. Shuning uchun "yuz bor eshitgandan ko'ra, bir bor ko'rmoq afzalroqdir" deb bezij aytilmagan.

Shu bilan birga ko'rgazmali ma'lumotda qabul qilish va eslash unumi uni ko'rsatilishi orasidagi muddatni uzoqligiga bog'liq bo'lmaydi. Og'zaki ma'lumotning o'zlashtirilishi esa, bunga bog'liq bo'ladi. O'rmi kelib yana bir muhim tafsilotni qayd etish lozim: simvolli-ko'rgazmali ma'lumotni qabul etish o'qitish samarasini oshiradi ya'ni o'quv-ilmiy adabiyotdan va kompyuter texnikasi vositasida olinadigan ma'lumotni ko'paytirish uchun shart-sharoit yaratish zarur. Bu esa o'qitishni individuallashtirish zarurligini ko'rsatadi.

7. Xatoliklarga tayanish tamoyili - bu tamoyil o'qitish jarayonida doimiy ravishda xatoliklarni izlash uchun vaziyatlar yaratilishiga talabalarning ruhiy faoliyati funksional tizimi tarkibida oldindan payqash tuzilmasini shakllantirishga qaratilgan didaktik materiallar va vositalarni ishlab chiqishga yo'naltirilgan bo'ladi.

Bu tamoyilning amalga oshirilishi talabada tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlanishiga yordam beradi.

8. O'quv vaqtini tejash tamoyili - bu tamoyil talabalarda individual va mustaqil ishlash uchun o'quv vaqtining zaxirasini yaratishga yo'naltirilgan bo'ladi. To'g'ri tashkil qilingan modulli o'qitish o'qish vaqtini 30% va undan ortiq tejash imkoniyatini beradi. Bunga esa modulli o'qitishning barcha tamoyillari to'la amalga oshirilganda, o'quv jarayoni kompyuterlashtirilganda yondosh fanlarning o'quv dasturlari muvofiqlashtirilganda erishish mumkin.

O'tkazilgan nazariy va amaliy izlanishlar natijasida modulli o'qitish - talabalarning bilim imkoniyatlarini ijodiy qobiliyatlarini va amaliy ko'nikmalarini o'rganish darajalarini rivojlantirishda ijobiy samara berishi aniqlandi. Modulli metodika asosida o'qitishda fan tarkibidagi modullar orasidagi uzviylikni ta'minlashga o'qitishni jadallashtirishga talabalarning o'zlashtirishini muntazam nazorat qilishga va baholashga qiziqtirish asosida amaliy faoliyatga o'rgatishga hamda o'quv materialini bosqichma-bosqich o'qitish orqali fanni samarali o'zlashtirishga erishiladi.

Xorijiy davlatlardagi kredit ta'lim tizimlari

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7 fevraldagi

PF-4947-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar Strategiyasi"da milliy kadrlarning raqobatbardoshligi va umumjahon amaliyotiga asoslangan oliy ta'lim milliy tizimining sifati oshishiga, Bolonya jarayoni ishtirokchi-mamlakatlari diplomlarini o'zaro tan olishga, o'qituvchi va talabalar bilan almashuv dasturlarini amalga oshirishga ko'maklashuvchi 1999-yil 19-iyundagi Bolonya deklaratsiyasiga qo'shilish masalasini ko'rib chiqish belgilab qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da oliy ta'lim jarayonlariga raqamli texnologiyalar va zamonaviy o'qitish usullarni joriy etish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, korrupsiyaga qarshi kurashish, muhandislik-texnik ta'lim yo'nalishlarida tahsil olayotgan talabalar ulushini oshirish, kredit-modul tizimini joriy etish, o'quv rejalarida amaliy ko'nikmalarni oshirishga qaratilgan mutaxassislik fanlari bo'yicha amaliy mashg'ulotlar ulushini oshirish bo'yicha aniq vazifalar belgilab berilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning 2020 yil 24 yanvardagi Oliy Majlisga yo'llagan murojaatnomasida 2020 yilga "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" deb nom berishning taklif etilishi, maktab bitiruvchilarini oliy ta'lim bilan qamrab olish darajasini bosqichma-bosqich oshirib borish, ta'lim yo'nalishlari va o'qitiladigan fanlarni qayta ko'rib chiqish, mutaxassislikka aloqasi bo'lmagan fanlar sonini 2 barobar qisqartirish, oliy ta'limda o'quv jarayoni kredit-modul tizimiga o'tkazish, qator oliy ta'lim muassasalarini o'zini o'zi moliyaviy ta'minlashga o'tkazish, ta'lim sohasini to'liq raqamlashtirish, davlat-hususiy sheriklik mexanizmlarini ta'lim sohasiga ham keng tatbiq etish masalalari shu kunning dolzarb masalalari ekanligi ta'kidlab o'tilgan.

Ushbu murojaatnomada birinchi o'ringa xalqning bilim darajasini oshirish masalasi qo'yilgan, bu esa millatning raqobatbardoshligini belgilovchi omil hisoblanadi. Shu sababli, tabiiyki, ushbu hujjatda zamonaviy talablar va jahon standartlariga javob beradigan milliy ta'lim tizimini yaratish muammosining elementlari ham o'z aksini topgan.

1999 yilda 29 ta davlat tomonidan Bolonyada yagona ta'lim muhitini yaratish jarayonida ishtirok etish haqidagi Deklaratsiya imzolandi. Uning maqsadi taqqoslanadigan darajalar tizimini qabul qilish, akademik va kasbiy tan olishni yengillashtirish va bitiruvchilarning ishga joylashish imkoniyatlarini ta'minlashga

qaratildi. Bolonya jarayoni barcha davlatlar uchun ochiq bo'lib, bugungi kunga kelib ishtirokchi davlatlar soni 50 ga yaqinlashib qoldi.

Bolonya deklaratsiyasini imzolagan barcha davlatlar oliy ta'limning ikki bosqichli (bakalavriat – 3-4 yil, magistratura – 1-2 yil) tizimiga o'tishgan. Oliy ta'limdan keyin doktor (3-4 yil) darajasini olishga imkon yaratiladi.

Xorijda ECTS (European Credit Transfer System) tizimi ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Har bir o'quv faniga yuklama hajmidan, kelgusidagi kasbiy faoliyati uchun muhimligidan kelib chiqib kredit bali belgilanadi. Talaba har bir fanni muvaffaqiyatli o'zlashtirgan taqdirda belgilangan kreditlarni oladi va bu kreditlar yig'indisi unga mos bo'lgan bakalavr yoki magistrlik darajasini olishga imkon beradi.

Xo'sh, kredit-modul tizimi nimani nazarda tutadi? Bugungi kunda ta'lim dasturlarini amalga oshirish uchun dunyo tajribasida kredit tizimi deb nomlangan amaliyotdan keng foydalaniladi. Kredit tizimi o'z ichiga ta'lim va uning uchun sarflanadigan umumiy mehnat xarajatlari miqdorini qamrab oladi. Jahon amaliyotida Amerika Qo'shma Shtatlari kredit tizimi (USCS), Kreditlarning to'plash va o'tkazishning Britaniya tizim (SATS), Yevropa kredit tizimi (ECTS), Universitet kreditlarini o'tkazishning Osiyo - tinch okeani tizimi (UCTS) eng keng tarqalgan tizimlar hisoblanadi.

"Kredit soat" tizimi dastlab AQShda paydo bo'lgan va takomillashgan. 1969 yilda Garvard universiteti Prezidenti, Amerika ta'limining atoqli namoyandasi Charlz Eliot birinchi bo'lib "kredit-soat" tushunchasini kiritdi va 1870-1880 yillar davomida fan hajmini kredit-soatlarda o'lchashga imkon beruvchi tizimni joriy qildi. 1892 yildan "kredit-soat" tizimini joriy qilishning ikkinchi bosqichi boshlandi. Bunda AQSh milliy ta'lim qo'mitasi "kollej-maktab" bo'g'inini yaxshilash, o'rta maktablarda o'quv dasturlarini standartlash maqsadida nafaqat kollejlarda, balki o'rta maktablar uchun ham "kredit" tushunchasini joriy qildi va keyinchalik bakalavriat dasturlari mazmunini baholashning kredit tizimini magistratura va doktorlik ta'lim bosqichlarigacha kengaytirdi.

Bakalavr darajasini (Bachelor of Arts - BA yoki Bachelor of Science - BSc) olish 4 yil o'qishni nazarda tutadi. Bu davr ichida talaba o'rtacha har biri 3 kreditlik 40 tacha fanni o'zlashtirishi zarur bo'ladi. Birinchi va ikkinchi yil tayanch bilimlarni olish uchun ajratiladi (ta'minan, 60-68 kredit) va u oraliq daraja (Associates) bilan yakunlanadi, uchinchi va to'rtinchi yillar mutaxassislik fanlarini jadal o'rganishga bag'ishlanadi va bu jarayon malakaviy imtihon bilan tugallanadi.

Oliy ta'limning ikkinchi bosqichi (Graduate Level) – bu o'rta hisobda ikki yillik o'qish natijasida magistr darajasini (Master of Arts - MA yoki Master of Science - MSc) olish uchun mo'ljallangan magistrlik dasturlaridir.

Yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashning ikkinchi bosqichi va uchinchi pog'onasi – doktorlik dasturlari bo'yicha o'qish bo'lib, u tor mutaxassislikga o'qish va mustaqil ilmiy izlanuvchilikga yo'naltirilgan.

Darajani olish uchun talaba belgilangan miqdordagi kredit-soatlarni to'plashi zarur. AQSh da qabul qilingan USCS (US Credit System) tizimida kredit-soat – bu o'qish vaqtiga asoslangan o'lchovdir. Masalan, bakalavriatda 1 kredit-soat talabning semestr davomida har haftadagi 1 akademik soat auditoriya ishiga teng. Bundan tashqari har bir auditoriya mashg'ulotiga 2 soat (100 minut) mustaqil ish qo'shib beriladi. Magistraturada, va ayniqsa doktoranturada bu mehnat hajmida mustaqil ishning hissasi ko'payib borishi nazarda tutiladi.

AQSh da bakalavr darajasini olish uchun 4 yilda kamida 120 kredit-soat, magistr uchun 1-2 yilda mos ravishda 30-60 kredit-soat, doktorlik dasturlarida esa 3-4 yilda mos ravishda 60-90 kredit-soat to'plash talab etiladi.

Oliy ta'lim tizimida kredit-soat tushunchasi dars jadvalini tuzish, GPA o'rtacha ballini hisoblash, kafedralar, o'qituvchilar va talabalarning yuklamasini aniqlash uchun asos hisoblanadi.

USCS tizimi Amerika talabalarining mobilligini oshiradi, chunki bir universitetda olingan kreditlar boshqalarida ham hisobga olinadi va talabalar o'qishlarini bir oliy o'quv yurtidan boshqasiga sinov birliklarini saqlagan holda ko'chirishlari mumkin. Bunday amaliyot qoldirilgan o'qish va o'qishga tiklash jarayonlarini o'zaro bog'lash uchun ham qo'llaniladi.

Ispaniyada universitet ta'limi ko'p pog'onali bo'lib quyidagi davrlarni o'z ichiga oladi:

- birinchi ta'lim davri: u kamida 3 yil davom etadi va 180-270 ispan kreditlariga teng bo'ladi;
- birlashtirilgan birinchi va ikkinchi davrlar: 4-5 yilga mo'ljallangan bo'lib (tibbiyot mutaxassisliklari uchun 6 yil), birinchi davr - 2-3 yil, ikkinchisi - 2 yil davom etadi. Ko'rsatilgan 4,5 va 6 yilda talabalar 300-500 kredit to'plashadi.
- ikkinchi davr – yakka tartibda;
- uchinchi davr – doktorantura.

Birinchi davr yakunida talabalarga Diplomado, Arquitecto Tecnico va Ingeniero Tecnico kabi akademik darajalar berilishi mumkin. Ikkinchi davr yakunida esa - Licenciado, Arquitecto yoki Ingeniero Superior darajalari berilishi mumkin. Doktorlik darajasi uchinchi davrda o'qishni yakunlagan va dissertatsiyani muvaffaqiyatli himoya qilgan talabalarga beriladi.

Ispaniyada "kredit"ni aniqlashga o'zgacha yondashiladi – har bir kredit 10 soat auditoriya mashg'ulotlariga mos keladi, to'plangan kreditlar yig'indisiga qarab talabning o'zlashtirishi baholanadi. Talabalar tomonidan nazariy va amaliy

masg'ulotlar bo'yicha alohida kreditlar to'planadi, ularni hatto auditoriya mashg'ulotlaridan tashqari boshqa o'quv ishlarini bajarib ham olish mumkin.

Shvesiyada 1 shved krediti universitetda 1 hafta o'qishga teng deb qabul qilingan. Bu tizim o'quv rejalarini tuzishni va talabalarning bajargan o'quv soatlarini hisoblashni yengillashtirish uchun joriy etilgan. Shvesiya universitetlarida o'quv yili 40 hafta davom etadi va kuzgi hamda bahorgi semestrlardan iborat bo'ladi. Shunday qilib, talaba o'quv yili davomida ma'ruza, yakka tartibdagi ishlar va boshqa ishlarni ham qo'shib hisoblaganda 40 kredit to'playdi.

Bakalavr darajasini olish uchun 3 yillik o'qish davomida 120 kredit olish kerak. Magistraturada o'qish 1-1,5 yil (60 kredit), doktoranturada esa – 2-4 yil davom etadi.

Shvesiya kreditlarini Yevropa ECTS kreditlari bilan taqqoslash uchun ular 1,5 ga ko'paytiriladi. Masalan bakalavriatdagi 120 Shvesiya krediti 180 ECTS kreditiga, magistraturadagi 60 Shvesiya krediti - 90 ECTS kreditiga teng bo'ladi.

Shvesiya universitetlarida ta'lim jarayonlari ma'ruzalar, seminarlar, bahs-munozaralar (o'qituvchi ishtirokida yoki ishtirokisiz) shaklida tashkil qilinadi. Har bir kurs yakunida imtihon seminarlari, auditoriyada topshiriqlarni bajarish va yozish ko'rinishidagi imtihonlarni topshirish nazarda tutiladi.

Belgiyada kredit ta'lim tizimi Yevropa ECTS kredit tizimlariga moslashtirilgan va halqaro hamkorlik doirasida qo'llaniladigan ko'rinishda taqdim etilgan.

Buyuk Britaniyada ta'lim tizimi Birlashgan Qirollikning CATS (Credit Accumulation and Transfer Scheme/System – Kreditlarni to'plash va ko'chirish sxemasi/tizimi) tizimiga asoslangan bo'lib, uning maqsadi ko'p sonli malaka hujjatlari tizimini har bir tur uchun alohida kreditlar belgilash orqali tartibga solish va yagonalashtirishdir. CATS tizimi Birlashgan Qirollikda, Janubiy Afrikada va Yangi Zelandiyada keng tarqalgan.

CATS bo'yicha akademik yil 1200 shartli o'quv soatlari yoki 120 kreditni o'z ichiga oladi, 1 britaniya krediti 10 shartli o'quv soatlariga teng. Shartli o'quv vaqti deyilganda, talaba fanni o'zlashtirishi uchun sarflaydigan soatlar miqdori tushuniladi. Shartli vaqt auditoriya mashg'ulotlari, asosiy amaliy ishlar, loyiha ustida ishlash, mustaqil ta'lim mashg'ulotlarini, imtihonlarga tayyorgarlik va ularni topshirish kabi faoliyatlarni, ya'ni barcha turdagi o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan o'quv faoliyatlarini o'z ichiga qamrab oladi.

Britaniya universitetlarida bakalavr darajasini olish uchun 3 yil davomida 360 britaniya kreditlarini qo'lga kiritish kerak. To'rtinchi yil talabalarga "imtiyozli bakalavr" (Bachelor with Honours) darajasini olishga imkon beriladi.

20-asrning so'nggi o'n yilliklarida Yevropada oliy o'quv yurtlarining halqaro ta'lim dasturlaridagi ishtiroki muhim masalaga aylandi, oliy ta'lim o'quv dasturlarini internatsionallashtirish taraqqiyotning dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib qoldi. 1987 yilda Yevropa Ittifoqi asos solgan talabalar almashishning ERASMUS (European Community Action Scheme for Mobility of University Students) ta'lim dasturi eng namunalari deb topilib asos sifatida qabul qilindi va Yevropaning 12 ta davlatida joriy etildi. To'plangan tajribalar qayta ishlanib barcha yosh guruhlari ta'limiga ixtisoslashgan yangi SOCRATES dasturi uchun asos sifatida qabul qilindi. Bu dastur 2006 yilgacha rejalashtirildi va 31 davlatda amal qildi. Bulardan tashqari, Yevropada talabalar almashish dasturi bo'yicha Yevropaning ilm-fan va universitetlar beshigi sifatidagi mavqeiini mustahkamlashga yo'naltirilgan Leonardo Da Vinci va Tempus-Taxis ta'lim dasturlari amalga oshirildi.

Bu dasturlarni amalga oshirishda Yevropada turli xillik va o'zaro mos kelmaslik holatlari yuzaga chiqdi, umumlashtirishda qiyinchiliklar paydo bo'ldi. Shunday instrument ishlab chiqish zarur edi, u milliy ta'lim tizimlarini amalga yaqinlashtirishi, moslashuvchan va shaffof qilishi, ta'limdagi hujjatlar esa – oson taqqoslanadigan bo'lishi kerak edi. Bunday tizim sifatida ERASMUS dasturining tajriba loyihasi sifatida yuzaga kelgan va 1989-1995 yillarda 6 yil davomida eksperimental tekshiruvdan o'tgan ECTS (European Credit Transfer System) tizimi tan olindi. Unda Yevropaning 145 ta oliy o'quv yurti ishtirok etdi.

1999 yilning iyunida 29 ta Yevropa davlatlarining ta'lim vazirlari Bolonya deklaratsiyasini imzolashdi, unda asosiy e'tibor ECTS va umumevropa diplom ilovasiga qaratildi. Bunda ECTS ning vazifasi etib 2010 yilda yagonalashtirilgan oliy ta'lim tizimini yaratish emas, balki xalqaro "shaffoflik" ka erishish va mavjud ta'lim tizimlarini va malakalarini davlatlar va oliy o'quv yurtlarining ta'lim siyosati sohasidagi avtonomligini saqlab qolgan holda moslashtirish belgilandi. Hozirgi kungacha deyarli barcha Yevropa davlatlari o'z milliy oliy ta'lim tizimlarida islohotlar o'tkazishdi, kredit ta'lim tizimini joriy qilishdi. Biroq, ular milliy ijtimoiy-iqtisodiy masalalar yechimiga qaratilganligi sababli o'zaro jiddiy farq qilishadi. Har bir davlat o'zining noyob ta'lim tizimini, milliy, tarixiy va madaniy an'analarini saqlab qolishga harakat qilgan.

Shunday qilib, Yevropada mantiqan rad etib bo'lmaydigan, maksimal darajada yaqinlashish va milliy tizimlarning baholash shkalalarini umumevropa andozasi bo'yicha tenglashtirish uchun zarur bo'lgan ECTS tizimi paydo bo'ldi. Unga ko'ra Yevropa krediti – tyutor va talaba kontakt soatlari hajmining shartli birligi hisoblanadi. O'rta hisobda bir o'quv yilida talaba 60 Yevropa kreditlarini to'plashi shart.

semestrda auditoriyadagi 12-18 soat mashg'ulotga teng) bilan taqqoslash uchun aytish mumkinki, Yevropa davlatlarida talabalar taxminan xuddi shuncha miqdorda auditoriyada shug'ullanishadi, qolgan vaqtni o'qituvchi rahbarligidagi mustaqil ish deb hisoblash mumkin. ECTS kredit – fanning o'quv yuklamalarini o'zlashtirish uchun mehnat sarfini ifodalaydi, ish soatlari deganda esa – barcha turdagi kontakt soatlar tushuniladi, deb aytish mumkin.

Kredit tizimlarining yuzaga kelgan keng qamrovli diversifikatsiyasi sharoitida ECTS tizimi ko'p millatli Yevropa an'analarini inobatga olgan holda turli ta'lim tizimlarini yaqinlashtiradi. O'zbekistonda kredit ta'lim tizimiga asoslangan milliy modelni ishlab chiqishda, Yevropa ECTS krediti va Amerika kredit soatlari tizimlarining yutuqlarini inobatga olgan holda yuqori ta'lim sifatini va dunyo ta'lim jarayonlariga integratsiyalashish uchun ishonchli asosni tanlash maqsadga muvofiqdir.

Yuqorida keltirilgan dunyo ta'lim tizimlari tahlilidan kelib chiqib Amerika kreditlari (USCS) ni Yevropa (ECTS) va Osiyo-Tinch Okeani (UCTS) kreditlariga aylantirish ancha oson: 1 Amerika kredit-soati = 1 Xitoy krediti = 1 Yapon sinov birligi = 2 Yevropa krediti = 2 Osiyo-Tinch Okeani krediti = 4 Britaniya krediti.

Kredit ta'lim tizimini o'rganish va tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, dunyoning turli davlatlarida u o'ziga xos xususiyatlarga ega. Shunga qaramasdan, kredit ta'lim tizimining samarasi va maqsadga muvofiqligi uning ko'plab dunyo davlatlari ta'lim tizimlarida ko'proq tarqalganligi bilan asoslaniladi, chunki ta'lim dasturlarining talabalarda mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilishi ijodiy faollikni va bilim olishga o'zini safarbar qilishga, oxir-oqibat ta'lim sifatini oshirishga imkon beradi.

Kredit tizimi asosida ta'lim jarayonlarini rejalashtirish, tashkil etish va uning sifatini ta'minlashning innovatsion metodlari.

Oliy maktabdagi o'quv jarayoni oliy malakali mutaxassisni tayyorlashdagi tashkiliy, boshqaruv, bilish faoliyatini rivojlantirish kabi ko'p qirralarni o'z ichiga oluvchi murakkab jarayondir.

O'quv jarayoni asosan o'quv mashg'ulotlari va nazorat jarayonlaridan tashkil topgan. O'quv mashg'ulotlari barcha turdagi akademik mashg'ulotlarni, talabalarining mustaqil ta'limi va malakaviy amaliyotlarni o'z ichiga oladi. Nazorat jarayonlari talabalarining ta'lim dasturini qay darajada o'zlashtirganligini ko'rsatadi.

O'quv jarayonini rejalashtirish oliy o'quv yurtining o'quv faoliyatini boshqarishda muhim elementlaridan biri hisoblanadi. U quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- dastlab o'quv yili davomidagi asosiy o'quv jarayonlari va ularni amalga oshirish muddatlari aks ettirilgan akademik taqvim tuziladi;
- namunaviy o'quv rejaga qo'shimcha ravishda tanlov fanlarining ro'yxati shakllantiriladi;
- namunaviy o'quv reja va tanlov fanlari ro'yxatiga mos ravishda edvayzerlar yordami bilan, Registrator Ofisi va dekan nazorati ostida har bir talabanning shaxsiy o'quv rejasi shakllantiriladi;
- ishchi o'quv rejalari tuziladi;
- fanlarning ishchi o'quv dasturlari (syllabus) ishlab chiqiladi;
- yo'nalish va mutaxassisliklarning ishchi o'quv rejalariga mos ravishda kafedralarning o'quv yuklamalari rejalashtiriladi va professoro'qituvchilarning shtat jadvali hamda ularga taqsimlangan kreditlar tasdiqlanadi;
- akademik potoklar va guruhlar kesimida dars jadvallari tuziladi.

Bakalavriat namunaviy o'quv rejalari 4 ta blokdan iborat bo'ladi:

- 1) tabiiy-ilmiy va gumanitar fanlar bloki;
- 2) umumkasbiy fanlar bloki; 3) ixtisoslik fanlari bloki; 4) qo'shimcha fanlar bloki.

Magistratura namunaviy o'quv rejalari 2 ta asosiy blokdan iborat bo'ladi:

- 1) umummetodologik fanlar bloki; 2) mutaxassislik fanlari bloki.

Fan bloklaridagi fanlar majburiy va tanlov fanlari bo'lishi mumkin. Majburiy fanlarga malaka talablarida keltirilgan, o'zlashtirilishi shart bo'lgan fanlar kiradi. Tanlov fanlariga kadrlar buyurtmachilari talabi bilan oliy o'quv yurti tomonidan taklif etiladigan fanlar kiradi.

Namunaviy o'quv rejalarda majburiy o'zlashtiriladigan fanlar ularga ajratilgan kreditlar bilan birga keltiriladi. Tanlov fanlari bo'yicha kreditlar oliy o'quv yurtlari tomonidan mustaqil ravishda belgilanadi.

Yo'nalish va mutaxassislikning ishchi o'quv rejalari xarajatlarni optimallashtirish maqsadida eng ko'p talabalar kontingentining shaxsiy o'quv rejalaridan kelib chiqqan holda ishlab chiqiladi. Ishchi o'quv rejalarining talabalarning kelgusidagi kasbiy faoliyatini to'laroq qamrab olgan holda katta kontingentga moslashtirilishi, o'quv jarayonining samarasini oshiradi.

Kredit ta'lim tizimida o'quv ishlari hajmi o'qitiladigan material hajmi bo'yicha aniqlanadi va kreditlarda o'lchanadi.

Kredit – o'quv ishlari hajmining o'lchov birligi bo'lib, 30 akademik soatga teng bo'lishi mumkin (15 haftalik semestrda). Bunda auditoriya va mustaqil ta'lim soatlari bakalavriat va magistraturada – 1:1 nisbatda bo'lishi mumkin.

Har bir fanning hajmi butun sonli kreditlar bilan ifodalanadi. O'рта hisobda fanlar soni 40 tadan oshmasligi sharti bilan bitta fanga o'rtacha $240/40=6$ kredit

ajratilishi mumkin, fanlar uchun kreditlar undan kam yoki ko'p ham bo'lishi mumkin.

Ishchi o'quv rejalari auditoriya mashg'ulotlarining nisbatlari (ma'ruza, amaliy, laboratoriya mashg'ulotlari va h.k.) fanning o'qitilish usullaridan kelib chiqqan holda oliy o'quv yurtining ilmiy-uslubiy kengashi tomonidan komissiyalar xulosasiga ko'ra belgilanadi.

O'quv rejasining har bir fani o'ziga xos betakror nomga ega bo'lishi lozim. O'quv rejasida har bir fanga harfli va raqamli yagona kodlash tizimini qo'llash lozim. Bunda fanning kodi uning nomiga mos bir nechta lotin harfi va tartibini ifodalovchi raqamlaridan iborat bo'lishi va harfli kodini belgilashda xalqaro nomlanishdan kelib chiqish maqsadga muvofiq. Masalan, MATS203 kodi 2-kursda o'qitiladigan matematikaning uchinchi murakkab bo'limini ("Ehtimollar nazariyasi va matematik statistika") anglatadi. Magistraturada o'qitiladigan "Ilmiy-tadqiqot metodologiyasi" fani RESM101 kodi bilan belgilanishi mumkin.

Bakalavriatda fanlar soni kamroq va yirik hajmli bo'lishi maqsadga muvofiq. O'quv rejadagi majburiy va tanlov fanlari ulushini belgilashda mutaxassisning tayyorgarlik darajasiga bo'lgan talablar, fanlar mazmuni va ta'lim natijalari, fanlar tuzilmasi va ularning o'zaro aloqadorligi va unifikatsiyalanish darajasi hamda xalqaro tajribalardan kelib chiqish maqsadga muvofiq.

Barcha turdagi amaliyotlar va diplom ishlari, qo'shimcha fanlar ta'lim dasturi doirasida amalga oshiriladi va umumiy kreditlar hisobiga kiritiladi. Bunda bitiruv semestrda amaliyotlar uchun 15 kredit va bitiruv ishini bajarish uchun 15 kredit ajratilishi maqsadga muvofiq. Jismoniy tarbiya fani qo'shimcha fanlar hisobidan, sport seksiyalarida o'qitilishi maqsadga muvofiq.

Umumiy haftalik yuklama bakalavriatda 60 soatni tashkil etadi, undan 30 soati auditoriyada va 30 soati talabning mustaqil ta'limiga ajratiladi, shu jumladan 8-14 soati o'qituvchi rahbarligidagi mustaqil ishga ajratilishi maqsadga muvofiq.

1-jadvalga muvofiq talabning vaqt byudjeti quyidagicha bo'ladi: nazariy ta'lim – $240 \times 30 = 7200$ soat, shu jumladan auditoriyada – $15 \times 240 = 3600$ soat va mustaqil ta'lim shaklida shug'ullanish uchun – $15 \times 240 = 3600$ soat ko'zda tutiladi.

Bundan ko'rish mumkinki, talabning semestrda o'quv yuklamasi auditoriya va mustaqil ta'lim yuklamalarining 1:1 nisbatdagi yig'indisi sifatida 30 kreditni tashkil qiladi ($240 \text{ kredit} : 8 \text{ semestr} = 30 \text{ kredit}$).

Kredit ta'lim tizimi joriy o'quv yili uchun professor-o'qituvchilarning hamda talabalarning shaxsiy ta'lim traektoriyasidagi o'quv faoliyatlarini rejalashtirishni nazarda tutadi.

Har qanday o'quv jarayoni asosida talabning shaxsiy o'quv rejasini yotadi, u o'quv jarayonlari boshlanishidan oldin talaba tomonidan edvayzerning maslahati

bilan tuziladi. Uni tuzish uchun namunaviy o'quv rejasi asos bo'ladi, uning tarkibiga malaka talablarida ko'rsatilgan majburiy fanlar va tanlov fanlari kiradi.

Shaxsiy o'quv rejalarida mehnat bozorining ehtiyojlari, ish beruvchilarning talablari va talabalarning qiziqishlari aks ettirilishi lozim. Shu bilan birga ular bakalavrlarning mehnat bozorida erkin mo'ljal olishlari va kelgusida ta'limni davom ettirishlari uchun umumiy savodxonlikning, ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy-boshqaruv, umumilmiy, kasbiy va ixtisoslik malakalarining shakllanishiga yordam beradi. Shunga ko'ra, oliy o'quv yurtlarining aniq yo'nalishlari va mutaxassisliklari bo'yicha shaxsiy o'quv rejalarini tuzishda talabalarga davlat ta'lim standartlari va malaka talablarida belgilangan kasbiy malakalarni to'liq egallashga imkon beradigan fanlar ro'yxati tavsiya qilinadi. Masalan, texnik yo'nalishdagi bakalavrlarni kasbga tayyorlashda ularning tabiiy-ilmiy fanlar, axborot texnologiyalari, muhandislik grafikasi fanlarida o'qitiladigan umumtexnik bilimlarini olishi nazarda tutiladi. Shunga ko'ra, umumta'lim fanlari blokining tanlov qismiga kasbiy faoliyat uchun asos bo'ladigan fanlarni kiritish maqsadga muvofiq.

Ishchi o'quv rejalar barcha talabalarning tasdiqlangan shaxsiy o'quv rejaları asosida tuziladi. Bunda talabalarning ongli ravishda yondashishi uchun sharoitlar yaratish juda muhim. Bo'lg'usi mutaxassisning kasbiy tayyorgarlik darajasi talabalarning ta'lim traektoriyasi qanchalik puxta o'ylanganligi va mukammalligiga bog'liq. Shu sababli, oliy o'quv yurtlari o'z tashkiliy tuzilmasida edvayzerlar xizmatini yo'lga qo'yishlari zarur bo'ladi. Edvayzerlar sifatida talabalarning shaxsiy o'quv rejalarini shakllantirish layoqatiga ega bo'lgan, mutaxassislik kafedralarining tajribali o'qituvchilari hamda o'rindosh sifatida faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar mutaxassislari faoliyat yuritishlari mumkin.

Talaba o'zining shaxsiy o'quv rejasini shakllantirishda har bir semestr uchun 30 kredit hajmdagi fanlarni o'zlashtirishni ko'zda tutishi lozim, ular tarkibida namunaviy o'quv rejasidagi majburiy fanlar bo'lishi shart.

Bulardan tashqari, talaba fan o'qituvchilarini tanlash huquqiga ham ega. Talabalarga o'qituvchilarning ilmiy darajasi, lavozimi haqida ma'lumotlar hamda ular tomonidan ishlab chiqilgan o'quv-me'yoriy hujjatlar taqdim etilishi zarur bo'ladi. Talabalarning o'qituvchini tanlashiga sharoit yaratish maqsadida o'quv semestrining dastlabki haftasida fanni o'qitishga talabgor o'qituvchilarning ochiq darslari o'tkaziladi, bu o'qituvchilarning darslari turli vaqtlarga rejalashtirilishi maqsadga muvofiq.

Oliy o'quv yurtining va kafedralarning o'quv yuklamalarini rejalashtirish o'quv faoliyatining muhim masalalaridan biri hisoblanadi. O'quv ishlarini rejalashtirishdan oldin pedagogik yuklama me'yorlari tasdiqlangan bo'lishi zarur. Hozirgi kunda pedagogik yuklama me'yorlari oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi

tomonidan tavsiya qilinmoqda. Hozirgi globallashuv va oliy ta'limdagi islohotlar muhitida oliy o'quv yurtlarining reytingini belgilovchi qator omillar kun tartibiga qo'yilmoqda. Shunday ekan, har bir oliy o'quv yurti ularni inobatga olgan holda o'z reytingini oshirish hamda o'quv jarayonini zamonaviy shaklda tashkil etish nuqtai-nazaridan pedagogik yuklama me'yorlariga tuzatishlar kiritishi maqsadga muvofiqdir. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan oliy o'quv yurtlariga bunday imkoniyatlarning berilishi pedagoglar faoliyatining samarali bo'lishini hamda oliy ta'lim muassasalari reytingining oshishiga mustahkam zamin yaratadi.

Oliy o'quv yurti kesimida kafedra o'quv yuklamalari va shtatlar jadvalini rejalashtirishni bakalavriat yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklarining ishchi o'quv rejaları asosida amalga oshirish lozim. Bunda o'quv yuklamalari hisobi kreditlar bo'yicha amalga oshiriladi.

Kredit ta'lim tizimi sharoitida o'quv yuklamalarini rejalashtirish akademik potoklar soni va ularning sig'imiga ham bog'liq. Kredit ta'lim tizimida akademik potoklar va guruhlar fanlarga yozilgan talabalar kontingentidan kelib chiqib shakllantiriladi. Bunda o'quv semestrining dastlabki haftasida fanni o'qishga tavsiya etilgan barcha nomzodlar tomonidan talabalarning ixtiyoriy qatnashishi asosida mashg'ulotlar olib boriladi va bu jarayon talabalarining o'zi tanlagan o'qituvchining faniga yozilishi bilan yakunlanadi. Keyingi haftadan boshlab akademik potoklar va guruhlar talaba tanlovi asosida shakllantiriladi.

Akademik potoklar va guruhlar sonini aniqlash uchun oliy o'quv yurti fanlarning ma'ruza, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari bo'yicha talabalar sonining ruxsat etilgan chegaralarini oldindan belgilab olishi lozim.

Lavozimlar bo'yicha professor-o'qituvchilar shtati o'quv yuklama turlariga bog'liq bo'ladi. Barcha o'qituvchilik lavozimlari kredit ta'lim tizimiga o'tilishi munosabati bilan professor-dotsent-assistent ierarxiyasi qayta ko'rib chiqilishi lozim. Qoidaga ko'ra professor yoki dotsent – lektorlik, assistentlar – tyutorlik qilishlari mumkin. Bunda lektorlik va tyutorlik shtatlari ma'ruza va boshqa turdagi mashg'ulotlarning nisbatidan kelib chiqib aniqlanadi.

Oliy o'quv yurti bo'yicha jami o'quv yuklamalari hajmining professoro'qituvchilar soniga nisbati bitta professor-o'qituvchi uchun to'g'ri keladigan o'rtacha yuklamani belgilaydi. Oliy o'quv yurti kafedralarining professoro'qituvchilari shtatlari soni, an'anaga ko'ra, o'quv yuklamasini bitta professor-o'qituvchi uchun to'g'ri keladigan o'rtacha yuklamaga bo'lish va natijani 0,25 ga yaxlitlash orqali aniqlanadi.

Kafedra professor-o'qituvchisining o'rtacha yuklamasi professor, dotsent, katta o'qituvchi va assistent lavozimlari bo'yicha differensial tarzda taqsimlanishi maqsadga muvofiq. Shundan so'ng kafedralar berilgan yuklamalardan kelib chiqqan holda professor-o'qituvchilar tarkibi rejalashtirishni va pedagoglarga

taqsimlashni boshlashadi. Bunda bir semestrda to'liq shtatdagi bitta o'qituvchiga to'g'ri keladigan fanlar soni mutaxassislik kafedralarida 3-6 bo'lishi tavsiya etiladi.

O'qituvchilarning umumiy pedagogik yuklamasiga barcha turdagi auditoriya yuklamalari (ma'ruza, amaliy, laboratoriya va h.k.), o'qituvchi rahbarligidagi talabalarning mustaqil ish turlari (hisob ishlari, kurs ishlari, bitiruv ishlari, magistrning ilmiy-pedagogik faoliyatiga va magistrlik dissertatsiyalariga rahbarlik va sh.k.), malakaviy amaliyotlar va boshqalar kiradi.

Akademik yilni rejalashtirish jarayoni dars jadvallarini tuzish bilan yakunlanadi, ularning nusxalari o'qituvchi va talabalarga tarqatiladi. Dars jadvallarini tuzishda o'qituvchi va talabalarning yuklamalari hafta davomida bir tekisda taqsimlanishi tavsiya etiladi.

O'quv jarayonini tashkil etish. O'quv jarayoni tasdiqlangan o'quv rejalari, akademik taqvim, professor-o'qituvchilar shtatlari jadvali, akademik potok va guruhlar, darslar jadvali va talabalarning o'qituvchi rahbarligidagi mustaqil ishlari asosida tashkil qilinadi. O'quv jarayonini tashkil qilish bo'yicha barcha ma'lumotlar fakultet va kafedralarning oynalariga, hamda oliy o'quv yurtining saytiga joylanadi.

Kredit ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan oliy o'quv yurti o'z talabalariga Davlat ta'lim standartlari va malaka talablari doirasida mutaxassislik fanlarini o'zlashtirishlari hamda o'qishni muvaffaqiyatli yakunlab akademik daraja olishlari uchun maksimal darajada qulay sharoitlar yaratishi lozim. Bunda oliy o'quv yurti o'quv jarayonining uslubiy ta'minoti uchun javobgar hisoblanadi.

Shu maqsadda quyidagilar ishlab chiqiladi:

- 1) har bir talaba uchun ma'lumotnoma-yo'riqnoma;
- 2) har bir fan bo'yicha sillabuslar (ishchi o'quv dasturlari);
- 3) fanlar bo'yicha auditoriya mashg'ulotlari uchun o'quv materiallari (ma'ruza matnlari, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari bayoni, interfaol tarqatma materiallar, multimedia ilovalari va h.k.);

- 4) talabalarning o'qituvchi rahbarligidagi mustaqil ta'limi uchun materiallar (uy vazifalari va topshiriqlari, o'z-o'zini baholash uchun nazorat materiallari, referat va kurs ishlari (loyihalari) mavzulari va ularni bajarish bo'yicha uslubiy materiallar, elektron o'quv materiallari);

- 5) bilimlarni tekshirish uchun materiallar (yozma nazorat topshiriqlari, yozma va elektron testlar, imtihon biletleri);

- 6) malakaviy amaliyotlarda qo'llaniladigan materiallar (amaliyot o'tkazish rejalari va dasturlari, kundaliklar, hisobot hujjatlari shakllari);

- 7) talabalarning mustaqil ishi uchun materiallar (dayjestlar, ko'p so'raladigan savol-javoblar banki (FAQ), o'rgatuvchi dasturlar, masofaviy ta'lim platformasi va forumlar).

Dars jadvali yozgi semestrda jalb qilingan lektor va tyutorlarning bo'sh vaqtiga qarab tuziladi;

- yozgi semestr amaldagi baholash tizimi va talabalarning mustaqil baholanishi tamoyiliga ko'ra tashkil qilinadi; o'quv rejasidan tashqari, talabalarning qiziqishlari asosida tashkil qilingan fanlar bo'yicha yakuniy baholashlarni yozgi semestrda dars olib borgan lektor va tyutorlar amalga oshirishlari mumkin;

- RO yozgi semestr uchun to'lovlarning o'z vaqtida amalga oshirilishi uchun mas'ul hisoblanadi.

Yo'nalish va mutaxassisliklar o'quv rejaları fanlari bo'yicha yozgi semestrda o'zlashtirilgan imtihon natijalari keyingi o'quv yili uchun GPA darajasini belgilaydi.

Kredit-modul tizimida pedagoglar faoliyati

Kredit-modul tizimida akademik faoliyat turlari. Kredit ta'lim tizimini joriy etishning yangi sharoitlarida professor-o'qituvchilarning roli ham sezilarli darajada o'zgaradi.

Kredit ta'lim tizimida o'qituvchi (pedagog) o'zining vazifasiga ko'ra ta'lim jarayonining quyidagi sub'ektlari sifatida faoliyat olib borishi mumkin:

- lektor;
- tyutor;
- edvayzer;
- maxsus komissiya a'zosi.

Lektor sifatida yuqori akademik professorlar yoki dotsentlar safidan malakali o'qituvchilar tayinlanadi. Ular ma'ruza darslarini yuqori ilmiyuslubiy darajada olib borishadi.

Ma'ruzalar akademik potoklarga, ya'ni mutaxassisligi yaqin bo'lgan bir nechta guruhlariga o'qiladi. Auditoriyadagi talabalar soni lektorning malakasidan va auditoriyaning texnik imkoniyatlaridan kelib chiqib belgilanadi.

Professor va dotsentlar o'zlarining ilmiy saviyasi, ilmiy izlanish yo'nalishlari va pedagogik mahoratidan kelib chiqib bir mutaxassislik ichida bir nechta fanlaridan ma'ruza o'qishlari mumkin.

Oliy o'quv yurtining ilmiy kengashi qaroriga ko'ra ma'ruza o'qish huquqi ilmiy darajasiz, lekin eng tajribali va yuqori malakali o'qituvchilarga ham beriladi. **Lektor, tyutor, edvayzer va boshqa sub'ektlarning vazifalari.** Lektor o'zining har bir ma'ruza mashg'uloti bo'yicha o'qituvchi rahbarligisiz amalga oshiriladigan talabaning mustaqil ta'limiga (TMT) ga 0,5-1 soat oralig'ida vaqt ajratishi maqsadga muvofiq.

Tyutor – fan o'qituvchisi sifatida amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini olib boradi, maslahat beradi, O'RTMI ni tashkil qiladi va amalga oshiradi, kurs ishlariga rahbarlik qiladi, amaliyotlarni tashkil qiladi.

Tyutor har bir talabaning fanni o'rganishini nazorat qiladi, shaxsiy topshiriqlarni bajarishini va amaliy mashg'ulotlardagi faoliyatini baholaydi va zarur bo'lsa yordam ko'rsatadi. Shuningdek, tyutor talabaning aniq bir fanni o'rganishdagi faoliyatini umumiy tahlil qilishi mumkin.

Tyutorlar quyidagi sifatlariga ega bo'lishlari lozim: o o'qituvchilik: amaliy mashg'ulotlarni talab darajasida olib borish, talabalarga kasbiy o'zini anglashda yordam berish, fanning o'quv-uslubiy materiallaridan to'g'ri va samarali foydalanishlarini ta'minlash;

o maslahatchilik: talabalarining bilish jarayonlarini muvofiqlashtirish, guruhli maslahat va muloqot darslarini olib borish, fanning turli masalalari bo'yicha talabalarga yakka tartibda maslahatlar berish; o menejerlik: talabalar guruhlarini yig'ish va shakllantirish, guruhli mashg'ulotlarni boshqarish, talabalarining fanni o'zlashtirishini nazorat qilish.

Tyutorning vazifalari quyidagilardan iborat: o talabaning o'qishi maksimal darajada samarali bo'lishiga yordam

berish; o talabalarining o'zlashtirishini muntazam nazorat qilish; o bajarilgan topshiriqlar bo'yicha talaba bilan aloqani ta'minlash; o guruhli va yakka tartibda maslahatlar berish; o butun o'qish davrida o'qishga bo'lgan qiziqishini ta'minlash.

Tyutor O'RTMI uchun har bir amaliy mashg'ulotga nisbatan 0,5-1 soat oraliqda vaqt ajratishi tavsiya etiladi.

Shaxsiy o'quv traektoriyasini tanlash va amalga oshirish, shuningdek o'quv rejalarining mobilligi va moslashuvchanligini ta'minlash uchun kredit ta'lim tizimi sharoitida oliy o'quv yurtlarida maslahat xizmati, ya'ni edvayzerlar – akademik maslahatchilar xizmati tashkil qilinadi. Ularning soni fakultetdagi talabalarining sonidan kelib chiqib aniqlanadi.

Edvayzerlar talabalarining akademik manfaatlarini himoya qilishi va o'quv jarayonini tashkil etish bo'yicha barcha zarur axborot materiallarini tayyorlashda ishtirok etishi, ularni talabalarga elektron shaklda taqdim etishi va ularning shaxsiy o'quv rejalarini tuzish va tuzatish kiritishda yordam berishi, uslubiy materiallarning o'z vaqtida tayyorlanishi va mavjudligini, yo'nalishning barcha fanlari bo'yicha oraliq va yakuniy nazoratlarni o'tkazish qoidalarining bajarilishini nazorat qilishi zarur.

Edvayzer – o'qish davri bo'yicha shaxsiy o'quv traektoriyasini tanlash va ta'lim dasturini o'zlashtirishga yordam beruvchi o'qituvchi hisoblanadi. Bundan tashqari, edvayzer talabaga kelgusidagi karerasiga oid masalalarni yechishda,

bitiruv ishi mavzusini tanlashda, kasbiy amaliyot bazalarini aniqlashda maslahat yordamini ko'rsatishi mumkin.

Edvayzerning vazifalari quyidagilardan iborat bo'ladi:

- talabalarga shaxsiy o'quv traektoriyalarini aniqlash va ta'lim dasturini o'zlashtirishda yordam ko'rsatish;
- o'quv traektoriyasini tanlashda talabalarining ehtiyojlari, qiziqishlari va istaklarini aniqlash;
- talabalarga fanlarni tanlashda maslahatlar berish;
- talabalarga shaxsiy o'quv rejalarini tuzish va zarur bo'lsa tuzatishga yordam berish;
- talabalarining o'zlashtirishi va akademik mavqei masalalari bo'yicha ekspert komissiyalari ishida ishtirok etish.

Edvayzerlar kafedra mudirlari bilan kelishilgan holda oliy o'quv yurti rektori buyrug'i bilan tayinlanadi.

Edvayzer talabalarni oliy o'quv yurtining o'ziga xos jihatlari, ishchi o'quv rejasi mazmuni, diplom olish uchun qo'yiladigan talablar, tanlangan yo'nalishning imkoniyatlari bilan tanishtiradi va talabalarining moyilligi, imkoniyatlari, qiziqishlari va maqsadlariga muvofiq shaxsiy o'quv traektoriyalarini tanlashda yordamchi hisoblanadi.

Edvayzer qayd qilish tadbirlarida ishtirok etadi. Har bir edvayzerga RO tomonidan ma'lum miqdorda talabalar biriktiriladi. Talabalar biriktirilgandan so'ng edvayzer ular bilan shaxsiy rejimda ishlashga o'tadi.

Edvayzer tashkiliy-uslubiy ishlarda ishtirok etadi hamda fanlarni tanlash va ularga yozilish bo'yicha maslahatlar beradi, yo'nalishning tanlov fanlari kataloglari va ishchi o'quv dasturlari bilan tanishtiradi.

O'quv yili davomida edvayzer fakultet dekani tomonidan tasdiqlanadigan maslahat jadvalariga muvofiq ishlaydi. Talabalarining shoshilinch akademik muammolarini hal qilish maqsadida edvayzer ish jadvalidan tashqari shaxsiy uchrashuvlarni ham belgilashi mumkin.

Edvayzerning maslahatchilik faoliyati quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- talabalarni ta'lim jarayonining qoidalari bilan tanishtirish;
- talabalarining qarashlari, qadriyatlarini, ularning moyilligi va imkoniyatlarini aniqlash;
- namunaviy o'quv reja va tanlov fanlari katalogi bilan tanishtirish (majburiy, tanlov fanlari ro'yxatini, fanlarning prekvizitlarini tuzishga qo'yiladigan talablar bilan);
- kreditlar miqdori va ularni o'zlashtirish bo'yicha tushuntirishlar olib borish

Kredit-modul tizimida xorijda keng tarqalgan supervayzerlik, moderatorlik, fasilitatorlik kabi faoliyat turlari ham ko'zda tutilishi mumkin.

Fasilitator - (ingliz tilida facilitator, latincha facilis–engil, qulay) - guruhlardagi faoliyat natijasini samarali baholash, muammoning ilmiy yechimini topishga yo'naltirish, guruhdagi kommunikatsiyani rivojlantirish kabi vazifalarni bajaradi.

Moderator - qabul qilingan qoidalarga amal qilish tekshiradi, tinglovchilarning mustaqil fikrlash va ishlash qobiliyatlarini rivojlantirish, bilish faoliyatini faollashtirishga yordam beradi. Ma'lumotni, seminarni, treninglar va davra suhbatlarini boshqaradi, fikrlarni umumlashtiradi.

Supervayzer - quyidagi to'rt fazifani bajaradi: o'qituvchi sifatida o'rgatadi, fasilitatorlik, maslahatchi, ekspert vazifani bajaradi.

Bizning ta'limda ushbu faoliyatlarning hammasi professoro'qituvchilar tomonidan bajariladi. O'qituvchilik faoliyatini bunday turlarga ajratish bu faoliyat turining samarasini yanada oshiradi.

O'quv rejalari, ishchi o'quv dasturi, talabning mustaqil ishi sifatini nazorat qilish bo'yicha komissiyalar. Kredit ta'lim tizimida oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonini samarali tashkil qilishga yordam beruvchi turli komissiyalar tuzilishi maqsadga muvofiq. Tajribalarni o'rganish shuni ko'rsatadiki, qator xorijiy oliy o'quv yurtlarida bunday komissiyalar sifatida: o'quv rejalari bo'yicha, ishchi dasturlar bo'yicha, TMI sifatini nazorat qilish, o'qituvchilar faoliyatini nazorat qilish va baholash, kasbga yo'naltirish, o'quv jarayoniga ilmiy yutuqlarni tatbiq etish bo'yicha komissiyalar joriy etilishi mumkin.

O'quv rejalari bo'yicha komissiya. Komissiya faoliyatining maqsadi – butun o'quv davri uchun yo'nalishlar bo'yicha ishchi o'quv rejalarni ishlab chiqishdir. Komissiya faoliyati quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- 1) tanlov fanlari ro'yxatini shakllantirish va tizimga solish;
- 2) kafedralarga yo'nalishlar bo'yicha prerekvizitlarni aniqlashda yordam berish;

- 3) ishchi o'quv rejalarni tuzish.

Komissiya a'zolarining majburiyatlari quyidagilardan iborat:

- 1) o'quv rejalari bo'yicha komissiya ishida muntazam ishtirok etish;
- 2) talabning o'quv traektoriyasini shakllantirish bo'yicha seminarlar ishida ishtirok etish;
- 3) tanlov fanlarini tanlash bo'yicha asosiy holatlarni muntazam ravishda ishlab chiqish;
- 4) tanlov fanlari ro'yxatiga kiritish uchun fanlarning tayyorligini ekspertiza qilish;

5) prerekvizitlar tizimini shakllantirish bo'yicha asosiy yondashuvlarni ishlab chiqish.

Ishchi o'quv dasturi bo'yicha komissiya. Ushbu komissiya ishchi o'quv dasturi bo'yicha, dasturlarni ishlab chiqish sifatini nazorat qilish maqsadida tashkil qilinadi. Komissiya faoliyati quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1) ishchi o'quv dasturi tuzilmasini shakllantirish; 2) ishchi o'quv dasturlarini tuzishni tashkil qilish; 3) o'quv dasturlari katalogini ishlab chiqish.

Komissiya a'zolarining majburiyatlari quyidagilardan iborat:

1) fanlar bo'yicha ishchi dasturlarni ishlab chiqish va ularni muhokama qilish;

2) o'quv dasturlari katalogini tuzish;

3) barcha fanlar bo'yicha ishchi o'quv dasturlari sifatini baholash.

TMI sifatini nazorat qilish bo'yicha komissiya. TMI sifatini nazorat qilish bo'yicha komissiya fanlar kesimida TMI larini tashkil qilish va rejalashtirish, ularni tarqatish, topshirish muddatlarini va sifatini nazorat qilish va uslubiy ta'minotini yaxshilash maqsadida tashkil qilinadi.

Komissiya a'zolarining vazifalari quyidagilardan iborat:

1) O'RTMI jadvallarini tuzishni nazorat qilish;

2) fakultet yo'nalishlari fanlari bo'yicha semesrda O'RTMI larni o'tkazish jadvallarini muvofiqlashtirish;

3) mustaqil ishlarning talabalar tomonidan bajarilishini baholash va nazorat qilish usullarini ishlab chiqish;

4) butun semestr uchun alohida fanlarning ish sig'imi bo'yicha O'RTMI jadvallarini tahlil qilish;

5) O'RTMI larini topshirishning yagona jadvallarini ishlab chiqish va optimallashtirish;

6) alohida fanlar bo'yicha topshiriqlar sifatini baholash;

7) TMI shakllarini tanlashning to'g'riligiga baho berish;

8) topshiriqlarni bajarish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar mavjudligini tahlil qilish va ularni ekspert baholash;

9) o'zlashtirish tahlili natijalaridan kelib chiqib TMI ni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalarni ishlab chiqish;

10) TMI ni tashkil qilish masalalari va ularning uslubiy ta'minoti bo'yicha professor-o'qituvchilar jamoasi bilan seminar va maslahatlarni tashkil qilishda ishtirok etish;

11) turli ko'rinishdagi TMI bo'yicha yondashuvlarni va baholash me'yorlarini aniqlashda ishtirok etish.

Amaldagi ta'lim tizimida bunday vazifalar o'quv-metodik birlashmalar zimmasiga yuklab kelingan. Biroq, so'nggi yillarda bu tuzilmaning faoliyati sustlashib qoldi.

Ushbu tavsiya qilingan komissiyalar Oliy ta'lim muassasasining ehtiyojlaridan kelib chiqib tashkil qilinadi.

Nazorat savollari:

1. Modulli-kredit tizimining mohiyati nimadan iborat?
2. Modul-kredit tizimi qanday tamoyillarga tayanadi?
3. Psixologiya fanlarini o'qitishda modulli ta'lim texnologiyalarining afzalliklari.
4. ECTS nima?
5. Kredit-modul tizimida "kredit" atamasi qanday ma'noni anglatadi?
6. Kredit-modul tizimiga o'tish O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimi uchun nimaga kerak?
7. AQSh oliy ta'lim tizimi haqida ma'lumot bering.
8. Fransiya oliy ta'lim tizimi haqida ma'lumot bering.
9. Belgiya oliy ta'lim tizimi haqida ma'lumot bering.
10. Germaniya oliy ta'lim tizimi haqida ma'lumot bering.
11. Shvesiya oliy ta'lim tizimi haqida ma'lumot bering.
12. Gollandiya oliy ta'lim tizimi haqida ma'lumot bering.
13. Yaponiya oliy ta'lim tizimi haqida ma'lumot bering.
14. Kredit-modul tizimida qanday qilib umumiy o'quv yuklamalari hajmini kamaytirish mumkin?
15. Talabning mustaqil ta'limi (TMT) haqida ma'lumot bering/
16. Kredit-modul tizimida ta'lim mazmunini rejalashtirish qanday amalga oshirilishi mumkin?
17. Kredit-modul tizimida talabalarni tabaqalab o'qitishni qanday tashkil qilish mumkin?
18. Kredit-modul tizimida o'quv jarayonini rejalashtirish qanday bosqichlarda amalga oshiriladi?
19. Kredit-modul tizimida talabning vaqt byudjeti qanday aniqlanadi?
20. Kimlar lektorlik qilishlari mumkin?
21. Kimlar tyutorlik qilishlari mumkin?
22. Kimlar edvayzerlik qilishlari mumkin?
23. Lektor TMT turiga qancha vaqt rejalashtirishi lozim?
24. Tyutor qanday faoliyat turlari bilan shug'ullanadi?
25. O'quv rejalari bo'yicha komissiya nima bilan shug'ullanadi?
26. Moderatorlik qanday faoliyat turi hisoblanadi?

9 - MAVZU: MAXSUS FANLARNI O'QITISH JARAYONIDA QO'LLANILADIGAN INNOVATSION TEXNOLOGIYA: LOYIHA METODI

Reja:

1. Loyihaviy ta'limning asoslari.
2. Talabalar o'quv loyihaviy faoliyati bosqichlari.
3. O'quv loyihaviy faoliyat turlari.

1.Loyihaviy ta'limning asoslari

Bugungi kunda ta'lim jarayonida talabalar tomonidan ham turli o'quv loyihalarning tayyorlanishiga e'tibor qaratilmoqda. Xo'sh, o'quv loyihasing o'zi nima? O'quv loyihalarini tayyorlash jarayoni qanday kechadi?

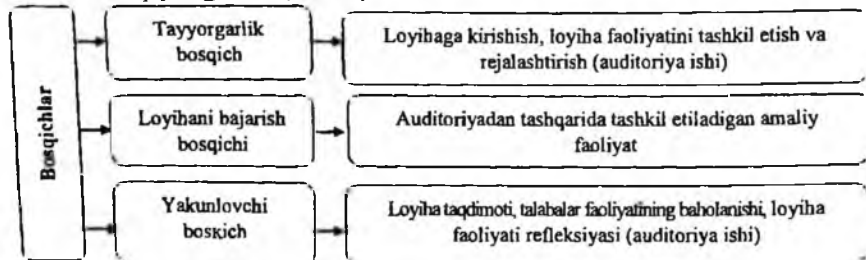
O'quv loyihasi – 1) talablarning muammolarni izlash, tadqiqot qilish va yechish, natija (echim)ni mahsulot ko'rinishida rasmiylashtirishga qaratilgan mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish usuli;
2) nazariy bilimlar asosida amaliy topshiriqlarni yechishga qaratilgan o'quv harakati vositasi;
3) rivojlantirish, tarbiyalash, ta'lim berish, bilimlarni boyitish, mustahkamlash va malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan didaktik vosita

Loyiha ta'limi texnologiyalaridan o'quv amaliyotida foydalanishda "o'quv loyihaviy faoliyat" tushunchasi ham qo'llaniladi. **O'quv loyihaviy faoliyat** – o'quv maqsadiga erishish yoki muammo, muammoli vaziyatni hal qilish yo'lida talabalar tomonidan izchil amalga oshiriladigan harakatlari majmuasi sanaladi.

2.Talabalar o'quv loyihaviy faoliyati bosqichlari

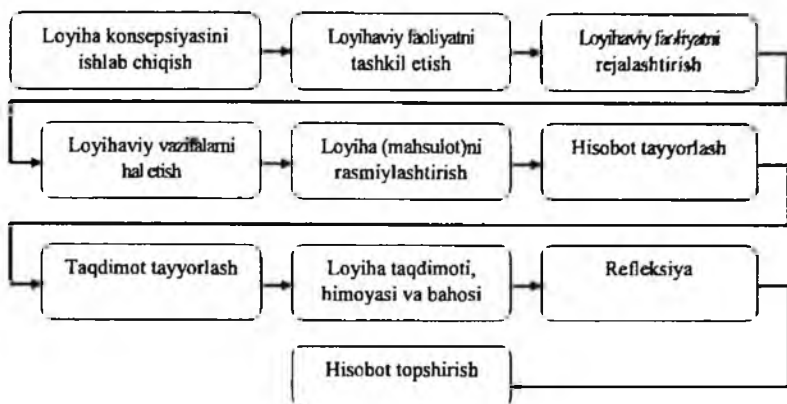
Talabalar o'quv loyihaviy faoliyati muayyan bosqichlarda tashkil etiladi.

Ular quyidagilardir (1-rasm):

1-rasm. Talabalar o'quv loyihaviy faoliyati bosqichlari

Talabalar tomonidan juftlik, kichik guruhlar yoki jamoa *asosida turli* mavzularda o'quv loyihalarini tayyorlash quyidagi bosqichlarda kechadi (2-rasm):

2-rasm. Talabalar tomonidan o'quv loyihalarini tayyorlash bosqichlari

O'quv loyihalarini faoliyat mazmuni, bilim sohasi (fanlar) bo'yicha tayyorlanishiga ko'ra quyidagicha turlanadi (3-rasm):

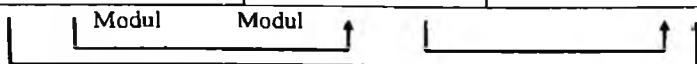
3-rasm. O'quv loyihalarining turlari

Har bir o'quv loyihasi o'z maqsadi va kutiladigan natijasiga ko'ra muayyan turga mansub bo'ladi. O'quv loyihalarining asosiy turlari quyidagilardir (1-jadval):

3.O'quv loyihaviy faoliyat turlari

1-jadval. O'quv loyihalari turlarining mohiyati

Axborotli loyihalar	Tadqiqot loyihalari	Amaliy loyihalar
Maqsadi		
Muammoga oid ma'lumotlarni to'plash, ularni tahlil qilish, umumlashtirish, mohiyatini yoritish, muammoni hal etish usul va vositalarini tavsiflash, ularning ahamiyatini asoslash	Tadqiqotni amalga oshirish, tadqiqot asosida muammo izohini asoslash, kelgusida rivojlanish uchun yangi muammolarni asoslash	Muammoni hal etish usul va vositalarini ishlab chiqish
Natijasi		
Maqola, referat, ma'ruza, keys va b.	Hisobot, ma'ruza, keys va b.	Harakatlar dasturi, biznes-reja, keys, strategiya, tavsiya, ma'lumotnoma to'plami va b.
Loyiha mavzusi (namuna)		
Pedagogning ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvi o'qitish sifati va samaradorligini kafolatlay oladimi? Pedagogning innovatsion faoliyati aynan nimalarda aks etadi?	Ish tajribasidan qat'iy nazar har bir pedagog innovator bo'la oladimi? Pedagogning innovatorlik faoliyati darajasi	Pedagogning innovatsion faoliyat malakalarini o'zlashtirish dasturi. Pedagogning innovatsion faoliyatni tashkil etish strategiyasi

O'quv loyihalari muayyan topshiriq bo'lib, uning natijasi oddiy bir mahsulotni tayyorlash (m: texnologik xaritani tayyorlash, biror-bir model, deylik, dizaynerlik modelini yaratishdan iborat bo'ladi. Biroq, ayni o'rinda shuni ham qayd etish kerak, "loyiha" tushunchasi negizida hamisha ham amaliy harakatlar natijasida tayyorlangan biror-bir mahsulot tushunilmaydi. Chunki loyiha doirasida nazariy, amaliy va metodik xarakterdagi g'oyalarni yaratish negizida mahsulotni yaratishga to'g'ri keladi.

O'quv loyihalarini tayyorlashda amaliyot o'qituvchisi muhim o'rin egallaydi. Uning zimmasiga bir qator vazifalar yuklatiladi. Ular:

- loyiha ishi uchun muayyan mavzu, muammoni belgilash;
- loyiha topshiriqlarini ishlab chiqarish;
- loyiha ishini o'quv jadvaliga kiritishi;
- loyiha jarayonini modelini avvaldan ishlab chiqish, topshiriqlarni talabalarning imkoniyatlariga moslashtirish;
- talabalarni loyiha ishi bilan tanishtirish;
- ularning amaliy faoliyatlari nazorat qilib turish

Amaliyot o'qituvchisi avvaldan quyidagi material va hujjatlarni tayyorlab olishi lozim:

- loyiha (chizma, elektroshema)lar;
- loyihaga taalluqli topshiriqlar bayoni;
- ma'lumot yig'ishga oid yo'naltiruvchi savollar;
- o'quv maqsadlarini yoriuvchi ma'lumotlar

Amaliyot o'qituvchisi ta'lim jarayonida talabalarning faoliyatlarini nazorat qilib boradi va nazorat natijalarini "Nazorat protokoli"ga qayd etadi. Protokol talabalarning faoliyatini baholashga doir mezonlarga ega bo'lishi lozim.

Nazorat savollari

- Loyihaviy ta'limning asoslari haqida tushuncha bering.
- O'quv loyihaviy faoliyat nima?
- Talabalar o'quv loyihaviy faoliyati bosqichlarini ketma ketlikda tushuntiring.

10-MAVZU: PSIXOLOGIYA FANLARINI O'QITISHDA KEYS TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH "KEYS-STADI" TEXNOLOGIYASI

Reja:

1. "Keys-stadi" texnologiyasining kelib chiqish tarixi, Keyslar tipologiyasi
2. Pedagogik faoliyat, hodisa yoki jarayon mohiyatini tushunish holatini belgilashga xizmat qiladigan keys.

1. "Keys-stadi" texnologiyasining kelib chiqish tarixi, Keyslar tipologiyasi

So'nggi vaqtlarda "Keys-stadi" metodi xorijiy mamlakatlar ta'limi amaliyotida muvaffaqiyatli qo'llanib kelinmoqda va bugungi kunda respublika ta'limida ham tobora ommalashib bormoqda. Shu sababli ayni o'rinda ushbu metod (texnologiya)⁴ mohiyati haqida so'z yuritiladi.

"Keys-stadi" texnologiyasi (ingl. "case" – chemodan, metod, "study" – muammoli vaziyat; vaziyatli tahlil yoki muammoli vaziyatlarni tahlil qilish) –

- 1) talabalarda aniq, real muammoli vaziyatni tahlil qilish orqali eng maqbul variantlarini topish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladigan texnologiya;
- 2) real vaziyatlarni bayon etishda qo'llaniladigan o'qitish texnikasi

Texnologiyaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Tahlil ko'nikmalari va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish.
2. Nazariya va amaliyot birligini ta'minlash.
3. Muammo yuzasidan turli qarashlar va yondashuvlarni namoyish qilish.
4. Qarorlar qabul qilish va uning oqibatlariga doir mulohazalarni taqdim etish.
5. Noaniqliklar mavjud bo'lgan sharoitda muqobil variantlarni baholash ko'nikmalarini shakllantirish

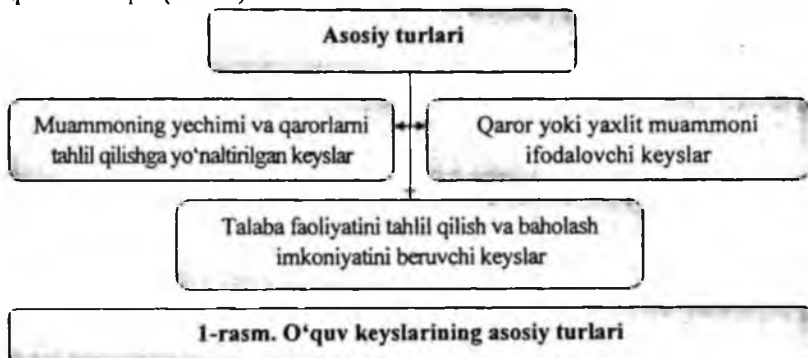
Darhaqiqat, keys-stadi talabalarni har qanday mazmunga ega vaziyatni o'rganish va tahlil qilishga o'rgatadi. Uning negizida muayyan muammoli vaziyatni hal qilish jarayonining umumiy mohiyatini aks ettiruvchi elementlar yotadi. Bular quyidagilardir: ta'lim shakllari, ta'lim metodlari, ta'lim vositalari, ta'lim

* Инновационный типология технологий / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфулов Д.М., Тураев А.Б. – Т.: "Само стандарт" нашриёти, 2015. – 81-б.; Сборник кейсов для вузов по дисциплинам гуманитарного и социально-экономического цикла / Учеб.-мет. пособие. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета управления и экономики, 2015. – С. 3.

jarayonini boshqarish usul va vositalari, muammoni hal qilish yuzasidan olib borilayotgan ilmiy izlanishning usul va vositalari, axborotlarni to'plash, ularni o'rganish usul va vositalari, ilmiy tahlilning usul va vositalari, o'qituvchi va talaba (talaba) o'rtasidagi ta'limiy aloqaning usul va vositalari, o'quv natijalari.

"Keys-stadi" texnologiyasi dastlab 1870 yilda AQShning Garvard universitetining huquq maktabida ta'lim jarayonida qo'llanilgan. Ushbu texnologiya Garvard universitetining biznes maktabida 1920 yilda qo'llanila boshlangan. Keyslarning ilk to'plami 1925 yilda biznes haqidagi Garvard universiteti hisobotlari asosida chop etilgan⁵. Hozirda texnologiya xorijiy mamlakatlarda iqtisodiyot, biznes sohalarida ham keng qo'llanilmoqda. O'zbekistonda mazkur texnologiyani ta'lim jarayoniga tatbiq etish yo'lidagi harakatlar mustaqillik yillarida faollashdi.

Zamonaviy o'qitish amaliyotida o'quv keyslarining quyidagi turlari qo'llanilmoqda (1-rasm):

1-rasm. O'quv keyslarining asosiy turlari

Ta'limda qo'llaniladigan "Keys-stadi"ning tayyor variantlari ham mavjud bo'lib, ularni sotib olish mumkin. Biroq, eng samarali yo'l har bir fan bo'yicha keyslarning mustaqil yaratilishiga erishishdir. Birgina Garvard universitetida yiliga 700 ta keys ishlab chiqiladi. Ularning narxi 10 \$. Ammo ba'zi keyslarning narxi 500 ta 1000 \$ gacha. London biznes maktabi va boshqa biznes maktablar o'zlarida 340 nafarga yaqin ishtirokchilarni birlashtirgan holda keyslarni yaratish bilan shug'ullanadi.

Texnologiya talabalarda predmetni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishni, amaliy ko'nikmalarni, vaziyatni tahlil qilish va to'g'ri qaror qabul qilishga nisbatan ijodiy yondashish malakalarini rivojlantiradi, turli muammoli vaziyatlar

⁵ Долгоруков А. Метод case-study как современная технология профессионально-ориентированного обучения: http://www.vshu.ru/lections.php?tab_id=3&a=info&id=2600.

va ularni hal qilish asosida ular tomonidan bilimlarning faol o'zlashtirilishi uchun imkoniyat yaratadi.

"Keys-stadi" yordamida talabalar quyidagi ko'nikma, malakalar⁶ ga ega bo'ladi:

- **Tahliliy ko'nikmalar** (ma'lumotlarni axborotlardan ajrata olish, ularni turkumlashtirish, ma'lumotlarni zarur va nozaruga ajratish, tahlil qilish, taqdim etish; buning uchun shaxs aniq, mantiqiy fikrlay olishi kerak).
- **Amaliy ko'nikmalar** (muammoning murakkabligidan kelib chiqib, real vaziyatni tahlil qila olish, eng muhim nazariya, metod va tamoyillarni qo'llay bilish).
- **Ijodiy ko'nikmalar** (bunda mantiqiylik asosida vaziyat (muammo)ni yechish muhim emas, balki ijodiy yondashuv asosida muammoning bir necha yechimlarini topish va ularni tahlil qilish talab etiladi).
- **Muloqot ko'nikmalari** (unga ko'ra talaba bahs-munozara olib borish, o'z nuqtai nazarini himoya qilish, qaroriga boshqalarni ishonitirish, juda qisqa va ishonarli hisobotni tayyorlash ko'nikmalarini o'zlashtira bilishi zarur).
- **Ijtimoiy ko'nikmalar** (qarorni muhokama qilish jarayonida talabalar boshqalarning xatti-harakatini tahlil qilish, boshqalarni tinglay bilish, bahsda o'zgalarning fikrlarini qo'llab-quvvatlash, ilgari surilgan fikrga qarama-qarshi fikrni bildira olish va o'zini boshqara olishi lozim).
- **O'z-o'zini tahlil** (bahs-munozara jarayonida o'zini tuta bilishi, boshqalarga namuna bo'lishi muhim)

Har o'qituvchi keys-stadiga asoslangan o'quv topshiriqlarining puxta asoslanishiga erisha olishi lozim. Keys topshiriqlarining amaliy-didaktik xarakterga ega bo'lishi uchun ularni ishlab chiqishda quyidagilarga e'tiborni qaratish talab etiladi.

1. Keys (muammo) bilan tanishning.
2. Muammoning dolzarbligini baholang.
3. Muammoning dolzarbligini dalillar yordamida izohlang.
4. Keys (muammo)ni samarali yechish yo'llarini aniqlang.
5. Keys (muammo)ning samarali yechimini belgilovchi metod va texnologiyalarni tanlang.
6. Keys (muammo)ning samarali yechimini kafolatlovchi faraz (ilmiy faraz)larni shakllantiring

O'quv keyslarining muhim xarakterli jihatlari talabalarga muammoli vaziyatni hal etish yuzasidan talabalar e'tiboriga adabiyotlar ro'yxatining taqdim etilishi, ularga metodik ko'rsatma, yo'riqnomalarning berilishi va albatta, o'qituvchi tomonidan muammoning yechimi bo'yicha o'z variantining taqdim etilishi sanaladi.

⁶ Инновационные технологии в образовании / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тураев А.Б. – Т.: "Сано стандарт" нашриёти, 2015. – 81-б.

Adabiyotlar ro'yxati o'rganilayotgan muammoga bevosita taalluqli bo'lishi zarur. Keyslarni yechishga doir metodik ko'rsatma, yo'riqnomalar taxminan shunday bo'lishi mumkin:

Xorijiy mamlakatlar ta'limi amaliyotida keyslar amaliy va ilmiy tadqiqotlarini tashkil etish maqsadida qo'llanilishi sababli ular odatda murakkab tarkibiy tuzilma hamda o'rtacha (Evropa), katta (AQSh) hajmga ega bo'ladi. Ko'p holatlarda keyslar birgina mashg'ulot jarayonida hal qilinmay, balki butun bir semestr, hatto o'quv yili davomida yechiladi. Ularning bu boradagi tajribalaridan bitiruv malakaviy ishlari (bakalavriat), magistrlik dissertatsiyalari (magistratura), bitiruv loyiha ishlari (malaka oshirish kurslari)da foydalanish maqsadga muvofiqir. O'quv materialining xarakteridan kelib chiqqan holda oddiy, murakkab tarkibiy tuzilishga ega bo'lmagan, ya'ni mini testlardan ham foydalanish amaliy qiymatga egaligi ta'lim amaliyotida o'z tasdig'ini topgan.

Murakkab keys (muammoli vaziyat)lar quyidagi tarkibiy tuzilmaga ega bo'ladi:

1. Pedagogik annotatsiya.
2. Kirish.
3. Keys (muammo)ning bayoni.
4. Keys (muammo)ni yechish yuzasidan topshiriq (yoki savol)lar.
5. Foydalanish uchun adabiyotlar ro'yxati.
6. Metodik ko'rsatmalar.
7. Keysni yechish jarayoni (tahlil va yechim variantlarini ilgari surish, variantlar maqbulligini tekshirish).
8. Keys yechimi bo'yicha taqdimotni tashkil etish.
9. Keys yechimini tahlil qilish.
10. O'qituvchi (keysolog) ning yechimi

Mini keyslar uchun quyidagi tarkibiy tuzilmaga egalik xarakterlidir:

1. Keys (muammo)ning bayoni.
2. Keys (muammo)ni yechish yuzasidan topshiriq (yoki savol)lar.
3. Foydalanish uchun adabiyotlar ro'yxati.
4. Metodik ko'rsatmalar.
5. Keysni yechish jarayoni (tahlil va yechim variantlarini ilgari surish, variantlar maqbulligini tekshirish).
6. Keys yechimi bo'yicha taqdimotni tashkil etish.
7. Keys yechimini tahlil qilish.
8. O'qituvchi (keysolog)ning yechimi

Aytib o'tilganidek, xorijiy mamlakatlar katta hajmli, murakkab ilmiy-tadqiqot xarakteriga ega keyslar ko'p qo'llaniladi va ularni hal etish butun bir semestr, hatto o'quv yili davomida amalga oshiriladi. O'zbekiston sharoitida ham ushbu keyslardan samarali foyalanish mumkin. Shu bilan birga o'rganilgan mavzuni mustahkamlash maqsadida kichik hajmli, sodda – mini keyslardan ham foydalanish foydadan holi emas. Murakkab va oddiy mini keyslar o'rtasidagi eng muhim farqlar – ularning hajmi, murakkablik darajasi va tarkibiy tuzilmasida aks etadi.

Anglanganidek, ta'lim jarayonida o'quv keyslarini qo'llashda jarayon (mashg'ulot) yakunida albatta o'qituvchi (keyolog)ning yechimi taqdim etilishi zarur. Buning didaktik ahamiyati bu yechim asosida talabalarning o'z o'quv-bilish harakatlarining qanchalik to'g'ri, samarali, maqsadga muvofiq amalga oshira olganliklarini tahlil qilish, solishtirish, yo'l qo'ygan xatolarini aniqlash imkoniyatini yaratishi bilan belgilanadi.

Keyslar tipologiyasida o'quv topshirig'ini taqdim etish usuli savolli hamda topshiriqli bo'lishi ko'rsatilgan. Shunga ko'ra talabalarning e'tiborlariga havola etiladigan keyslar yoki savolli, yoki topshiriqli bo'lishi mumkin.

Agar keys **savolli-keys** bo'lsa, u holda muammo yoki muammoli vaziyatni tahlil qilish va yechishga oid **bir necha savollar** keltiriladi. M:

1. Yoshlarning "ommaviy madaniyat" ta'siriga berilishining asosiy omillari nimalardan iborat?

2. Yoshlarning "ommaviy madaniyat" ta'siriga berilishlarida OAVning o'rni va rolini qanday aniq dalillar asosida baholay olasiz?

Agar keys **topshiriqli-keys** bo'lsa, u holda keyсни yechish jarayonida bajarilishi zarur bo'lgan **topshiriqlar** beriladi. M:

1. Yoshlarni "ommaviy madaniyat"ning salbiy ta'siridan himoyalash omillarini aniqlang.

2. Yoshlarda "ommaviy madaniyat"ga qarshi immunitetni samarali shakllantirish yo'llarini belgilang.

Odatda keyslarni tayyorlashda darslik va o'quv qo'llanmalardan, balki ommaviy axborot vositalari, jumladan, Internet materiallaridan ham maqsadli foydalanish mumkin.

Pedagogik turkum fanlarni o'qitishda qo'llaniladigan keyslarni ularning xarakteriga ko'ra B.Blum taksonomiyasi (bilish-tushunish-anglash-tahlil-sintez-qo'llash tizimi)ga muvofiq bir necha guruhga ajratish mumkin (2-rasm):

Pedagogik turkum fanlarni o'qitishda ushbu keyslardan samarali, maqsadli va o'rinli foydalanish uchun zarur sharoitlar mavjudligi aniqlandi. Quyidagi misollar ushbu fikrning to'g'riligini tasdiqlaydi.

1. Pedagogik bilimlardan xabardorlikni aniqlashga yordam beradigan keys.

Keys bayoni. Sobir o'rta maktabning 9-sinfmi tamomladi. Shahodatnomasida "uch" baholar ko'p bo'lganligi, salbiy xulqqa egaligi sababli, Sobir hech bir kasb-hunar kollejiga qabul qilinmadi. Har bir kollejning rahbari Sobirni boshqa akademik litsey va kasb-hunar kollejiga kirishini tavsiya etdi. Biroq, Sobirning ota-onasi har gal o'g'illarini o'zlari yashaydigan tumandagi kasb-hunar kollejida ta'lim olishini, shundagina uni nazorat qilib turishlari mumkinligi aytishardi.

Keys savollari:

1. Aytingchi, kasb-hunar kollejlarining rahbarlari Sobirni o'qishga qabul qilmaslikka haqlimilard?
2. Ayni vaziyatda Sobirning qanday huquqlari buzilyapti?

O'qituvchining yechimi. Kasb-hunar kolleji rahbarlari ijtimoiy xavf bo'lmagan holda "uch" bahoga o'qiganligi va xulqida salbiy holatlar ko'zga tashlanishi uchungina Sobirni o'qitishga qabul qilmaslikka haqli emaslar. Ular shaxsning bilim olishga bo'lgan huquqini poymol yetishgan. Qolaversa, kasb-

hunar kollejlari ta'lim olish majburiy-ixtiyoriy xarakterga ega. Shu sababli Sobir va uning ota-onasi kasb-hunar kollejni o'zlarini tanlay oladi.

Bordi-yu, kollejga qabul qilish sinov, imtihonlar asosida olib borilsa va Sobirning o'zi ularga puxta tayyorlanmaganligi sababli sinovdan o'ta olmasa, u holda ana shu kasb-hunar kollejga qabul qilinmaydi.

Bu vaziyatda Sobirning bilim olish huquqi (O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunining 4-moddasi) poymol etganliklari sababli kasb-hunar kollejlari rahbarlari ma'muriy javobgarlikka tortiladi.

2. Pedagogik faoliyat, hodisa yoki jarayon mohiyatini tushunish holatini belgilashga xizmat qiladigan keys.

Keys bayoni. Uzoq yillik ish tajribasiga hamda talabalar o'rtasida alohida hurmatga ega tarix fani o'qituvchi auditoriyaga kirib, doskada o'zining karikatura janrida ishlangan rasmini ko'radi. Karikatura yorqin ishlangan, har bir shtrix aniq ishlangan, qolaversa, rasm juda kulgili chiqqan. Butun guruh o'qituvchining karikaturagaya, uning ijodkoriga nisbatan munosabatini kutyapti. Biroq, o'qituvchi shoshilmasdan, katta qiziqish bilan karikaturani tomosha qiladi va shunday dedi: "Karikatura shunchalik yaxshi chiqibdiki, uni hatto o'chirgim kelmeyapti. Rasm ijodkori – yosh rassom uni qog'ozga ko'chirib olishi kerak. Men karikaturni (rassom)ni munosib baholayman!".

Keys savollari: 1. O'qituvchining mavjud vaziyatdagi holatini shaxsan Siz qanday baholaysiz?

2. Bu vaziyatda o'qituvchi qanday tarbiya metodini qo'lladi?

O'qituvchining yechimi. Bu vaziyatda o'qituvchi o'zining tarjibali va pedagogik nazokatga egaligini namoyon eta oldi. U karikaturani o'zining ustidan kulish vositasi deb emas, aksincha, san'at asari sifatida qabul qildi. Natijada o'qituvchi aybdor talabani qidirib, unga tanbeh berishni istamadi. Buning o'rniga o'zining san'atga bo'lgan muhabbatini ko'rsatdi. Bunday yondashuv talabalarga o'qituvchining irodali, o'ziga hurmat bilan munosabatda bo'lishi, hissiyotlarini jilovlay olish, o'z-o'zini boshqara bilish qobiliyatiga egaligini ko'rsatdi. Oqibatda talabalar o'qituvchining ruhan barqaror ekanliklarini angladi. Shu sababli keyingi safar ular o'qituvchini kamsitish yoki ustidan kulishni istashmaydi.

Bayon etilgan vaziyatda o'qituvchi: 1) **izohlash** (o'zida muayyan guruh yoki alohida shaxsga yo'naltirilganlikni ifodalovchi hissiy-og'zaki ta'sir etish usuli); 2) xulq va faoliyatni rag'batlantirish metodlaridan biri bo'lgan – **qo'llab-quvvatlash metodidan** foydalandi.

3. Ta'lim-tarbiya jarayonlari, pedagogik faoliyat hamda hodisalarning tarkibiy elementlari o'rtasidagi o'zaro birlik va aloqadorlikni anglash hamda tahlil qilishga yo'naltirilgan keys.

Keys bayoni. Tarix fani o'qituvchisi bir soatlik darsida quyidagi xatti-harakatlarni amalga oshirdi:

- 1) ma'lumotlarni izchil bayon qildi;
- 2) zarur o'rinlarda tayanch tushunchalarga alohida urg'u berdi;
- 3) xaritadan tarixiy voqelar sodir bo'lgan joylarni ko'rsatdi;
- 4) vaqti-vaqti bilan talabalarga savollar berib, ulardan javoblar oldi;
- 5) o'quv filmi orqali tarixiy voqelikka oid dalillarni namoyish etdi.

Keys topshirig'i. O'qituvchining xatti-harakatlari qanday metodlar yordamida amalga oshirilganligini aniqlang.

O'qituvchining yechimi. Tarix fani o'qituvchisi qo'llagan metodlar: 1) hikoya; 2) tushuntirish; 3) tasvirlash; 4) suhbat; 5) namoyish.

4. Ta'lim-tarbiya jarayonlari, pedagogik faoliyat hamda hodisaning tarkibiy elementlarini tizimlashtirish, sintezlash, bosqichlarni izchil ifodalashni taqozo etadigan keys.

Keys bayoni. Mashq bajarishni tashkil etish bosqichlari:

- 1) o'qituvchi nazorati ostida talabalar tomonidan o'quv harakatining;
- 2) zarur ko'nikma va malakalar shakllanganicha o'quv harakatlarning ko'p bora takrorlanishi;
- 3) dastlabki bajarilishi o'qituvchining faoliyat maqsadi va mazmunini tushuntirishi;
- 4) topshiriqni bajarish ketma-ketligini ko'rsatishi.

Ushbu holatda mashq bajarishni tashkil etish bosqichlari noto'g'ri ko'rsatilgan.

Keys topshirig'i. Mashq bajarishni tashkil etish bosqichlarini zarur izchillikda ifodalang.

O'qituvchining yechimi. Mashq bajarishni tashkil etish bosqichlari:

- 1) o'qituvchining faoliyat maqsadi va mazmunini tushuntirishi;
- 2) topshiriqni bajarish ketma-ketligini ko'rsatishi;
- 3) o'qituvchi nazorati ostida talabalar tomonidan o'quv harakatining dastlabki bajarilishi;
- 4) zarur ko'nikma va malakalar shakllanganicha o'quv harakatlarning ko'p bora takrorlanishi.

5. Pedagogik bilimlarni amalda qo'llash, mavjud ko'nikma va malakalarni to'laqonli namoyon etishga doir keys.

Keys bayoni. Og'zaki bayon qilish metodlari talabalarning umumiy madaniyati, mantiqiy fikrlash va bilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Keys topshirig'i. Og'zaki bayon qilish metodi turlarini "Baliq skeleti" grafik organayzerida ifodalang.

Nazorat savollari:

- “Keys-stadi” texnologiyasining kelib chiqish tarixi.
- Keyslar tipologiyasi
- O‘quv keyslarining asosiy guruhlari

11-MAVZU: O‘QUV MASHG‘ULOTLARINING ZAMONAVIY TURLARI ASOSIDA TASHKIL ETISH VA O‘TKAZISH METODIKASI.

Reja:

1. O‘quv mashg‘ulotlarining zamonaviy turlari asosida (aralash ta‘lim, virtual laboratoriya, debat) tashkil etish.
2. Kreativ fikrlashni shakllantirish usullari (dizayn-fikrlash, skamper va x.q.).

1. O‘quv mashg‘ulotlarining zamonaviy turlari asosida (loyiha, aralash ta‘lim, virtual laboratoriya, debat) tashkil etish.

Ta‘lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilari (o‘qituvchi va ta‘lim oluvchilar)ning ma‘lum belgilangan tartibda amalga oshiriladigan hamkorlikdagi faoliyatlarining tashqi ko‘rinishi ta‘limning tashkiliy shaklini anglatadi.

Kishilik jamiyatining tarixiy taraqqiyot davrida ta‘limning tashkiliy shakllari turlicha bo‘lgan.

Qadimgi paytlarda yakka tartibda o‘qitish keng tarqalgan bo‘lib, u ma‘lum ijobiy jihatlarga ega bo‘lganligi bois hozirgi vaqtgacha saqlanib qolgan. O‘rta asrga kelib, kasbiy ta‘lim-tarbiya kichik guruhlar shaklida o‘tkazila boshlagan, chunki bu davrda sanoat ishlab chiqarishi yo‘lga qo‘yilayotgan davr edi.

XVI asrning oxiri va XVII asrning boshlarida chex pedagogi Ya.A. Komenskiy sinf-dars tizimi maqbulligini nazariy jihatdan isbotlab berdi. Shu paytgacha bu tizimdan keng ko‘lamda foydalanilib kelinmoqda, lekin unga muqobil tizim yaratilganicha yo‘q.

Amaliyotda 80 undan ortiq foiz miqdordagi ta‘lim-tarbiya ishlari, yani mashg‘ulotlar sinf-dars tarzida amalga oshirilganligi sababli dars – ta‘limtarbiya ishining asosiy shakli deb yuritiladi.

Ijtimoiy talablar, ta‘limning maqsad va vazifalari, ta‘lim oluvchilarning talab hamda ehtiyojlari, ta‘lim-tarbiya qonuniyatlari, prinsiplari kabilarga ko‘ra darslarga quyidagi talablar qo‘yiladi:

- fan-texnika va ishlab chiqarish texnologiyalarining so‘nggi yutuqlari, ilg‘or, pedagogik tajribalardan imkon qadar foydalanish, ta‘lim-tarbiya qonuniyatlariga asoslanib dars tuzilmasini maqbullashtirish;
- darsda barcha didaktik prinsiplarning maqbul nisbati va uyg‘unligini ta‘minlash;

■ ta'lim oluvchilarning qiziqishi, ehtiyojlari, moyilligini hisobga olgan holda faol, mahsulli o'quv-bilish faoliyatiga shart-sharoit yaratish;

■ o'quv materialining mukammal o'zlashtirilishi uchun fanlararo aloqadorlikka amal qilish;

■ ta'lim oluvchilar tomonidan ilgari o'zlashtirilgan bilimlar va ularning hayotiy tajribalariga tayangan holda ish ko'rish;

■ ta'lim oluvchilarning barcha ijobiy jihatlarini rag'batlantirish, o'quv-bilish faoliyatini faollashtirish yo'li bilan ta'lim oluvchilar shaxsini rivojlantirishga erishish;

■ darsning barcha bosqichlarida mantiqiy va emotsional his-tuyg'ularga asoslanish;

■ didaktik materiallar va vositalardan samarali foydalanish;

■ nazariy materialni amaliyot bilan uzviy bog'lab o'rganish;

■ zaruriy bilim, xatti-harakat usullari, oqilona fikrlash va amaliy faoliyat ko'rsatish usullarini tarkib topdirish;

■ ta'lim oluvchilarda muntazam va uzluksiz ravishda o'qib-o'rganish o'zining bilim va kasbiy mahoratini oshira borish ehtiyojini shakllantirish;

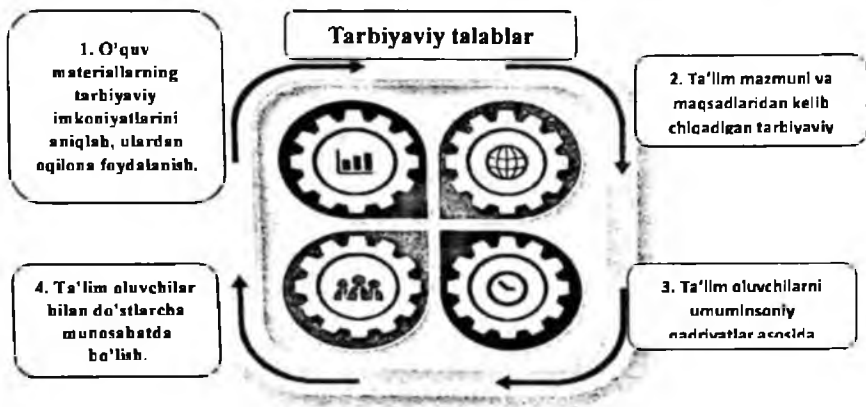
■ darslarni mukammal rejalashtirish natijalarini oldindan bashorat qilish, tashhislash va shu kabilar.

Pedagogikada zamonaviy darslar bir-biri bilan uzviy bog'liq: ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarni uyg'unlashtirish bu sohada aniq maqsadlarni belgilab olishni talab etadi.

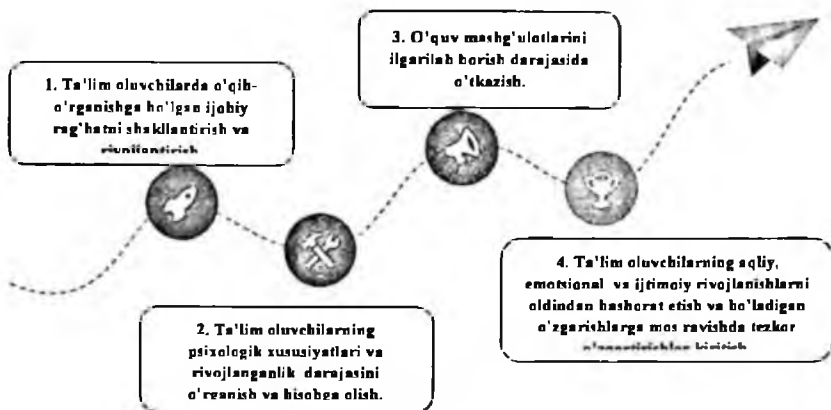
Darslarga qo'yiladigan didaktik talablar qo'yidagicha.

Ta'limiy talablar

1. Harbir darsning vazifalarini aniq belgilab olish.
2. Ijtimoiy talab va ta'lim oluvchilarning ehtiyojlari, shart-sharoitini hisobga olgan holda ta'lim mazmunini maqbullashtirish.
3. Samarali pedagogik texnologiyalar asosida ta'lim oluvchilarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish.
4. Ta'limning turli shakli, metodi va vositalarining oqilona uyg'unligini ta'minlash.
5. Dars tuzulmasini ijodiy yondoshgan holda shakllantirish.
6. Ta'lim oluvchilarning turli o'quv-bilish faoliyatlarini uyg'unlashtirish.
7. Ta'lim jarayoni ishtirokchilari orasida tezkor teskari aloqani ta'minlash, ta'sirchan tezkor mexanizimni ishlatish.
8. Darslarni ilmiy-uslubiy asosda tashkil etish.

Rivojlantiruvchi talablar:

Bundan tashqari ta'lim metodikasida tashkiliy, psixologik, boshqaruvchilik, maqbul muloqot o'rnatish, hamkorlik qilish, sanitariyagigienik, axloqiy kabi talablar ham hisobga olinadi.

O'qituvchi o'zi o'qitadigan o'quv predmeti bo'yicha mashg'ulotlarni muvaffaqiyatli o'tkazish uchun ularga puxta tayyorgarlik ko'rishi muhim ahamiyatga ega.

O'quv mashg'ulotlarni tashkil etishning asosiy shakllari⁷

⁷ Ушбу ўқув материали А.Е.Ибраймова томонидан яратилган "Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими" номли қўлланмаси асосида тайёрланган. (Қarang. А.Е.Ибраймова. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. – Тошкент: "Lesson press", 2020, 112 бет.)

An'anaviy sinf-dars tizimi

- Yangi materialni o'rganish; o'tilgan materiallarni mustahkamlash; nazorat qilish; aralash va boshqa darslar.

Yakka tartibdagi ta'lim

- Transport vositalarini boshqarishga o'rgatish; Repititorlik ta'limi.

Ta'limning noan'anaviy shakillari

- Teskari sinf, aralash ta'lim, virtual laboratoriya, debat, loyiha, va boshqalar.

Ma'lumki, zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish ma'lum bir muammolarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Jumladan, hozirgi kunda ta'lim tizimida mavjud bo'lgan didaktik tizimlar, ko'pchilik holatda dars jarayonida ma'ruza qilish, namoyish etish, eshitish va yozib olish kabi o'qitish paradigmasiga asoslangan. Ushbu didaktik tizimda asosiy vazifani tyutor bajaradi, ta'lim oluvchi esa ko'proq passiv bilim oluvchi hisoblanadi. Bunday ma'ruza shaklida o'qitishda ta'lim oluvchilar ko'pincha tyutor tomonidan dars jarayonida birinchi marta aytilgan ma'lumotlarini tushunishga harakat qiladi va ular bu ma'lumotlarning mazmun-mohiyati xaqida chuqurroq o'ylashga ulgurmaydi va tekzorlik bilan tyutorning so'zlarini yozib olish bilan band bo'ladi. Xalqaro mutaxassislardan biri K.D.Muldrov fikricha, tyutor ma'ruza shaklidagi darsda o'qitishning differensial yondashuvini to'liq amalga oshira olmasligi, har bir ta'lim oluvchining individual xususiyatlarini hisobga ololmasligi, o'quv materiallarni o'zlashtirishining tegishli sur'atini ta'minlay olmasligi mumkin. Bu holat hozirgi kunda butun dunyoda muammo sifatida qaralmoqda va mazkur muammoni bartaraf etish uchun ta'lim oluvchilarning mustaqil ta'lim olishini tashkil etishga ko'proq e'tibor qaratilmoqda.

Yuqorida ta'kidlangan muammolarning yechimini topish va ilgari surilgan g'oyalarni amalga oshirishga yo'naltirilgan zamonaviy o'qitish shakllaridan biri — **aralash o'qitish (Blended learning)** hisoblanadi.

Aralash o'qitish — zamonaviy ta'lim texnologiyasi bo'lib, uning asosi "sinf-dars tizimi" bilan elektron ta'limning birlashuvi konsepsiyasidan iborat. Bu elektron ta'lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va zamonaviy o'quv vositalari taqdim qiladigan yangi didaktik imkoniyatlarga asoslanadi. Aralash

o'qitishning keng tarqalgan usullaridan biri — bu “Flipped Class” pedagogik texnologiyasi asosida o'qitish hisoblanadi.

“Flipped Class” inglizcha so'z bo'lib, ruschada — “Perevernutyy klass”, o'zbekchada “Teskari dars, sinf”, “O'rin almashtirilgan dars, sinf”, “Ilgarilama dars, sinf”, “Oldindan tayyorlanish darsi, sinfi” ma'no- lariga to'g'ri keladi. Bularning orasidan ushbu pedagogik texnologiyaning xaqiqiy mazmun-mohiyatiga eng yaqin bo'lgan nom sifatida o'zbek tilida “Oldindan tayyorlanish darsi, sinfi” nomini tanlash mumkin.

“Flipped Class” texnologiyasida o'quv jarayonining asosiy qismlari bo'lgan dars bilan uyga vazifaning o'rni almashtirilib, avval uyga vazifani bajarish jarayonida video, audio va boshqa interfaol materiallar o'rganiladi va bo'lajak darsga tayyorgarlik ko'riladi, keyin darsda mavzu mazmunini amalda qo'llash masalalari ko'riladi.

Ta'lim oluvchi darsgacha bo'lgan vaqtda istalgan joy va vaqtda o'ziga qulay holda o'mashib o'tirib, tyutor tomonidan taqdim etilgan video, audio va boshqa interfaol materiallarni o'rganadi. Barcha faktlar va nomlar ixcham videoga bir necha minutga joylangan bo'ladi. Bunga auditoriyada mavzuni tushuntirishga ketadigan vaqtdan kamroq vaqt ketadi. Chunki darsda bo'ladigan turli tashkiliy ishlarga vaqt sarflanmaydi. Darsdan oldin mustaqil o'zlashtirish darsdagi mavzuni yangidan tushuntirishga ketadigan vaqtni tejaydi va ushbu bo'shab qolgan vaqtdan mavzuga tegishli muammolarni hal qilishga, bilimlar va ko'nikmalarni amalda qullashga va ta'lim oluvchilar bilan yangi o'quv mahsulotlar yaratishga yo'naltiriladi. Ushbu masalada soha mutaxassislaridan biri bo'lgan M.Simonovanning fikricha, ushbu texnologiya “darsdan tashqarida mustaqil ishlash, darsda vaqtni tejashga va to'g'ridan-to'g'ri darsda o'quv material mazmunini tushunishni chuqurlashtirishga yordam beradi”.

“Flipped Class” atamasi nisbatan yaqinda qo'llanila boshlanganiga qaramay, uning ba'zi tamoyillari uzoq vaqtdan beri tyutorlar tomonidan qo'llanilib kelingan. Jumladan, “Flipped Class” texnologiyasidan foydalanish bo'yicha dastlabki tajribalarni XX asrning 90-yillari boshida AQShning Garvard universiteti professori Erik Mazur o'tkazgan. U ta'lim oluvchilarga yangi tushunchalar va atamalar bilan tanishish orqali darsga tayyorlangan holda kelishlari uchun ma'ruza materiallari va maqolalar bergan. Dars boshida esa Erik Mazur kichik so'rov o'tkazgan, uning natijalari esa ta'lim oluvchilarning o'quv materiallarni qanchalik o'zlashtirganligi bo'yicha tyutorga signal bo'lgan. Shu asosida dars jarayonida qaysi masalalarga alohida e'tibor berish kerakligini bilib olgan va keyin o'quv materiallarni chuqur o'rganish va muammolarni hal qilish kichik guruhlarda amalga oshirilgan. Bu usulni qo'llash asosida o'tkazilgan nazorat ishlari natijalari an'anaviy o'quv uslubiga nisbatan yuqori natija kayd

etgan. Ta'limning ushbu shakli AQShda 2004 yildan boshlab rivojlantirilgan (Woodland Park High School, Colorado).

“Flipped Class” nomi bilan birinchi bo‘lib, 2007 yilda AQShda ikki nafar tyutor — Jonatan Bergman va Aaron Sems tomonidan amaliyotda qo‘llanila boshlangan. Ular o‘z ta‘lim oluvchilariga bosma materiallar emas, balki uyda yangi o‘quv materiallarini o‘rganish uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan video darslarni tarqatishgan.

Bergman va Sems ishlagan maktab qishloqda bo‘lganligisababli, ta‘lim oluvchilar darslarni ko‘proq qoldirib yuboradigan bo‘lishgan. Dars qoldirgan ta‘lim oluvchilarning vaqtini tejash va ular bilan qo‘shimcha darslar o‘tkazmaslik uchun darslarni videoga yozib olish g‘oyasi paydo bo‘lgan. Ta‘lim oluvchilar dars materiallarini mustaqil o‘rganish uchun ular taklif qilgan yondashuvni katta qiziqish bilan qabul qilishgan.

Shuningdek, 2011 yilda tadqiqotchi Endi Shell AQShda Michigan shtatidagi “Clintondale High School” maktabida mazkur masala bo‘yicha keng tadqiqot o‘tkazgan. Bunda 45 daqiqalik ma‘ruzaning hammasini konspektlashdan ko‘ra davomiyligi 3-6 daqiqadan ortmaydigan videoroliklardan foydalanish yaxshi natija berishi ma‘lum bo‘lgan.

“Flipped Class” pedagogik texnologiyasi zamonaviy kompyuter texnologiyalari va masofaviy o‘qitish hamda Internet tarmog‘i imkoniyatlari asosida yanada rivojlangan. Bunday format dunyodagi ta‘lim oluvchilar va tyutorlar uchun ma‘qul bo‘lgan va ular o‘z videoma‘ruzalarini yozib, ta‘lim oluvchilari o‘rganishlari uchun lokal va global tarmoqlarga joylashtira boshlagan.

Buyuk Britaniyaning Ochiq universiteti mutaxassislari bu soha dunyodagi ta‘lim tizimining rivojlanishini tubdan o‘zgartirishi mumkin deb hisoblaydilar. Shuningdek, xalqaro ekspertlar hamjamiyati yaqin kelajakda (5-7 yil) ta‘lim jarayoni rivojlanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadigan asosiy tendensiyalarni aniqladi (The NMC Horizon Report: 2014 Higher

Education Edition, New Media Consortium, “Educause”). Bular o‘quv jarayonida va darsdan tashqari mashg‘ulotlarda elektron raqamli qurilmalardan foydalanish va har qanday mobil qurilmadan foydalangan holda turli resurslar bilan ishlash (Bring Your Own Device) hamda “Flipped Class” texnologiyasi, turli xil uyinlar va geymifikatsiya shaklida o‘qitish (Game, Gamification) kabi texnologiyalar hisoblanishi ta‘kidlandi.

Hozirgi kunda “Flipped Class” texnologiyasini muvaffaqiyatli qo‘llash imaliyoti Pensilvaniya shtati Universitetida (AQSh) 1500 dan ortiq ta‘lim oluvchilar ishtirokida olib borilmoqda.

“Flipped Class” texnologiyasini amalda qo‘llashda quyidagi zamonaviy ta‘lim vositalaridan foydalaniladi.

Podkast (Podcast) — bu ovozli fayl (audio ma'ruza) hisoblanadi. Ta'lim oluvchilar podkastni o'zlarining stasionar yoki mobil qurilmalari asosida yoki ma'ruzalarni onlayn rejimida tinglashlari mumkin.

Vodkast (Vodcast — bu “**video-on-demand**”, ya'ni so'rov bo'yicha video ma'nosini bildiradi) ham podkastga o'xshash bo'lib, farqi faqat videofayllarga egaligidan iborat.

Pre-vodkasting (Pre-Vodcasting) — bu ta'limiy metod bo'lib, unda pedagog tomonidan ta'lim oluvchilar kelgusi o'rganiladigan mashg'ulotgacha avvaldan mavzu to'g'risida tasavvur olishlari uchun o'z ma'ruzasi bilan birga vodkast yaratiladi.

“**Flipped Class**”ning asosiy vositasi bu ta'lim oluvchi darsdan tashqari vaqtda mustaqil ravishda o'rganiladigan video, audio va boshqa interfaol materiallar hisoblanadi. Video ma'ruzalar ko'pincha **asosiy komponent** sifatida ko'riladi.

Mavjud ayrim manbalarda “**Flipped Class**”ning yagona modeli hali mavjud emasligi, bu texnologiya ta'lim oluvchilarning oldindan yozilgan ma'ruzalarni o'qishi, ko'rishi va tinglashiga asoslanganligi, keyinchalik bevosita ta'lim oluvchilar o'rtasida muhokama qilinishi asosida amalga oshirilishi ta'kidlangan bo'lsa, ayrim manbalarda ushbu texnologiya asosida o'qitishning bir nechta **modellari** keltirilgan.

Jumladan, “**Flipped Class**”ning klassik modeli ta'lim oluvchini bo'lajak darsning nazariy materiallar bilan oldindan tanishtirishni o'z ichiga oladi. Bunda o'quv materiallar matn, darsliklarning paragrafi, slaydlar, video va audio materiallar shaklida beriladi. Auditoriyada esa tyutor avvaldan o'rganilgan materialni muhokama qilish, murakkab fikrlarni tushuntirish, muammoli savollarga javob berish va interfaol usullardan foydalangan holda dars o'tishdan iborat bo'ladi.

Virtual laboratoriyalar. Virtual laboratoriya bu eksperimentlarni haqiqiy o'rnatish bilan bevosita aloqada bo'lmasdan yoki uning to'liq yo'qligida amalga oshirishga imkon beradigan dasturiy va apparat kompleksidir.

Virtual laboratoriyalar deganda ikki turdagi apparat va dasturiy tizim tushuniladi:

- masofaviy laboratoriyalar - masofadan kirish imkoniyati bo'lgan laboratoriya qurilmalari majmui;

- virtual laboratoriyalar - laboratoriya tajribalarini taqlid qilishga imkon beradigan dastur.

Buning uchun foydalanish mumkin:

1) tajriba o'tkazish texnikasi bilan tanishish; 2) ishlashingiz kerak bo'lgan jihozlar bilan tanishish; 3) kuzatuv, hisobot berish ko'nikmalarini egallash.

Bunday komplekslar maksimal aniqlik, eksperiment o'tkazish uchun haqiqiy asbob-uskunalar modeliga mos kelish aniqligini ta'minlaydi. Bu ishni sezilarli darajada osonlashtiradi, vaqtni tejaydi va o'rganilgan uskunani tan olish samarasini yaratadi.

Virtual laboratoriyalarning afzalliklari:

- interaktivlik;
- ma'lum bir laboratoriyadan mustaqillik (kompyuter mavjud bo'lgan joylarda o'tkazish qobiliyati);
- ta'lim muassasasida ko'paytirib bo'lmaydigan yoki voqelikda kuzatib bo'lmaydigan ob'ektlar, jarayonlar, hodisalarni modellashtirish qobiliyati;
- Internetdan foydalangan holda masofadan turib vazifalarni bajarish qobiliyati.

Virtual ishlardan foydalanishning kamchiliklari:

- haqiqiy izlanishning mumkin emasligi;
- mavzularning ko'rinmasligi;
- maxsus uskunalar bilan ishlashda amaliy ko'nikmalarning etishmasligi.

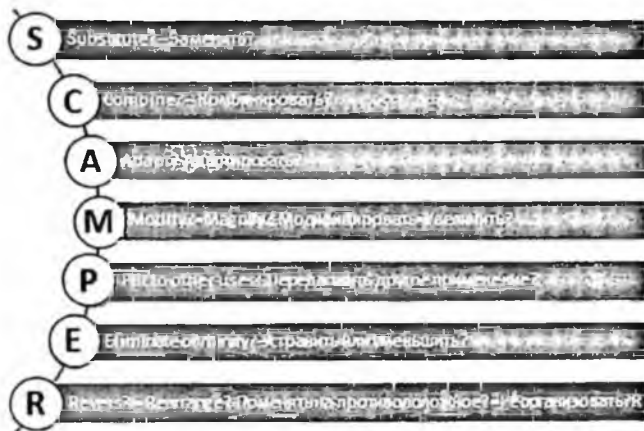
STAR (akademiklar va tadqiqotchilar uchun dasturiy vositalar) - Massachusetts texnologiya instituti (MIT) tadqiqot va o'qitish uchun virtual laboratoriyalarni rivojlantirish dasturi. Dasturning faoliyati umumiy biologiya, biokimyó, genetika, gidrologiya, taqsimlangan hisoblash sohasidagi o'quv va ilmiy-amaliy dasturlarni ishlab chiqishdan iborat. Ko'pgina dasturlar java yoki html-da amalga oshiriladi. StarBiochem, StarGenetics, StarORF, StarMolSim, StarBiogene, StarHydro, StarCluster kabi virtual laboratoriyalar.

Debatlar—ikki qarama-qarshi, o'zaro musobaqalashayotgan komanda (guruh) ishtirokchilarning oldindan tayyorlangan chiqishlariga asoslangan rasmiy muhokama.

2. Kreativ fikrlashni shakllantirish usullari (dizayn-fikrlash, skamper va x.q.).

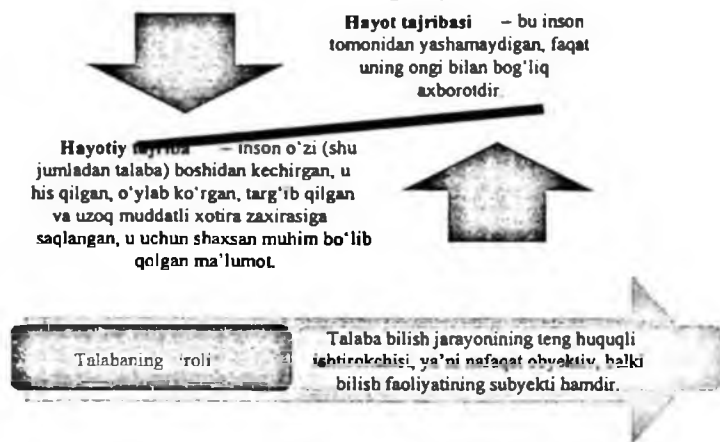
Kreativ fikrlashga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari. Xorijiy mamalakatlarining ta'lim tizimi amaliyotida shaxs kreativlik sifatlarida shakllantirish yoki rivojlantirishga xizmat qiladigan ko'plab metod va strategiyalar qo'llaniladi. Ushbu metod va strategiyalarning didaktik ahamiyati shundaki, ular talaba va ta'lim oluvchilarni o'quv materiallari yuzasidan chuqur o'ylashga majbur qiladi. Shu sababli bu metod va strategiyalarni kreativlik sifatleri nihoyatda past rivojlangan ta'lim oluvchi va talabalar bilan ishlash jarayonida samarali qo'llab bo'lmaydi.

Skamper ta'lim metodining mazmuni va mohiyati. bir nazorat ro'yxati shaklidagi oddiy, lekin samarali ijod texnikasidir. Skamper (ta'lim metodi) texnikasi ishlab chiqarishda keng foydalanib kelingan bo'lib, Scamper so'zi "tez yugurish" degan ma'noni anglatadi. SCAMPER tushunchasi kengaytmasi (7 ta)ning har biridan 7 qatordan va 3 ustundan iborat jadval yaratish talab etiladi.

Vitagen ta'lim texnologiyasining mohiyati. Vitagen – vita (lot.) – hayot, genesis (lot.) – tug'ilmoq (hosil bo'lish), ya'ni hayotdan tug'ilgan.

Tushunchalar orasidagi farq

Vitagen ta'lim – shaxs (talaba)ning hayotiy tajribasini aktallashtirish (talab), uning aqliy (intellektual) va psixologik salohiyatidan o'quv maqsadlarida foydalanish asosida o'qitish.

Vitagenga yo'naltirilgan ta'limning maqsadi shaxsning intellektual va psixologik potensialini namoyon qilishdan iborat. Bunda shaxsning hayot tajribasini hayotiy tajribaga o'zgartirishni nazarda tutadi.

Vitagen ta'lim prinsiplari:

O'qituvchining hayotiy tajribasiga tayanish-bilimlarni qadriyatga aylantirishning asosiy yo'li.

- Hayotiy tajriba shaxsga ta'lim jarayonida potensial qobiliyatlarni ro'yobga chiqarish imkoniyatini beradi.
- Hayot tajribalaridan ko'p o'lchovli foydalanish kerak.
- Talabanning aqliy(intellektual) salohiyatini faollashtirish shaxsni hurmat qilishga asoslangan bo'lishi kerak.

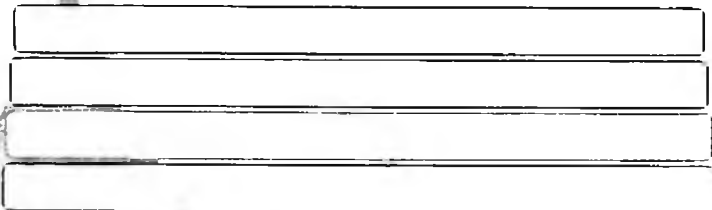
Vitagen ta'limni amalga oshirish yo'llari:

- Vizualizatsiya yordamida vitagen tajribasining tarkibini aniqlash.
- Turli so'rovlar orqali vitagen tajribasini aniqlash
- Vitagen tajribasini o'quv jarayonining barcha ishtirokchilari tomonidan tasdiqlash orqali aniqlash.
- Vitagen tajribasini tahlil qilish. Uning tabiati va hajmini ochib berish, ular o'rtasidagi aloqani o'rnatish.
- Vitagen tajribasini tasniflash uchun asosni aniqlash, uni tasniflash. Turli xil bilimlar sohasidagi vitagenga xos bo'lgan ma'lumotlarni birlashtirish.

■ Maqsadli pedagogik ta'sir o'tkazish imkoniyatini aniqlash integrallashgan bilim, ko'nikma va munosabatlarni shakllantirish.

■ Turli sohalarida ilmiy bilimlarni qurishda vitagen tajribasidan foydalanish shartlarini aniqlash.

■ Ta'lim jarayoniga hayotiy tajribasi yuqori bo'lgan ishtirokchilarni jalb qilish orqali talabalarning dunyoqarashlarini kengaytirish.

Vitagen texnologiyasini amalga oshirish

○ Talabalarning muvaffaqiyatga erishish uchun vaziyatlar yaratish;

○ Kognitiv (bilish) qiziqishlarni rivojlantirish

○ Ilmiy dunyoqarash asoslarini muvaffaqiyatli shakllantirish;

○ Muloqot madaniyatni shakllantirish;

○ O'zini nazorat qilish va baholashni shakllantirish;

○ Mavjud tajribaga asoslanib hayotiy vaziyatni chuqur tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish.

Nazorat savollari:

■ O'quv mashg'ulotlarining zamonaviy turlari asosida (loyiha, aralash ta'lim, virtual laboratoriya, debat) tashkil etish.

■ Talabalarda tanqidiy, o'zini-o'zi (motivatsion, intellektual, amaliy faoliyatli, faol kommunikatsiya va jamoaviy ish) rivojlantirish.

■ Kreativ fikrlashni shakllantirish usullari (dizayn-fikrlash, skamper va x.q).

12-MAVZU: PSIXOLOGIK BILIMLARNI TEKSHIRISH VA BAHOLASH

Reja:

1. Psixologiya fanlarini nazorat qilish va baholashni tashkil qilish
2. Psixologiya fanlarini o'qitishda bilimlarni nazorat qilish turlari
3. Psixologiya fanlarin o'qitishda bilimlarni nazorat qilish shakllari

Talabalarning bilimlarini nazorat qilish va baholash tartibi Oliy ta'lim vazirligining bo'yrug'i hamda joriy oliy ta'lim muassasasining ichki qarori asosida tashkil qilinadi. Biroq oraliq nazoratlari soni va ballarida biroz farq bo'lishi mumkin.

Umumta'lim o'rta maxsus va oliy ta'lim muassasalarida talabalarni oraliq nazoratdan o'tkazish soni ichki tartib asosida belgilanadi. Joriy va oraliq nazorat haqidagi nizom o'quv muassasasi tomonidan tasdiqlanadi. Umumta'lim maktablarida ko'pincha an'anaviy usul qo'llaniladi ya'ni choraklar, yarim yilliklar ko'rinishida. O'rta maxsus va oliy ta'lim muassasalarida esa semestr yakunida yakuniy baholash o'tkaziladi.

O'rta maxsus ta'lim muassasalarida talaba bir o'quv yilida 8 -10gacha yakuniy nazoratlar topshirishi lozim. Maxsus ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida esa uning soni mustaqil ravishda belgilanadi. Bitiruvchi sinflaming davlat imtihoni DAK tomonidan nazorat qilinadi.

Oliy ta'lim muassasalarining baholash tartibi o'ziga xos bo'lib ularda joriy nazorat, oraliq nazorat va yakuniy ballari taqsimlangan, reyting nizomi Oliy ta'lim tomonidan ishlab chiqiladi.

Talabaning bilim, ko'nikma, malakalari joriy nazorat, oraliq nazorat, yakuniy nazorat orqali tekshirib boriladi. Joriy nazorat kurs o'quv mashe'ulotlari doirasida olib boriladi. Uning shakli va turi o'qituvchi tomonidan aniqlanadi. Oraliq nazorat butun kurs davomida olinishi mumkin. Uning shak va turlari o'quv muassasasi tomonidan belgilanadi. Bu vozma ish, test og'zaki bo'lishi mumkin. Yakuniy o'quv kursi vakunlanganidan so'ng tashkil qilinadi. Uning shakli va turlari komissiya a'zolari tomonidan belgilanadi.

Nazorat-o'quv faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, dastlab pedagog tomonidan amalga oshiriladi va keyinchalik o'z-o'zini nazorat qilishga o'tadi.

Strukturaviy tarkibiy qism:

- Harakat natijasi modeli.
- Obraz va real harakatni birlashish jarayoni.
- Harakatni davom ettirish yoki korreksiya qilish.

• Qayta axborot, uning asosida esa natijaga nisbatan munosabat o'zgaradi va doimiy, oraliq va yakuniy maqsadlarga erishish va o'quv vazifalari yechimini topish usullari ko'rib chiqiladi.

Xususiyatlari.

→ to'liqlik. → → adekvatlik. → ob'ektivlik. → aniqlik.	→ o'z vaqtidaligi . → amalga oshiriluvchanlik. → uzviylik. → tizimlilik.
--	---

Nazorat turlari.

Ta'lim maqsadining mashtabiga ko'ra.	<ul style="list-style-type: none"> • strategik. • taktik. • operativ.
Ta'lim bosqichlariga ko'ra.	<ul style="list-style-type: none"> • boshlang'ich (tanlov). • o'quv (oraliq bosqich). • yakuniy.
Vaqtinchalik yo'nalganlikka ko'ra.	<ul style="list-style-type: none"> • retrospektiv • ogohlantiruvchi. • mavjud.
Nazorat chastotasiga ko'ra.	<ul style="list-style-type: none"> • bir martalik. • davriy. • tizimli.
Nazorat qilinayotgan soha kengligiga ko'ra.	<ul style="list-style-type: none"> • lokal. • tanlashga doir. • oddiy.
Ta'limni tashkil etish shakllariga ko'ra.	<ul style="list-style-type: none"> • individual. • guruhiy. • frontal.
Maxsus vositaviylik shakliga ko'ra.	<ul style="list-style-type: none"> • tashqi (ijtimoiy). • aralash (o'zaro nazorat). • ichki (o'z-o'zini nazorat qilish).
Nazoratni amalga oshirish usullariga ko'ra.	<ul style="list-style-type: none"> • yozma. • og'zaki. • standartlashtirilgan va standartlashtirilmagan. • ma'naviy. • matritsiali va boshqalar.

O'quv materialini o'zlashtirishga nisbatan o'z-o'zini nazorat qilishning namoyon bo'lish bosqichlari.

(P. P. Blonskiy).

Birinchi bosqich

Har qanday o'z-o'zini nazorat qilish usulining yo'qligi bilan xarakterlanadi. Ushbu bosqichda o'quvchi ma'lumotni o'zlashtirmaydi va hech nimani nazorat qilmaydi.

Ikkinchi bosqich

"To'liq o'z-o'zini nazorat qilish" bosqichi. Bunda o'quvchilar o'zlashtirishdagi ma'lumot reproduksiyasining to'liqligi va to'g'riligini tekshirishadi.

Uchunchi bosqich

Tanlashga doir o'z-o'zini nazorat qilish bosqichi, bunda o'quvchilar eng asosiy masalalarni nazorat qilishadi, tekshirishadi.

To'rtinchi bosqich

Bunda nazorat o'tmishdagi tajriba asosida amalga oshiriladi.

Ta'limda faktlarga doir natijalarni berilgan norma va etalonlar bilan muvofiqlashtirish tekshirish deb nomlanadi. Faktlarga doir natijalarga bo'lgan munosabat va ularning interpretatsiyasi baholash jarayonini tashkil etadi.

Pedagogik baho agarda qo'ydagi tamoyillardan kelib chiqsa. o'zining rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi funksiyalarini bajaradi.

Sh. A. Amonashvili bo'yicha baholash tamoyillari.

Ahamiyatlilik uning mohiyati iboratki, pedagogik baho yordamida ta'lim oluvchiga uning rivojlanishni ahamiyati, oldinga borish imko- niyatlarini ko'rsatadi.	Insonparvarlik tamoyili har qanday yoshdagi o'quvchining insoniy xislatlarini hurmat qilishni ko'zda tutadi. Qo'pol munosabat, taktning yo'qligi, pedagogik bahoning sub'ektivligi, o'quvchi uchun kamsitishdek tuyulishi mumkin.	Hamkorlik baholash o'qituvchi va muloqoti ko'zda tutadi.
--	---	--

Ko'pincha o'quvchilar va talabalar o'z real o'quv faoliyatini muvaffaqiyatini adekvat baholay olmaydilar. O'quvchilar o'z real va potensial imkoniyatlarini adekvat baholashning shakllanishiga o'quvchilarning o'zlari o'quv baholash

jarayonida ishtirok etishlarini ko'zda tutuvchi ta'limni tashkil etish bilan erishish mumkin (V. A. Yakunin). Odatda ta'limni bunday shaklda tashkil etish uch bosqichdan iborat bo'ladi bu bosqichlarda baholashning tashqi shakllaridan o'z-o'zini baholashga o'tish ifodalanadi.

Baholashning tashqi shakllaridan o'z-o'zini baholashga o'tish bosqichlari.

Birinchi bosqich.

Baholash faoliyatidagi yetakchi rol pedagog tomonida saqlanadi.

Ikkinchi bosqich.

O'quvchilarning baholash faoliyatiga jamoaviy o'quv ish sharoitida jalb etish. Bu ish jarayonida har bir o'quvchi o'qituvchi o'z sinfdoshlariga nisbatan nazorat baholash funksiyasini qabul qiladi. Shunday qilib o'quvchilarning o'zaro baholashi baholashdagi hamkorlikning dastlab shakli sifatida bir tomondan mustaqil baholashning boshlang'ich shakli sifatida boshqa tomondan yuzaga keladi.

Uchinchi bosqich.

O'z o'quv faoliyati va xulq-atvorini mustaqil baholashga o'tish. Bunda o'z-o'zini baholashga ikki yo'nalishda shakllanadi.

- retrospektiv (o'z faoliyati natijalarini baholash);
- bashoratli (sub'ektning o'z imkoniyatlarini baholash).

O'quv jarayonida bilim, ko'nikma, malakalarni nazorat qilish va baholashning quyidagi asosiy vazifalarini ajratib ko'rsatish mumkin:

■ Yo'naltiruvchi bu funksiya quyidagi tartibda namoyon bo'ladi: joriy nazorat talabalar kursni qanchalik o'zlashtirganlarini bilib oladilar va shu tarzda o'z ustilarida ishlaydilar. Biroq bu faqatgina baholash jarayonida emas yaxshi o'zlashtirgan talabani muntazam rag'batlantirishda ham kuzatiladi. Asosan joriy nazorat shunday vazifani bajaradi.

■ Stimulashiruvchi funksiya bizga yaxshi ma'lumki bilimlarni tekshirish yoki baholash talabalarning o'quv materialini o'zlashtirishi uchun stimullar bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan bog'liq ravishda tizimli holda nazorat shakllarini o'tkazib turish darkor. Imtixon yoki nazorat vaqtidagi o'qituvning mezonlari talabani "niman?" va "qanday?" o'quv materialini o'zlashtirishini ko'rsatib beradi. Agar o'qituvchi aniq tushunchalarining izohini, misollarni keltirishi, agar u o'quv materialini faqatgina idrok qilinganlik darajasini emas, uning mohiyatini tushunilganligini bilimlarni amalda qo'llanilishini talab etsa, unda talabalar tayyorgarlik vaqtida shunga asosiy e'tiborni qaratadilar. Tizimli ravishda nazorat ishlarini tashkil etilishi fanni tizimli ravishda o'zlashtirishiga stimullar bo'ladi. Joriy nazoratni muntazam ravishda olib borishning muhim jihati mana shundadir.

■ Attestatsion nazorat qiluvchi. Ushbu funksiya talabalarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma, malakalarini ta'limning ma'lum vaqtida nazorat qilinishi orqali namoyon bo'ladi. Bu uning kelgusidagi ta'lim yoki mehnat faoliyati uchun muhimdir. Ushbu nazorat ta'limiy dastur va ta'lim sifatiga muvofiq maqsadlarga erishilganligini kafolatidir. Bunga oraliq va yakuniy nazoratni kiritish mumkin. O'qituvchi oraliq nazorat vaqtida talabani bilmomini baholash bilan birga uning ushbu kursni o'zlashtirganlik darajasiga kafolat beradi. Qolaversa, ushbu baho talabani ta'lim dasturi asosidagi tayyorgarligini belgilaydi. Yakuniy nazorat davlat attestatsiya komissiyasi yordamida qabul qilinib, bu talabani ta'lim dasturidagi maqsadlarda erishilganligini kafolatlaydi.

Ko'pgina yosh va hamda tajribali o'qituvchilar talabalarning bilimini nazorat qilish va baholashni murakkab jarayon deb hisoblaydilar. Hozir biz psixologiya o'qituvchisi qanday muassasa va qaysi fandan dars berishidan qat'iy nazar talabalarning bilimini tekshirish va baholashning asosiy tamoyillarini ko'rib chiqamiz.

■ Ob'ektivlik. Bunda talabani bilmomini baholashda sub'ektiv fikrdan xoli bo'lish nazarda tutiladi. Turli tekshiruv jarayonlari turli darajadagi ob'ektivlikni belgilaydi: a) umumiy va noaniq topshiriqlardan ko'ra aniq va lo'nda topshiriqlardan foydalanish zarur. B) og'zaki dan ko'ra yozma v) javobi aniq bo'lgan topiriqlar g) birgina imtihon oluvchidan ko'ra bir necha ekspertlar bo'lgani yaxshi. Ko'p vaziyatlarda talabalarning bilimini baholashga o'qituvchining sub'ektiv ustanovkalari ham ta'sir o'tkazadi. Shu bois ham o'qituvchi o'z xatti-harakatini anglagan holda ushbu holatini oldini olishi darkor.

■ Validlik. Talabalarning bilim, ko'nikma, malakalari haqida ishonchli ma'lumotlarni olish bilan belgilanadi. Buning uchun o'qituvchi nazorat ishini talabani o'zi 100% mustaqil bajarishlariga amin bo'lishi lozim. Ko'chirish aytib berish va plashatlik eng jiddiy pedagogik muammodir.

■ Ishonchlilik. Bu talabalarning baholangan bilim, ko'nikma va malakalarini uzoq vaqt saqlanib turishi bilan belgilanadi. Bu tamoyilni amalga oshirilishi juda murakkab chunki baholash (muayyan mavzu bo'yicha) 1 marta o'tkaziladi.

■ Differensiallashganlik talabalarning egallagan bilimlarini baholashda ularning darajasi va sifatini differensiallashuviga ahamiyat qaratish zarur. Differensiallashuv darajasi zarurat va ta'lim maqsadiga bog'liq. Ayrim vaziyatlarda imtihonlardagi "o'tdi-o'tmadi" muayyan bir topshiriqlarni bajarilishi darajasiga qarab differensiallashadi. Ayrim vaziyatlarda esa yanada aniqroq differensiya, ya'ni "a'lo", "yaxshi", "qoniqarli" talab etiladi. Baholashdagi bunday ko'p miqdordagi baholarni differensiallashuvi o'qituvchining aniq mezonlar asosida imtihonni olib borishni qiyinlashtiradi.

■ Tizimlilik. Fan bo'yicha mavzularni tizimli ravishda so'rab borilishida kuzatiladi. Agar baholashda ushbu tamoyilga amal qilinmasa, imtihon xuddi "lotoreyaga o'hshab qoladi". Ayrim hollarda imtihoni yaxshi topshirishni baxolashning ob'ektivlik ehtimolini kamaytirishi mumkin. Baholashdagi tizimlilikka erishish uchun turli usullar majmuasidan foydalanish zarur. Natijada talabalarning bilimlarini baholanishi bilan birga mustahkamlanib boradi.

■ Muntazamlilik. Kursni o'zlashtirish davomida muntazam ravishda baholash jarayonini amalga oshirish ko'zda tutiladi. Bu talabalarni muntazam o'z ustilarida mustaqil ishlashlariga va bilimlarni o'zlashtirishlariga stimol bo'ladi. Har bir mavzu bob va fanning yakunida baholash jarayonini tashkil qilish maqsadga muvofiq.

■ Maxfiylik. O'qituvchi shunday yo'l tutish kerakki bahoni talaba va ta'lim dasturining rahbaridan boshqa hech kim bilmasligi lozim. Bu tamoyilda asosan Amerika universitetida amal qilinadi. Ularda bahoning oshkor qilinishi shaxsiy huquqlarni buzilishi hisoblanadi. Biroq Rossiya va bizning ta'lim tizimida bunga ahamiyat qaratilmaydi. Aksincha, talabalarining o'zlashtirish darajasi, yutuq kamchiliklari jamoani oldida muhokama qilinib, ularning kelgusi faoliyatlari uchun stimol sifatida qo'llaniladi.

O'quv mashg'ulotlari davomida ushbu mezonlarni qo'llanilishi o'zlashtirilgan bilimlarni aniq ko'rsatib beradi. Ushbu mezonlarning maqsadga muvofiqligi va bajarilishi ko'pincha o'qituvchi yoki o'qituvchi va talabalar orasida munozara predmetiga aylandi.

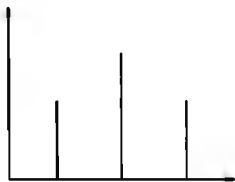
Boshqa fanlar kabi psixologiya fanida ham bilimlarni baholashda 2 ta tip qo'llaniladi:

- normativ baholash;
- natijalarni taqsimlashga asoslangan baholash.

Normativ baholash imtihon oluvchining avvaldan belgilab qo'ygan o'zlashtirishning muayyan normalariga muvofiq tarzda talabalarining bilimi baholanadi. Ish bilan birga talaba namoyon qilgan bilimlarning qanchalik to'liqligi, aniqligi, chuqurligi baholanadi. Baholashning bunday strategiyasi orqali o'quvchilar muayyan bilim etaloniga intiladilar va ularga erishadilar. Bunda guruxdagi ko'pgina talabalar ijobiy baxolanishlari mumkin. Biroq amalda har yilgi baholash egri normal taqsimlanishiga olib kelinmoqda. Muntazam ravishda ijobiy bahoning ortishi o'qituvchining talabalarini kamayishidan, aksincha o'qituvchining talabalar bilimiga bo'lgan talabini ortishi qoniqarli hamda qoniqarsiz bahoning ortishiga olib keladi.

Natijalarni taqsimlashga asoslangan baholash. Bunday baholash strategiyasini Amerikaliklar "Egri chiziqli baholash" deb ataydilar. "Egri chiziq" deganda ushbu fandan barcha talabalarning olgan baholarini egri taqsimlash

tushuniladi. Bunday taqsimotga ko'ra, qoniqarli va a'lo toifasiga qisman, o'рта darajaga esa aksariyat talabalar mansub bo'ladi. Demak, 1 talabaning bahosiga guruhdagilarining bahosi ham ta'sir qiladi. Bunday baholash strategiyasida muayyan bir bilimlar etaloni yo'q, u baholash jarayonida o'zgarib boradi.

Real muammolardan biri normativ baholashda ob'ektivlikka amal qilish uchun natijalarini o'rtacha taqsimotiga (nisbiylikka) amal qilinishidir.

Psixologiya fanlarini o'qitishni rejalashtirish vaqtida talabalarning bilimlarini nazorat qilish va baholashni ham rejalashtirish zarur. O'qituvchi avvaldan quyidagilarni ko'rib chiqishi shart:

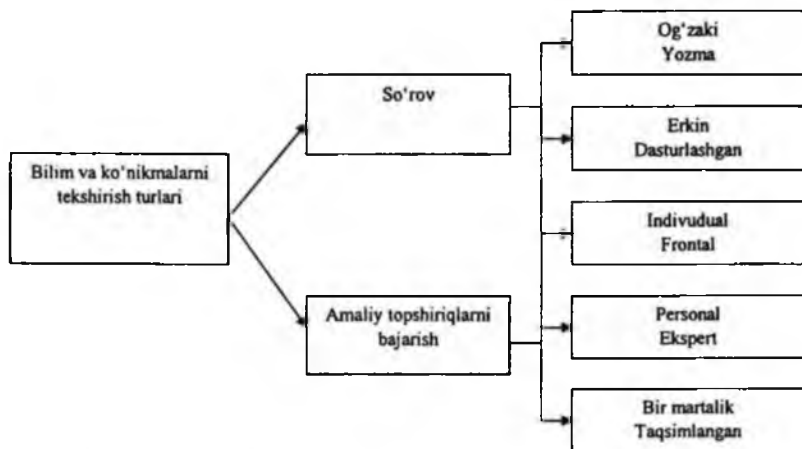
- o'quv fani bo'yicha talabalarning o'zlashtirish darajasini baholash uchun qanday mezon va ko'rsatkichlardan foydalaniladi
- talabalarning davomati va faolligi inobatga olinadimi
- bilimlarni tekshirish
- qanday nazorat turlari va shakllari qo'llaniladi
- bilimlarning tekshirish muddati
- har bir nazorat shaklining oralig'i qancha muddat bo'ladi va ularga ajratilgan o'quv soatlari

- joriy nazorat yakuniy nazoratga qanday ta'sir etadi.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar 1-darsda o'quvchilarga ma'lum qilinishi kerak. Bu ularning tayyorlanib yurishlariga turtki bo'ladi.

Psixologiyani o'qitishda bilimlarni nazorat qilish turlari

Talabalarning bilimlari yoki ularni amalda qo'llash ko'nikmalari tekshirilayotganiga qarab quyidagi nazorat turlari farqlanadi: so'rov va amaliy topshiriqlarni bajarish. So'rov orqali talabalarning muayyan bir emperik fakt, nazarivalar, tushunchalarning izohi, misollar tasniflar, ilmiy qonunivatlarni haqidagi bilimlari tekshiriladi. Amaliy masalalarni bajarish orqali esa ushbu bilimlarni o'quv va masalalarni hal qilishda qo'llash nazarda tutiladi.

So'rov yozma yoki og'zaki bo'lishi mumkin. Og'zaki so'rovning yutuqlari:

1) talabalarning bilim darajasini aniqlashtirish uchun savollar berish; 2) tasodifiy baholashning oldi olinishi; 3) talabning monologik bog'lay olish ko'nikmasini tekshirish mumkin. Albatta bunda talaba savolga mos ravishda tushunib gapirsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Shuni ta'kidlash joizki og'zaki so'rov natijalarini baholash biroz sub'ektivroq bo'ladi. Har ikki tomon ham muammoni yechimini baholash bo'yicha sub'ektiv fikrga ega bo'ladi. Agar bu borada 2 tomonning fikri bir-biriga mos kelmasa, bunda ob'ektivlikka erishish mushkul bo'ladi. Ko'p vaziyatlarda o'qituvchi haq bo'lib chiqadi. Yozma so'rovning qulayligi qisqa vaqt ichida ko'pchilikning bilimini baholash imkonini beradi, biroq bajarilgan ishlarni tekshirish ko'p vaqt sarflaydi. Uning shakllari: 1) mashg'ulot davomida olinadigan yozma nazorat ishi; 2) uy ishi (referat, konspekt). Yozma so'rov orqali baholash ob'ektivroqdir, agar talaba olgan bahosidan qoniqmasa apelyatsiyaga berish mumkin. Talabning yozma javobi uni baholash asosi bo'ladi. Biroq so'rovda og'zaki so'rovdagi yutuqlar yo'q. (yuqorida berilgan) ta'lim vazirligining fikricha kirish imtihonlarini yozma so'rov shaklida olib borish ob'ektivlikni oshirar ekan.

Amaliy topshiriqlar ham og'zaki va yozma bo'lishi mumkin.

So'rov erkin va dasturlashtirilgan bo'ladi. Erkin so'rovdan keng umumiy savollarga javob berishda qo'llaniladi. Bunda talabadan ilmiy dalillarga tayangan holda mantiqiy mushohada orqali savollarga yozma yoki og'zaki javob berishlari ko'zda tutiladi. Bunday savollar quyidagicha bo'lishi mumkin: "Idrok va uning xususiyatlari", "Xotira va uning turlari", "Psixologiyada shaxs tushunchasi". Biroq bunday so'rov natijalarini baholash biroz qiyinchilik tug'diradi. Dasturlashtirilgan so'rov esa biroz aniqroq savollar qo'yishni talab etadi, masalan; "Qachon tarixda

birinchi marta psixik laboratoriya ochilgan?”, “Kim birinchi bo‘lib psixoanaliz nazariyasini ishlab chiqqan?”, “XX asrlardagi psixologiyaning ilmiy maktablarini sanang?”. Bunday savollarning javoblari aniq va baholash ham osonroq. Bularga testlar ham misol bo‘ladi.

Amaliy topshiriqlar ham erkin va dasturlashtirilgan bo‘lishi mumkin. Birinchi vaziyatda topshiriqlarni bajarishda ijodiy yondoshuv talab etiladi, M; referat, konspekt, rezyume. 2-vaziyatda esa muayyan algoritmnini amalga oshirish talab etiladi, m; keltirilgan psixik vaziyatlar qaysi psixologik tushunchaga mos kelishi topiladi yoki vazifadagi korrelyatsiya koeffitsienti aniqlanadi.

Guruhdagi har bir talaba bilan individual yoki butun guruh bilan birdaniga ishlash orqali ularning bilim va ko‘nikmalarini tekshirishni individual va frontal ko‘rinishi mavjud. Bu ikki holatda ham yuqorida keltirilgan barcha nazorat turlari bir vaqtda qo‘llanilishi mumkin. Frontal usul o‘qituvchining vaqtini tejashligi bilan qulay bo‘lsa ham har bir talabaga individual yondoshish imkoni yo‘q. Ma‘ruza seminar, amaliy mashg‘ulotlarning boshida yozma frontal ekspress so‘rovni qo‘llash maqsadga muvofiq. Bunda talaba 5-10 minut ichida bir necha savolga qisqa javob berishi lozim. Bu usulni qo‘llash talabalarning mashg‘ulotga tayyorlanish motivatsiyasini oshiradi.

Imtihonda talabalar bilimini bir kishi yoki bir necha kishilar tekshirishga qarab personal va ekspert turlarni ajratish mumkin. Personal nazorat bir kishi tomonidan ekspert nazorat esa imtihon oluvchilar guruhi tomonidan tashkil qilinadi. Asosiysi, ekspert guruhi bahoning ob‘ektivligini oshiradi. Shu bois ushbu usul ob‘ektivlik juda muhim bo‘lgan vaziyatlarda qo‘llaniladi.

DAK va BMI, MD himoyasida qo‘llaniladi. Biroq bu usul juda ko‘p ish kuchini talab etadi. Qolaversa bilimlarni nazorat qilishning bir martalik va taqsimlanganlik turlari ham mavjud. Fan bo‘yicha egallangan vaqtda nazorat qilish bir martalikka misol bo‘la oladi. Katta o‘quv materialini oraliq nazoratning o‘tkazish biroz mushkul. Shu boisdan ham oxirida yakuniy imtihon olinadi va bu ko‘proq imtihon “lotoreyasiga” aylanib ketadi. Bilimlarni baholashda ishonchlilik darajasini oshirish uchun har bir bob, bo‘limdan bittadan savol qo‘yish zarur. Biroq buning iloji yo‘q, chunki vaqt chegaralangan. Nazoratning taqsimlangan turi bilimlarni tekshirish muayyan bir bo‘laklar bo‘lib chiqishni talab etadi. Demak, kurs bo‘yicha talabalarning o‘zlashtirishlarini nazorat qilish butun semestr JN hamda ON davomida yig‘ilib boradi hamda hozir bu usul keng qo‘llanilib reyting tizimi deb yuritiladi. Reyting baholash ta‘lim muassasalarida talabalarning bilim, ko‘nikma, malkalarini to‘liq, ishonchli, ob‘ektiv baholash uchun reyting baholash tizimi qo‘llaniladi.

Bu tizim o‘zlashtirishni baholashning “yig‘ib borishni” qo‘llash asosiga qurilgan. Ushbu tizimning eng muhim yutug‘i shundaki talabalar o‘quv faoliyatini

miqdor va sifatini majmuaviy hamda differensial baholashni ta'minlaydi, ularning mashg'ulotlarga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi, semestr davomida mustaqil o'quv faoliyatini stimullashtiradi.

Reyting tizimida topshiriqlarning murakkablik darajasi inobatga olinadi. Talabalarning semestr davomidagi muvaffaqiyatli o'zlashtirishlari 100% balli shkala asosida baholanadi. Topshiriqlarning bajarilganlik darajasiga qarab ballanadi.

Fanlar bo'yicha reyting baholash miqdori quyidagilarga bog'liq:

5. semestr davomida talabanning faoliyatining sifat va miqdoriga qarab reyting baholash

6. ON bo'yicha reyting baholash natijalari.

Demak, uyushqoqlik, differensiallik, ko'p qirralilik reyting baholashning harakteri va yutug'idir. Shu bilan birga uning turli ko'rinishlari mavjud.

Psixologiyani o'qitishda bilimlarni nazorat qilish shakllari

Talabalarning bilimlarini nazorat qilishning asosiy shakllari quyidagilar: kollokvium, zachyot, imtixon, nazorat ishi, ioriv baholash test, revting baholash, BMI.

Kollokvium joriy nazorat shakli hisoblanadi. U biror bir bo'lim tugagunidan so'ng qo'llaniladi. Kollokvium - bu yangi bilimlarni egallash maqsadida tashkil qilingan talabalar bilan suhbat. Seminardan farqli ravishda kollokvium bilimlarning tizimligini tekshirishdir. Kollokvium vaqtida seminarda qo'llanilgan savollardan foydalanish mumkin. Kollokvium savollari oldindan tayyorlanganligi bilan talabalarga berib qo'yilmaydi. Kutilayotgan javoblar 1,5-2 daqiqadan oshmasligi kerak, chunki o'qituvchi barchadan so'rashga ulgurishi zarur. Kollokviumda talabalarning javoblari "to'g'ri noto'g'ri" deb baholanib boradi. Kollokviumda hoxishga qarab so'ramaydi. Ijobiy baho olish uchun har bir talaba 2-3 ta savolga javob berishi zarur. Oxirida baholar e'lon qilinadi, xoxlovchilarning bahosi asoslanib beriladi.

Zachyot binar bahoga ega bo'lgan, ya'ni "zachyot" yoki "zachyot emas" kabi baho bilan baholanadi. "zachyot" deb agar o'quv material bo'yicha berilgan savollarga to'liq javob berilsa qo'yiladi. "Zachyot emas" deb esa savollarga javob bera olinmasa yoki topshiriqlar bajarilmasa qo'yiladi. Bunda o'qituvchi topshiriqni aniqligini tekshirish lozim. Bunda o'qituvchi va talaba orasidagi tushunmovchilikdan qochishi uchun natijalar bilan talabalarni tanishtirib borishi lozim.

Zachyot eng avvalo amaliy topshiriqlarni bajarilishini baholash uchun qo'llaniladi. Shuning uchun zachyotni fakti sifatida amaliy, laboratoriya, seminar mashg'ulotlarini baholashni qo'llash mumkin. Bunday vaziyatda talabanning

muayyan kurs bo'yicha o'zlashtirgan bilimlari tekshiriladi. Biroq, o'qituvchi bunda bajarilgan topshiriqlarni minimal darajasini aniqlab olishi kerak.

Zachyot ba'zida nazariy materialni o'zlashtirishni aniqlash uchun qo'llaniladi. Odatda bu rasmiy cheklovlar bilan chegaralanib qoladi. Bu talabalar bilimni nazorat qilishda differenziatsiyasini kamaytiradi. Buning oldini olish uchun differenziatsiyalashgan zachyot, ya'ni balli baholash qo'llaniladi.

Tan olish kerakki zachyot - eng oddiy usul hisoblanadi. Imtixon o'qituvchidan murakkabroq differenziyalashgan baholashni talab etadi, ya'ni "a'lo"(5), "yaxshi"(4), "qoniqarli"(3), "qoniqarsiz"(2), "juda yomon"(1).

Imtixon orqali baholashning differenziyalashgan shakli tadbiiq etiladi. Maktab muassasalarida 5 balli tizim asosida baholanadi. Ayrim joylarda harflar yoki turli simvolik belgilar qo'llaniladi.

Imtixon talabalarning nazariy va amaliy bilimlarini tekshirishning bir martalik jarayonidir. Imtixon yozma yoki og'zaki bo'lishi mumkin. Og'zaki imtixon an'anaviy usul hisoblanadi. Bunda har bir biletida 3-4 ta savol bo'ladi. O'qituvchining o'zi mustaqil ravishda imtixon savollari, bilimlarini tuzadi. Biletidagi savol miqdori imtixon vaqtini inobatga olgan holda tuziladi. Agar imtixon savollari va topshiriqlarining xajmi, ko'p bo'lsa ularni miqdorini maqsadga muvofiq qisqartirishi kerak. Biroq, bilet bir necha savollardan iborat bo'ladi. Imtixon oluvchi o'qituvchining muhim vazifasi tasodifiy baholardan ya'ni, "lotoreyalardan" ehtiyot bo'lmog'i lozim. Biletidagi har bir savol shunday tuzilishi kerakli bunda bir xil vaqt va bir xil qiyinchilikka ega bo'lishi lozim. Javoblar qisqa, lo'nda qilib yozilishi lozim. Har bir savol dasturga muvofiq bo'lishi zarur.

Imtixon oluvchi talabalarning javoblarini baholashda quyidagi mezonlarga amal qilish zarur:

- savollarga javoblarni to'liq va mazmundorligi
- qo'yilgan savollarni ochib beruvchi materiallarni tanlay bilish
- savollarni mantiqiy ketma- ketligi
- dalillarni ta'riflashdagi aniqlik, nazariyalarning izohi
- keltirilgan muammo yuzasidan misollar keltira olishi
- xulosa chiqara olish
- belgilangan muddat ichida ulgurish
- savollarga javobni og'zaki gapirib bera olish.

Yozma ish - bu talabalarning bilim, ko'nikmalarini tekshirishga qaratilgan yozma topshiriqlardir. U qo'yilgan savol yoki amaliy topshiriqlarga javob berish bilan belgilanadi. Yozma ishlarda turli harakterdagi topshiriqlar, savollar qo'llanilishi mumkin, biroq ular baholash mezoniga javob berishi zarur.

Yozma ishlarning hajmi turlicha bo'lgani bilan muayyan vaqt oralig'ida bajarilishga mo'ljallangan bo'ladi. Yozma ish vaqtini belgilashda talabalarning

diqqat xususiyatlari inobatga oladi. O'quvchilarning yoshi qanchalik kichik bo'lsa, yozma ish vaqt shunchalik kam bo'lishi darkor.

13-MAVZU: PSIXOLOGIYA FANLARIDA MUSTAQIL ISHLARNI TASHKIL ETISH METODIKASI

Reja:

1. Talabaning mustaqil ishi.
2. Talabaning mustaqil ta'limi.
3. O'qituvchi rahbarligidagi talabaning mustaqil ishi.
4. Mustaqil ish turlarini meyorlashtirish.
5. Talabaning mustaqil ishini masofaviy usulda tashkil qilish va ta'lim natijalari (Blum taksonomiyasi asosida).
6. Ta'lim natijalarini baholash usullari.
7. Mustaqil ishning uslubiy ta'minoti.

Talabalarning mustaqil ishi (TMI) – bu talabaning o'ziga xos o'quv faoliyati bo'lib, u didaktik topshiriqlarni mustaqil ravishda bajarishga, o'qishga qiziqtirishga va muayyan fan sohasida bilimlarni oshirishga yo'naltirilgan. TMI mazmuni mantiqiy fikrlashni, ijodiy faollikni, o'quv materialini o'zlashtirishda tadqiqotchilik yondashuvini shakllantirishga imkon beruvchi amaliy topshiriqlarni bajarish bilan bog'liq bo'ladi.

TMI mazmuni fanning xususiyatidan, oliy o'quv yurtining texnik imkoniyatlaridan va kutubxonaning o'quv-uslubiy ta'minlanganidan kelib chiqib aniqlanadi.

Odatda TMI talabaning mustaqil ta'limi (TMT) bilan birgalikda auditoriyadan tashqarida bajariladigan o'qituvchi rahbarligidagi talabaning mustaqil ishini (O'RTMI) ham o'z ichiga oladi.

Kunduzgi ta'lim shaklida bakalavriatda TMI ning umumiy soatlari

fan hajmining yarmini tashkil etadi va uning ham deyarli yarmi O'RTMI ga ajratiladi. Sirtqi ta'limda TMI hajmi fan hajmining 4/5 qismini tashkil etishi maqsadga muvofiq.

TMI ni tashkil qilish oliy o'quv yurtining asosiy meyoriy hujjatlari, jumladan ishchi o'quv dasturlari (sillabus), fan modullarini mustaqil o'rganish bo'yicha talablarga muvofiq tarzda amalga oshiriladi.

TMI quyidagi shakllarda joriy etilishi mumkin:

- talabaning bevosita o'zi tomonidan (mobil qurilmasi orqali) amalga oshiriladigan mustaqil ish turlari (TMT);
- an'anaviy shakldagi o'qituvchi rahbarligidagi talabaning mustaqil ishi;
- elektron shakldagi (mobil qurilmasi orqali) o'qituvchi rahbarligidagi talabaning mustaqil ishi.

Talabaning mustaqil ta'limi. Talabaning bevosita o'zi tomonidan mobil qurilmasi orqali amalga oshiriladigan mustaqil ish turlariga (TMT) quyidagilarni kiritish mumkin:

- darsga tayyorlanish – ma’ruza matnlari, vodkastlar, video materiallar, amaliy mashg’ulotlar va laboratoriya ishlari bayonlarini o’rganish;
- axborot izlash – o’z qiziqishlaridan kelib chiqib taqdim qilingan dayjest orqali internet materiallarini o’rganish;
- FAQ (ko’p so’raladigan savollar) – o’zini qiziqtirgan muammolarga o’rgatuvchi dasturlar vositasida javob izlash;
- Forum – fan mavzulari bo’yicha telegram kanallari yoki masofaviy ta’lim platformalarida fikr almashish;
- Test yechish – o’rgatuvchi test dasturlarida mashq qilish orqali fan moduliga oid materiallarni mustahkamlash;
- Nazorat ishiga tayyorlanish – fan bo’yicha kutilayotgan oraliq va yakuniy nazoratlarga tayyorgarlik ko’rish.

O’qituvchi rahbarligidagi talabaning mustaqil ishi. O’RTMI yuklamasi o’qituvchining yuklamasiga to’laligicha kirmaydi, biroq kontakt mashg’ulotlar uchun o’qituvchiga alohida yuklama belgilanadi (hisob-chizma ishi, kurs ishi, kurs loyihasi, bitiruv ishi, magistrlik dissertatsiyasi, ilmiy izlanuvchiga rahbarlik, tayanch doktorantga rahbarlik va h.k.).

TMI innovatsion texnologiyalarga asoslangan bo’lishi kerak. O’RTMI ning auditoriyadagi shakli berilgan topshiriq doirasida talabalarning darslik va birlamchi manbalar, guruhli topshiriqlarni bajarish, yakka tartibdagi tahliliy faoliyatlarni ko’zda tutadi. O’RTMI har bir fan bo’yicha butun akademik o’qish davrida sana, vaqti, auditoriyasi va tyutorlarni ko’rsatgan holda grafik bo’yicha o’tkaziladi. O’RTMI doirasidagi mashg’ulotlar maslahat va interfaol shakllarda bo’lishi mumkin, ularning nisbati o’rganilayotgan fanning murakkabligi, ularni o’rganishga ajratilgan auditoriya soatlari hajmi, talabalarning tayyorgarlik darajasi bilan aniqlanadi.

Yakka tartibda maslahat olgan talaba, o’qituvchilarning mehnatini hisobga olish bo’yicha jurnalga imzo qo’yadi. TMIning sifatini kafedra nazorat qiladi, bunda TMI ning hajmi, mazmuni va hisobot turini tasdiqlaydi, ish hajmini, ketma-ketligini va topshirish muddatlarini aniqlaydi, TMI natijalari bo’yicha talabalar va o’qituvchilarning hisobotlarini ko’rib chiqadi.

An’anaviy shakldagi o’qituvchi rahbarligidagi talabaning mustaqil ishlari (O’RTMI):

- masala yechish – amaliy mashg’ulot mavzusi bo’yicha berilgan masalalarni yechish va uni yozma tarzda taqdim qilish;
- referat – muammoning yozma bayoni, bunda adabiy manbalar sharhlanadi yoki ilmiy ish, kitoblar tahliliy bayon qilinadi;
- kollokvium – o’quv modulining nazariy qismining o’zlashtirilishini tekshirish maqsadida suhbat uyushtirish;
- esse – dolzarb mavzu bo’yicha shaxsiy fikrini tanqid, publitsistik va boshqa janrlarda yozma bayon qilish;
- taqdimot – berilgan mavzu bo’yicha slayd va video materiallar vositasida chiqish qilish;
- keys-stadi – ishlab chiqarishdagi muammoli vaziyatlar bo’yicha belgilangan shakldagi topshiriqlar bo’yicha yechim izlash;

• ish o'yinlari – kasbiy faoliyat jarayonlarini imitatsiya qilish, sahnalashtirish, rollarni ijro qilish orqali kasbiy ko'nikmalar o'rtirish; • glossariy – berilgan mavzu bo'yicha atamalarni qisqa izohlash.

• guruh loyihasi – 3-5 talabning hamkorlikda loyiha ishini bajarishi;

• hisob-chizma ishlari – odatda texnik fanlar (muhandislik grafikasi, elektrotexnika, axborot texnologiyalari va h.k.) bo'yicha amalga oshiriladigan belgilangan uslubiy qo'llanmalar asosida yoziladigan grafik va hisob ishlari;

• kurs ishi – fan yoki fanlar majmuasi (korxonalar iqtisodiyoti, menejment asoslari, ekologiya va atrof-muhit muhofazasi, fuqaro himoyasi va h.k.) muammolari bo'yicha belgilangan uslubiy qo'llanmalar asosida bajariladigan belgilangan uslubiy qo'llanmalar asosida yoziladigan yozma va hisob ishlari;

• kurs loyihasi – fan yoki fanlar majmuasi (texnik mexanika, texnologik jarayon va qurilmalar, mutaxassislikka oid loyiha ishlari bajariladigan fanlar) muammolari bo'yicha belgilangan uslubiy qo'llanmalar asosida bajariladigan grafik chizmalar ilova qilinadigan belgilangan uslubiy qo'llanmalar asosida yoziladigan hisob ishlari;

• diplom loyihasi - mutaxassislik faniga oid berilgan mavzu bo'yicha ishlab chiqarish korxonasini yoki uning bo'linmasini loyihalashga qaratilgan, grafik chizmalar va hisob ishlari bilan bayon qilinadigan belgilangan uslubiy qo'llanmalar asosida yoziladigan loyihaviy ish;

• amaliyot hisoboti – o'tkazilgan malakaviy amaliyot (tanishuv, ishlab chiqarish, bitiruv oldi amaliyotlari) bo'yicha belgilangan uslubiy qo'llanmalar asosida yoziladigan hisobot;

• fan to'garaklarida ishtirok etish – talabning fan to'garaklarida maket, slayd, namunalar kabi ko'rgazmali materiallarni tayyorlashi;

• tanlovlarda ishtirok etish – talabning o'qituvchining ilmiy rahbarligi ostida turli tanlovlarda ishtirok etishi (“Yosh ixtirochi”, talabalar startap loyihalari va h.k.);

• fan olimpiadalarida qatnashish – fanlar bo'yicha OTM lar o'rtasida o'tkaziladigan olimpiadalarda ishtirok etish (kimyo, umumiy kimyoviy texnologiya, fizika, axborot texnologiyalari va h.k.);

• ilmiy anjumanlarda ma'ruza qilish – fanga oid ilmiy tadqiqot mavzusi bo'yicha OTM, Respublika va xalqaro miqyoslarda o'tkaziladigan ilmiy-texnikaviy anjumanlarda ma'ruza qilish;

• ilmiy tezis va maqolalar chop etish – ilmiy anjumanlarning to'plamlarida tezislar va ilmiy jumallarda ilmiy tadqiqot mavzusi bo'yicha maqolalar chop qilish;

• o'quv-uslubiy materiallarni tayyorlashda ishtirok etish – darslik, o'quv qo'llanma, uslubiy qo'llanma, uslubiy ko'rsatma va boshqa o'quv-uslubiy adabiyotlarni tayyorlashda ishtirok etish; Elektron shakldagi O'RTMI lar:

• Link – internet havolasini ochib unda keltirilgan video yoki matn shaklidagi materialni belgilangan hajmda izohlash;

• Chart – jadval, diagramma va sxemalarni cheklangan hajmda tahlil qilish.

- Q/A – masofaviy ta’lim platformasida o’qituvchi tomonidan berilgan savollarga belgilangan hajmda yozma javob berish;
- Review – taqdim qilingan manbaga annotatsiya yozish.
- SWOT – talaba biror tushunchani cheklangan hajmda SWOT-tahlil qiladi;

- Interview – muammoni tadqiq qilish bo’yicha suhbat uyushtirish va uni masofaviy ta’lim platformasiga yuklash;

- Google Apps – Google Classroom platformasida hamkorlikda slaydlar, jadvallar, matnlar shaklidagi topshiriqlarni bajarish;

- Dayjest – berilgan mavzu bo’yicha internet-havolalar to’plamini keltirish, kartoteka tuzish va ularni qisqa izohlash;

- Report – talabalar laboratoriya mashg’ulotlari bo’yicha hisobotlarini masofaviy ta’lim platformasiga kiritishadi.

O’RTMI lar ularning bayoni, mavzulari, topshiriqlari, o’tkazish shakllari, soatlar hajmini ham ko’rsatgan holda fanning sillabusida fan modullari bo’yicha keltiriladi.

Mustaqil ish turlarini meyorlashtirish. Kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil ish turlarining hajmi 50-60% gacha oshadi, amaldagi ta’lim tizimida bu ko’rsatkich deyarli 40% ni tashkil etadi. Shu sababli, mustaqil ta’limga yetarlicha e’tiborni qaratmasdan, uning uslubiy turlarini shakllantirmasdan kredit-modul tizimini to’laqonli tatbiq qilib bo’lmaydi.

Amaldagi ta’lim tizimiga nisbatan oladigan bo’lsak o’qituvchi rahbarligidagi mustaqil ish turlarini meyorlangan va meyorlanmagan turlarga ajratish mumkin.

O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirining 2018 yil 10-sentabrda 20-2018-sonli buyrug’iga ilova qilingan “Oliy ta’lim muassasalari professor-o’qituvchilarining o’quv yuklamasi hajmini hisoblashning vaqt meyorlari”da quyidagi o’qituvchi rahbarligidagi talabani mustaqil ish (O’RTMI) turlari meyorlab qo’yilgan:

- **3-ish turi:** Kurs ishlari va kurs loyihalariga rahbarlik qilish va ular bo’yicha maslahatlar berish; bitta KI uchun 2 soat va KL uchun 3 soat ajratilgan. Shuningdek, bitta professor-o’qituvchi bir semestr davomida 50 tagacha rahbarlik qilishi va maslahat berishi mumkin.

- **6-ish turi:** Namunaviy o’quv dasturlarida ko’zda tutilgan nazorat, hisoblash va hisob-grafik ishlarini tekshirish, maslahatlar berish, taqriz yozish va qabul qilish; bitta topshiriq uchun 0,3 soat, biroq, bitta fanga ko’pi bilan 1 soatgacha vaqt ajratilgan. Bitta professor-o’qituvchi ko’pi bilan 3 tagacha akademik guruh birlashtirilishi mumkin.

- **8-ish turi:** Bakalavriat ta’lim yo’nalishi talabalari amaliyotlariga rahbarlik qilish, ularning hisobotlarini tekshirish va baholash. Malakaviy amaliyot o’tayotgan har bir talaba uchun bir ish kuniga – 0,5 soat belgilangan. Bunda 1 akademik guruh uchun bir ish kuniga – 6 soat, ishlab chiqarish va pedagogik amaliyotga rahbarlik qilishga 1 akademik guruh uchun ta’lim muassasasi joylashgan hududda kuniga – 3 soat, hududdan tashqarida – 6 soat etib belgilangan. Individual holda o’tkaziladigan amaliyotlarda butun amaliyot davriga

bir talaba uchun – 2 soat ajratilgan. Ushbu ish turi bo'yicha yuklama hajmi professor-o'qituvchining o'quv ishlari yuklamasining 20% idan oshmasligi ham belgilab qo'yilgan.

- **9-ish turi:** Bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalarining bitiruv malakaviy ishiga rahbarlik qilish, xulosalar yozish; bir o'quv yiliga har bir talaba uchun 25 soat, texnik yo'nalishlarda esa – 30 soat etib belgilangan. Bunda bir o'quv yilida bitta professor-o'qituvchiga 7 nafargacha talaba birlashtiriladi.

- **11-ish turi:** Magistratura talabalarining ilmiy-pedagogik faoliyati va amaliyotiga rahbarlik qilish bir o'quv yiliga bitta talaba uchun – 50 soat belgilangan. Bunda professor yoki fan doktori – 5 nafargacha, dotsent, fan nomzodi va mutaxassis – 3 nafargacha talabaga rahbarlik qilishi mumkin.

- **12-ish turi:** Magistratura talabasining magistrlik dissertatsiyasi va ilmiy-tadqiqot ishiga rahbarlik (ilmiy maslahatchilik) qilish uchun bir o'quv yiliga bitta talaba uchun – 50 soat belgilangan. Bunda professor yoki fan doktori – 5 nafargacha, dotsent, fan nomzodi va mutaxassis – 3 nafargacha talabaning magistrlik dissertatsiyasi va stajirovkasiga rahbarlik (ilmiy maslahatchilik) qilishi mumkin.

- **14-ish turi:** Oliy ta'lim muassasalaridagi doktorant va mustaqil izlanuvchiga ilmiy maslahatchilik qilish. Bunda bir nafar doktorant uchun bir o'quv yiliga – 100 soat, bir nafar mustaqil izlanuvchi uchun bir o'quv yiliga – 50 soat belgilangan. Professor, fan doktori, dotsent, fan nomzodi o'zi ishlayotgan oliy ta'lim muassasasida 3 nafargacha doktorant va mustaqil izlanuvchiga ilmiy maslahatchilik qilishi mumkin.

Yuqorida keltirib o'tilgan O'RTMI turlaridan masala yechish, referat yozish, kollokvium, esse, taqdimot, keys-stadi, ish o'yinlari, glossariy, guruh loyihasi va boshqalar uchun vaqt meyorlari ko'zda tutilmagan. Chunki, ular bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar va tavsiyalar ishlab chiqiladi va maslahatlarni auditoriya mashg'ulotlarida (ma'ruza, amaliy, seminar, laboratoriya) amalga oshirish mumkin.

Talabalarning fan to'garaklarida, tanlovlarda, fan olimpiadalarida ishtirok etishi, ilmiy anjumanlarda ma'ruza qilishi, ilmiy tezis va maqolalar chop etishi kabi yuklamalarga ham vaqt meyorlari ko'zda tutilmagan, ularni bajarish "Oliy ta'lim muassasasi professor-o'qituvchilarining o'quv-uslubiy, ilmiy-tadqiqot va "ustoz-shogird" ish turlarida ko'zda tutilgan.

Talabalar tomonidan masofaviy ta'limda amalga oshirilishi mumkin bo'lgan Link, Chart, Q/A, Review, SWOT, Interview, Google Apps, Dayjest, Report kabi o'qituvchi rahbarligidagi talabaning mustaqil ish turlari uchun maslahatlarni kontakt soatlari (auditoriya mashg'ulotlari) uchun ajratilgan vaqt hisobidan amalga oshirish mumkin.

Mustaqil ishning uslubiy ta'minoti. Talabaning mustaqil ishlashi uchun yo'nalishga oid Davlat ta'lim standartlari, Malaka talablari, o'quv rejaları bo'yicha ma'lumotlarning ixchamlashtirilgan variantlari, tanlov fanlari katalogi va fanning o'quv-uslubiy majmuasi to'liq yetkazilishi zarur.

Shuningdek, kredit-ta'lim tizimida talabani xabarot paketini shakllantirish zarur bo'ladi. U o'z ichiga ma'lumotnoma-ko'rsatkich va talabani o'quv-uslubiy majmuasini (TO'UM) o'z ichiga oladi.

Kredit-modul tizimining asosiy farqli jihatlaridan biri faqat talabani zarur o'quv hujjatlari bilan ta'minlashdan iborat bo'lib qolmasdan, shuningdek, oliy ta'lim muassasasi talabaga oliy ta'lim muassasasi, yo'nalishlar, mutaxassisliklar, o'quv jarayonining tashkil qilinishi va bilimlarni nazorat qilish, mustaqil o'qishga tayyorlanish, dam olish va har tomonlama rivojlanish sharoitlari haqida to'liq xabarotni taqdim qilishi kerak.

Ma'lumotnoma-ko'rsatkich salohiyatli hamkorlar va talabalar, shuningdek, hamkor oliy o'quv yurtlarining o'qituvchilar jamoasiga o'quv va ma'muriy tadbirlar uchun qo'llanma bo'lib xizmat qiladi.

Ma'lumotnoma-ko'rsatkichdagi xabarotlar ta'lim jarayoni va qo'shimcha tadbirlarning shaffofligini oshirish, talabalarni mos dasturlarni tanlashga yo'naltirishdagi o'quvchilar mehnatini yengillashtirish va mamlakat oliy ta'lim muassasalarida va xorijda ularning o'qishini rejalashtirish hamda talabaga amaliy xabarotlarni taqdim qilish uchun mo'ljallangan.

Unda shuningdek, oliy ta'lim muassasasi, uning joylashishi, talabalarining yashash tarzi, qayd qilish uchun zarur ma'muriy tadbirlar haqidagi umumiy xabarotlar va akademik kalendar ham mavjud bo'ladi. Unga yana shuningdek, oliy o'quv yurtiga qabul qilish tartibi haqidagi ma'lumotlar, mashg'ulot turlari va nazorat shakllari, o'qitish usullari va texnologiyalari, fanlarning kredit hajmi va ularning tuzilmasi, fanlarni o'qitishni tashkil qiluvchi fakultetlar va bo'limlar nomlari ham kiritilgan. Ma'lumotnoma nashriga imtihonlarni o'tkazish sharoitlari va ularni baholash, oliy o'quv yurtini tugatgandan keyin beriladigan akademik darajalar ham kiritiladi.

Ma'lumotnoma-ko'rsatkich quyidagilardan tarkib topadi:

- Kirish.

Kirish tashkilotning asosiy nizomini, tuzilmasini, darajalarini, yo'nalish va mutaxassisliklarini va O'zbekiston Respublikasida, shuningdek, oliy o'quv yurtidagi mavjud malakalarini o'zida aks ettirishi o'zida aks ettirishi zarur.

- Oliy o'quv yurti haqida umumiy ma'lumotlar

Bu bo'limda oliy o'quv yurtining missiyasi, uning qisqa tarixi, tashkiliy-huquqiy shakli, belgilovchi hujjatlarning huquqlari, davlat va jamoatchilik tashkilotlari tomonidan o'tkaziladigan davlat attestatsiyasi va akkreditatsiyasi haqidagi ma'lumotlar aks ettiriladi.

- Akademik kalendar

Akademik kalendar dam olish kunlari (ta'tillar) ko'rsatilgan o'quv yili davomidagi o'quv mashg'ulotlari va nazorat tadbirlarini o'tkazish jadvalidan iborat.

- Talaba kalendari

Talaba kalendari yil davomida oliy o'quv yurti tomonidan tashkil etiladigan tashkiliy-ommaviy tadbirlarning jadvalidan iborat.

- Kredit ta'lim tizimini tashkil qilishning o'ziga xos xususiyatlari.

Bu bo'limda ta'lim jarayonini tashkil qilishning quyidagi asosiy holatlari va qoidalari aks ettirilishi kerak:

- fanlarni o'zlashtirishni nazorat qilish va baholash tizimi.
- oliy o'quv yurtining laboratoriya-kompyuter, sport-ko'ngil ochish va axborot-texnik bazasidan foydalanish qoidalari (kutubxona, nusxa ko'chirish xizmatlari, kompyuterlar, internet, WiFi).
- talabning harakatlari, huquqlari va majburiyatlari (etika va burch kodeksi).

Talabning o'zi xorijda o'qish dasturini rejalashtirishi va tashkil qilishi uchun oliy o'quv yurtiga ma'lumotlarni ko'rsatishni davlat, rus va ingliz tillarida tayyorlash tavsiya qilinadi.

Talabning O'UM uning yangi akademik talablarga moslashuvchanligini, o'qitish metodikasini yanada takomillashtirish maqsadida "teskari aloqa"ni jadallashtirish va oliy ta'lim muassasasi sharoitlarida ta'lim mazmuniga oid ilg'or tajribalarni joriy qilish maqsadida ishlab chiqiladi.

Talabning O'UM kafedra tomonidan ishlab chiqiladi va dekan tomonidan tasdiqlanadi. U quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- talabning shaxsiy o'quv rejasi (SHO'R);
- tanlov fanlari katalogi (TFK);
- ishchi o'quv dasturlari (Syllabus);
- TMI, jumladan O'RTMI bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar; • barcha turdagi nazoratlar uchun test topshiriqlari;
- amaliyot uchun materiallar.

Nazorat savollari

1. Talabalarining mustaqil ishlarini tashkil etishning zamonaviy usullari.
2. Talaba mustaqil ishini tashkillashtirish bosqichlari.

ILOVALAR TA'LIM METODLARI

1-ILOVA

TA'LIM METODLARI HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT

Ta'lim metodlari muayyan pedagogik jarayondan ko'zda tutilgan maqsadlarga erishish uchun bajarish lozim bo'lgan vazifalarni amalga oshirishda qo'llaniladigan turli-tuman ish usullari va shakllarini o'z ichiga oladi.

Bu ishlarni amalga oshirishning shakllangan va amaliyotda qo'llanilayotgan har turli usullari va shakllari asosida ko'plab ta'lim metodlari hosil bo'lgan va bu jarayon davom etmoqda.

Muayyan ta'lim-tarbiyaviy maqsadga qaratilgan biror harakatni amalga oshirish yo'li, usuli yoki ko'rinishidan iborat bo'lib shakllangan faoliyat shu maqsadga erishishga xizmat qiluvchi o'ziga xos ta'lim metodini hosil qiladi.

Bunda harakatni amalga oshirish yo'li deb bajarilishi talab qilinayotgan faoliyat uchun qo'llash mumkin bo'lgan bir nechta yo'llardan oldindan ko'zda tutilgan maqsadga muvofiq ravishda tanlangan yo'lni aytiladi. Masalan, savod o'rgatish yo'llari: oilada o'rgatish, maktabda o'rgatish, maktabgacha ta'lim muassasasida o'rgatish, o'qituvchi yordamida o'rgatish, kitoblar, kompyuter, ko'rgazma qurollar va boshqalar vositasida o'rgatish. Shunga o'xshash sanoqni, arifmetik amallarni o'rgatishda ham yuqoridagiga o'xshash yo'llardan foydalanish mumkin. Shu yo'llardan foydalanib harakatni amalga oshirishda har turli metodlarni qo'llaniladi.

Masalan, savod o'rgatish maqsadida yuqorida aytilgan yo'llardan istalgani tanlangandan keyin, shu har bir yo'l uchun maqsadga muvofiq deb hisoblangan metodlarni qo'llaniladi. Bular, oilada, maktabgacha ta'lim muassasasida, maktabda savod o'rgatishni amalga oshirishda o'qituvchining, tarbiyachining qo'llaydigan ish usullarini; kompyuter, kitob va boshqa ta'lim-tarbiya vositalarini belgilangan maqsadga muvofiq qo'llash metodlarini o'z ichiga oladi. Shunga o'xshash sanoqni, arifmetik amallarni o'rgatish yuzasidan ham tanlangan har bir yo'l o'ziga xos metodlarni qo'llashni nazarda tutadi. Demak har bir harakat ma'lum yo'lda va shunga muvofiq metodda amalga oshiriladi.

Biror metodni qo'llashdagi harakatni amalga oshirish ko'rinishi deb shu harakatni batafsil tasvirlovchi ko'rinishga aytiladi. Bunda harakatning kuzatiladigan o'zgarishlari, vaziyatlari, tezligi va uning ortishi yoki sekinlashuvi, to'xtashlari, bir nechta harakatlarning bir vaqtdaligi yoki ularning vaqt oraliqlari, harakatlar natijasi, amaliy ishlar bajarish mashg'ulotlarida esa, ishlov berilayotgan shakllar, fazoviy holatlar, ranglar, qattiq-yumshoqlik, sirtlarning tekisligi yoki g'adir-budurligi o'zgarishlari va boshqa kuzatish mumkin bo'lgan turli harakat ko'rinishlari nazarda tutiladi.

Inson faoliyatining barcha sohalarida tegishli metodlardan foydalaniladi. Bu metodlarning eng umumiy belgisini hisobga olgan holda ularni borliqni amaliy yoki nazariy o'zlashtirish operatsiyalarining yoki yo'llarining yig'indisi deyish mumkin. Ushbu qo'llanmada metod tushunchasini ta'lim-tarbiya jarayoni bilan bog'liq jihatlardan ko'rib chiqiladi. Shunga muvofiq ta'lim metodlari bilan bog'liq eng asosiy tushunchalarning izohlarini ko'rib chiqamiz.

Metod – (grekcha “metodos” so'zidan olingan bo'lib, yo'l, axloq usuli ma'nolarini anglatadi). Tabiat va ijtimoiy hayot hodisalarini bilish, tadqiq qilish usuli. Faoliyat, harakatning yo'li, usuli yoki qiyofasi, shakli, ko'rinishi.

Ta'lim metodi – o'qituvchining o'quvchilar bilan muntazam qo'llaydigan, o'quvchilarga o'z aqliy qobiliyatlarini va qiziqishlarini rivojlantirish, bilim va ko'nikmalarni egallash hamda ulardan amalda foydalanish imkonini beruvchi ish usuli. Belgilangan ta'lim berish maqsadiga erishish bo'yicha ta'lim beruvchi va

ta'lim oluvchilar o'zaro faoliyatini tashkil qilishning tartibga solingan usullari majmuasidir.

Metodika – biror ishni maqsadga muvofiq o'tkazish metodlari, usullari, yo'llari majmuasi. U alohida metodikalaridan tashkil topadi. Pedagogika fani sohasida ma'lum o'quv fanini o'qitish hamda tarbiyaviy ishlar qonuniyatlarini tadqiq qiladi. Masalan, tillar metodikasi, arifmetika metodikasi va shu kabilar.

Usul – biror narsa, hodisa, jarayonni o'rganish yoki amalga oshirish tartibi.

Uslub – biror narsa, hodisa, jarayonni o'rganish yoki amalga oshirish uchun qo'llash lozim bo'lgan usullar majmuasi.

Yo'l (ruscha - priyom) – biror maqsadni amalga oshirish uchun tanlangan harakat turi.

Yuqorida aytilganlardan ko'rinadiki, har bir ta'lim metodi tarkibiga muayyan ta'lim-tarbiyaviy vazifani bajarishga qaratilgan ish-harakat usullari, yo'llari kiradi.

TA'LIM METODLARINING TARKIBIY TUZILISHI

Ta'lim metodlaridan tegishli maqsadlarda samarali foydalanish uchun har bir metodning tarkibiy tuzilishi to'g'risida zarur tushunchalarga ega bo'lish talab qilinadi. Ta'lim metodlari ta'lim-tarbiya jarayonini amalga oshirishning tegishli pedagogik-psixologik va ilmiy-metodik asoslariga ega. Ular ko'zlangan maqsadlarga erishish yo'lidagi murakkab, ko'p qirrali, ko'p sifatlarga, xususiyatlarga ega bo'lgan faoliyat turidir. Shu munosabat bilan ta'lim metodlarining tarkibiy tuzilishiga doir umumiy ma'lumotlarni qisqacha keltirib o'tamiz.

Ta'lim metodlari turli tarkibiy tuzilishga ega bo'lib, ular usul, yo'l, bosqich, bo'lak, qism, modul, algoritm kabi tushunchalar bilan ifodalanadigan tarkibiy elementlarni o'z ichiga oladi. Ular orasida usullar alohida ajralib turadi. Quyida ularning qisqacha ta'riflarini keltiramiz:

Usul – metodning unsuri bo'lib, uning tarkibiy qismi, metodni amalga oshirish bo'yicha qo'llanadigan harakatlarning turlarini belgilaydi.

Yo'l - metodni amalga oshirish bo'yicha qo'llanadigan harakatlarni bajarish shaklini belgilaydi.

Bosqich - metodni amalga oshirish jarayonining mazmun va vaqt bo'yicha muayyan darajadagi ketma-ketligini bildiradi.

Bo'lak – metodning tarkibini istalgan turli kattalikda taqsimlanishi natijasida hosil bo'ladi.

Qism - metodning tarkibini muayyan mantiqiy asosda taqsimlanishi natijasida hosil bo'ladi.

Modul - metodni hosil qiluvchi eng kichik tarkibiy bo'laklarini bildiradi.

Algoritm – metodning tarkibiy tuzilishidagi muayyan tartibda takrorlanuvchi modullari yig'indisini hamda metodni amalga oshirish jarayonidagi harakatlarning muayyan tartibda takrorlanib turuvchi majmuasini bildiradi.

Ta'lim metodlarida o'qitishning ob'ektiv qonuniyatlari, maqsadlari, mazmuni, tamoyillari, shakllari o'z aksini topadi. Metodlar boshqa didaktik kategoriyalarga uzviy bog'liq va biri boshqalarini taqozo qiladi, ya'ni o'qitishning maqsadi, mazmuni, shakli, hosilasi sifatida metodlar didaktik kategoriyalarga tegishli ta'sir ko'rsatadi.

Har bir ta'lim metodining tarkibiy tuzilishida shu metodning o'ziga xos bo'lgan *ob'ektiv va sub'ektiv jihatlar* ajralib turadi.

Metodlarning **ob'ektiv jihatlarida** barcha didaktik qoidalar, qonunlar va qonuniyatlar, tamoyillar va ta'riflar, shuningdek, mazmun butunligining doimiy komponentlari, o'quv faoliyatining shakllariga xos bo'lgan umumiy jihatlar aks etadi.

Metodlarning **sub'ektiv jihati** pedagog shaxsi, ta'lim oluvchilarning o'ziga xosligiga va mavjud sharoitga bog'liq bo'ladi.

Ta'lim metodlari **ko'p parametrlarga ega va ko'p o'lchovli** bo'lib, ularning bu xususiyatlari ta'lim-tarbiyaviy maqsad va vazifalar hamda ularni amalga oshirish shakllarining turli-tumanligi bilan bog'liq. Shu munosabat bilan ta'lim metodlarini tasniflashda ham har turli yondashuvlar mavjud. Buning natijasida ta'lim metodlarining ko'plab tasniflari kelib chiqqan. Quyida ularni qisqacha ko'rib chiqamiz.

Ta'lim metodlari tasnifi – bu muayyan belgilar asosida tartibga solingan tizimdir. Ma'lumki, didaktik tadqiqotlar o'qitishni dialektik jarayon sifatida o'rganadi. Bunga ko'ra ta'lim metodlari tizimi o'sish, o'zgarishda, harakatda bo'lib, ta'lim mazmunida yuz berayotgan barcha o'zgarishlarni hisobga olgan holda rivojlanib borishi hisobga olinadi. Shunga muvofiq ularni tasniflashda ham ushbu ro'y berayotgan o'zgarishlar tegishli aks etib boradi.

Ta'lim metodlarini tasniflashda ularning an'anaviyligi, didaktik maqsadi, bilish faoliyati xarakteri, o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish xususiyatlari, o'quv-bilish faoliyatini motivatsiyalash va stimullash xususiyatlari, o'quv-bilish faoliyatining samaradorligini nazorat qilish va o'z-o'zini nazorat qilish xususiyatlari kabi belgilariga asoslaniladi.

Ta'lim metodlarini tasniflash shakllariga doir ayrim misollarni ko'rib chiqamiz.

1. An'anaviy ta'lim metodlari tasnifi. Bu metodlarning ibtidosini ilk falsafiy va pedagogik tizimlar tashkil etadi. Hozirgi davrda ulardan beshtasi inobatga olinadi: *amaliy, ko'rgazmali, ifodali, kitob bilan ishlash va video metodlar.*

2. Didaktik maqsadi bo'yicha tasnifi.

- *ilk bor bilimlarni o'zlashtirish metodlari;*
- *egallangan bilimlarni mustahkamlash va takomillashtirish metodlari.*

3. Ta'limning umumiy maqsadiga ko'ra metodlar tasnifi:

- *bilimlarni egallash;*
- *malaka va ko'nikmalarni shakllantirish;*
- *bilimlarni qo'llash;*
- *ijodiy faoliyat;*
- *mustahkamlash metodlari;*
- *bilim, malaka va ko'nikmalarni tekshirish metodlari.*

4. Idrok etish – bilish faoliyati xarakteriga ko'ra metodlar tasnifi:

• *tushuntirish – illyustrativ (axborot – retseptiv).* Ularning xarakterli xususiyatlari: bilimlar “tayyor holda” tavsiya etiladi; bunda bilimlarni idrok qilish tashkil etiladi; bilimlar idrok (retsepsiya) qilinadi va tushunib olinadi, xotiraga joylashtiriladi;

• *reproduktiv metod:* bilimlar tayyor holda tavsiya etiladi, bilim nafaqat bayon qilinadi, balki tushuntiriladi; bilimlar ongli o'zlashtiriladi, ularning tushunilishi va eslab qolinishiga erishiladi hamda bilimlarning mustahkamligi tez-tez takrorlash yo'li bilan ta'minlanadi.

• *muammoli bayon qilish metodi;*

• *qisman ijodiy (evristik) metod.* Bilim tayyor holda tavsiya etilmaydi, balki u mustaqil ravishda egallanadi; yangi bilimlarni qidirish, izlash tashkil etiladi; bilish vazifalari bo'yicha mustaqil fikr yuritiladi, muammoli vaziyatlar yaratiladi va hal qilinadi;

• *tadqiqiy metod.* Bunda muammo belgilab olinadi, muammoning tadqiqoti jarayonida bilimlar egallanadi.

5. Ta'lim metodlarining binar (qo'sh) va polinar (ko'pqirrali) tasnifi.

Binar tizim *dars berish metodi* va *o'rganish metodi* majmuidan iborat. Uni quyidagi jadval ko'rinishida yaqqol ifodalash mumkin (1 -jadval).

1-jadval

O'qitish metodlari

Dars berish metodi	O'rganish metodi
Axborot berish – bayon qilish	Ijro etish
Tushuntirish	Reproduktiv
Ko'rsatma berish – amaliy	Produktiv – amaliy
Tushuntirish – ishontirish	Qisman ijodiy
Ishontirish	Ijodiy

O'qitishning polinar, ya'ni ko'pqirrali tasnifi bilimlar manbai, bilish faolligi darajasi, o'quv bilimlarining mantiqiy yo'llari va o'qitishning *monologik, hamkorlik va dialogik* metodlar yig'indisidan tarkib topadi (2-jadval).

2-jadval

Monologik metodlar	Hamkorlik metodlari	Dialogik metodlar
Ma'ruza Hikoya Namoyish qilish	Individual (o'zaro) Guruhli Frontal Jamo'a (kollektiv)	Suhbat Munozara Muzokara

Pedagogik adabiyotlarda oliy ta'lim muassasalarida o'qitish metodlarining quyidagi uch guruhi mavjudligi bayon etilgan:

• *o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish metodlari* (-jadval);

• *o'quv-bilish faoliyatini motivatsiyalash va stimullash metodlari* (-jadval);

• *o'quv-bilish faoliyatining samaradorligini nazorat qilish va o'z-o'zini nazorat qilish* (3-jadval).

3-jadval

O'quv-bilish faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish metodlari hamda asoslari

Ifodali, ko'rgazmali, amaliy metodlar	Induktiv va deduktiv metodlar	Reproduktiv va muammoli-ijodiy metodlar	O'qituvchi rahbarligida mustaqil ish metodlari
Manbalar	Mantiq	Tafakkur	Boshqaruv

4-jadval

O'quv-bilish faoliyatini motivatsiyalash va stimullash metodlari

O'rganishga qiziqish uyg'otishni stimullash va motivatsiyalash metodlari	O'rganishda burch va mas'uliyatni stimullash va motivatsiyalash metodlari
--	---

5-jadval

O'quv-bilish faoliyatining samaradorligini nazorat qilish va o'z-o'zini nazorat qilish metodlari

Og'zaki nazorat qilish va o'z-o'zini nazorat qilish metodlari	Yozma nazorat qilish va o'z-o'zini nazorat qilish metodlari	O'z-o'zini nazorat qilishning laboratoriya-amaliy metodlari
---	---	---

Shunday qilib, kasbiy ta'lim didaktikasi tamoyillariga muvofiq ishlab chiqilgan metodlar va alohida funksional yondashuv metodlari tizimini yaratish uchun tegishli ta'lim muassasasidagi pedagogik faoliyat asos bo'lib xizmat qiladi. Unda qo'llaniladigan kasbiy ta'lim metodlari didaktik maqsadlarga erishishning nisbatan alohida yo'llari va metodlari sifatida namoyon bo'ladi.

Oliy ta'lim muassasalaridagi o'qitish metodlari o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, nafaqat dars berish usullari va uslublarini birlashtiradi, balki ular bilimlarni o'zlashtirishning o'quv va ilmiy faoliyatga yo'naltirilgan tizimini ham anglatadi. Shunday savol tug'iladi: oliy ta'lim muassasalaridagi o'qitish metodlari maktab, akademik litsey va kasb-hunar kollejidagi o'qitish metodlaridan qay jihatlari bilan farqlanadi?

Maktab, akademik litsey va kasb-hunar kollejida fan asoslari o'rganiladi. Oliy ta'lim muassasasida talaba zamonaviy fanni o'rganadi va ixtisoslik bo'yicha ta'lim oladi. Shuning uchun ham oliy ta'lim muassasalaridagi o'qitish metodlari bilimlarni yetkazish va anglashning usullarigina emas, balki fan taraqqiyoti jarayoniga tobora kirib borish, uning metodologik va g'oyaviy asosini ochish metodi hamdir.

Oliy ta'lim muassasalaridagi o'qitish metodlarini asoslashda didaktika bilan shug'ullanuvchi olimlar oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv jarayonining o'ziga xos xususiyatlari va talabalarning bilish faoliyatini qamrab oladilar hamda talabalarning kasbiy va shaxsiy tayyorgarligi masalalariga katta ahamiyat beradilar. Talabalarning faol ijodiy bilish faoliyati hamda ularning mustaqil ishlaridan iborat kasbiy ta'lim jarayoni ta'lim metodlarining *o'qitish metodlari va o'rganish metodlaridan iborat* ikki guruhini bir-biridan farqlashni taqozo qiladi:

O'qitish metodlari bilimlarni berish usullari sifatida qaraladi va talabalarning ilmiy bilish faoliyatiga rahbarlik qilishga qaratilgan bo'ladi hamda o'quv jarayonida pedagogning talabalarga ta'sir ko'rsatish usullarini shakllantiradi.

O'rganish metodlari bilim, malaka va ko'nikmalarni ijodiy egallashga hamda metodik va g'oyaviy-siyosiy e'tiqodlarni ishlab chiqishga qaratilgan talabalarning ilmiy bilish faoliyati usuli sifatida belgilanadi.

Oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim xususiyati o'quv jarayonini tashkil etishda namoyon bo'ladi. Bunda maktab, akademik litsey, kasb-hunar kollejidagi ta'lim metodlarini belgilash va o'qitish shakllarini ham tashkil qilishni tavsiya etadi. Oliy ta'lim muassasalarida ushbu o'qitish metodlari va shakllari qo'shilib ketadi, ya'ni oliy ta'lim muassasalaridagi dars berish metodi ayni zamonda o'qitishniig tashkiliy shakli ham hisoblanadi. Oliy ta'lim muassasalaridagi o'qitish metodlari o'ziga qo'shimcha yuklama-mashg'ulotni tashkil etishni ham qamrab oladi.

Oliy ta'lim muassasalaridagi o'qitish metodlari tasnifi masalasi o'zining dolzarbligini saqlab qoladi. Oliy ta'limdagi o'qitish metodlari tasnifiga didaktik yondashuvlar, umumdidaktik yondashuvlarga monelik qilmaydi, balki ularni rivojlantiradi. Ular oliy ta'lim tizimidagi o'quv jarayonining xususiyatlari, ularning didaktik vazifalari xarakteriga asoslanadi.

Oliy ta'lim muassasalarida o'qitish va o'rganish metodlari quyidagi keng tarqalgan tasniflarga borib taqaladi:

1. *Bilimlarni berish, idrok etish va o'zlashtirish hamda e'tiqodni shakllantirishni ta'minlovchi metodlar.* Bu metodlarga ma'ruza, talabalarning mustaqil ishlari, mustaqil ta'lim olish bo'yicha ishlari, ishlab chiqarish jarayonlarini kuzatish, maslahatlar, ko'rsatma berish, ommaviy axborot vositalari, dasturlashtirilgan materiallarni idrok etish va boshqalar kiradi.

2. *Bilimlarni tatbiq etish va mustahkamlash, malaka va ko'nikmalarni hosil qilish hamda e'tiqodni chuqurlashtirish metodlari.* Bunga seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari, nazorat ishlarini bajarish, o'quv xonalaridagi dasturlashtirilgan mashg'ulotlar va ishlab chiqarish amaliyoti kiradi.

3. *Bilimlar, e'tiqodlarni shakllantirish va talabalarning kasbiy tayyorgarligini aniqlash metodlari.* Bu o'quv jarayonining reyting baholari, kollokviumlar, suhbat o'tkazish, kurs va diplom ishlari loyihalari hamda davlat attestatsiyasi natijalarini baholashdir.

Bu tasnif konkret metodlar imkoniyatlarini belgilovchi eng muhim sifatlar asosiga qurilgan. Bunda ushbu tasnif bo'yicha birinchi guruhdagi shunday sifatlariga bilimlarni **idrok qilish va o'zlashtirish**, ikkinchi guruhga – **tatbiq etish va mustahkamlash**, uchinchi guruhga esa – **attestatsiya va bilimlarni aniqlash** taalluqlidir.

Oliy ta'lim tizimidagi o'qitish metodlari tizimiga quyidagi talablar qo'yiladi:

- *metodlar tizimi ta'limiy funksiyaga ega bo'lishi lozim.* Bu didaktik maqsadlar va o'qitish vazifalariga erishishning eng qulay usulidir;

- *metodlar tizimi tarbiyalash-rivojlantirish funksiyasiga ega bo'lishi lozim.* Bunda talabalarning mustaqil ishlari, vazifalari, ularning ishga ijodiy yondashuvi hal qilinadi, talabalarning shaxsiy sifatлари, bilim, malaka va ko'nikmalarni egallashga bo'lgan ehtiyojlari shakllanadi hamda ularning diqqati, irodasi, hissiyoti, xotirasi, tafakkuri o'sadi.

HOZIRGI TA'LIM METODLARINING ASOSIY TURLARI

Hozirda amaliyotda qo'llanilayotgan ta'lim metodlari xilma-xil hamda ko'p sonli bo'lib, ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga, ta'lim-tarbiyaviy imkoniyatlarga ega, muayyan maqsadlarga, sharoitlarga mos ekanligi va boshqa

sifatlari bilan bir-biridan farqlanadi. Bundan ko'rinib turibdiki, bu metodlarning har biri muayyan ta'lim-tarbiyaviy maqsadlar uchun mos bo'lib, uning o'rniga boshqa metodni qo'llash maqsadga muvofiq emas. Chunki boshqa metod ushbu maqsad uchun mos emas ekanligi ma'lum.

Shu sababli ta'lim metodlarining qaysinisidan qaysi maqsad uchun foydalanish ko'zda tutilgan samarani berishini bilish muhim ahamiyatga ega. Lekin bu masala hozirgacha to'liq o'rganilgan emas. Bu masala avvalo ta'lim metodlarini ma'lum belgilariga ko'ra turlarga ajratib olish va ularning asosiy xarakteristikalarini aniqlashni talab qiladi. Shuni hisobga olgan holda zamonaviy ta'lim metodlarini turlarga ajratish dolzarb masaladir. Buni hal qilish uchun zamonaviy ta'lim metodlarining turlarga ajratish uchun zarur bo'lgan asosiy belgilarini aniqlab olish lozim. Bu belgilar quyidagilar bo'lishi mumkin:

Bajaradigan vazifasiga, ko'zda tutiladigan natijaga, ta'limiy va tarbiyaviy maqsadlarga, pedagogik va psixologik yo'nalishlariga, ta'lim oluvchilarning yoshiga muvofiqligiga, ayrim fanlarni (ijtimoiy, tillar, tabiiy, aniq, amaliy va boshqa fanlarni) o'qitishga, nazariy va amaliy bilim, ko'nikma va malakalarni o'rgatishga, o'zlashtirishni nazorat qilishga tegishli va boshqa belgilar.

Shu belgilariga ko'ra ta'lim metodlarini quyidagi turlarga ajratish mumkin:

1. Bajaradigan vazifasiga tegishli belgilariga ko'ra ta'lim metodlarini quyidagi turlarga ajratish mumkin:

Nazariy bilim berish metodlari.

Amaliy ko'nikma va malakalarni o'rgatish metodlari.

Amaliy mashqlar bajarishni o'rgatish metodlari.

Bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash metodlari.

Bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishni nazorat qilish metodlari va boshqalar.

2. Ko'zda tutiladigan natijaga tegishli belgilariga ko'ra ta'lim metodlarini quyidagi turlarga ajratish mumkin:

Mashg'ulot sifati va samaradorligini oshirish.

Ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirish.

Ta'lim oluvchilarning iqtidorlari yo'nalishlarini aniqlash.

Ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish.

Yuqori o'zlashtirishlariga erishish.

Bilimlarni o'zlashtirishlariga erishish.

Amaliy ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishlariga erishish.

Faolliklarini oshirishga erishish..

Qiziqishlarini orttirishga erishish..

3. Ta'limiy va tarbiyaviy maqsadlarga tegishli belgilariga ko'ra ta'lim metodlarini quyidagi turlarga ajratish mumkin:

Mustaqil fikrlashga o'rgatish.

Mustaqil qarorlar qabul qilishga o'rgatish.

Vazifalarni mustaqil bajarishga o'rgatish.

Ta'lim jarayoni ishtirokchilarini faollashtirish.

Tanqidiy fikrlashga o'rgatish.

4. Pedagogik va psixologik yo'nalishlariga tegishli belgilariga ko'ra ta'lim metodlarini quyidagi turlarga ajratish mumkin:

Interfaol ta'lim metodlari

Didaktik o'yinlar metodlari

Muammoli ta'lim metodlari

O'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim metodlari

Differensial ta'lim metodlari

Yakka (individual) ta'lim metodlari

Evristik ta'lim metodlari

Dogmatik ta'lim metodlari

Reproduktiv ta'lim metodlari

Produktiv ta'lim metodlari

Ijodiy ta'lim metodlari.

Badiiy ta'lim metodlari.

Estetik tarbiya va ta'lim metodlari.

Jismoniy tarbiya va sport ta'limi metodlari.

Mehnat ta'limi va tarbiyasi metodlari.

Maxsus ta'lim metodlari.

Katta yoshdagilar ta'limi metodlari va boshqalar.

5. Ta'lim oluvchilarning yoshiga muvofiqligiga tegishli belgilariga ko'ra ta'lim metodlarini quyidagi turlarga ajratish mumkin:

Oliy ta'lim muassasalari uchun mos metodlar.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari uchun mos metodlar.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalari uchun mos metodlar.

Maktabgacha ta'lim muassasalari uchun mos metodlar.

Maktabdan tashqari ta'lim muassasalari uchun mos metodlar.

Malaka oshirish va qayta tayyorlash ta'lim muassasalari uchun mos metodlar.

Maxsus ta'lim muassasalari uchun mos metodlar.

6. Ayrim fanlarni (ijtimoiy, tillar, tabiiy, aniq, amaliy va boshqa fanlarni) o'qitishga tegishli belgilariga ko'ra ta'lim metodlarini quyidagi turlarga ajratish mumkin:

Ijtimoiy fanlarni o'qitishga mos metodlar.

Tillarni o'qitishga mos metodlar.

Tabiiy fanlarni o'qitishga mos metodlar.

Aniq fanlarni o'qitishga mos metodlar.

Amaliy fanlarni o'qitishga mos metodlar.

Texnika fanlarini o'qitishga mos metodlar va boshqalar.

7. Nazariy va amaliy bilim, ko'nikma va malakalarni o'rgatishga tegishli belgilariga ko'ra ta'lim metodlarini quyidagi turlarga ajratish mumkin:

Nazariy bilimlarni o'rgatishga mos metodlar.

Amaliy bilim, ko'nikma va malakalarni o'rgatishga mos metodlar.

Har turli texnika vositalaridan foydalanish, ularni boshqarishni o'rgatishga mos metodlar.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni o'rgatishga mos metodlar.

Kasb-hunarlarini o'rgatishga mos metodlar va boshqalar.

8. O'zlashtirishni nazorat qilishga tegishli belgilariga ko'ra ta'lim metodlarini quyidagi turlarga ajratish mumkin:

Yozma ishlar bajarish: diktant, bayon, insho va sh.k.

Nazorat ishlarini bajarish: joriy, oraliq, yakuniy nazorat ishlari.

Mashqlar bajarish.

Masalalar yechish.

Mustaqil ishlar bajarish.

Og'zaki so'rov (savol-javoblar), imtixon, sinov.

Test sinovlari va boshqalar.

Yuqorida keltirilgan ta'lim metodlarining turlari ma'lum darajada shartli bo'lib, bu esa, har bir ta'lim metodi bir vaqtda bir nechta sifat va xususiyatlarga ega ekanligi bilan bog'liq. Shu sifat va xususiyatlarning eng umumiy belgilari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

So'zlash va tinglashga asoslangan metodlar.

So'zlash, tushuntirish va tinglashga asoslangan metodlar.

So'zlash, ko'rgazmali vositalardan foydalanib tushuntirish va ko'rish, tinglashga asoslangan metodlar.

Monologik ma'ruza metodi.

Suhbat metodi.

Savol-javoblar metodi.

Bahs, munozaralar metodi.

Ishchanlik o'yinlari metodi.

Rolli o'yinlar metodi.

Didaktik o'yinlar metodi.

Hamkorlikda ishlash metodi va boshqalar.

Ta'lim metodlarining ushbu umumiy belgilari so'zlash-tinglash, ko'rsatish-kuzatish, tushuntirish-fikrlash, mustahkamlash-takrorlash jarayonlaridan iborat

bo'lib, bu belgilar aslida har bir metod uchun xosdir. Bunday umumiylik ta'lim metodlarini amalda qo'llashda birmuncha keng imkoniyatlar berishi tabiiy. Bu esa, ta'lim metodlarini ma'lum maqsad bo'yicha tanlashda hisobga olinishi zarur omildir.

KEYS-STADI METODI (Amaliy holatlarni o'qitish metodi)

*"Ta'limning buyuk maqsadi bilim berish emas,
balki hatti-harakatlarga o'rgatishdir"*

G. Spenser

Bu metodning nomi inglizcha "sase-study" so'zlaridan olingan. Bunda "sase" – yashik, quti, g'ilof, jild, "study" – o'rganish, tadqiq qilish, ilm bilan shug'ullanish, o'quv fani, saboq olish, o'qish ma'nolarini bildiradi. Bu metod haqida inglizcha aytiladigan "sase – true life", ya'ni "keys – haqiqiy hayot" iborasiga ko'ra keys - real hayotning «bir parchasidir». Shunga ko'ra bu metodni "amaliy holatlarni o'qitish metodi" deb ham ataladi.

Keys-stadi metodi bo'yicha o'rganilayotgan har bir muammo yoki mavzu yuzasidan amalga oshiriladigan ishlar rejası, ularni bajarish tafsiloti, natijalar va xulosalar yig'indisi alohida keysni tashkil qiladi. Bu metod ta'lim jarayonida hayotiy vaziyatlardan foydalanishga qaratilgan. Bu esa, hozirgi kunlarda ta'lim sohasidagi dolzarb bo'lgan muammolardan hisoblanadi. Ushbu muammoni hal qilish imkonini berishi bu metodning alohida ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatib turibdi.

Shu sababli G'arb mamlakatlaridagi ta'lim muassasalarida keys-stadi metodidan, ya'ni keyslardan foydalanish o'quv rejasining 25 % ini tashkil qiladi. Shu munosabat bilan ta'lim muassasalarida hayotiy vaziyatdan foydalanishning ahamiyati haqida qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Ta'lim jarayonida hayotiy vaziyatdan foydalanishning dolzarbligi:

Keys-stadi ta'lim metodini turli holatlarni o'rganishda qo'llash - hayotdan olingan odatdagi vaziyatlarni o'rganishni tashkil etish yoki sun'iy yaratilgan vaziyatlarga asoslangan holda ta'lim oluvchilardan tegishli muammolarning maqsadga muvofiq yechimlarini izlashni talab qilishga qaratilgan ta'lim jarayonidan iborat.

Bu metod ta'lim oluvchilarga mavzuga tegishli hayotiy vaziyatni tashxis qilish, farazlarni ifodalash, muammolarni aniqlash, qo'shimcha axborotlarni yig'ish, farazlarga aniqlik kiritish va muammolarni yechish hamda ularni bajarishning aniq bosqichlarini loyihalash bo'yicha amaliy faoliyatlarini modellashtirish imkonini beradi.

Muayyan hayotiy vaziyatlarga bag'ishlangan keyslardan foydalanish ta'lim jarayonini haqiqiy hayot bilan bog'laydi. Keysni ko'rib chiqishda ta'lim oluvchilar ta'lim olish jarayonini yaratadilar. Shu jarayondagi o'zaro harakatda ularning haqiqiy fikr almashish holatlari kelib chiqadi. Keys ta'lim oluvchilarga tahlil qilish, qiyoslash yo'llarini qidirish va muammoni yechish erkinligini beradi.

Keys-stadi ta'lim metodiga doir ayrim asosiy tushunchalar ta'rifi:

“Keys” va “keys-stadi” tushunchalarining ma’no-mazmuni ko‘p qirrali bo‘lib, shunga ko‘ra quyida ularning asosiy xususiyatlarini to‘liqroq aks ettirish maqsadida ko‘p variantli ta’riflari berildi.

Keys – 1) ta’lim oluvchilarning ma’lum maqsadlardagi hayotiy vazifalarni bajarishlari bo‘yicha vaziyatning bayoni, uni tushunish va baholashga imkon beradigan hamda muammoni ifodalash uchun, uning maqsadga muvofiq yechimini izlashlari uchun kerak materiallar to‘plami; 2) belgilangan mavzu yoki muammo va uning yechimiga doir qo‘shimcha axborotlar, audio, video, elektron tashuvchilar, o‘quv-uslubiy materiallar yig‘indisi; 3) muammoni hal qilish bo‘yicha amalga oshirilgan ishlar, ularning natijalari va xulosalar.

Keys-stadi – 1) ta’lim oluvchilarni o‘rganilayotgan muammoni ifodalash hamda uning maqsadga muvofiq yechimi variantlarini izlashga yo‘naltiradigan aniq real yoki sun’iy ravishda yaratilgan vaziyatning muammoli-vaziyatli tahlil etilishiga asoslanadigan *ta’lim metodidir*; 2) ta’lim, axborot-kommunikatsiya, boshqaruv va boshqa sohalarni o‘rgatishda qo‘yilgan ta’lim maqsadini amalga oshirish va keysda bayon qilingan amaliy muammoli vaziyatni hal qilish jarayonida oldindan belgilangan (bahorat qilinadigan) o‘quv natijalariga kafolatli erishishni vositali tarzda ta’minlaydigan, bir tartibga keltirilgan optimal usullar va vositalar majmuidan iborat bo‘lgan *ta’lim texnologiyasidir*.

Vaziyat (lotincha situation - ahvol) – muayyan vaziyat, ahvolni hosil qiladigan shart-sharoitlar va holatlar yig‘indisi. Keysda bayon qilingan vaziyat institutsional tizimda (shu o‘rinda va keyinchalik - korxonada) diskret (ayni shu) vaqtda tashkiliy hayotdagi tipik muammolarni qayta yaratadigan real yoki sun’iy qurilgan hodisalarning ideal tarzdgagi in’ikosidan iboratdir.

Muammoli vaziyat - mazkur holda vaziyat sub’ektining hozirgi vaqtda yoki kelgusidagi maqsadlarga erishishiga xavf soladigan vaziyat tushuniladi.

Keys-stadi metodi tarixi. Keys-stadi amaliy vaziyatlarni tahlil etish va hal qilish asosida o‘qitish metodi sifatida xorijiy ta’limda dastlab huquq sohasida qo‘llanila boshladi: u ilk marta Garvard universitetining huquq maktabida 1870 yilda qo‘llanilgan edi. 1920 yilda Garvard biznes-maktabi (GBM) o‘qituvchilari yuristlarning o‘qitish tajribasiga tayanib, iqtisodiy amaliyotdagi aniq vaziyatlarni tahlil etish va muhokama qilishni ta’limning asosiy usuli etib tanlashganidan keyin mazkur o‘qitish uslubi keng tatbiq etila boshladi.

Ana shu vaqtdan boshlab GBM keyslarning boy to‘plamini yig‘di va mazkur metodni ta’limning mustaqil konsepsiyasi darajasigacha olib chiqdi. Ayni shu sababga ko‘ra keys-stadi metodini ko‘pincha Garvard metodi deb ham ataladi. O‘z mohiyatiga ko‘ra, Garvard metodi ta’lim oluvchilarning amaliy vaziyatlarni videomateriallar, kompyuter va dasturiy ta’minotdan foydalanib hal qilish bo‘yicha intensiv treningdan iboratdir.

Keys-stadining ikki klassik maktabi - Garvard (Amerikada) va Manchester (Evropada) maktablari mavjud. Garvard maktabi doirasida mazkur metod yagona to'g'ri yechimni izlashni o'rgatish metodi hisoblanib, ikkinchi maktab (Manchester) keysda bayon qilingan muammoli vaziyat yechimining ko'p variantlilikini taklif qiladi. Amerika keyslari o'nlab sahifali matnni va ko'plab chizmalarni o'z ichiga oladi. Yevropa keyslari hajmi birmuncha kamroq.

Chet ellardagi biznes-maktablarda odatiy vaziyatlarni o'rganishga o'quv vaqtining o'rtacha 25% dan 90% gacha bo'lgan qismi ajratiladi. Masalan, Chikago universiteti biznes-maktabida o'quv vaqtining 25%i keyslar ulushiga, Kolumbiya universitetida - 30%, Uortonda esa - 40% iga to'g'ri keladi. Mashg'ulotlarni ushbu metod bo'yicha o'tkazishga ajratiladigan soatlar soni bo'yicha uning "ilk ixtirochisi" - Garvard yetakchilik qiladi. Oddiy tinglovchi GBMda o'qish vaqtida 700 tagacha keyslarni ko'rib chiqadi va buning uchun o'quv vaqtining 90% gacha qismini sarflaydi.

Bunda shunday aniqlik kiritish kerak: moliyaviy fanlarga ixtisoslashgan maktablarda keyslar salmog'i asosiy fanlar - menejment, marketing, axborot texnologiyalari, xodimlarni boshqarish va shu kabilardan iborat maktablardagiga nisbatan ancha kamdir.

Mamlakatimizdagi ta'lim sohasida keys-stadi, asosan, mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimida, ayniqsa boshqaruv sohasida qo'llaniladi. Keyingi yillarda oliy o'quv yurtlarida ham o'qituvchilarning keyslarni ishlab chiqish va amalga oshirishga qiziqishi oshayotganligi kuzatilayapti.

Keys-stadi metodini ta'lim jarayonida keng tatbiq qilishning dolzarbligini belgilovchi omillar. Keys-stadini iqtisodiy oliy o'quv yurtining ta'lim amaliyotiga keng tatbiq etishning dolzarbligi va zarurligi quyidagi omillar bilan bog'liq:

Birinchidan, mamlakatdagi iqtisodiy ta'limning umumiy yo'nalishi, uning nafaqat ta'lim oluvchilarda aniq bilimlarni shakllantirishga, shu bilan birga, tinglovchilarda fikrlash faoliyati, nazariy bilimlarini amalda qo'llashga tayyorlik va bunga qobillikni rivojlantirish, bo'lg'usi mutaxassislarda mustaqillik va tashabbuskorlik, boshqaruv va iqtisodiyotdagi tadqiqotlarning turli jihatlari bilan bog'liq keng doiradagi masalalarni idrok etish qobiliyatini ravnaq toptirishga yo'naltirilganligi bilan bog'liq.

«Insonning qo'liga baliqni tutqazsang - u bir kun qorni to'q yuradi, mabodo insonni baliq tutishga o'rgatsang - u butun umri davomida ochlik nimaligini bilmaydi» - xitoylik donishmandlarda shunday hikmatli gap bor. Auditoriya sharoitlaridayoq boshqaruvchilik yechimlarini qabul qilishga doir malaka va ko'nikmalar egallanmasa, keyinchalik yaxshi boshqaruvchi bo'lib chiqish mumkin emas.

Kelgusidagi kasbiy faoliyati uchun o'zining boshqarish siyosatini ishlab chiqishga tinglovchilar korxonada va umuman iqtisodiyotda vujudga keladigan turli xil vaziyatlarni tahlil etish malakalari va ko'nikmalarini egallashi, tahlil qila bilish qobiliyatini o'stirishi, boshqaruvchiga xos xususiyatlarni orttirishlari zarur.

«Maslahat berish mumkin, lekin bunday maslahatdan foydalanishga o'rgatish mumkin emasligi» haqiqatdir. O'rganib olgach omadli iqtisodchi, moliyachi yoki menejerga aylanib olishga imkon beradigan qandaydir yagona, universal uslub yoki usul mavjud emas.

Tinglovchilarning keyslarni ishlab chiqish texnologiyalarini o'zlashtirishi, keysda taqdim qilinadigan amaliy muammoli vaziyatlarni tahlil etish, yakka tartibda va jamoa bo'lib ularni optimal hal qilish yo'llarini izlash malakalarini egallashi, bo'lg'usi mutaxassisda funksional vakolatlilikni shakllantirish - kasbiy faoliyatda o'zining boshqarish va tashkil qilish texnologiyalarini loyihalashtirish, kasbiy jarayon mantiqini qurish usullari, shuningdek, kasbiy vazifalarni mustaqil va mobil tarzda hal etish usullarini hosil qilishga yordam beradi.

Ikkinchidan, bozor iqtisodiyotining nostandart vaziyatlarda bir tizimli asosda va samarali harakat qilish, oqilona yechimlarni qabul qilish qobiliyatini egallagan mutaxassislarga **muhtojligi** bilan.

Keysda har xil hayotiy vaziyatlar bayoni beriladi va ularning oqibatlari xususida mushohada yuritish yoki qatnashchilar harakatlarining samaradorligini baholash yoxud muammoni hal etish usullarini taklif qilish talab etiladi. Lekin har qanday holatda ham amaliy harakat modeli ustida ishlash ta'lim oluvchilar – bo'lg'usi mutaxassislarda mehnat bozori talab qiladigan kasbiy jihatdan muhim xususiyatlarni shakllantirishning samarali vositasi hisoblanadi.

Uchinchidan, jahon tajribasi ko'rsatib turganidek, keys-stadi tinglovchilarda ijtimoiy yetuklikni rivojlantirish, o'qishga qiziqish va motivlarni hosil qilish, ularni haqiqiy professionallar sifatida yetishtirishga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Keys-stadining bo'lg'usi mutaxassis shaxsining kasbiy va ijtimoiy jihatdan muhim fazilatlarini shakllantirishga ta'sir ko'rsatadigan usullari va vositalari, bizningcha, quyidagi 6-jadvalda ishonarli tarzda aks ettirilgan.

**Keys-stadining shaxsiy fazilatlarni shakllantirishga ta'sir
ko'rsatadigan usul va vositalari**

Mutaxassis fazilatlari	Keys-stadining usul va vositalari
Mavhum sharoitlarda vaziyatni his etish va adekvat baholash, oqilona yechimlarni topish qobiliyati	Vaziyat sub'ektining fazilatlari va kamchiliklarini taqqoslash va baholash, vaziyatning rivojlanish mantiqini ajratib olish, muammoning oqilona yechimini izlash.
Bir tizimli fikrlash, mulohazakorlik, bozor vaziyatidagi parametrlar va o'zaro aloqalarni tushunish	Vaziyat xususida har tomonlama fikr yuritish, uni maqsadli tahlil etish, sub'ektlarni ularning tuzilmaviy-funksional ifodasida yaxlitligicha idrok etish.
Mustaqillik va tashabbuskorlik	Mavhumlik sharoitida vaziyatlar tahlili, oqilona yechimni ishlab chiqishda o'qituvchi tomonidan rag'batlantiriladigan va qo'llab-quvvatlanadigan mustaqillik va faollik.
O'zgarishlarga tayyorlik, moslashuvchanlik	Muntazam o'zgarib turadigan vaziyatlarda optimal fe'l-atvorning ishlab chiqilishi.
Amaliy yo'nalganlik	Muammoli vaziyatning hal etilishida nisbatan amaliy natijaga erishish uchun doimiy izlanish.
Axborotlar bilan ishlash mahorati	Doimiy ravishda asosiy axborotni izlash va tanlash, uni tuzilmalarga ajratish, yana qayta tuzilmalash, uni tahlil etish, tasniflash, bir taqdimot shaklidan boshqacha shaklga o'tkazish. o'zaro axborotlar almashish.

Kommunikativlik, empatiya	Muammoli vaziyat yechimi va uning maqsadga muvofiq tarzda hal etilishini tanlash yuzasidan o'z pozitsiyasini har doim aniq bildirish, dalillash va o'zining nuqtai nazarini himoya qilish; keys bilan guruh bo'lib ishlash, munozaralar va o'z fikrini o'tkazish paytida jamoaning oshkora muloqot va axborot almashish, adolatli, konstruktiv va taktikali tanqidga hamda uni qabul qilishga, birgalikdagi faoliyatda ishonchga va hamfikrlilikka asoslangan bahamjihat harakat.
Muammoli, mantiqiy fikrlash	Muamoning izlanishi va ifodalanishi hamda uning asosiy tavsifnomalari belgilanishi, uni hal etish usullari va vositalarining asoslanishi.
Konstruktivlik	Muammoni hal etish modelining ishlab chiqilishi, konstruktiv yechimlarning izlanishi va ifodalanishi.
Nazokatlilik	Jamoaning o'z fikrini o'tkazish, munozaralar, guruh bo'lib ishlashga asoslangan doimiy bahamjihat harakati.

Va, nihoyat, keys-stadi interfaol metod bo'lgani sababli tinglovchilar tomonidan unga nisbatan ijobiy munosabat bo'lishiga erishiladi, ular ushbu metodni o'quv axborotini o'zlashtirish va undan foydalanish yuzasidan amaliy ko'nikmalarni ta'minlaydigan amaliy qo'llanma (praktikum) sifatida qabul qiladilar.

Keys-stadi metodining umumiy tavsifnomasi bu metodning mohiyati, belgilari va didaktik o'ziga xos xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Ularni qisqacha ko'rib chiqamiz.

Keys-stadining mohiyati shundan iboratki, ko'rib chiqilayotgan muammoli vaziyat bo'yicha maslahatchilar rolini bajarishi kerak bo'lgan tinglovchilarga quyidagilar taklif qilinadi:

- keysda bayon qilinganida ayni bir paytda tashkiliy hayotdagi tipik amaliy muammoni aks ettiradigan va amaliyotda ushbu muammoning hal etilishida o'zlashtirilishi va qo'llanilishi lozim bo'ladigan muayyan bilimlar majmuini dolzarblashtiradigan vaziyatni idrok etish va tahlildan o'tkazish;

- muammoli vaziyatni maqsadga muvofiq tarzda hal etadigan usullar va vositalarni izlash;
- taklif etilgan muqobil jihat(alternativ)larni baholash va ular orasidan qo'yilgan muammoga nisbatan eng qulay variantini tanlash;
- tanlangan muqobil usul (alternativ)ni amalga oshirish bo'yicha aniq yechimni butun tafsilotlari bilan ishlab chiqish.

Keys-stadining mohiyatli belgilarini quyidagicha ifodalanadi:

1. Asosiy parametrlari bo'yicha muayyan diskret vaqtda ishlarning real ahvolini yana qayta tiklaydigan vaziyat shaklidagi holatda taqdim etilgan *institutsional tizim modelining mavjudligi*.

2. *Berilgan vaziyatning muammoliligi*.

3. *Vaziyatning to'liq chizmaiy emasligi* va buning oqibati sifatida, unda *mustaqil, qolipn bo'lmagan yechimlarni talab qiladigan* mavhumlikning mavjudligi.

4. *Yechimlarning ko'plab muqobil jihat (alternativ)larga egaligi* har bir qatnashchi o'zining bilimi, tajribasi va sezgi(intuitsiya)sidan kelib chiqib o'z variantini taklif qiladi.

5. Muammoli vaziyat optimal yechimining *yakka tartibda, so'ngra jamoa bo'lib ishlab chiqilishi va ommaviy taqdim etilishi* (shuningdek, keys bilan mutlaqo yakka tartibda ishlashga va natijalarni yakka tartibda taqdim etishga ham yo'l qo'yiladi).

6. Muammoli vaziyat tahlili va uning yechimini ishlab chiqishdagi *yagona maqsad*.

7. *Faoliyat natijalarini guruh bo'lib baholash tizimi*.

8. *Ta'lim oluvchilarda boshqariladigan hissiy (emotsional) keskinlikning* mavjud bo'lishi.

9. O'qituvchi va tinglovchi ta'lim jarayonida ayni bir paytda *ham mas'ul, ham erkin* bo'ladi:

- O'qituvchi keysning tayyorlanishi va uning o'quv-uslubiy ta'minoti, shuningdek, undan samarali foydalanish uchun *mas'uldir*.

- Tinglovchi mashg'ulotga tayyorlanish va keys bo'yicha o'quv topshiriqlarini samarali bajarish uchun *mas'ul*, ayni paytda u muammoli vaziyatni tahlil etish natijasida yechimlar va xulosalarni ishlab chiqish borasida *erkin ish tutadi*.

- Tinglovchi o'quv sharoitida muammoli vaziyatni tahlil etish va hal qilishda *xatoga yo'l qo'yishi mumkin*, lekin u real hayotda qabul qilinadigan noto'g'ri yechim uchun *mas'uliyat hissini sezishi kerak*.

10. Ta'lim *natijalarini rejalashtirish va ularga erishishda ta'limdagi oshkoralik bilan qat'iyatlikning* qo'shib olib borilishi.

Keys-stadi ta'lim metodi sifatida quyidagi didaktik o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- Keysda taqdim etilgan aniq vaziyat ta'limning voqelik bilan o'zaro aloqasini ta'minlaydi, chunki u kelgusidagi kasbiy faoliyat uchun tipik muammolarni aks ettiradi. Bunda o'rganish jarayoni o'z mohiyatiga ko'ra, real hayotdagi yechim qabul qilish mexanizmini ifodalaydi.

- Keys undan foydalanuvchiga muammolarni tahlil etish, bir xillastirish va hal qilish yo'llarini izlashda erkinlik beradi.

- Keysni ko'rib chiqishda tinglovchilar ta'lim jarayonining tashkilotchilariga aylanadilar va bir-birlari bilan o'zaro bahamjihat harakat qilish orqali real kommunikatsion holatlarni ifodalashadi (masalan, bank-korxonalar).

- Ta'lim oluvchilar aniq vaziyatni ko'rib chiqish jarayonida muayyan umumlashgan, konseptual tusga ega bilimni shakllantirishga muvaffaq bo'ladilar va ayni bir paytda oddiy umumlashtirish malakalarini orttiradilar.

- Amaliy vaziyatlarga asoslangan mashg'ulotlar nazariy tayyorgarlik davrida olingan bilimlar, shuningdek tinglovchilarning o'z malaka va mahoratlaridan foydalanish va amalda qo'llanishga yo'naltiriladi.

- Keys bilan ishlash natijalarining ommaviy taqdim etilishi taqdimotlar o'tkazish va matbuot anjumanlarida qatnashish: axborotni lo'nda, mantiqan va ko'rgazmali tarzda taqdim etish, savolni ifodalay bilish va javobni dalillash malakalarini hosil qilishga ko'maklashadi.

- Keys-stadi ta'limning boshqa metodlaridan farqli ravishda nafaqat ta'lim berish va trening, shu bilan birga diagnostik nazoratchilik funksiyalarini ham bajaradi.

Tinglovchi *imtihon oldidan* keysni olishi: uni hal qilishi va amaliy vaziyat tahlilini hamda uni hal qilishga doir takliflarini yozma shaklida taqdim etishi mumkin.

Keys tinglovchilarga *bevosita imtihon paytida* taklif qilinishi ham mumkin. Lekin bunday holda u ancha qisqa bo'lishi, maqsadlari esa ularni tinglovchi belgilangan vaqt davomida hal qilishga ulguradigan holatda bo'lishi kerak.

Tinglovchilarning o'quv fani bo'yicha *auditoriyadan tashqarida bajariladigan mustaqil ishi* keyslar turkumining yechimini o'z ichiga olishi mumkin. Natijalarning grafikka binoan yozma taqdim etilishi (muddatlar o'quv rejasi va ta'lim dasturiga muvofiq belgilanadi) o'quv axborotlarining o'zlashtirilishi, ushbu kurs bo'yicha davlat ta'lim standartlari (DTS)ga ko'ra nazarda tutilgan malaka va ko'nikmalarni tezkor nazorat qilish va baholashga imkon beradi.

Keyslar tipologiyasi. Keyslar uchun ular juda ko'p turli ekanligi xosdir. Keyslarning turlari bo'yicha tasniflanishi 7-jadvalda ko'rsatilgan.

7-jadval

Keyslar turlarini tasniflash jadvali

Tipologik belgilari	Keys turi
Asosiy manbalari	1. Tabiiy sharoitdagi 2. Kabinetdagi 3. Ilmiy-tadqiqotchilikdagi
Syujet mavjudligi	1. Syujetli 2. Syujetsiz
Vaziyat bayonining vaqtdagi izchilligi	1. O'tmishdan hozirga kelish rejimidagi keys 2. Vaqt orqaga qaytariladigan keys-xotira 3. Bashorat keysi
Keys ob'ekti	1. Shaxsiy 2. Tashkiliy-institutsional 3. Ko'p sub'ektkli
Materialni taqdim etish usuli	1. Hikoya 2. Esse 3. Tahliliy yozishma 4. Jurnalist terg'ovi 5. Hisobot 6. Ocherk 7. Faktlar majmui 8. Statistika materiallar majmui 9. Hujjatlar va ishlab chiqarish namunalari majmui
Hajmi	1. Qisqa (lo'nda) 2. O'rtacha miqdordagi 3. Katta (uzun)
Tuzilmaviy o'ziga xos xususiyatlari	1. Tuzilmalangan 2. Tuzilmalanmagan
O'quv topshirig'ini taqdim etish usuli	1. Savolli 2. Keys-topshiriq
Didaktik maqsadlari	1. Muammo, yechim yoki konsepsiyani izohlash 2. Treningli, o'quv rejasidagi fan bo'yicha malaka va ko'nikmalar o'rnatishga mo'ljallangan 3. Tahlil va baholashga o'rgatuvchi 4. Muammoni ajratish va yechish, boshqaruvchilik qarorlari qabul qilishga o'rgatuvchi 5. Vaziyat sub'ekti rivojining yangi strategiyalari va yo'llari, yangicha baholash uslublari va shu kabilarni ishlab chiqishga rag'batlantiruvchi
Rasmiylashtirish usuli	1. Bosma 2. Elektron 3. Video-keys 4. Audio-keys 5. Multimedia-keys

Keysologning (shu o'rinda va keyinchalik - keysni ishlab chiquvchi) vazifasi keys turining qo'yilgan didaktik maqsadlarni optimal amalga oshirishga imkon beradigan o'ziga xos xususiyatlarini tanlash va qo'llashdan iborat.

Keyslarning turli manbalari. Keys intellektual mahsulot sifatida o'z manbalariga egadir. Ularni sxematik tarzda quyidagicha aks ettirish mumkin:

Intellektual mahsulot sifatidagi keysning asosiy manbalari

Sotsium keyslarning manbaidir, degan fikr hech kimda shubha tug'dirmasligi aniq. Faqat uning keysning mazmuni va shaklini qay darajada oldindan belgilab berishi mumkinligi haqida turlicha fikrlar bo'lishi mumkin. Ijtimoiy hayot butun turli-tumanligi bilan keys syujeti, muammolari va faktologik bazasining manbai bo'ladi.

Ta'lim va tarbiyaning keysda jamlangan maqsadlari va vazifalari, shuningdek ta'lim texnologiyasini belgilaydigan ta'lim keysning yana bir manbaidir.

Fan keysning uchinchi manbaidir. U tahliliy faoliyat va bir tizimli yondashuv bilan belgilanadigan ikkita asosiy metodologiyani, shuningdek, keysni hal etish jarayonida qo'llaniladigan boshqa ilmiy uslublarni yaratib beradi.

-sxemada keys determinatsiyasi asosiy manbalarining o'zaro nisbati bir xilda va teng tomonli uchburchak sifatida taqdim etilgan. Bu barcha manbalarning teng ahamiyatli ekanligining ideal va ancha kam uchraydigan holati - determinantdir. Keyslarni qurishning real amaliyotida bunday holat ancha kam uchraydi. Ko'pincha manbalardan birining ustunlik qilishi kuzatiladi. Sxema shaklida olganda manba rolini uchburchak burchagining kattaligi tarzida tasavvur etish mumkin. Bunda burchak qanchalik to'rtmtoqroq bo'lsa, tegishli manba ta'siri shunchalik ko'proq bo'ladi. O'tkir qirralar tegishli manbaning minimal ta'sirini aks ettiradi.

Ushbu yondashuv keyslarni **asosiy manbalari bo'yicha** tasniflashga asos bo'lishi mumkin. Bu yerda quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- 1) *hayotiy keyslar* - mutlaqo real hayotiy vaziyatlarni aks ettiradi;
- 2) *kabinetdagi keyslar* - keysolog modellashtirgan amaliy vaziyatni o'z ichiga oladi;
- 3) *ilmiy-tadqiqotchilik keyslari* - tadqiqotchilik faoliyatini amalga oshirishga yo'naltirilgan.

Hayotiy keysning asosiy vazifasi hayotiy vaziyatni batafsil va to'liq aks ettirishdan iborat. O'z mohiyatiga ko'ra, bunday keys vaziyatning amaliy, ya'ni «harakatdagi» modelini yaratadi. Bunda bunday keysning o'quv maqsadi ta'lim oluvchilar treningi, ushbu vaziyatdagi bilimlar, qobiliyatlar va fe'l-atvor (qarorlar qabul qilish) ko'nikmalarini mustahkamlashdan iborat bo'ladi. Bunday keyslar

maksimal ko'rgazmali va batafsil bo'lishi kerak. Ularning asosiy mazmuni hayotni bilish va optimal faoliyatga doir qobiliyatlarni hosil qilishdir.

Garchi har bir keys ta'lim beruvchi funksiyani bajarsa-da, lekin ularning barcha qirralarining turli keyslarda aks etishi darajasi turlichadir. Ko'proq ta'lim beruvchi funksiyani bajaradigan, hayotni biroz boshqacharoq aks ettiradigan keys *kabinetdagi keys* deyiladi.

Birinchidan, u hayotda ko'proq uchraydigan va mutaxassis o'zining kasbiy faoliyatida duch keladigan tipovoy vaziyatlarni aks ettiradi. Ikkinchidan, ta'lim beruvchi keysda o'quv topshiriqlari birinchi o'rinda turadiki, bu unda aks etadigan hayotning ancha shartlilik elementiga ega bo'lishini oldindan belgilaydi. Bu yerdagi vaziyat, muammo va syujet hayotda bo'ladigani kabi tus kasb etadi. Ular sun'iyliги bilan tavsiflanadi va eng muhim va haqiqiy hayotiy detallar konglomeratidan iborat bo'ladi. Bunday keys vaziyatlardagi tipiklikni ko'rishga imkon beradi va ta'lim oluvchida vaziyatni amaliyotdagi shunga o'xshagan variantni qo'llash orqali tahlil qilish qobiliyatini shakllantirib boradi.

Ilmiy-tadqiqotchilik keysi uchun ham shunday xususiyatlar xosdir. Uning asosiy mazmuni shundaki, u vaziyat va undagi fe'l-atvor haqidagi yangi bilimni olish uchun model bo'lib xizmat qiladi. Uning ta'lim beruvchi funksiyasi modellashtirish uslubini qo'llash orqali ilmiy tadqiqotchilik malakalarini shakllantirishdan iborat. Ushbu keys tadqiqotchilik modelini yaratish tamoyillari bo'yicha quriladi. Shuning uchun uni ko'proq magistraturada, mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimidagi ta'limda qo'llash ma'quldir.

Bunday keysda tadqiqotchilik funksiyasining ustunlik qilishi uni ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatida ancha samarali qo'llashga imkon beradi.

Keysning yuqorida ajratib ko'rsatilgan manbalarini **asosiy, hazaviy yoki birlamchi** manbalar deb atash lozim, chunki ular keyslarga ta'sir ko'rsatishning eng mohiyatli omillarini belgilaydi.

Keyslarni shakllantirishning **ikkilamchi manbalarini** ham ajratib ko'rsatiladi. Ular bazaviy manbalardan hosil bo'ladigan tusga egadir. Quyida ularga to'xtalamiz.

1. Xorijiy tajribalardan ko'rinib turganidek, mahsulotlari tinglovchilar uchun muayyan shaxsiy ahamiyat kasb etadigan korxonalar faoliyati ko'rib chiqilganida yoki *axborot «mahalliy» materialga asoslanganida* keyslar muhokamasi ancha mazmunli va qiziqarli kechadi. Lekin bu keyslarda faqat mamlakatdagi korxonalar tajribasi yoritilishi kerakligini bildirmaydi. Bunda u yoki boshqa sifati bilan milliy bozorda mavjud bo'ladigan korxonalar va tovarlar yoki xizmatlar nazarda tutilayapti.

Agar tinglovchilar keyslarda bayon qilingan hodisalar bilan bog'liq bo'lgan muhit va sohani yaxshi bilsalar, ular o'zlarini ancha ishonchliroq his etadilar.

Ularning, masalan, amerikalik yoki boshqa xorijiy iste'molchilar fe'l-atvori va motivlarini muhokama qilishi ancha qiyin kechadi. O'qituvchi ham o'zi sub'ektini yaxshi biladigan keys muhokamasiga mohirona rahbarlik qiladi. Har qanday holda ham bunday keyslar muhokamasida korxonona – keys ob'ekti vakilini talif qilishdek noyob imkoniyat mavjud bo'ladi.

2. *Statistik materiallar, bozor ahvoli haqidagi ma'lumotlar, korxonaning ijtimoiy-iqtisodiy tavsifnomalari va shu kabilar* keysga ilmiylik va oddiylik baxsh etadi. Bunda mazkur materiallar vaziyatni tashxis qilish vositasi rolini bajarishi, vaziyatni tushunish uchun juda muhim bo'lgan ko'rsatkichlar hisob-kitobi uchun axborot vazifasini o'tashi mumkin.

Statistik materiallardan foydalanishda tinglovchi bu materiallarni idrok etishi, quyidagi kabi bir nechta savollarga javob berishi kerak: «Ushbu materiallar vaziyatni tavsiflashda qanday rol o'ynaydi?», «Materiallarning o'zidagi qaysi narsalar vaziyatni bevosita tavsiflaydi?», «Bunday tavsifnomalar qanday hisoblab chiqiladi yoki ajratib ko'rsatiladi?» va hokazo.

Statistik materiallar keys matnida yoki ilovada joylashtiriladi.

3. *Ilmiy manbalar, publitsistika va badiiy adabiyot asarlari* – bular ham keysni yozish uchun yana bir manbadir. U yoki boshqa muammoga bag'ishlangan ilmiy maqolalar, monografiyalar va ilmiy hisobotlarni tahlil etish orqali ham keys uchun yaxshi materiallarni olish mumkin. Yaxshi ilmiy maqola odatda, qandaydir masalani teran tushuntirishi bilan tavsiflansa, ilmiy monografiya tadqiqot predmetining bir tizimli, har tomonlama tavsifnomasini beradi. Ilmiy hisobotning o'ziga xos xususiyati esa, materialning dolzarbligi va yangiligidadir. Bunday fan mahsulotlari har doim ham vaziyatni bayon qilavermaydi va izohlab bermaydi. Shuning uchun ularni keysolog vaziyat nuqtai nazaridan maxsus mushohadadan o'tkazishi kerak bo'ladi.

Eng qiziqarli ilmiy maqolalar keys-stadi metodida ikkita funksiyani bajarishi mumkin. Birinchisi shundan iboratki, ilmiy maqolalar va ularning qismlari ularni matnga kiritish orqali keyslarning tarkibiy qismiga aylanishi mumkin, ikkinchisi shundaki, ular keysni tushunish uchun zarur adabiyotlar ro'yxatiga qo'shilishi mumkin.

Agar ilmiy manbalar keysga qat'iylik va oddiylik bersa, unda publitsistika va badiiy adabiyot asarlari emotsional to'liqlik va predmetli izohlilikni yaratadi.

4. *Internet* va uning resurslari – keyslar uchun tuganmas material manbaidir. Ushbu manba keng miqyosligi, tezkorligi, qulayligi bilan ajralib turadi.

Keyslarning syujetlligi bo'yicha turlari. Syujet mavjudligiga qarab keyslar:

-syujetli;

-syujetsiz bo'ladi.

Syujetli keys, odatda, bo'lib o'tgan voqealar haqidagi hikoyani, shaxslar va korxonalar harakatlarini o'z ichiga oladi.

Syujetsiz keys, odatda, yaqqol ifodalangan syujetga ega bo'lmaydi, chunki syujetning aniq ifodasi ko'p jihatdan yechimni ochib beradi. Sirdan qaraganda vaziyat tashxisiga, syujetni yana qayta tiklashga yordam berishi kerak bo'lgan statistik materiallar, hisob-kitoblar, ishlanmalar majmuidan iborat bo'ladi.

Keysda bayon qilingan vaziyat syujetining vaqtdagi izchilligi bo'yicha keysning turlari. Keysda bayon qilinadigan vaziyat syujetining vaqtdagi izchilligi ham keysning tasnifiy o'ziga xos xususiyatlariga o'z ta'sirini o'tkazadi. Ushbu belgiga ko'ra keyslarning uch turini farqlashadi:

- O'tmishdan hozirga kelish rejimidagi keys;
- Vaqt orqaga qaytariladigan keys-xotira;
- Bashorat keys.

O'tmishdan hozirga kelish rejimidagi keys bayon qilinadigan hodisalarning vaqtdagi tabiiy izchilligi bilan tavsiflanadi, sabab-oqibatli aloqalarni yaxshi aniqlashga imkon beradi.

Vaqt orqaga qaytariladigan keys-xotirada vaqt orqaga qaytariladi: unda harakat qiluvchi shaxslar nimalarnidir eslashadi, xotiraning o'zi uzuq-yuluq, ko'pincha bir tizimsiz va fragmentar bo'ladiki, bu vaqt zanjirini qayta tiklashni qiyinlashtiradi. O'z mohiyatiga ko'ra, keys tahlili vaziyat rekonstruksiyasi, uning biror-bir bilish paradigmasi jihatidan idrok qilinishidan iborat bo'ladi.

Bashorat keys yaqin o'tmishdagi va hozirgi voqealarning ancha batafsil bayonini beradi, undagi ob'ektning kelgusidagi holatining eng yaxshi variantini ishlab chiqish vazifasini qo'yadi.

Vaziyat ob'ektiga qarab keyslar turlari. Vaziyat ob'ektiga qarab keyslar shartli ravishda uch guruhga bo'linadi:

- *Shaxslarga oid keys*, unda aniq sub'ektlar: menejerlar, siyosatchilar, rahbarlar amal qiladilar.

- *Tashkiliy-institutsional keys* - uning ob'ekti institutsional tizimlar: tashkilotlar, firmalar, kompaniyalar, korxonalar va ular bo'linmalari bo'lishi bilan farqlanadi.

- *Ko'p ob'ektli keys* – odatda bir nechta harakat qiluvchi ob'ektlarni o'z ichiga oladi.

Materialni bayon qilish usuliga ko'ra keyslar turlari. Materiallarni yetkazishning janrga xos xususiyatlariga qarab keys quyidagi turlardan biri shaklida taqdim etilishi mumkin:

- hikoya;
- yesse;

- tahliliy yozishma;
- jurnalist terg'ovi;
- hisobot;
- ocherk;
- faktlar majmui;
- statistik materiallar majmui;
- hujjatlar va ishlab chiqarish namunalari majmui.

Kattaligiga qarab keyslar turlari. Keyslar kattaligiga qarab uch turli bo'ladi:

- qisqa (lo'nda) keys;
- o'rtacha miqdordagi keys;
- katta (uzun) keys.

Keysning kattaligi uning hajmiga bog'liq bo'ladi va uni tahlil etish uchun zarur o'quv vaqtini belgilaydi.

Qisqa keys - shuningdek «evropacha», qisqa keys deb ham ataladi. Uning hajmi bir necha jumladan bir-ikki sahifagacha bo'ladi. Uning yechimi ikki soatlik amaliy mashg'ulotning bir qismini band qilishga mo'ljallangan.

O'rtacha miqdordagi keys – uning ko'rib chiqilishi odatda ikki soatlik mashg'ulotni band qiladi.

Katta keys («amerikacha», uzun) – o'nlab sahifalami o'z ichiga oladi, bir necha amaliy mashg'ulotlar davomida va hatto butun o'quv kursi mobaynida qo'llanilishi mumkin.

Tarkibiy tuzilishi bo'yicha keyslar turlari. Tuzilmaviy xususiyatlariga qarab keyslarning ikki turi farqlanadi:

- tuzilmaga keltirilgan;*
- tuzilmaga keltirilmagan.*

Tuzilmali keys o'zining tuzilmali shakli jihatidan vaziyatning idrok etilishi va fikrlanishini yengillashtiradigan axborotni o'z ichiga oladi.

Tuzilmaga ega bo'lmagan keys, odatda, muammoni batafsil (ba'zan, hatto haddan ortiq tafsilotlari bilan) yoritadigan katta hajmdagi tuzilmalanmagan axborotni o'z ichiga oladi.

O'quv topshirig'ini taqdim etish usuliga ko'ra testlar turlari. Ushbu tasniflash asosiga ko'ra keyslar ikki turda bo'ladi:

- *Savolli keys* – uning yechilishida tinglovchilar vaziyat bayon qilinganidan keyin qo'yiladigan savollarga javob berishi kerak.
- *Keys-topshiriq* - keysni hal qilish jarayonida bajarilishi lozim bo'lgan vazifa yoki topshiriq, odatda vaziyat bayonigacha qo'yiladi.

Didaktik maqsadlariga ko'ra keyslar turlari. Ushbu tasniflash asosiga ko'ra keyslarning besh turi farqlanadi:

1. *Muammo, yechim yoki konsepsiyani izohlovchi keys.* Taniqli va muvaffaqiyat bilan ishlaydigan korxonalar (kompaniyalar)ning uzoq muddat davomidagi ish faoliyatini bayon qiladi (maqsadlari, strategiyalari, mahsulot modifikatsiyalari, turli bozorlardagi ishi va boshqalar).

Bunday keysning ta'limiy maqsadi – misol orqali o'qitish. Rejalashtiriladigan o'quv natijalari – to'g'ri qabul qilingan qarorlarni eslab qolish, taniqli va muvaffaqiyat bilan ishlaydigan korxonalar va tarmoqlarning amaliyoti bilan tanishish.

2. *Treningli, o'quv fani, mavzu bo'yicha malaka va ko'nikmalar o'rttirishga mo'ljallangan keys.* Uning ta'limiy maqsadi - tinglovchilarga biror-bir harakatlarni bajarish alg'oritmini o'rgatish.

Tinglovchi quyidagilarni o'rganishi kerak: muayyan model, formula, hisob-kitob alg'oritmini qo'llash, berilgan odatiy vaziyatda yagona to'g'ri qarorni qabul qilish.

3. *Tahlil va baholashga o'rgatuvchi keys.* Bunday keysda aniq vaqt davridagi vaziyat bayon qilingan, vaziyat sub'ekti oldida turgan muammolar aniqlangan va aniq ifodalangan bo'ladi.

Tinglovchi vaziyatni tushunishi, tahlil qilishi va baholashi, qo'yilgan muammo yuzasidan qaror qabul qilishi lozim.

4. *Muammoni ajratish va yechish, boshqaruvchilik qarorlari qabul qilishga o'rgatuvchi keys.* Murakkab shaklda bayon qilingan vaziyatga ega. Muammo vaziyatga kiritiladi-yu, lekin aniq namoyon bo'lmaydi. U statistik ma'lumotlar, korxonalar hisobotlari, bo'linmalar rahbarlari nutqlari va shu kabilarda taqdim etilgan.

Tinglovchilar muammoni aniqlashi va ifodalashi, uni hal etish usullari va vositalarini ko'rsatishi kerak.

5. *Vaziyat sub'ekti rivojining yangi strategiyalari va yo'llari, yangicha baholash uslublari va shu kabilarni ishlab chiqishga rag'batlantiruvchi keys.* Bunday keysning o'ziga xos xususiyati shundaki, boshqaruvchilik muammosi korxonalar faoliyatining muayyan turiga, muayyan asosiy shart-sharoitlarga bog'lab bayon qilinadi.

Tinglovchidan vaziyat sub'ektini rivojlantirishning yangi strategiyasi va yo'llarini topish talab qilinadi. Bunday keysdagi vaziyatda axborotning bir qismi bo'lmasligi mumkin. Axborotga ehtiyojni aniqlash va uni topish – tinglovchining yana bir vazifasidir.

Bezatish usuliga qarab keyslar turlari. Keyslar tinglovchilarga turli shaklda taqdim etilishi mumkin: bosma, elektron, video-keys, audio-keys, multimedia-keys.

O'qitish amaliyotida, odatda, bosma shakldagi va elektron tashuvchilardagi keyslar qo'llaniladi – bunday shakldagi axborot bilan ishlash audio yoki video variantlardagiga nisbatan qulay va tahlil qilish osonroq. Bundan tashqari, ko'p

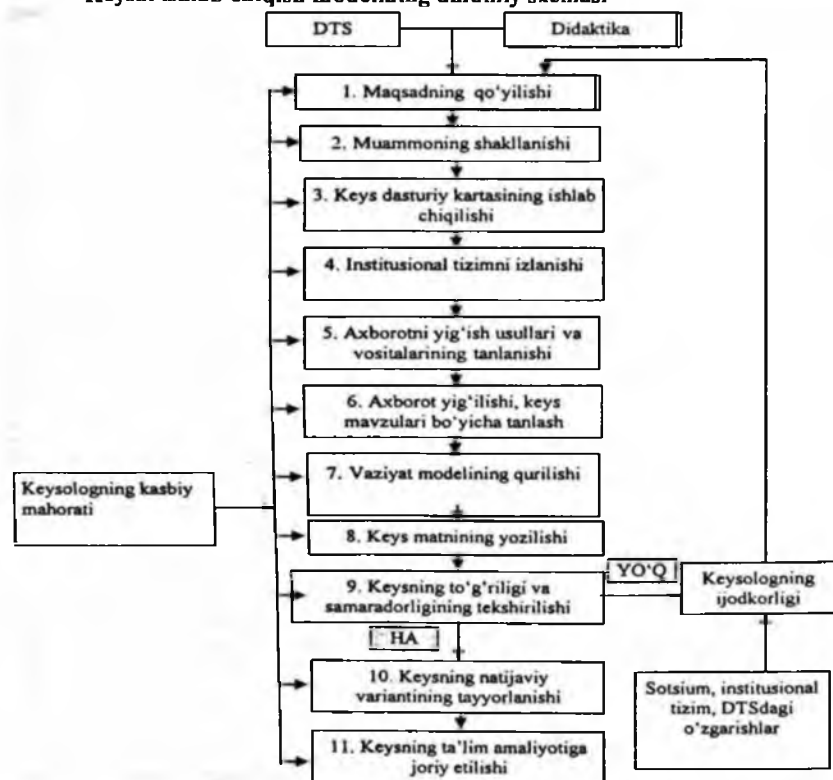
martalab interfaol ko'zdan kechirish imkoniyatlarining cheklanganligi birlamchi axborotning buzilishi va xatolarga olib kelishi mumkin. Multimedia – keyslarning imkoniyatlari yuqorida ko'rsatilgan qiyinchiliklarning oldini olishga imkon beradi va o'zlarida matnli axborot va interaktiv video tasvir ustunliklarini mujassam etadi.

Keysni ishlab chiqish jarayonining protsessual tizimi

Keysni ishlab chiqish modeli. Keysning yaratilish jarayoni murakkab protsessual tizimdan iborat bo'ladi. Keysni ishlab chiqish modelining umumiy sxemasi quyidagi 1-sxemada keltirilgan.

1-sxema

Keysni ishlab chiqish modelining umumiy sxemasi

Sxemadan ko'rinib turganidek, keysning shakllantirilishiga bir qator omillar ta'sir qiladi. Ulardan asosiylari quyidagilar:

1. *O'quv fani bo'yicha Davlat ta'lim standarti (DTS)dagi keysni ishlab chiqishga asos bo'lgan ta'lim tizimi talablari* - keysning fanni o'qitish tizimidagi o'rni, uning maqsadlari va o'quv natijalari, tinglovchilar keysni hal qilish uchun oldindan egallashi lozim bo'lgan bilimlarni belgilaydi.

2. *Ushbu fan bo'yicha nazariy, amaliy va didaktik talablar* – ta'lim mazmuni; ta'lim maqsadlarining amalga oshirilishi va bashorat qilinadigan o'quv natijalariga erishishni ta'minlaydigan vositalar, o'qitish uslublari va shakllari, axborot-kommunikatsiya va boshqaruv usullari va vositalarini; ta'lim jarayonining kechishi va natijalarini belgilaydigan qonuniyatlar, tamoyillar, qoidalar va me'yorlarni belgilaydi.

3. *Sotsium, institutsional tizimdan iborat keys ob'ektida hamda DTSda yuz berishi mumkin bo'lgan o'zgarishlar* – bu omillar keysga o'zgartishlarni kiritish orqali axborot ta'minotida tezkorlik bilan aks etishi kerak.

4. *Keysologning kasbiy mahorati* - bu keysni bajaruvchining o'quv predmeti bo'yicha bilimlari majmui, keysni ishlab chiqish, ta'limning keys-texnologiyasini loyihalashtirish, rejalashtirish va amalga oshirish qobiliyatidan iborat bo'ladi.

Keysni ishlab chiqish jarayonining o'zi keysologning maqsadni faraz qilishidan boshlab to keysni ta'lim jarayoniga joriy etishgacha bo'lgan jami harakatlarining muayyan izchillikda amalga oshirib borilishidan iborat.

Keysolog faoliyati mazmunini bosqichma-bosqich ko'rib chiqamiz

Maqsadning qo'yilishi. Keysni ishlab chiqishning ushbu birinchi bosqichi quyidagi harakatlarni o'z ichiga oladi:

- keysning o'quv kursi tuzilmasidagi o'rni belgilash;
- uning ta'limiy maqsadini ifodalash (tinglovchilarni tanishtirish, keys mavzusi bo'yicha haqidagi bilimlarni shakllantirish, chuqurlashtirish, o'rgatish, malakalarni o'rttirish, ko'nikmalarni rivojlantirish va hokazo);
- keysda tinglovchilarning ta'limdagi yutuqlari natijalari uchun «mas'uliyat zonasi»ni aniqlash;
- o'zlashtirilishi, kengaytirilishi, rivojlantirilishi lozim bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalar ro'yxati (... ni tahlil etadi, tuzadi (biznes-reja), ishlab chiqadi (marketing strategiyasi), ... ga tayyorlik, ko'nikmani namoyon etadi va hokazo);
- yechimi tinglovchilarning mo'ljallangan o'quv natijalariga erishishini ta'minlaydigan pedagogik vazifalarning belgilanishi (... ni o'rgatish, ... ni bir tizimga solish, ... ni tushuntirish va hokazo).

Tinglovchi – keysologning aniq va bir xilda ifodalangan ta’limiy maqsadlari, o’quv natijalari va vazifalari vaziyatga doir mashqni «qurish» uchun asos bo’ladi.

Muammoning ifodalanishi. Muammo qandaydir harakatlar qilish uchun yetilgan zarurat bilan uni amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yetishmasligi o’rtasidagi ziddiyatning amal qilishi va ifodalanishi shaklidan iboratligi sababli muammoning ifodalanishi ana shu ziddiyatni belgilash, so’ngra uning asosiy tarkibiy qismlari – muammo tuzilmasini (kichik muammolarni) belgilashni nazarda tutadi.

Keys dasturiy kartasining qurilishi. Keys dasturiy kartasining qurilishi keysni ishlab chiqishning eng muhim bosqichlaridan biri. Keysning dasturiy kartasi keys uchun axborot yig’ish va vaziyatni bayon qilish uchun asos bo’ladigan asosiy masalalar (tezislar)ning tuzilmalangan ro’yxatidan iborat bo’ladi.

Quyida keltirilgan misoldagi keysning dasturiy kartasi savollar shaklida ishlab chiqilgan. Bu tinglovchi – keysologning axborot yig’ishi, shu jumladan, intervyu shaklida yig’ishi va uni bayon qilishi vazifasini yengillashtiradi.

Institutsional tizimning izlanishi, tanlanishi. Keysni ishlab chiqishning ushbu bosqichiga kirishishdan oldin keysolog quyidagi qarorlarni qabul qiladi:

•Keysning qanday (hayotiylik, kabinetli yoki ilmiy-tadqiqotchilik) tusida bo’lishini belgilash.

•Keys ob’ekti kimlar, nimalar (muayyan shaxs (shaxslar) yoki korxonalar) yoxud ko’p ob’ektlilik bo’lishini belgilash.

Faqat shundan keyin keysni ishlab chiquvchi tegishli institutsional tizimni tanlaydi (kabinetli keys uchun) yoki topadi (hayotiy yoki ilmiy-tadqiqotchilik keysi uchun).

Institutsional tizim - keysologning keys dasturiy kartasini amalga oshirishiga bevosita daxldor bo’lgan ob’ektdir.

Ular quyidagilar bo’lishi mumkin:

- firma;
- tashkilot;
- korxonalar va hokazo.

Axborot yig’ish usullari va vositalarining tanlanishi. Keys uchun axborot yig’ish usullari sifatida quyidagilar tanlanishi mumkin:

intervyu, suhbat, o’rganish (arxiv hujjatlari, hisobotlarni), kuzatuv va hokazo.

Quyidagilar axborot yig’ish vositasi bo’lib xizmat qilishi mumkin: so’rovnomalar, anketalar, intervyu olish usullari, anketalar, har xil jadvallar, me’yoriy hujjatlar, ilmiy maqolalar, monografiyalar, OAV materiallari va boshqa manbalar bilan ishlash usullari.

Axborot yig'ish. Keysga asos bo'ladigan axborotlarni izlash va yig'ish uni yozishdagi muhim muammodir. *Quyidagilar axborot manbalari bo'lishi mumkin:*

- statistik materiallar, hisobotlar;
- vaziyat ob'ekti faoliyati haqidagi ma'lumotnomalar, axborotlar, prospektlar va boshqa ma'lumotlar;
- Internet;
- ommaviy axborot vositalari;
- korxonaning raqobatchilari, ularning ta'minotchilari va iste'molchilari, tarmoqdagi ekspertlar yoki turli investitsion fondlar tahlilchilari bilan muloqot;
- tinglovchilarning o'quv va diplom loyihalari, magistrlik dissertatsiyalari;
- ilmiy maqolalar, monografiyalar va boshqalar.

Vaziyat. Vaziyat - keysning asosiy tuzilmaviy komponenti hisoblanadi.

Keysda bayon qilingan vaziyat korxonaga shu paytda hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadigan parametrlar, o'zgaruvchan omillarning aniq turkumi shaklida ifodalanadi. Boshqacha aytganda, u vaziyat ob'ekti haqidagi relevant (muammoni hal etish uchun muhim) ma'lumotlar ro'yxatidan iborat bo'ladi.

Vaziyat mazmuni tinglovchilarning kelgusidagi faoliyati uchun xos bo'lgan ishlab turgan korxonalar yoki modellashtirilgan korxonalarining hayotidagi real voqealarga asoslanadi.

Muvaffaqiyatli vaziyatli mashqlar turli ishtirokchilar o'rtasidagi suhbatlarni o'z ichiga olishi mumkin, tinglovchilar (keysdan foydalanuvchilar) vaziyatning realligini his etishlariga yordam beradigan boshqa publitsistik usullar va vositalar ham ishlatiladi.

Vaziyatning keysdagi bayoni va uning axborot ta'minoti quyidagilarga ko'ra turlicha bo'lishi mumkin:

- *hajmiga ko'ra:* bir necha jumladan tortib, to yuzlab sahifali matngacha;
- *detallashtirish darajasi va axborotga boyligiga ko'ra:* tahlil predmetiga bevosita tegishli bo'lmagan axborotning mavjud bo'lishi yoki, aksincha, vaziyat elementlaridan biri haqidagi axborotning bo'lmasligi ham mumkin.

Keysning mavzusi va maqsadiga qarab vaziyatda sheriklar, raqiblar va (yoki) vaziyat sub'ekti birgalikda faoliyat yuritadigan boshqa harakat qiluvchi shaxslar, vaziyat amal qilishi va o'zgarishiga asos bo'ladigan shart-sharoitlar haqidagi ma'lumotlar ham bo'lishi mumkin.

Vaziyatning bayon qilinishida ishlatilgan to'ldiruvchi materiallar, bir tomondan, keysdan foydalanuvchilarni uni hal etish uchun zarur muayyan

tuzilmaga keltirilgan axborot bilan ta'minlaydi, boshqa tomondan esa, vaziyatning ko'rgazmali axborotli negizini tashkil etadi.

Vaziyat modelining qurilishi. Keysologning keysni ishlab chiqish bo'yicha faoliyatining ushbu bosqichidagi mazmunini uning quyidagi qarorlari belgilaydi:

- Keys qanday bo'ladi: syujetli yoki syujetsiz?

- Keysdagi voqealar axborotni bayon qilishning vaqt bo'yicha izchilligi o'tmishdan hozirga keladigan yoki keys-xotira yoxud bashoratli bo'ladimi?

- Vaziyatga oid mashq qanday janrda bayon qilinadi: hikoya yoki esse yoxud tahliliy yozishma yoki boshqacha shaklda?

Keysolog qabul qilingan yechim asosida vaziyat modelini quradi.

Keysdagi vaziyat modeli vaziyat sub'ekti faoliyatining ideal in'ikosidan iborat bo'ladi va ifodalangan muammo tashuvchisi rolini bajaradi. Tashqi ko'rinishiga ko'ra bu hodisalarning muayyan zanjiri yoki hodisalar doirasi, hodisalar bog'lami va shu kabilar bo'lishi mumkin.

Model vaziyatning turga oid belgilarini tanlash asosida shakllantiriladi (...-jadvalga qarang).

Vaziyat modelini qurish muvaffaqiyati uning o'rganilayotgan mavzu yoki o'quv predmetiga muvofiq bo'lishi darajasiga qarab, shuningdek, unda nostandart, muayyan nuqtai nazarlar borligiga ko'ra belgilanadi. Bu esa, unga muammoning noodatiy yechimini baxsh etib, tadqiqotchilik motivatsiyasini hosil qiladi.

Keys matnining yozilishi. Keysolog keysni yozishga kirishishdan oldin quyidagi masalalarga doir yechimlarni qabul qiladi:

- Keys o'z hajmiga ko'ra qisqa yoki o'rtacha miqdorda yoxud katta bo'ladimi?

- Bu savolli keysmi yoki keys-topshiriqmi?

- Keysda muammo qanday usulda beriladi?

1-usul – muammoni keysolog ifodalaydi.

2-usul – vaziyatdagi muammo yaqqol ifodalanadi, lekin bunda vaziyatning zarur elementlaridan biri (masalan, sheriklar haqidagi) axborot bo'lmaydi.

3-usul –matnda vaziyat sub'ektlari o'rtasidagi ziddiyat mavhum ifodalanadi.

- Keys tuzilmasi bo'yicha qanday bo'ladi?

Gap shundaki, keys bu shunchaki mohirona bir hikoya yoki muayyan voqealarning optimal sonli sahifalardagi oddiy bayoni emas. Yuqorida qayd qilinganidek, u avvalo, muayyan o'quv maqsadlariga erishish uchun qo'llaniladigan pedagogik vositadir.

Shu sababli keys tuzilmasi uch asosiy tarkibiy qism bilan belgilanadi:

1) motivatsion - keysning dolzarbligi, uning maqsadi va tinglovchi keysni hal qilishda erishadigan o'quv natijalarini belgilaydi;

2) *syujetli* - u keysdagi amaliy vaziyat mazmunini ochib beradigan harakatlar, voqealar majmuidan iborat bo'ladi;

3) *informatsion* - u vaziyat tahlili uchun zarur axborotni o'z ichiga oladi.

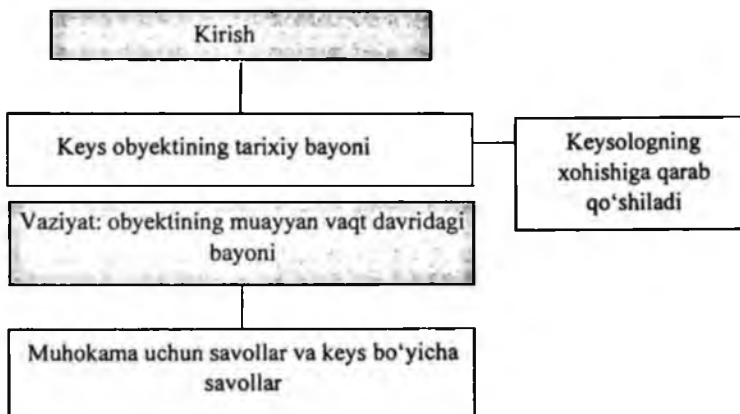
Syujetli va informatsion qismlar nisbatan mustaqil tarzda va chambarchas bog'liq holda ham amal qilishi mumkin (...-sxema).

Tinglovchining hal qilishi uchun taklif etiladigan har qanday keysda uning maqsadi va topshirig'i, savollari aniq ifodalangan bo'lishi lozim. Ular topshiriqni hal etish uchun zarur va yetarli axborot hajmini o'z ichiga olishi kerak.

Keys mazmunini tashkil qiluvchi asosiy komponentlarining tarkibiy tuzilishini quyidagi 2-sxema ko'rinishida ifodalash mumkin:

2-sxema

Keys mazmunining tarkibiy tuzilishi

▣ - Majburiy tarkibiy qism (komponent)

Keysning ushbu tuzilmali komponenti keys dolzarbligining asosini, uning ta'lim beruvchi maqsadi va tinglovchilar keysni hal qilish natijasida erishishi mumkin bo'lgan nazarda tutiladigan o'quv natijalarini o'z ichiga oladi.

Keys ob'ektining tarixiy bayoni. Ushbu komponent katta (amerikacha, uzun) keyslarda doim bo'ladi.

Keys ob'ektining tarixiy bayoni to'g'risidagi ma'lumotlar muammoning retrospektiv tahlilini o'tkazish, uning sabablari va rivojlanish tendensiyalarini belgilashga imkon beradi.

MULTIMEDIA - TA'LIM METODI

Multimedia – zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida *matn, tasvir, grafika, animatsiya, jadval, audio, video* effektlarini o'zida mujassamlashtirgan ma'lumotlarni foydalanuvchilarga yetkazib berish metodi-texnologiyasidir.

Multimedia (multi – ko'p, media – muhit) – bu kompyuter texnologiyalarining sohasi bo'lib, turli axborot saqlovchi vositalardagi har xil fizik ko'rinishda ifodalangan axborotlarga ishlov beradi.

Multimedia vositalari *virtual borliq, videotasvirlar, animatsiya, tovush, rasm, foto, grafik, sxema, ranglar, yorug'-soya hodisalari, matn* kabilarni o'z ichiga oladi.

MASOFAVIY TA'LIM METODLARI

Masofaviy ta'lim (lotincha “distansiya” - masofadan foydalanish) o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri, shaxsiy aloqasiz “masofadan o'qitish” imkonini yaratib beruvchi zamonaviy axborot va telekommunikatsion texnologiyalardan foydalanish bo'lib, unga ko'ra ta'lim jarayoni yangi axborot texnologiyalari, multimedia tizimi yordamida tashkil etiladi. U o'quv fanlari bo'yicha o'zlashtirish samaradorligini ta'minlash; idrok etish qobiliyatini rivojlantirish kabi imkoniyatlarga ega. Kompyuter ta'limi masofaviy ta'limning o'ziga xos turi sanaladi.

Masofaviy ta'lim metodi o'z tarkibiga birqancha ta'lim shakllarini oladi. Ulardan ayrimlarini ko'rib chiqamiz.

INTERNET KONFERENSIYALAR - TA'LIM METODI

Internet konferensiyalar – bu muayyan muammoni hal qilayotgan guruh ishtirokchilarining Internet tarmog'i orqali konferens aloqasi yordamida o'zaro axborot almashinishi jarayonidir. Tabiiyki, bu texnologiyadan foydalanish huquqiga ega bo'lgan shaxslar doirasi cheklangan bo'ladi.

Adabiyotlarda telekonferensiya atamasini ko'p uchratish mumkin. Telekonferensiya o'z ichiga konferensiyalarning *uch* turini: **audio, video va kompyuter** konferensiyalarini oladi. Kompyuter konferensiyasi ishtirokchilari soni audio va videokonferensiyalar ishtirokchilari sonidan ancha ko'p bo'lishi mumkin.

AUDIOKONFERENSIYALAR

Ular tashkilot yoki firmaning hududiy jihatdan uzoqda joylashgan xodimlari yoki bo'linmalari o'rtasida kommunikatsiyalarni saqlab turish uchun audioaloqadan foydalanadi. Ikkitadan ko'p ishtirokchi so'zlashuvda qatnashishini ta'minlaydigan qo'shimcha qurilmalar bilan jihozlangan telefon aloqasi tizimi

audiokonferensiyalarni o'tkazish uchun qo'llaniladigan eng oddiy texnika vositasi hisoblanadi. Audiokonferensiyalarni tashkil etish kompyuter bo'lishini talab etmaydi, faqatgina uning ishtirokchilari o'rtasida ikki tomonlama audioaloqadan foydalanishni ko'zda tutadi. Audiokonferensiyalardan foydalanish qarorlar qabul qilish jarayonini yengillashtiradi, u arzon ham qulay.

VIDEOKONFERENSIYALAR

Videokonferensiyalar ham audiokonferensiyalar qanday maqsadlarga mo'ljallangan bo'lsa, shunday maqsadlarga mo'ljallangan, lekin bunda videoapparatura qo'llaniladi. Videokonferensiya – bu shunday kompyuter texnologiyasiki, u orqali foydalanuvchi shaxslar bir-birlarini real vaqtda ko'radi, eshitadi va ma'lumotlar bilan almashadi. Videokonferensiyani o'tkazish kompyuter va monitorlar bo'lishini talab etadi.

Masofadan turib muloqotning videokonferensiya shakli 1964 yilda AT&T kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan Videophone (real vaqtda ovoz va tasvimi almashish) qurilmasidan boshlanadi. Bu qurilma yordamida ishtirokchilarning masofadan bir-birlarini real vaqtda ko'rib turgan holda muloqotlarini tashkil qilingan.

Videokonferensiya jarayonida bir-biridan ancha uzoq masofada bo'lgan uning ishtirokchilari ekranda o'zlarini va boshqa ishtirokchilarni ko'rib turadilar. Televizion tasvir bilan bir vaqtda ovoz ham eshilib turadi. Masofadan videokonferensiya tizimi – matnli axborotlar almashish, fayllar almashish imkonini beradi. Shunisi bilan videokonferensiya shaklida masofadan turib interfaol o'qitish tizimi Internet yoki lokal tarmoq orqali o'qitishdan hamda radio yoki televidenie orqali ma'ruza o'qishdan farq qiladi. Videokonferensiyada tashqi elektron doskadan foydalanilganda o'qituvchi doskaga yozadi va uni videokonferensiya aloqasi ko'magida boshqa auditoriya tinglovchilariga ko'rsatiladi.

Elektron doskadan masofadan o'qitish tizimi foydalanuvchilari bir xil foydalanishlari mumkin, ya'ni bir doskaga chizilgan rasm boshqa auditoriyadagi doskalarda ham ko'rsatiladi. Dars olib borish jarayonida videokamera avtomat tarzda ma'ruza o'qiyotgan professor, talaba yoki savol beruvchi tomonga buriladi.

Videokonferensiya o'tkazish uchun asosan ikkita shartni bajarish lozim:

a) videokonferensiyani amalga oshirish uchun zarur bo'lgan kompyuter (texnik) qurilmalari;

b) videokonferensiyani o'tkazish talabiga javob beruvchi aloqa kanallaridan foydalangan holda muloqotga chiquvchilar bilan bog'lanish.

Videokonferensiyalar transport va xizmat safari harajatlarini ancha qisqartirish imkonini beradi. Bunda uzoqda joylashgan ta'lim oluvchilarda ta'limni o'zlashtirish samaradorligi oshadi.

FORUMLAR - TA'LIM METODI

Forum tushunchasi. Internet tarmog'ida forumlar veb-sayt ko'rinishida bo'ladi va Veb-forum deb ataladi. Veb-forum - veb-sayt tashrif buyuruvchilarining o'zaro muloqotini tashkil etish uchun mo'ljallangan veb-sayt sahifalari va uskunalari majmui. Qisqacha aytganda, forum bu veb-saytning tashrif buyuruvchilari muloqot o'rnatadigan maydonchasi. Bunda ixtiyoriy foydalanuvchi forum veb-saytiga tashrif buyurib, o'zini qiziqtirgan mavzuni o'rtaqa tashlashi va veb-saytning boshqa tashrif buyuruvchilari bilan muhokama qilishlari mumkin.

Forum muloqotning yana bir oddiy turi bo'lib, bu muloqotda ixtiyoriy vaqtda ixtiyoriy joydan qatnashish ham mumkin. Forumni o'tkazishda biror mavzu tanlanadi va u muhokamaga qo'yiladi. Qatnashuvchilar muzokara jarayoni bilan tanishib, o'z fikrlarini jo'natishlari mumkin. Bu usulda siz muhokamada qatnashayotganlarni ko'rmaysiz, faqatgina ularning fikrlari bilan tanishib chiqishingiz mumkin. Forumda turli-tuman mavzular muhokama qilinadi. Bunda siz biror mavzuni tanlab, ularning muhokamasida ishtirok etishingiz mumkin.

Milliy va xalqaro internet forumlari. Internet forumlari alohida yo'nalishlarga ixtisoslashgan yoki umumiy bo'lishi mumkin. Ixtisoslashgan Internet forumlariga meditsina, dasturlash texnologiyalari, dizayn va moda, kompyuter o'yinlari va transport vositalariga bag'ishlangan forumlar misol bo'ladi. Ixtisoslashgan forumlarda faqatgina mo'ljallangan sohaga oid mavzular muhokama qilinadi, umumiy forumlarda esa, ixtiyoriy mavzuni o'rtaqa tashlash mumkin.

Halqaro forumlar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- **Medicinform.ru** forumi – ushbu forum tibbiyot sohasiga ixtisoslashgan bo'lib, u orqali kasalliklar va ularni davolash, dori vositalari va ularni to'g'ri qo'llash hamda tibbiyot bo'yicha yuridik maslahat olish mumkin.

- **Progz.ru** forumi – ushbu forum dasturlash texnologiyalaridan foydalanish, kompyuter dasturiy vositalarini ishlab chiqish va dasturlash bilan bog'liq yuzaga kelgan muammolarni muhokama qilishga mo'ljallangan.

- **Avtomobili.ru** forumi – ushbu forum avtomobil ishqibozlari forumi bo'lib, unda avtomobillar brendlari, markalari va turlari hamda ularni ta'mirlash va xizmat ko'rsatish bilan bog'liq masalalarni muhokama qilish mumkin.

- **Stopforum.ru** forumi – bu kompyuter o'yinlari forumidir. Bunda o'yinlarning turlari, ularni o'ynash sirlari va yuzaga kelgan muammolar muhokama qilinadi.

- **WildDesign.ru** forumi – bu forumda dizayn, moda va tasviriy san'at ixlosmandlari va ijodkorlari fikr almashishadi. Bundan tashqari ijodkorlar asarlaridan baxramand bo'lish mumkin.

- **Uforum.uz - milliy forumi.** *Uforum.uz* milliy forum hisoblanib, u Respublikamizning axborot texnologiyalari, ta'lim, madaniyat, moliya, sog'liqni

saqlash sohasida hamda davlat sektori va elektron hukumat tuzilmasida ro'y berayotgan masalalar muhokamasini o'z ichiga oladi.

VEBINAR METODI

Vebinar metodi – zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (kompyuter, monitor, multimedia va shu kabi vositalar) yordamida turli joylardagi ishtirokchilar bilan masofadan turib o'tkaziladigan interfaol mashg'ulot turi. Vebinar metodi yoki *“Webinar” texnologiya tushunchasi muloqotga 1998 yilda kirib keldi.*

Vebinar metodida dars masofaviy seminar yoki konferensiya shaklida Internet orqali bir vaqtda hozir bo'lgan talabalar bilan masofaviy ta'lim tizimida qo'llanayotgan ko'plab interfaol audio video aloqa vositalari yordamida jonli olib boriladi. Bu darslarni kelgusida kerak darajada foydalanish uchun yozib olish mumkin. Bu metodda olib boriladigan butun o'quv yoki kurs jarayonidagi darslar yagona o'quv dasturidagi izchillikda o'zaro uzviy bog'lanmaydi, ular alohida-alohida bir martalik darslardan iborat bo'ladi.

O'QITISHNING 4 POG'ONALI METODI

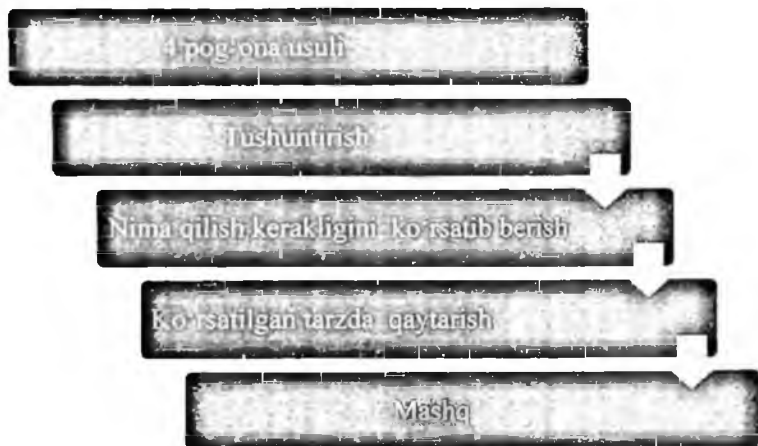
Kasbiy harakatlarni bajarish ko'nikmalarini o'rgatish metodi

O'qitishning 4 pog'onali metodi dastlab AQShda paydo bo'lgan. Sanoat korxonalarida konveyerli ishlab chiqarish ko'paygan sari shunday o'rgatish usullari zarur bo'lib qoldiki, ishchilar bir xilda qaytariladigan qo'l va boshqa tana a'zolari harakatini to'g'ri bajarish ko'nikmalarini iloji boricha tez va mukammal ravishda o'rganib olishlari kerak edi. Bu metod bo'yicha amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayoni 4 ta pog'onali bosqichlar doirasida kechadi.

Bu pog'onalarning nomi: «Tushuntirish», «Nima qilish kerakligini ko'rsatib berish», «Ko'rsatilgan tarzda qaytarish», «Mashq qilish».

Bu metod bo'yicha masalan, amaliyot o'qituvchisi talabalarga avval biror ishni bajarishning kichikroq alohida bosqichini tushuntirib beradi, keyin nima qilish kerakligini o'zi bajarib ko'rsatadi. So'ngra talaba shu ish bosqichini ko'rsatilgandek bajarib takrorlashi (imitatsiya qilishi) kerak.

Talaba takrorlab bajarayotgan paytda amaliyot o'qituvchisi xatolarini to'g'rilab turadi (maqtaydi yoki tanqid qiladi). Undan keyin esa, talaba shu ish bosqichini mukammal o'zlashtirgunicha mashq tarzida ko'p marta takrorlab bajaradi.

O'qitishning 4 pog'onali metodini qo'llashdagi harakatlar

4 pog'onali metodni qo'llashda shu pog'onalar bo'yicha amaliyot o'qituvchisi talabalar bilan guruhli hamda yakka tartibda ish olib boradi. Bunda o'qituvchi 1 va 2-pog'onalarda guruh bilan, 3 va 4-pog'onalarda esa, har bir talaba bilan yakka tartibda ishlashi asosiy ahamiyatga ega bo'ladi. Bu harakatlarning mazmuni quyidagicha bo'ladi:

1-pog'ona. Amaliyot o'qituvchisi nima qilish kerakligini tushuntiradi. U talabalarga ma'lum bir ish bosqichi yoki bir ko'nikmani qo'llash uchun kerakli barcha ma'lumotlarni beradi. Talabalar o'qituvchining og'zaki tushuntirishlarini tinglab, tushunib boradilar.

2-pog'ona. Amaliyot o'qituvchisi tushuntirilgan ish bosqichi qanday bajarilishi kerakligini o'zi bajarib ko'rsatadi, talabalar esa, diqqat bilan kuzatib, eslab qoladilar. Odatda, o'qituvchi nima qilayotgani haqida talabalarga izohlar berib, takrorlab namoyish etib boradi.

3-pog'ona. Amaliyot o'qituvchisi ko'rsatib bergan ish bosqichini bajarish harakatlarini talabalar ko'rsatilgan tarzda qaytaradilar. O'qituvchi ular

bajarayotgan harakatlar yuzasidan o'z fikrini bildirib, xatolarni to'g'rilab turadi.

4-pog'ona. Har bir talaba tegishli ish bosqichi bo'yicha harakatlarni o'qituvchi ko'rsatib bergandek qaytarib bajarib ko'radi va o'qituvchining bu ish bosqichini to'g'ri bajarish bo'yicha izohlarini tushunganidan keyin, bu ish bosqichini kutilgan natijaga erishmagunicha takrorlab mashq qilishda davom etadi.

Shundan keyin amaliyot o'qituvchisi ishning keyingi bosqichiga doir harakatni o'rgatishga o'tadi. Bu bosqich ham 4 pog'onadan iborat bo'lib, quyidagi mazmunda bo'lishi mumkin:

- mashg'ulotda har bir harakatni o'rgatishning boshlanishida amaliyot o'qituvchisi tomonidan nazariy va amaliy ma'lumotlar beriladi, so'ng esa, talabalarning shu harakatlarni amaliy bajarish mashqlari bilan almashinadi;

- talabalarning harakatlari amaliyot o'qituvchisi ko'rsatib bergan harakatlar doirasi bilan cheklanadi;

- talabalar yakka tartibda o'rganish (o'zlashtirish, mashq qilish)ga yo'naltiriladilar, lekin ularning mustaqil fikrlashga haqlari yo'q, chunki o'rganilayotgan kasbiy harakatni boshqacha bajarish albatta noxush holatlarga olib keladi;

- ishni tashkil qilish (ish tartibi) odatda, hech qanday yangicha yondashuvlarga yo'l qo'ymaydi.

O'qitishning 4 pog'onali metodini qo'llash yuzasidan yo'l-yo'riqlar.

I-pog'ona. Tushuntirish-qiziqtirish (motivatsiya), ma'lumot va yo'riqnoma berish. Amaliyot o'qituvchisi avval bu yo'riqnoma berish (instruktaj)ni o'quv xonasida yoki ish o'rnida o'tkazish maqsadga muvofiqligini hal qiladi. Bu esa, instruktajning mohiyati va turiga bog'liq. U instruktaj vaqti 20-30 daqiqadan oshib ketmasligini rejalashtiradi.

O'rganilayotgan mavzu bo'yicha ishni bajarishga qaratilgan topshiriq yuzasidan instruktaj talabalarning qiziqishini o'yg'otishdan boshlanadi, chunki ularning qiziqish va e'tibori o'rganilayotgan narsaga qaratilishi kerak.

So'ngra amaliyot o'qituvchisi talabalarga amaliy topshiriqni bajarish uchun kerakli barcha ma'lumotlarni beradi va bajariladigan jarayonlarni tushuntiradi. Shu paytda u o'zining amaliy ish tajribasidan kelib chiqib, mavzuga doir barcha o'quv-didaktik materiallardan, masalan, chizmalar, ish rejaları, ekspluatatsiya bo'yicha instruksiyalar, instrumentlar va xom ashyolardan ko'rgazmali materiallar sifatida foydalanishi mumkin.

O'qituvchi ish bosqichlarini ularning ketma-ketligida tushuntiradi va kerak bo'lsa, talabalarga shu bosqichlarni o'zlarining ish rejalariga kiritishlarini

talab qiladi. Shu paytning o'zida u talabalarga sifat farqini namoyish etish maqsadida yaxshi va yomon sinov ishi misollarini ko'rsatishi mumkin. Talabalar nisbatan passiv bo'lishadi, ular tinglashadi va qarab turishadi.

2-pog'ona. Nima qilishni ko'rsatib berish - namoyish qilish. Bu pog'onada amaliyot o'qituvchisi tushuntirgan ish bosqichlarini o'zi bajarib, namoyish qilib ko'rsatadi. Buning uchun u avval kerakli ish o'rmini puxtalik bilan tayyorlab qo'ygan bo'ladi va o'sha ish o'rnida namoyishni o'tkazadi. Ishni bajarish uchun kerakli barcha instrumentlar xom ashyolar va ish rejasi hamda kerak bo'lsa, tegishli stanok (uskuna) tayyorlab qo'yilgan bo'lishi kerak.

Namoyish qilayotgan paytda amaliyot o'qituvchisi talabalarning diqqat bilan kuzatib turishlarini ta'minlaydi. Har bir harakatni 3 martadan namoyish qilib ko'rsatish tavsiya etiladi. Ular quyidagicha bajariladi:

1 - namoyish oddiy tezlikda o'tkaziladi, talabalarda kasbiy harakatning amalda qanday bajarilishi to'g'risida to'la va haqiqiy tasavvur paydo bo'lishi uchun.

2 - namoyish atayin sekin tezlikda o'tkaziladi, har bir bosqichni alohida va o'ziga xos xususiyatlarini yaxshiroq ko'rsatish hamda mehnat xavfsizligi qoidalari tushuntirish uchun.

3 - namoyish oddiy tezlikda o'tkaziladi, ishni bajarish harakati ko'nikmasini yana bir marta to'la ravishda ko'rsatish va o'quvchilarda «ichki sur'at» ya'ni, harakatni bajarish usuli, tartibi, ketma-ketligi, tezligi to'g'risida aniq tasavvur paydo bo'lishi uchun. Namoyish qilayotgan paytda amaliyot o'qituvchisi har bir harakatini izohlab boradi. Shundan so'ng bevosita instruktaj qismi tugaydi.

3-pog'ona. Ko'rsatilgan tarzda qaytarish - taqlid (imitatsiya). Bu pog'onada talabalarning har biri amaliyot o'qituvchisining harakatlarini u ko'rsatgan tarzda qaytarishlari kerak. Talabalar ishlayotgan paytda amaliyot o'qituvchisi o'z fikrini bildiradi, yaxshi ishni maqtab yomon ishni tanqid qiladi va nima qilishni yana bir marta ko'rsatadi. Hamma talabalar ish jarayonini tushunganligini ko'rganidan keyin amaliyot o'qituvchisi mashq qilishni boshlashga ruxsat beradi.

4-pog'ona. Mashq qilish - talabalar ko'plab marta takrorlash orqali instrument va uskunalar bilan bajariladigan ish jarayonlari bo'yicha kasbiy harakatlarni to'g'ri bajarishni mashq qilishlari uchun amaliyot o'qituvchisi ularga yetarlicha xom ashyolar berib qo'yadi. Har bir o'quvchi o'zi ishlaydi va bir xil ishlash usullarini qo'llaydi. Agar ish natijalarining sifati maqbul natija standartiga (oldindan belgilangan sifat mezonlariga - aniq maqsadlarga) javob bersa, ish tugatilishi mumkin. Amaliyot o'qituvchisi bu yerda nazoratchi vazifasini bajaradi.

Eslatma. 1-2-bosqichlar (pog'onalar) davomida amaliyot o'qituvchisi talabalarda dastlabki bilimlar bor yoki yo'qligini aniqlashi mumkin. Agar dastlabki bilimlar darajasi yetarlicha bo'lmasa, bu holda u qayta nazariy dars o'tkazishi kerak.

Didaktik vositalar va mashq materiallarini tayyorlash. 4 pog'ona metodi ko'p va katta tayyorgarliklar ko'rishni talab qilmaydi, ya'ni juda oz vositalar bilan ham ishlash mumkin. Didaktik vositalar va mashq materiallari sifatida odatda, asl (original) ish hujjatlari ishlatiladi masalan, texnik chizmalar yoki biror elektr sxema, ish bosqichlari va izohlar ko'rsatilgan jadval shaklidagi ish rejasini hamda nazorat varag'i, unda o'quvchining natijalari yozib boriladi.

Bunda ushbu chizmalar va boshqa hujjatlarni selofan paket, plyonkaga chiqarilmaydigan qilib solib qo'ygan yaxshi va talabalarga ko'rish uchun berish kerak. Ish rejasini esa shaxsiy mehnat vositasi sifatida har bir o'quvchi o'zi to'ldirishi kerak. Bu maqsadda amaliyot o'qituvchisi tegishli shaklni tayyorlaydi va o'quvchilarga to'ldirish uchun tarqatadi.

Nazorat yoki baholash varag'i ham tegishli shaklda bo'lishi kerak. Uni o'qituvchi natijalarning isboti sifatida mashqlar tugaganidan keyin o'zida saqlab qoladi.

Qo'shimcha ravishda talabalarga tarqatma didaktik materiallar (kartochka-topshiriqlar) berilishi mumkin. Tarqatma materiallar darsliklar, maxsus adabiyotlar yoki ekspluatatsiya bo'yicha yo'riqnomalardan olingan qisqa ma'lumotlar (ko'chirmalar) bo'lishi mumkin.

Mashq materiallari deb amaliy mashqlarni bajarish uchun kerak xom ashyolar, sarflanadigan materiallar va yordamchi materiallarni aytiladi. Ular kasb-hunarni o'rgatishga bevosita bog'liq bo'lib, ta'lim beruvchi korxonalar (firma)ning mahsulotlaridan kelib chiqqan holda aniqlanadi. Kerakli mashq materiallarini amaliyot o'qituvchisi odatda, bir yil oldindan rejalashtiradi. Ularni hisoblashda quyidagi ma'lumotlarga asoslaniladi:

HUJJAT

Texnik chizma yoki elektro sxema	Ish rejasini <table border="1" style="width: 100%; height: 40px; border-collapse: collapse;"> <tr><td style="width: 25%; height: 15px;"></td><td style="width: 25%; height: 15px;"></td><td style="width: 25%; height: 15px;"></td><td style="width: 25%; height: 15px;"></td></tr> <tr><td style="width: 25%; height: 15px;"></td><td style="width: 25%; height: 15px;"></td><td style="width: 25%; height: 15px;"></td><td style="width: 25%; height: 15px;"></td></tr> </table>									Nazorat varag'i <table border="1" style="width: 100%; height: 40px; border-collapse: collapse;"> <tr><td style="width: 25%; height: 15px;"></td><td style="width: 25%; height: 15px;"></td><td style="width: 25%; height: 15px;"></td><td style="width: 25%; height: 15px;"></td></tr> <tr><td style="width: 25%; height: 15px;"></td><td style="width: 25%; height: 15px;"></td><td style="width: 25%; height: 15px;"></td><td style="width: 25%; height: 15px;"></td></tr> </table>									Tarqatmalar <table border="1" style="width: 100%; height: 40px; border-collapse: collapse;"> <tr><td style="width: 100%; height: 15px;"></td></tr> <tr><td style="width: 100%; height: 15px;"></td></tr> </table>		

- bir yilda ta'lim oladigan talabalar soni, bir yilda o'tkaziladigan mashqlar soni va buning uchun kerakli xom ashyo sarfi va yordamchi materiallar miqdori.

Juda oddiy misol: Egovlash mashqlari uchun 40mmx40mmx100mm xajmidagi to'rt qirrali po'lat ko'zda tutilgan. Yil davomida taxminan 30 o'quvchi shu mashqni bajaradilar. Demak, bu yil uchun 3 metr po'lat kerak bo'ladi (30 kishi x 100 mm). Bunday rejalarini tuzish uchun amaliyot o'qituvchisi shunday hujjatni ishlab chiqishi kerakki, unda quyidagi indikatorlar (ma'lumotlar) bo'lishi kerak:

- barcha kurslar davomida o'tkaziladigan mashqlar ro'yxati (nomi va soni);
- biror texnik chizma mavjudligi ;
- bu mashqlar bo'yicha xom ashyo hajmlari ko'rsatkichlari (har bir mahsulotning tayyor hajmi hamda tayyorlash jarayonidagi chiqindilar);
- zarur bo'ladigan asboblari, tekshirish va o'lchash asboblari, yordamchi vositalar, boshqa kerakli asbob-uskunalar to'g'risida ma'lumotlar;
- ko'nikmalarni shakllantirish va mustahkamlash uchun taxminan qancha vaqt talab qilinishi to'g'risida ma'lumotlar.

Rejalashtirishda e'tibor berish kerak bo'lgan keyingi narsa - bu asboblarning yeyilishi. Buni inobatga olish lozim, chunki amaliyot o'qituvchisi qachon va qancha miqdordagi asboblarni almashtirish kerak bo'lishini bilishi zarur.

Tayyorlab qo'yiladigan asboblarni ikki turga bo'linadi:

- ustaxonada umumiy foydalanish uchun mo'ljallangan asboblari (masalan qimmatbaho o'lchash vositalari kamdan-kam ishlatiladigan maxsus asboblari);
- ish o'rnida yakka tartibda (individual) foydalanish uchun mo'ljallangan asboblari (o'quvchiga berib qo'yiladi);
- asbob-uskunalariga taalluqli, ularni sozlash, ta'mirlash, charxlash va sh. k. asboblari;
- amaliyot o'qituvchisining asboblari va hokazo.

Har bir o'quvchida o'zining individual asboblari bo'lsa, faqat shundagina hamma o'quvchilar mashqlarni bir vaqtda bajarishlari mumkin.

Agar buning iloji bo'lmasa, boshqa tashkiliy yechimlar topilishi kerak, masalan, asboblarni galma-gal ishlatish, mashqlarni almashtirib o'tkazish va boshqa yechimlar.

O'qitishning 4 pog'onali metodining psixologik asoslari.

Bu metod psixologiyada bixeviorizm nazariyasi (insonning o'zini tutishiga oid nazariya) bilan asoslangan.

Dastlab hayvonlar ustida o'tkazilgan eksperimentlarda olingan natijalar keyinchalik insonga nisbatan qo'llanila boshlangan. Bunda qo'zg'ovchi va reaksiya kabi elementlar hamda aniq o'lchash mumkin bo'lgan ko'rsatkichlar muhim rol o'ynagan. Chunki olimlarning fikricha, reja asosida ishlatilgan tashqi qo'zg'ovchilar va nazorat qilinishi mumkin bo'lgan reaksiyalargina yetarli darajada tekshirilishi mumkin va shundan kelib chiqib, umumiy ilmiy xulosalar chiqarish mumkin deb hisoblangan. Shunga muvofiq aniqlangan quyidagi ilmiy xulosalarni ta'kidlab o'tish zarur:

1. O'zlashtirish (o'rganish) - bu "qo'zg'ash ta'siri-reaksiya" ketma-ketligi takrorlanishining natijasidir. Shu takrorlar soni qancha qo'p bo'lsa o'zlashtirish natijasi shuncha yaxshi bo'ladi. ("Takror orqali o'rganish" tamoytli).

2. Ikkinchi qo'zg'ovchi birinchi qo'zg'ovchi bilan birgalikda tez-tez ishlatib turilsa, u birinchi qo'zg'ovchining o'rmini bosa oladi. ("Shartli reflekslar orqali o'rganish" tamoyili).

3. O'zlashtirishda erishilgan yaxshi natijalar maqtab turilsa, bunday natijalar ko'payib boraveradi. ("Kuchaytirish orqali o'rganish" prinsipi).

4. Aniq bir maqsadga qaratilgan tarzda ishlatilgan maqto'v va jazolar orqali deyarli istalgancha tegishli o'zini tutish tarzlari o'zlashtirilishi yoki yo'q qilinishi mumkin.

Amaliyotda o'rgatish uchun esa, bundan quyidagi xulosalar chiqarildi:

Qo'zg'ovchi sifatida berilgan har bir qisqa savolga to'g'ri javob berilishi bilan iloji boricha uni darrov maqtab qo'yish (masalan "Yaxshi javob!" deb) kerak. Noto'g'ri javob ham ochiq va oydin tanqidlanishi (tanbehanishi) lozim.

Amaliyotda talabalar birorta iloji boricha qisqa ish bosqichi bilan tanishtiriladi, so'ng uni qaytaradilar va to uni mukammal o'zlashtirmaganlaricha takrorlab mashq qiladilar. Bunday mashqlarning zarurligi ochiq va oydin tan olinishi kerak. Bunda kichik o'quv bosqichlari katta ahamiyatga ega. Bugungi kunda bu usulga ba'zi didaktik elementlar qo'shib, mukammallashtirildi.

Bundan tashqari bosqichlarni biroz murakkabroq qilishga harakat qilinmoqda. Ya'ni shunday mashqlar ham kiritilishi mumkinki ular doirasida talaba birdaniga bir nechta ko'nikmalar va operatsiyalarni amalda bajarishi kerak. "Tushuntirish" va "nima qilishni ko'rsatib berish" pog'onalari esa, bosqichma-bosqich amalga oshiriladi.

Hayvonlar ustida muvaffaqiyatli o'tkazilgan eksperimentlar asosida olimlar inson o'zini tutishini istagancha manipulyatsiya qilish (boshqarish) mumkin deb hisoblab, insonning fikrlashidagi ichki jarayonlarni batamom e'tibordan tashqarida qoldirishgan, chunki ular faqat ayrim jonzo'tlar tashqi qo'zg'ovchilarga qanday reaksiya qilishlarini o'lchaganlar xolos. Shunga qaramay

bu usul odamlarga har turli kasbiy harakatlarni bajarish ko'nikmalarini o'rgatishda o'zini juda ham yaxshi oqladi.

Shuning uchun bu usul kasbiy-texnikaviy sohalarda eng avvalo, ish o'rmiida kerakli ko'nikmalarni o'rgatishda kelajakda ham muhim rol o'ynaydi.

SUGGESTOPEDIYA METODI

Suggestopediya metodining asoschisi bolgariyalik vrach Lozanov. Bu ta'lim jarayoni bir odam (o'qituvchi)ning boshqasi (ta'lim oluvchi)ga psixik ta'sir ko'rsatishidan iborat. Bu usul chet tillarini jadal o'rgatishda qo'llaniladi. Lekin boshqa fanlarda ham qo'llashga harakat qilinmoqda.

Leypsig universiteti mnemologiya laboratoriyasida chet tillari sifatida ingliz, rus tillarida 30 kunda 3200 leksik birlik, kuniga 120—140 leksik birlik o'rgatiladi. Bu boshqa jadal o'qitishlarga nisbatan 3 marta ortiq.

Bu mashg'ulotlarga 50 yoshgacha bo'lganlar, ba'zan undan ham katta yoshdagilar ilgari chet tilini o'qigan bo'lsa, qabul qilinadi.

Metodikasi: ta'lim oluvchilar fikrni jamlash uchun autogen mashqlar bajaradilar, ya'ni past ovozdagi sokin musiqa yordamida xotirjam holatga keltiriladi.

Formulasi: „Men batamom xotirjamman“. Klassik musiqa bilan bir vaqtda o'qituvchi turli intonatsiyalarda ta'sirchan, baland, ba'zan esa juda past ovozda, lekin aniq, tushunarli qilib chet tilidagi matnni o'qib, ma'nosini ona tilida tushuntiradi.

Bunda inson ongiga ma'lum axborot oson kirib boradi. Lekin bundan tashqari, ta'lim oluvchilar o'zlashtirgan bilimlaridan mashg'ulotlarda faol foydalanishlari, kunning 2-yarmida uyda to'liq takrorlab borishlari lozim.

Bu usulda diqqatni to'liq jamlab anglangan, eslab qolingan axborot anglanmagan axborot bilan qo'shilib, xotira imkoniyatlarini kengaytiradi.

Natija juda yaxshi: ta'lim oluvchilar o'zlashtirgan bilimlar ularning xotiralarida 3 oydan keyin 95 %, 1 yildan keyin 85% saqlanadi.

Suggestiya – (lotincha) ishontirish ma'nosini bildiradi. Bunday muloqot shaklida ta'lim oluvchi (suggerend) ta'sir ko'rsatuvchi, ishontiruvchi o'qituvchi (suggestor)ning aytganlarini passiv, ixtiyorsiz, o'ylamasdan o'zlashtiradi va uning topshiriqlarini motivlar kurashisiz bajaradi.

O'z-o'zini ishontirish yoki o'z-o'ziga ta'sir ko'rsatish deb suggerend va suggestorlikni bir kishi bajarishiga aytiladi.

GIPNOPEDIYA METODI

Gipnopediya uykuda o'kitish metodi bo'lib, kuprok chet tillarni o'rgatishda qo'llaniladi. Bu metod xammaga xam to'g'ri kelmaydi. Buning sababi esa, bu

metod xar kim uchun aloxida chukurlikdagi uyku darajasidagina samara berishidan iborat. Zarur uyku chukurligiga erishish va uni saklab turish kiyin.

Bilimlarni o'zlashtirish, idrok kilish va qayta ishlashdagi shaxsiy farklar o'zlashtirish tezligi va mustahkamligining asosiy omillari hisoblanadi. Ularning ayrim xususiyatlari quyidagilar:

Aqli zaiflar — juda kam hajmdagi bilimlarni o'zlashti-radilar.

Boshqalarda turlicha bo'lib, ayrimlar materialni oson o'zlashtiradi, tez unutadi, ba'zilar sekin o'zlashtiradi, lekin unutmaydi. Bular o'zlashtirish tezligi va mustahkamlik omillari hisoblanadi.

Bular markaziy asab tizimi tarkibining xususiyatlari, ya'ni asab hujayralarining "eslab qolish imkoniyatlari" bilan bog'liq.

O'zlashtirish natijalariga faoliyat turlarini maqbul tarzda almashtirib turish ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuni hisobga olgan holda dars jadvalida xamda uyda dars tayyorlashda bir-biridan ko'prok farkli fanlar o'zaro ketma-ketlikda bo'lishi yaxshi natija beradi. Buni quyidagi tajriba tasdiklaydi:

Guruh talabalariga 20 ta ruscha so'zni yod olish topshiriladi. Ular bajargach, shu talabalarni 2 ta kichik guruhga ajratiladi. Shundan so'ng birinchi kichik guruhga 20 ta bolgarcha (ruschaga yakin til) so'zni yodlash, ikkinchisiga badiiy asar o'kish topshiriladi. Keyin ikkala kichik guruhda ruscha so'zlarni eslab kolganlik darajasi tekshiriladi. Ko'rsatkich 2- kichik guruhda yukori bo'ladi.

Yomon baxoning sababi o'quvchining maktabga yomon munosabati sababli xamda maktabning o'quvchiga yomon munosabati sababli ham bo'lishi mumkin.

MUSTAQIL TA'LIM METODLARI

*Hech kim hech kimga hech narsa o'rgata olmaydi,
o'quvchi o'zi o'rganishi kerak. Bilim – bu
voqelikning nusxasi emas, u individ tomonidan
konstruksiya qilinadi. (J. Piaje).*

Mustaqil ta'lim olingan bilim, ko'nikma, malakalarni mustahkamlash, qo'shimcha ma'lumot yoki materialni mustaqil o'rganish maqsadida tashkil etiladi. Mustaqil ta'limning afzalligi o'quvchilar bilimlarni o'zlari uchun qulay bo'lgan sharoit va vaqtda o'zlashtira oladilar. Bugungi kunda mustaqil ta'lim olish uchun keng imkoniyatlar mavjud. O'quvchi mavjud nashr materiallari (o'quv, ilmiy, ilmiy-ommabop va ommabop asarlar), Internet, ommaviy axborot vositalari tomonidan taqdim etilayotgan materiallar yordamida o'z bilim, ko'nikma, malakalarini mustahkamlash imkoniyatiga ega.

Mustaqil ta'lim metodlari ko'p shakllarda amalga oshiriladi. Mustaqil ta'limning samarali bo'lishi va undan ko'zlangan maqsadga erishishning asosiy

yo'li uni qat'iy reja asosida hamda shu rejada belgilangan vaqtlar davomida to'liq hajmda va puxta olib borishdan iborat.

2-ILOVA.

INTERFAOL TA'LIM METODLARI

Hozirgi vaqtda ta'lim jarayonida o'qitishning zamonaviy metodlari keng qo'llanilmoqda. O'qitishning zamonaviy metodlarini qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Bu metodlarni har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda uni ta'lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan turli-tuman metodlar bilan boyitish ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasi o'sishiga olib keladi.

Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasida katta tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritilmoqda

Interfaol ta'lim metodlari hozirda eng ko'p tarqalgan va barcha turdagi ta'lim mukassasalarida keng qo'llanayotgan metodlardan hisoblanadi. Shu bilan birga, interfaol ta'lim metodlarining turlari ko'p bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonining deyarlik hamma vazifalarini amalga oshirish maqsadlari uchun moslari hozirda mavjud. Amaliyotda ulardan muayyan maqsadlar uchun moslarini ajratib tegishlicha qo'llash mumkin. Bu holat hozirda interfaol ta'lim metodlarini ma'lum maqsadlarni amalga oshirish uchun to'g'ri tanlash muammosini keltirib chiqargan.

Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo'naltiruvchi matn, loyiha, rolli o'yinlar kabi metodlarni qo'llash va ta'lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi.

Interfaol metod biror faoliyat yoki muammoni o'zaro muloqotda, o'zaro bahs-munozarada fikrlash asnosida, hamjihatlik bilan hal etishdir. Bu usulning afzalligi shundaki, butun faoliyat o'quvchi-talabani mustaqil fikrlashga o'rgatib, mustaqil hayotga tayyorlaydi.⁸

O'qitishning interfaol usullarini tanlashda ta'lim maqsadi, ta'lim oluvchilarning soni va imkoniyatlari, o'quv muassasasining o'quv-moddiy sharoiti,

⁸ Asranov S. Yangi pedagogik texnologiyalar va ularning imkoniyatlari. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning tashkiliy va ilmiy-metodik muammolari. Ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. –T.: 2005, 41-bet.

ta'limning davomiyligi, o'qituvchining pedagogik mahorati va boshqalar e'tiborga olinadi.

Interfaol metodlar deganda - ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi bo'lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo'llanilganda ta'lim beruvchi ta'lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta'lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi. Ta'lim oluvchi markazda bo'lgan yondashuvning foydali jihatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- ta'lim samarasi yuqoriroq bo'lgan o'qish-o'rganish;
- ta'lim oluvchining yuqori darajada rag'batlantirilishi;
- ilgari orttirilgan bilimlarning ham e'tiborga olinishi;
- ta'lim jarayoni ta'lim oluvchining maqsad va ehtiyojlariga muvofiqlashtirilishi;
- ta'lim oluvchining tashabbuskorligi va mas'uliyatining qo'llab-quvvatlanishi;
- amalda bajarish orqali o'rganilishi;
- ikki taraflama fikr-mulohazalarga sharoit yaratilishi.

Shunday qilib, fanlarni o'qitish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish o'ziga xos xususiyatga ega. Ta'lim amaliyotida foydalanilayotgan har bir interfaol metodni sinchiklab o'rganish va amalda qo'llash o'quvchi-talabalarning fikrlashini kengaytiradi hamda muammoning to'g'ri yechimini topishlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchi-talabalarning ijodkorligini va faolligini oshiradi. Turli xil nazariy va amaliy muammolar interfaol metodlar orqali tahlil etilganda o'quvchi-talabalarning bilim, ko'nikma, malakalari kengayishi va chuqurlashishiga erishiladi.

Yuqorida aytilganlardan interfaol ta'lim metodlarini tegishlicha tahlil qilish va shu asosda ularni tasniflash zarurati ma'lum bo'ladi. Quyida ushbu masala yuzasidan umumiy mulohazalarni keltiramiz.

Bu metodlarni tasniflashda ularni *interfaol metodlar, interfaol ta'lim strategiyalari, interfaol grafik organayzerlarga* ajratish mumkin.

Hozirgi kunda eng ommaviy interfaol ta'lim metodlari quyidagilar sanaladi:

1. Interfaol metodlar: "Keys-stadi" (yoki "O'quv keyslari"), "Blis-so'rov", "Modellashtirish", "Ijodiy ish", "Muammoli ta'lim" va b.

2. Interfaol ta'lim strategiyalari: "Aqliy hujum", "Bumerang", "Galereya", "Zig-zag", "Zinama-zina", "Muzyorar", "Rotatsiya", "Yumaloqlangan qor" va h.k. Interfaol ta'lim metodlari tarkibidan interfaol ta'lim strategiyalarini ajratishda guruh ishini tashkil qilishga yondashuv ma'lum ma'noda strategik yondashuvga qiyoslanishiga asoslaniladi. Aslida bu strategiyalar ham

ko'proq jihatdan interfaol ta'lim metodlariga tegishli bo'lib, ularning orasida boshqa farqlar yo'q.

3. **Interfaol grafik organayzerlar:** "Baliq skeleti", "BBB", "Konseptual jadval", "Venn diagrammasi", "T-jadval", "Insert", "Klaster", "Nima uchun?", "Qanday?" va b. Interfaol grafik organayzerlarni ajratishda bunday mashg'ulotlarda asosiy fikrlar turli grafik shakllarda yozma ko'rinishda ifodalanishiga asoslaniladi. Aslida bu grafik organayzerlar bilan ishlash ham ko'proq jihatdan interfaol ta'lim metodlariga tegishli bo'lib, ularning orasida boshqa farqlar yo'q.

Interfaol ta'lim metodlarini ko'pincha turli shakllardagi o'quv mashg'ulotlari texnologiyalari bilan bir vaqtda qo'llanmoqda. Bu metodlarni qo'llash mashg'ulot ishtirokchilarining faolliklarini oshirib, ta'lim samaradorligini yaxshilashga xizmat qiladi.

Shu munosabat bilan yuqoridagi tasnif bo'yicha hozirgi ayrim interfaol ta'lim metodlarining turli shakllardagi o'quv mashg'ulotlari texnologiyalari bilan qo'llash uchun qulayligi shartli ravishda quyidagi 8-jadvalda keltirildi.

Bu jadvaldagi ayrim interfaol ta'lim metodlarining turli shakllardagi o'quv mashg'ulotlari texnologiyalari bilan qo'llash uchun qulayligi bir muncha shartli va aslida muayyan o'quv mashg'ulotlari texnologiyalari bilan boshqa yana ko'p interfaol metodlarni aniq maqsadlar yo'lida qo'llash mumkin ekanligini alohida ta'kidlash zarur.

8-jadval

Ayrim interfaol ta'lim metodlarining turli shakllardagi o'quv mashg'ulotlari texnologiyalari bilan qo'llash uchun qulayligi

O'quv mashg'ulotlari texnologiyasi	Interfaol metodlar va ta'lim strategiyalari	Grafik organayzerlar
Ma'ruza mashg'ulotlari ta'lim texnologiyasi.	Erkin yozish. Asoslangan esse va b.	Klaster. B-B-B chizmasi T-chizma va b.
Ceminar mashg'ulotlari ta'lim texnologiyasi.	Aqliy hujum FSMU Blis-so'rov. Blis-o'yin va b.	Venn diagrammasi. Konseptual jadval va b.
Amaliy mashg'ulotlar ta'lim texnologiyasi.	O'qitish bo'yicha qo'llanma. Yozma va og'zaki davra suhbatlari va b.	Insert jadvali. "Nima uchun" chizmasi. "Qanday?" diagrammasi va b.
Mustaqil ta'lim texnologiyasi.	Tushunchalarni aniqlash va b.	Baliq skeleti va b.

Keys-stadi texnologiyasi.	ta'lim	Tushunchalar asosida matn tuzish va b.	Toifalash jadvali va b.
Loyihali texnologiyasi.	ta'lim	Chalkashtirilgan mantiqiy zanjirlar ketma-ketligi va b.	Nilufar guli va b.

Eng jiddiy didaktik muammolardan biri **ta'lim metodlarini tanlash nimalarga bog'liq**, degan masaladir.

Didaktikaga oid adabiyotlarda ta'lim metodlarini to'g'ri tanlash va ularni qo'llash samaradorligining turli omillar bilan bog'liqligi quyidagicha qayd qilinadi:

• birinchidan, o'quv mashg'ulotlarining didaktik maqsadlari va vazifalariga bog'liq;

• ikkinchidan, bayon qilinadigan materialning xarakteriga bog'liq;

• uchinchidan, ta'lim oluvchilarning bilimi va rivojlanish darajasiga bog'liq;

• to'rtinchidan, o'quv jarayonida o'rganilayotgan fan asoslarining muayyan (hozirgi) davrdagi metodlariga bog'liq;

• beshinchidan, oliy o'quv yurti yoki kafedraning sharoitlariga bog'liq;

• oltinchidan, o'quv jarayonining moddiy-texnik ta'minoti bilan bog'liq;

• yettinchidan, o'qituvchining pedagogik mahorati, uning tayyorgarligi va o'quv jarayonini tashkil etish darajasi hamda o'qituvchining hozirgi zamon metodlari bo'yicha bilimlariga bog'liq.

Shunday qilib, oliy ta'lim muassasalaridagi kasbiy ta'lim jarayoni o'qitishning zamonaviy shakl va metodlariga muvofiq tashkil etiladigan ko'pqirrali yaxlit tizim doirasida amalga oshiriladi. Bunda har bir shakl o'z oldiga qo'yan vazifalarni bajaradi, lekin shakl va metodlar to'plami yagona didaktik majmuani hosil qiladi. Bu didaktik majmuaning amalga oshirilishi esa, o'quv jarayonining psixologik-pedagogik qonuniyatlari bilan belgilanadi.

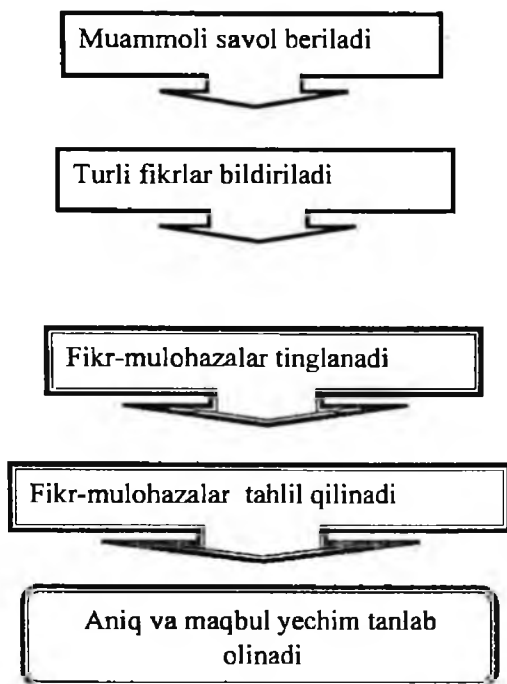
Quyida hozir amalda ko'p qo'llanayotgan interfaol ta'lim metodlaridan ayrimlariga doir ma'lumotlar keltirildi.

“BAHS -MUNOZARA” METODI

“Bahs -munozara” metodi- biror mavzu bo'yicha ta'lim oluvchilar bilan o'zaro bahs-munozara va fikr almashuv tarzida o'tkaziladigan mashg'ulot metodidir.

Bahs-munozaralar o'quv guruhini ikki yoki undan ko'p kichik guruhlarga bo'lgan holda ishtirokchilarning biror mavzu bo'yicha o'zaro fikrlar almashishi tarzida o'tkaziladi.

“Bahs-munozara” metodining tuzilmasi

Bahsning samarali bo'lishi eng avvalo bahslashuvchilarning bir-birlariga nisbatan qanday holatda joylashuvlariga bog'liq. Tinglovchi va muzokarada qatnashuvchilarning o'zaro joylashuvlari va ularning psixologik mavqelarining mohiyati muhim ahamiyatga ega ekanligi bois biz ushbu masala bo'yicha quyidagi variantlarni keltiramiz:

•**Sinf sharoiti.** Bu - an'anaviy dars o'tkazish shakli bo'lib, tinglovchilar bir-birlarining yuzlarini ko'rish imkoniyatlari cheklangan holatda o'tiradilar. Ularning doska oldidagi o'qituvchiga va u bayon etayotgan mazmunga nisbatan munosabatlari va mas'uliyatlari turlicha. Bu sharoitda bahs o'tkazish mumkin emas. Chunki sinfda oxirgi qatorda o'tirgan bola bilan birinchi qatorda o'tirganning darsga munosabati keskin farq qiladi. Tinglovchining psixologik mavqei - “Men” - o'yindan tashqarida» deb baholanadi.

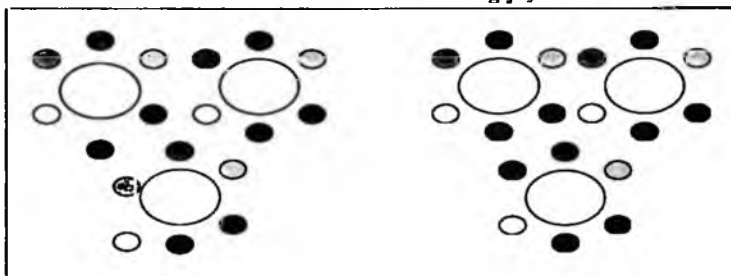
•“Men” - o‘yinda» deb ataluvchi holat: tinglovchilar doira shaklidagi stol atrofida joylashadilar va o‘rtaga tashlangan mavzu yuzasidan erkin fikr almashish, hattoki, ayrim ijtimoiy rollarga ham kirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar, hatto boshlovchi ham «qatorida» o‘tiradi. «Ishchanlik o‘yinlari» va boshqa rolli o‘yinlar ana shunday sharoitda o‘tkazilishi mumkin.

•“Men” - munozarada» deb ataluvchi holat ayni bahs - munozaralar o‘tkazish uchun qulay, chunki unda shaxs o‘z fikrini dadil aytish uchun imkoniyatni his qiladi. Odatda, bunday bahslar to‘rtburchak stol atrofida uyushtiriladi.

•“Men” - hamkorlikdaman» degan holat kattaroq guruhlar tarkibida tashkil etiladi. Munozara a‘zolari to‘rt-besh kishidan bo‘lib alohida stollar atrofida o‘tirib, har bir guruh o‘z qarorini chiqaradi. «Munozara» klublari» faoliyati shu tarzda tashkil etiladi.

3-sxema

“Bahs-munozara” metodi ishtirokchilarining joylashishi sxemasi

Bu keltirilgan har bir holat bahs qatnashuvchilarida o‘ziga xos ruhiy tayyorgarlik va mas‘uliyat xissini keltirib chiqaradi.

Demak, dars mobaynida o‘qituvchi mavzuning xarakteri va u bo‘yicha shakllantirish lozim bo‘lgan bilim, malaka va fazilatlariga mos tarzda munozara sharoitini tanlashi va shundan keyingina mashg‘ulotni boshlashi kerak. Ko‘rinib turibdiki, an’anaviy sinfdagi tashkil etiladigan mashg‘ulotlarning samaradorligi deyarli yo‘q, chunki ular oldingi qatorlarda o‘tirgan tinglovchilarning faolligigagina yo‘naltirilgan, qolganlar “o‘yindan tashqari” holatda, bu narsa ularning dars mazmuniga munosabatlarida bevosita aks etadi.

Kichik, tor doiralardagi ixcham guruhlarda uyushtirilgan munozaralarning *erkin mavzuli, yo‘naltirilgan va aniq ssenariyli disput* turlari mavjud bo‘lib, bu tanlangan mavzuga va munozara guruhlarining muloqot tajribasiga bog‘liqdir (“disput” so‘zining lug‘aviy ma‘nosi – “fikrlayapman”, “tortishayapman”, degan ma‘nolarni bildiradi). Kichik guruhlarda tashkil qilinadigan munozaralardagi

asosiy narsa - guruh a'zolarining tanlangan mavzu xususiyatiga qarab, har birning o'z fikr-mulohazalarini oxirigacha bayon etish imkoniyatlari borligidir.

Bunday guruhda boshlovchi ham qatorda o'tirib, mavzuning yechimi batamom hal bo'lmaguncha faol muloqotlarning ishtirokchisi bo'lishi mumkin. Lekin asosiy rol guruhning a'zolariga yuklanganligini va bevosita ajralib chiqqan norasmiy lider asosiy bahs yurituvchi bo'lishi mumkinligini unutmasligi zarur. Bunday bahs-munozaralar turli sharoitda, ko'pincha bahs ishtirokchilari uchun tabiiy sharoitlarda (masalan, sinfda, talabalar auditoriyalarida, ish xonalarida va b.da) o'tkazilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

“YOZMA BAHSLAR” METODI

Bu metod o'quvchilarga o'quv xonasidagi tengdoshlari bilan birgalikda shu onda jamoatchilik fikrini to'liqlantirayotgan mavzularda muloqotlarni rejalashtirish imkonini beradi. Uslub o'quvchilarning berilgan mavzu sohasidagi bilimlarini chuqurlashtirish sharoitini yaratish, munozara madaniyatini o'rgatish va o'z fikrini asoslash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bu metoddan foydalanishda o'qituvchi o'quvchilarni baholash uchun asos xizmatini o'tovchi ajoyib materialga ega bo'ladi. Yozma bahslar uslubiyoti bunday muloqotlarni o'quv xonasidagi barcha o'quvchilar ishtirokida yozma shaklda o'tkazish imkonini beradi.

Mashg'ulotni o'tkazish tartibi:

1. O'quvchilar bahs mavzusi bilan oldin o'tkazilgan mashg'ulotda tanishadilar. Bahs arafasida o'qituvchi bo'lajak mavzu to'g'risida o'quvchilarga axborot berar ekan, bahslar qay yo'sinda o'tishini qisqacha tushuntiradi (bu, albatta, bahslar birinchi marta o'tkazilayotgan bo'lsa, juda ham muximdir).

2. O'qituvchi guruh o'quvchilarini ikkiga ajratadi va ularni o'quv xonasining ikki tomoniga qator qo'yilgan stollar atrofiga yuzma-yuz holatda o'tkazadi va har bir guruh qatnashchilari qaysi nuqtai nazarni ximoya qilishlarini belgilaydi (masalan, 1-guruh -ijobiy xolat joriy qilinishi tarafdorlari, 2-guruh - bunga qarshilar).

3. Shundan so'ng o'qituvchi o'quvchilarni juftliklarga ajratadi, har bir juftlikda qarama-qarshi qarashlar tarafdorlari bo'lishi kerak. Juftliklarni tartib raqami yoki alifbo harflari bilan belgilanadi. Agar o'quv xonasida o'quvchilar soni toq bo'lsa, o'qituvchi munozaraga yetishmagan sherik xuquqida qatnashishi mumkin. O'qituvchi 1-guruh o'qituvchilariga (keltirilgan misolda - ijobiy holat joriy qilinishi tarafdorlari) har bir juftning raqami (harfi yoki ramzi) bilan belgilangan katak qog'oz varaqlarini tarqatadi

4. O'quvchilar o'quv xonasining ikki tomonida o'tirib, juftma-juft yozma muloqotni boshlaydilar. 1-guruh o'quvchilariga o'zlari maqullayotgan nuqtai nazar

foydasiga bitta ochiq dalilni shakllantirish uchun 5 daqiqa vaqt beriladi. Ular bu dalilni qog'oz varag'iga puxta tahrir qilingan paragraf shaklida yozadilar. Bu vaqtda 2-guruh o'quvchilari o'zlari bahs jarayonida bayon etishlari mumkin bo'gan nuqtai nazarlarini isbotlashlari mumkin.

5. Yozilgan varaqlar qarshi guruhdagi sheriklarga (ijobiy xolatning joriy qilinishiga qarshi chiquvchilarga) beriladi. Ularga juftlik buyicha sheriklarining dalillariga qarshi javob topish va yozish uchun hamda o'z qarshi dalillarini bayon qilishlari uchun 8 daqiqa vaqt ajratiladi.

6. Dalillar almashishning bunday tartibi 2-3 marta takrorlanadi bunda xar bir o'quvchi sherigining dalil-isbotiga javob qaytarishi va o'zining aks dalilini keltirishi shart. O'quvchilarning bilimlarini aniqlash uchun 3-4 raund yetarlidir. Oxirgi raunda o'quvchilarga yakuniy paragrafni yozish imkoni beriladi. Shundan so'ng yozma ish yig'ib olinadi.

7. Bahslarni samarali yakunlashning eng qulay shakli - ikkala tomonga qaratilgan savoldir: "Qarshi tomonning eng yaxshi dalil-isbotlari qaysilar bo'ldi?" Har ikkala tomon vakillari qarshi taraf yozgan fikrlarni o'qib yuqoridagi savolga javob beradilar.

8. O'qituvchi ishni yakkama-yakka yoki juftlik bo'yicha baholashi mumkin. Agar o'qituvchi yozma ishni baholashni rejalashtirgan bo'lsa, bu haqda o'quvchilarni darsning boshidayoq ogohlantirishi kerak.

Talim muassasalaridagi mashg'ulotlarda yozma bahslar usulidan foydalanish davomida quyidagi jadval ko'rinishda keltirilgan tarqatma materialdan foydalanish mumkin:

9-jadval

"Yozma bahslar" metodi bo'yicha javoblarni asoslab yozish varag'i namunasi

Bahs mavzusi:
HA <ul style="list-style-type: none">• Bu javobni asoslang.• Dalil keltiring.
YO'Q <ul style="list-style-type: none">• Bu javobni asoslang.• Dalil keltiring.

"ESSE" METODI

Esse fransuz tilidan tarjimada "tajriba, andaza" ma'nolarini anglatadi. Esse – prozaik etyud, qandaydir bir predmetga oid umumiy yoki dastlabki mulohazalar. Ko'pincha esse yozish mashg'ulotning boshida, yoki refleksiya sifatida, oxirida

taklif etiladi. Esse yozish ko'pincha nazariy mashg'ulotlar, ma'ruzalar hamda mustaqil mashg'ulotlar tarkibida o'tkaziladi. Uning quyidagi turlari tegishli maqsadlarga muvofiq holda qo'llaniladi:

Esse – taklif etilgan mavzu yuzasidan 1000 dan 5000 gacha so'z hajmidagi insho.

Esse – bu muallifning ta'kidlab o'tadigan individual nuqtai nazarini erkin ifoda etish shakli; qandaydir mavzu bo'yicha umumiy yoki dastlabki dunyoqarashni o'z ichiga oladi.

Asoslangan esse – qo'yilgan savolga asosli javob keltirilgan yozma ishdur. Muallif ma'lum bir nuqtai nazarni egallaydi va uni himoya qiladi, bunda o'zining nuqtai nazarini qo'llab-quvvatlash uchun bir qancha asoslangan isbotlarni keltiradi. Maqsad – muallif lozim topadigan qarashlarni boshqalarning ham qabul qilishiga ishonitirish.

Asoslangan samarali esse yozish uchun agar siz o'z esseingizni yozish jarayonida uni fikriy jihatdan kitobxonlarga (uni o'quvchilarga) "taqdim eta olsangiz" va ular bilan fikriy muloqot o'rnatma olsangiz, uni yozishingiz yengil bo'ladi.

Asoslangan esse tarkibi:

Misol sifatida "Menimcha mamlakatimiz iqtisodiy gullab yashnaydi, agarda ..." mavzusida asoslangan esse yozing,⁹ degan topshiriqni bajarish tartibini ko'rib chiqamiz:

1. Mavzu (savol)ga nisbatan muallif nuqtai nazarining bayon etilishi (1 xatboshi).

2. Bayon etilgan nuqtai nazarni asoslash – ushbu nuqtai nazarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha muallifning ishonarli dalillari va ushbu nuqtai nazarni qabul qilishga ishonitirish.

3. Xulosa – rezyume.

Asoslangan essenin baholash ko'rsatkichlari va mezonlari:

- mavzu mazmuniga mos kelishi (mavzudan chetga chiqmaslik);
- mazmuni, fikri;
- unga taalluqli muammoni oldindan ko'ra bilish, shaxsiy nuqtai nazari, ma'lumotlar yetarililigi;
- uslub, ifoda aniqligi, muayyanligi;
- orfografiya qoidalariga rioya qilinishi.

Besh daqiqali esse – o'rganilayotgan mavzu bo'yicha olingan bilimlarni umumlashtirish, mushohada qilish maqsadida o'quv mashg'uloti oxirida 5 daqiqa oralig'ida o'tkaziladi. Yozma topshiriqning ushbu turi talabalarning mavzuga doir

⁹ Д.Тожибоева, Махсус фанларни ўқитиш методикаси. – Т.: 2007, 281-283-бетлар.

o'z mustaqil fikrlarini ifodalay olishga yordam berish va o'qituvchiga o'z talabalari o'quv materiali bilan tanishganda qaysi jihatlariga ko'proq e'tibor berishlari xususida fikrlash imkonini beradi.

Ushbu yozma topshiriq turida ta'lim oluvchilardan quyidagi *ikki topshiriqni* bajarish: mazkur mavzu bo'yicha ular nimalarni o'rganganliklarini mustaqil bayon etish va ular baribir javobini ololmagan bitta savolni berish so'raladi.

O'qituvchi taklif etishi mumkin:

– “Men bu ... haqida nimani o'ylayman” yoki “Nima uchun, mening fikrimga ko'ra ...” savollariga javob bering;

– o'quv mashg'ulotida berilgan talablar uchun yangi sanalgan g'oyani tavsiflash va sharhlab berish;

– olingan bilim, ko'nikmalar qaerda amaliyotda qo'llanilishini tavsiflash.

Ushbu ko'rinishdagi esse baholanmasligi ham mumkin. Ammo, o'qituvchi juftliklarga ajralish, ishlar bilan o'zaro almashish va yozilganlarni muhokama qilish taklifini berishi mumkin. Ushbu holda o'qituvchi 2-3 ta essenini tanlab tekshirishi mumkin, ularni ovozini chiqargan holda sharhlashi talabalar bilan muhokama qilishi va xulosa qilishi mumkin.

Erkin yozish metodi - besh daqiqali essening boshqa ko'rinishi bo'lib, talabalarning muayyan mavzu bo'yicha o'z xayollariga kelgan barcha narsalarni to'xtamasdan yozish mashqlaridan iborat. Masalan, talabalarga besh daqiqa ichida “Ulug'bek fojeasi” mavzusi bo'yicha o'z xayollariga kelgan barcha narsalarni to'xtamasdan yozishni taklif qilish mumkin. Besh daqiqa tugaganida (*eslatma*, besh daqiqa tugadi deb e'lon qiling va ishni tugallash uchun yana bir daqiqa vaqt bering, zero qiziqarli fikrlar odatda tang vaziyatlarda tug'iladi) ularga o'z yozganlarini sheriklariga o'qib berishlarini taklif etish mumkin.

Mazkur bosqichda o'qituvchining ixtiyorida ko'p imkoniyatlar bo'ladi. Masalan, juftliklarga o'z fikrlarini butun guruh bilan o'rtoqlashishni taklif etish va guruhli aqliy hujum vaziyatini yaratish mumkin.

“ASSESSMENT” METODI

“Assesment” inglizcha “assessment” so'zidan olingan bo'lib, “baho”, “baholash” ma'nolarini bildiradi. **Assesment metodi** talabalarning bilim, ko'nikma va malakalari darajasini har tomonlama, xolis baholash imkoniyatini ta'minlovchi topshiriqlar to'plami bo'lib, u biografik anketa, ta'lim sohasidagi yutuqlar bayoni, o'quv individual topshirig'i, bahs-munozara, intervyu, ijodiy ish, test, individual keys, taqdimot, ekspert kuzatishi, rolli hamda ishbilarmonlik o'yinlari kabilardan tashkil topadi. Bu metod asosan quyidagi uch maqsadga xizmat qiladi:

1) talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini har tomonlama, xolis baholash;

2) talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlash;

3) talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan istiqbol reja (maqsadli dastur)ni shakllantirish.

Mazkur texnologiyaning yaratilish tarixi o'tgan asming 30-40-yillariga borib taqaladi. Dastlab texnologiya mavjud harbiy vaziyatlarni to'g'ri baholay oladigan, harbiy harakatlar jarayonini samarali boshqaradigan, zarur o'rinlarda oqilona harakatni tashkil eta oladigan ingliz hamda nemis harbiylari orasidan bilimdon, tadbirkor, mahoratli harbiylar, shuningdek, ofitserlarni tanlash maqsadida qo'llanilgan.

Keyinchalik bu metod tadbirkorlik sohasiga ham samarali tatbiq etildi. Metodni birinchi marta 1954-yilda "AT&T" kompaniyasi tomonidan tadqiqot dasturlarini amalga oshirish doirasida qo'llanilgan.

To'rt yildan so'ng malakali menejrlarni tanlash maqsadida qo'llanila boshlangan ushbu metod negizida tadbirkorlar va psixologlar bilan hamkorlikda mazkur texnologiya yordamida ishlab chiqarish, savdo, maishiy xizmat ko'rsatish korxonalari hamda tashkilotlar uchun malakali mutaxassislarni tanlash xizmati – "Assesment-markaz" ("The Assessment Centre") faoliyatini yo'lga qo'yildi.

1960 yilda "IBM", "Standart oyl of Ogayo", "Sirs Robaks" kabi yirik amerika kompaniyalari o'z faoliyatlariga bu texnologiyani samarali tatbiq etdilar. Agar 1980 yilda 2000 ta firma "Assesment-markaz" asosida malakali mutaxassislarni tanlashni ma'qul ko'rgan bo'lsa, hozir bu texnologiyadan o'n minglab korxonalar, tashkilot, firma va kompaniyalarda samarali qo'llanilmoqda.

Ayni vaqtda ishlab chiqaruvchi va savdo kompaniyalari malakali menejrlarni tanlash maqsadida mazkur texnologiyadan muvaffaqiyatli foydalanmoqdalar. So'nggi yillarda mazkur texnologiya ta'lim tizimiga ham samarali joriy etildi. Uning yordamida talabalarning bilim, ko'nikma va malakalari darajasi har tomonlama, xolis baholanmoqda.

Metodning ko'llanishi. "Assesment" metodi o'quv mashg'ulotlarining barcha turlarida (dars boshlanish yoki dars oxirida yoki o'quv predmetning biron-bir bo'limi tugallanganida) o'tilgan mavzuni o'zlashtirilganlik darajasini baholash, takrorlash, mustahkamlash yoki oraliq va yakuniy nazorat o'tkazish uchun, shuningdek, yangi mavzuni boshlashdan oldin ta'lim oluvchilarning bilimlarini tekshirib olish, malaka oshirishga kelgan tinglovchilarning dastlabki bilimlari, ko'nikma, malakalarini aniqlab olish uchun mo'ljallangan.

Ushbu metodni mashg'ulot jarayonida yoki mashg'ulotning bir qismida hamda yakka tartibda qo'llash mumkin. Bu metoddan uyga vazifa berishda ham

foydalansa bo'ladi. Bunda topshiriqlar shakli 10-jadvaldagi ko'rinishda bo'lishi mumkin:

10-jadval

“Assesment” metodi bo'yicha topshiriq namunasi

Test. Tegishli fan bo'yicha o'tilgan (bo'lim, kurs) yuzasidan 1-2 ta test beriladi.	Muammoli vaziyat. O'tilgan mavzu asosida aniq hayotiy vaziyat, hodisaga asoslangan muammo beriladi.
Simptom. Mavzu bo'yicha ilmiy-nazariy fikrlar, g'oyalar, ta'riflar tugallanmagan fikr ko'rinishida beriladi, masalan:ta'rif bering, ilmiy asoslang.... , yoriting... va b.	Amaliy ko'nikma. O'tilgan mavzu mazmunini hayotda ish faoliyatida ko'llashdagi ko'nikmalarga tegishli topshiriq beriladi, masalan: ... chizing, hisoblang, to'ldiring, toping, solishtiring... va b.

“SQARABEY” METODI

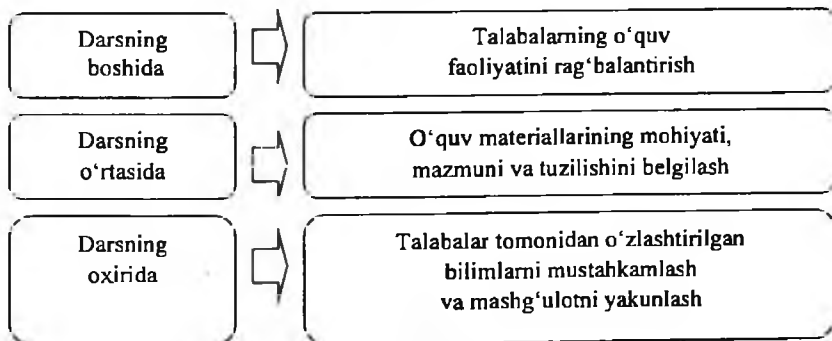
Sqarab ey - “qo'ng'iz” - har tomondan kavlab chiquvchi ma'nosini bildiradi. “Sqarab ey” metodi talabalarda mantiqiy fikrlash qobiliyatini, xotirani, shuningdek, muayyan muammoni hal qilishda o'z fikrini ochiq, erkin ifodalash malakasini rivojlantirishiga xizmat qiladi. Bu metodni qo'llash jarayonida ta'lim oluvchilarning bilimlari sifati va darajasini xolis baholash, o'rganilayotgan mavzu haqidagi tasavvurlari ko'lamini aniqlash imkoniyati hosil bo'ladi. Shuningdek, bu metod turli g'oyalarni ochiq, erkin, mantiqan ifodalash, ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashda ham samarali sanaladi.

Uning yordamida talabalarda quyidagi sifatlarni shakllantirish, rivojlantirishga erishish mumkin: mustaqil ishlash; muloqotga erkin kirisha olish; xushfe'llik, o'zgaralar fikrini hurmat qilish; faollik; faoliyatga ijodiy yondashish; faoliyatining samarali bo'lishiga qiziqish; o'z-o'zini baholash.

Ushbu metoddan darsning muayyan bosqichlarida turli maqsadlarda foydalanish mumkin. Uni umumiy tarzda quyidagi 4-sxema ko'rinishida ifodalash mumkin:

4-sxema

“Sqarabey” metodidan darsning turli bosqichlarida foydalanish maqsadlari sxemasi

Mazkur strategiya talaba tomonidan oson qabul qilinadi. Zero, u shaxsga xos fikrlash, bilish xususiyatlarini inobatga olgan holda ishlab chiqilgan.

“PINBORD” METODI

Pinbord - (inglizcha: “pin” - mustahkamlash, mahkamlab taqib, qadab qo‘yish “board” — yozuv taxtasi (doska) ma’nosini bildiradi) - munozara usullari yoki o‘quv suhbatini amaliy usul bilan moslashdan iborat.

“Pinbord” metodi bilimlarni mustahkamlash va yangi bilimlarni o‘rgatishga xizmat qiladi. Bu metod bo‘yicha mashg‘ulotda ishtirokchilarning vazifalari quyidagicha belgilanadi:

Ta’lim beruvchi:

- mashg‘ulot mavzusi bo‘yicha hal etish lozim bo‘lgan muammoni yechishni taklif etadi;
- taklif etilgan muammoni yechish bo‘yicha o‘z nuqtai nazarini bayon qiladi;
- ta’lim oluvchilar bilan aqliy hujum mashg‘ulotini tashkil qiladi va boshqarib boradi.

Ta’lim oluvchilar:

- muammoni muhokama qiladilar, uning yechimi yuzasidan takliflar bildiradilar, o‘z g‘oyalari asoslaydilar;
- bildirilgan g‘oyalardan eng ko‘p ma’qul bo‘lgan, samarali g‘oyalarni tanlaydilar va baholaydilar;
- tanlagan g‘oyalarni qog‘oz varag‘iga asosiy so‘zlar (2 so‘zdan ko‘p bo‘lmagan) ko‘rinishida yozadilar va yozuv taxtasiga mahkamlaydilar.

Guruh a‘zolaridan (ta’lim beruvchi tomonidan belgilangan) 2-3 talaba yozuv taxtasi oldiga chiqadilar va boshqalar bilan maslahatlashib:

- xato deb hisoblangan yoki takrorlangan g‘oyalarni ajratadilar;
- bahsli tortishuvlarning to‘g‘ri yechimlarini aniqlaydilar;
- g‘oyalarning tizimlashtirish mumkin bo‘lgan belgilarini aniqlab tizimlashtiradilar;
- shu belgilar bo‘yicha hamma g‘oyalarni guruhlarga ajratib yozuv taxtasiga joylaydilar (varaqlar yoki boshqa ko‘rinishda).

Ta’lim beruvchi:

- mavzu bo‘yicha muhokama jarayonidagi fikrlarni umumlashtiradi va ish natijalarini baholaydi.

Pinbord metodi qo'llanilgan o'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi

Ishlar bosqichi va mazmuni	Faoliyat	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchilar
1-bosqich. Tayyorgarlik.	O'quv mashg'ulotida pinbord metodini qo'llash o'rmini aniqlaydi, uning maqsadini shakllantiradi, muammoni va uni yechish bo'yicha taklif etilayotgan g'oyalarni baholash mezonlarini aniqlaydi.	
2-bosqich. Mavzuni yaxshi o'rganish.	Mavzu tuzilmasini aniqlaydi. Pinbord metodini tushuntiradi. O'zining fikrlarini aytadi va ta'lim oluvchilarga o'z fikrlarini aytishlarini taklif etadi. Munozara boshlanishini tezlatish uchun bir qator savollar beradi. Kuzatadi. Berilgan muammoni eslatadi va boshlashga ruxsat beradi	Har bir guruh baholash va maqbul, samarali, oqilona g'oyalarni qayd etib borishi uchun ekspert tanlaydi. Guruh a'zolari hamkorlikda ishlashlari mumkin bo'lgan holda o'tiradilar.
3-bosqich. Umumlashtirish.	Maslahat, tavsiyalar beradi.	Munozara jarayonida ishlab chiqilgan, o'z fikrlarini, asosiy yakuniy xulosadek kichik qog'ozlarga yozadilar va yozuv taxtasiga biriktiradilar.
4-bosqich. Yakuniy xulosani yozma bayon etish.	Jarayonni kuzatib va boshqarib boradi.	O'quv guruhidan 2-3 vakillar boshqa ta'lim oluvchilar bilan maslahatlashib, ma'lumotni tizimlashtiradilar va mazmuniga ko'ra guruhlaydilar. Ko'rsatuvchi chiziqalar yoki boshqa belgilar yordamida ularning mosliklarini ko'rsatadilar.
5-bosqich. Yakunlash, tahlil qilish va baholash.	Yakunlarni umumlashtiradi, guruhlar ishini tahlil qiladi va baholaydi: ijobiy, ijodkorlikning yuqori darajasi holatlari, jamoaviy faoliyat muvaffaqiyatlarini ko'rsatadi.	O'z-o'zlarini baholaydilar.

PARADOKSLAR METODI

Xatolar aql beradi (L.N. Tolstoy)

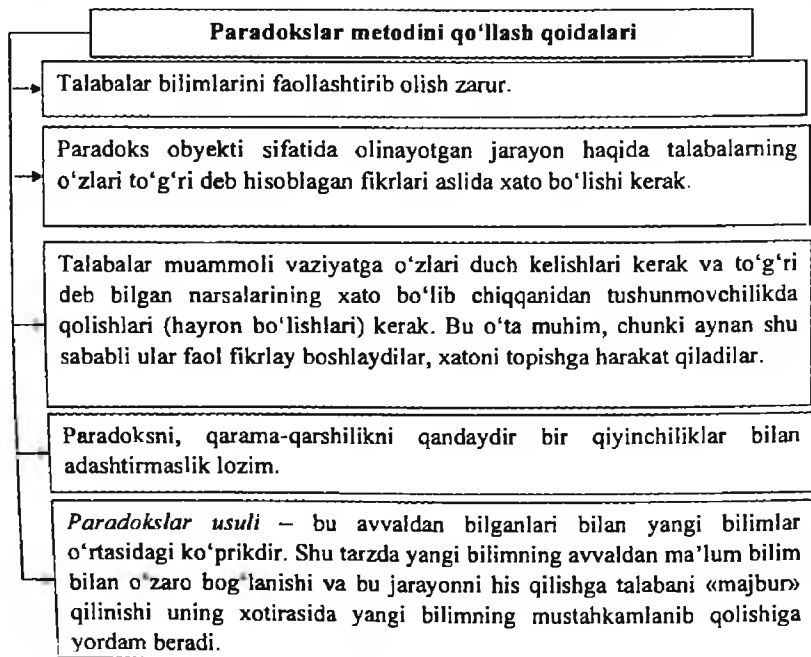
Pedagog ma'ruzani olib borish jarayonida talabalarning qarama-qarshilikka (tushunchalardagi, bilimlardagi) duch kelishlarini ta'minlaydi. Bunday vaziyat asosan talabani tushunchalaridagi adashishlar va xatoliklar bilan bog'liq. Demak, bu muammoli vaziyat talabalarning oldingi fikr, tushunchalari va xulosalariga qarama-qarshi, paradoksal bo'lgan vaziyatdir.

Talabalar muammoli vaziyatni yuzaga keltirgan amallardagi xatolikni izlaydilar (lekin amallarda xatolik yo'q)

Ijodiy fikrlay oladigan talaba amallarning bajarilishi jarayoni emas, balki mazkur amalning o'zi xato ekanligini aniqlay oladi (bunday talaba topilmasa, o'qituvchining o'zi buni oshkor qilishiga to'g'ri keladi).

Endi quyidagi sxemada Paradokslar metodini qo'llash qoidalari keltirib o'tamiz.

5 -sxema

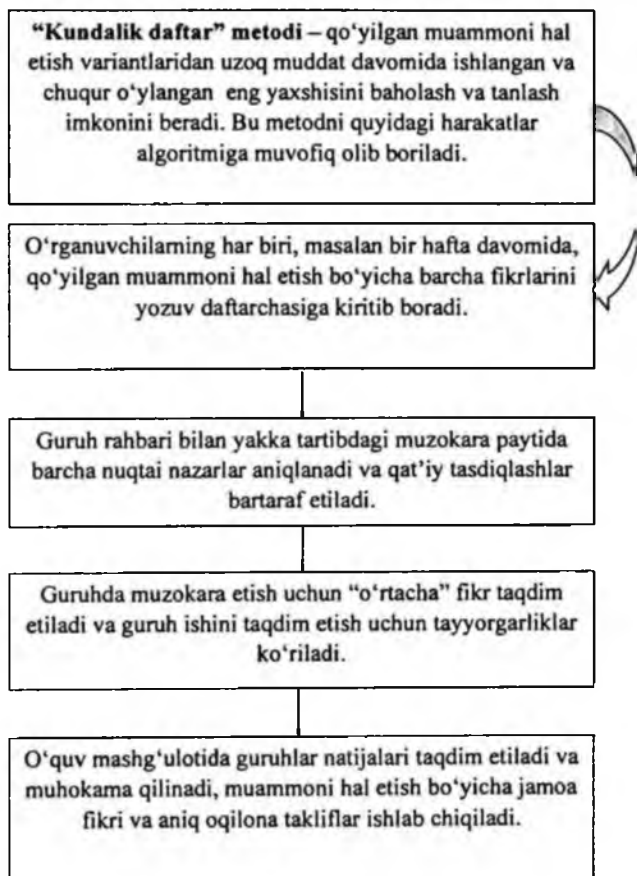

“KUNDALIK DAFTAR” METODI

Kundalik daftar yuritish metodi. Guruhning har bir ahzosiga yon choʻntak daftarchasi tarqatiladi. Unga, aytaylik, bir hafta davomida muhokama qilinadigan muammo boʻyicha tugʻilgan fikrlar qayd qilib boriladi. Barcha ishtirokchilarning yozib borgan fikrlari peshqadamlar tomonidan tahlil qilinib, tayyorlangan material oxirgi muhokamaga olib chiqiladi.

Bu metod quyidagi jihatlari bilan ajralib turadi: birinchidan, tugʻilgan gʻoya, aniq ratsional taklif oʻsha guruhning fikri darajasiga koʻtariladi, ikkinchidan, turli xildagi tortishuvlar, nuqtai nazarlar guruh majlisigacha hal qilinadi, keskinlashgan nuqtai nazarlar ham tekislanadi.

6-sxema

“Kundalik daftar” metodi hosqichlari “AQLIY HUJUM” METODI

“Aqliy hujum” – inglizcha *“brain storming”* soʻzlaridan olingan boʻlib, biror muammo boʻyicha ishtirokchilar tomonidan bildirilgan erkin fikr va mulohazalarni toʻplab, ular orqali maʼlum bir yechimga kelinadigan metoddir. Bu metod aqliy faollikni qoʻzgʻatadi, ijodiy va innovatsion jarayonlarni jadallashtiradi.

Bu metodning paydo boʻlishi ikkinchi jahon urushida Yapon dengizida xizmat qilgan amerikalik mutaxassis *A.Osborn* bilan bogʻliq. Harbiy kemani qanday qilib torpedolardan himoya qilish mumkinligi masalasida kema kengashi oʻtkaziladi. Kengash qoidasiga koʻra hamma – yungadan tortib kapitangacha har qanday, hatto xayoliy va amalga oshirib boʻlmaydigan gʻoyalarni ham aytaversa boʻlardir, har qanday takliflar yozib borildi.

Matroslardan biri shunday fikrni ilgari surdi: “Torpedoni sezib qolsam, men butun jamoani bortga tizardim-da, torpedoga qarab puflashni buyurardim”. Gʻoyani eshitib, hamma kulib yubordi, lekin, shu gʻoyani ham yozib qoʻyildi. Muhokama davomida bu gʻoya qayta ishlab chiqildi va suvning kuchli oqimidan foydalanishga qaror qilindi. Suv nasosdan otilayotgan oqim yordamida torpedoga urildi va u toʻxtatildi. Bir qarashda kulgili tuyulgan gʻoya masalani hal qildi-qoʻydi.

50-yillarning oxiriga kelib amerikalik psixolog *A.Osborn* oʻzi ishlayotgan universitetda “Aqliy hujum” metodini kutilmagan gʻoya va takliflar toʻplash va murakkab boʻlgan masalalarni yechish usuli sifatida targʻib qila boshladi.

Ijodiy faollikning va mahsuldorlikning stimulyatori hisoblangan «Aqliy hujum» metodi asosan yangi, original fikrlarning tugʻilishiga qarshilik koʻrsatuvchi tanqidiy muhitning yoʻqligi deb atalgan psixologik mexanizmga tayanadi. Bunday muhitda hech qanday fikr tanqid qilinmaydi, notoʻgʻri fikr aytishdan qoʻrqilmaydi, hech kimning ustidan kulinmaydi.

Shunday qilib, “Aqliy hujum” metodi dastlab AQSh, Angliya, Fransiyada soʻngra Yaponiyada ishlatildi. 70-yillardan boshlab Rossiyada, 90-yillardan boshlab esa, Oʻzbekistonda ishlatila boshlandi.

“Aqliy hujum” metodini o‘tkazishdan ko‘zlangan *maqsadlar* quyidagilar:

- muammoni hal qilish uchun g‘oyalarni chiqarish;
- g‘oyalarni ularning ahamiyatligiga qarab, tartiblash;
- faol fikrlash malakasini shakllantirish;
- kutilmagan g‘oyalarning paydo bo‘lish jarayonini namoyish qilish;
- topilgan g‘oyalardan foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish.

“Aqliy hujum” metodini olib boruvchi ma‘lum muammoni ilgari suradi va ishtirokchilardan bu muammoni hal qilish bo‘yicha qanday mulohazalari borligini hamda ulardan eng kutilmagan fikrlarni ham ilgari surishlarini so‘raydi. Bildirilayotgan barcha fikrlarni kotib tomonidan yozib boriladi. Aytilyotgan fikrlarga nisbatan hech qanday tanqidiy munosabat bildirmaydi va fikrlar oxirigacha yozib borilaveradi.

“Aqliy hujum”da quyidagi qoidalarga amal qilinadi:

17. *G‘oyalarning ilgari surilishi bosqichida tanqid (hatto hazil) taqiqlanadi.*
18. *Original, hatto fantastik g‘oyalar rag‘batlantiriladi.*
19. *Barcha g‘oyalar yozib boriladi yoki audio yoki videoplyonkada qayd qilinadi.*
20. *Agar ma‘qul topsa, muallifning o‘zi ham yozib borishi mumkin.*
21. *“Aqliy hujum” metodi qatnashchilari hammasi bir-biri bilan yuridik va administrativ (ma‘muriy) jihatdan mullaqo bog‘liq bo‘lmasligi zarur.*
22. *Tahlilchilar guruhi nisbatan samarali g‘oyalarni tahlil qiladi, sintez qiladi, baholaydi va tanlaydi.*

“Aqliy hujum” metodini amalda tatbiq etish

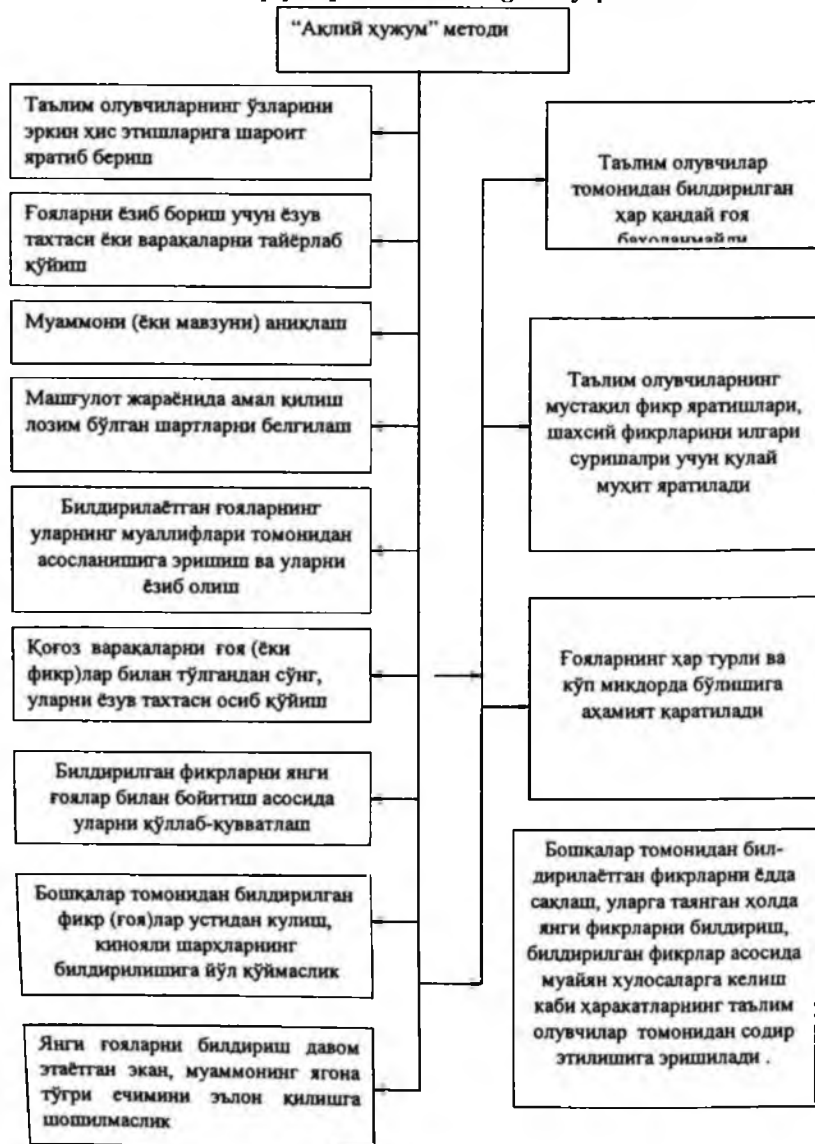
“Aqliy hujum” metodini amalda bevosita o‘tkazishning namunaviy shartlarini keltiramiz. Masalan, ekranda hal etilishi zarur muammo, uni hal etishdan ko‘zlanayotgan maqsadlar, tegishli reja, ishtirokchilar rioya qilishi shart bo‘lgan qoidalar aks ettiriladi.

Bu tadbirlarni amalga oshirishga 10 daqiqagacha vaqt talab qilinadi.

Muammoni qo‘yish va uni tushuntirish

Bu bosqichda asosiy rol “Aqliy hujum” metodini o‘tkazuvchiga bog‘liq bo‘ladi. U tashkilotchi va ijodkor bo‘lmog‘i lozim. Oldiniga u “Aqliy hujum” metodi ishtirokchilariga bir qancha muammolardan birini tanlashni taklif qiladi. Shu bilan birga tanlangan muammo mutaxassis-qatnashchilar uchun dolzarb, tanish, qiziqarli bo‘lmog‘i lozim.

“Aqliy hujum” metodining asosiy qoidalari

Agar bu qishloq xo'jalik fanlariga oid muammo bo'lsa, unda, masalan, o'quv jarayonida qishloq xo'jalik ekinlari agrotexnikasini yaxshilash va yuqori hosil olish muammosini o'rganish mumkin. Shunda muammoni quyidagicha qo'yish maqsadga muvofiq:

1. *"O'zbekistonda sho'rlangan yerlardan qanday samarali foydalanish mumkin?"*.

2. *Paxtachilikni rivojlantirish muammolari.*

3. *Qishloq xo'jalik ekinlaridan yuqori hosil olish masalasi.*

4. *Tuproq agrotexnikasini rivojlantirish muammolari va sh.k.*

Muammoni shakllantirish va ishtirokchilar tomonidan qabul qilinishi uchun tegishli omillarni hisobga olgan holda muammoning umumiy tahlilini amalga oshirish zarur bo'ladi:

– *muammoning murakkabligi nimada;*

– *muammoning tasnifi, ya'ni ma'lum bir tipga aloqadorligi, noaniqlik darajasi va h.k.;*

– *murakkab savollarni aniqlashtirish;*

– *muammoning salbiy va ijobiy jihatlari (minuslari va plyuslari);*

– *qabul qilinadigan qarorning bajarilishi imkoniyatlari.*

Muammoning bunday tahlili muammo haqida tinglovchilarda tasavvur paydo qiladi va tinglovchilar muammoni hal qilish yo'llarini topishda qiynalishmaydi.

Generatsiya – eksperiment (razvedka) bosqichi

Shunday qilib, "Aqliy hujum" metodini o'tkazish boshlanadi. Oldiniga g'oyalar yaratilishining eksperiment (razvedka) bosqichi boshlanadi. Metodni o'tkazuvchi ilk g'oyalarni ilgari suradi, qoidalarga rioya qilinishini qat'iy nazorat qiladi, ayniqsa, tanqidga taalluqlisiga alohida e'tibor beradi. Generatorlarning g'oyalarini 12-jadvalga mos holda to'ldiradi. Bu jarayon 5-7 daqiqa davom etadi.

G'oyalarning generatorlari uchun

Muammoni yozing: Masalan, *"O'zbekistonda sho'rlangan yerlardan qanday samarali foydalanish mumkin?"*

12-jadval

Generatorlarning g'oyalarini yozish shakli

Muammoni hal qilish bo'yicha Sizing g'oyalaringiz	G'oyaning yangiligi nimada? Kutilayotgan qiyinchiliklar, o'ziga xos xususiyatlar, bajarishning taklif qilingan muddati. Sizing shaxsan qatnashadigan qisimingiz, bajarish algoritmi. Kutiladigan natijalar	G'oya muallifining ismi, sharifi
---	--	----------------------------------

Bevosita generatsiya bosqichi

Generatsiya — eksperiment (razvedka) bosqichi sekin-asta bevosita generatsiya bosqichiga o'tadi. Bunda endi har bir ishtirokchi o'zining original g'oyasini ilgari suradi. Maxsus assistent g'oyalarni qanday aytilayotgan bo'lsa, shundayligicha hech qanday sharhsiz yozib boradi.

Agar metodni o'tkazuvchi ishtirokchilarning yangi g'oyalarni ilgari surmay qo'yayotganini sezib qolsa, ularni ilgarigi fikrlarining aksini aytishga chorlash kerak bo'ladi. Shunda ularda «ikkinchi nafas» ochiladi.

Bu bosqichning so'nggida (bu bosqich 20-30 daqiqa davom etadi) rahbar barchaga "Aqliy hujum"da qatnashganliklari uchun minnatdorchiлик bildiradi.

Ishning sintez bosqichi

Bu bosqichda tahlilchilar guruhi (3-5 odamdan iborat) 2-shakl bo'yicha to'plangan g'oyalarni yig'ib olib, ularni keyinchalik tahlil qilish uchun korzinkalarga joylashadi. Shundan so'ng barcha g'oyalar tizimlashtiriladi, tasnif qilinadi, baholanadi va nisbatan muammoning yechilishiga yordam beradiganlarini alohida olib qo'yadilar.

Tanqidiy bosqich

Bu bosqichda tahlilchilar ikkita guruhga bo'linadilar: tahlilchilar va tanqidchilar. Tanqidchilar ilgari surilgan g'oyalarni tanqid qiladilar va bunda generatorning shaxsini emas, balki g'oyalarning o'zini tanqid qilish zarur bo'ladi.

Shundan so'ng g'oyalar uchta korzinaga tashlanadi:

1. Yangi, bemalol hayotga tatbiq qilsa bo'ladigan g'oyalar.
2. Ma'lum g'oyalar.
3. Keyinchalik tahlil qilish uchun saqlanadigan g'oyalar.

Bu metodni o'tkazuvchilar tahlilchilarga doimiy konsultatsiyalar berib boradilar va reglamentni saqlashga harakat qiladilar (reglament 30 daqiqa). Tahlilchilar ... —jadvalga mos holdagi shaklni to'ldiradilar. Shunday qilib, yangi ma'lumot tizimi dunyoga keladi.

Tahlilchilar uchun "Tahlilchilar guruhi"ning ismi-sharifi (asosiy tahlilchilarni ko'rsating)

Ilgari surilgan g'oyalar bo'yicha kiritiladigan ma'lumotlar.

3. Miqdoriy ko'rsatkichlar: _____

a) qatnashchilar miqdori _____

b) g'oyalar miqdori _____

4. Sifat ko'rsatkichlari:

a) yangi, hayotga tatbiq qilish mumkin bo'lgan g'oyalar;

b) ma'lum g'oyalar;

b) keyingi tahlil uchun "zahira g'oyalar".

5. Birinchi ikkita yo'nalishdagi g'oyalarni alohida belgilash va tahlil qilish zarur;

6. Muallifini ta'kidlagan holda nisbatan original g'oyalarni ajratish zarur (g'oyaning mazmunini qisqacha yozish zarur):

G'oyalarni umumlashtirish bo'yicha bosh tahlilchining ma'ruzasi.

Tahlilchilar guruhi 10 daqiqalik ma'ruza uchun bosh tahlilchini mustaqil holda tanlashadi. Ma'ruzaning taxminan quyidagi shakli taklif qilinadi. Miqdoriy ko'rsatkichlar:

4. *Ishtirokchilar miqdori*

5. *G'oyalar miqdori*

Shulardan:

- *Yangi va real g'oyalar*
- *Original g'oyalar*
- *Ma'lum g'oyalar*
- *Keraksiz g'oyalar*

Birinchi korzinkadagi g'oyalarga alohida e'tibor qaratiladi.

"Aqliy hujum" bo'yicha umumiy xulosalarning chiqarilishi

"Aqliy hujum" metodini o'tkazuvchi g'oyalarni oldinga qo'yilgan maqsaddan kelib chiqqan holda tahlil qiladi va mavjud bo'lgan eski g'oyalar bilan qiyoslaydi. Bundan tashqari, "Aqliy hujum"ni o'tkazish jarayoniga qisqacha baho beradi. Shu o'rinda natijaga alohida e'tibor qaratiladi, eng kelajagi bor g'oyalar real amaliy faoliyatda qo'llanilishi ta'kidlanadi.

"Aqliy hujum" metodini har xil variantlarda amalga oshirish mumkin:

– *ogzaki individual fikr bildirish. Bunda muallif va uning g'oyasi doskada muqarrar qayd qilinadi;*

– *guruh bilan ishlash. Bunda jamoalarning guruhli g'oyalari qayd qilinadi;*

“Aqliy hujum” metodi “G‘oyalar konferensiyasi” ko‘rinishida ham amalga oshirilishi mumkin;

“Aqliy hujum”ning yana bir ko‘rinishida mualliflarning o‘zlari o‘z fikrlarini yozadilar va uni og‘zaki tushuntiradilar.

Xulosada shu narsani ta’kidlamoqchimizki, “Aqliy hujum” metodi yangilik tuyg‘usi rivojlangan, intellektual ijod rag‘batlantiriladigan, g‘oyalarni haqiqatdan ham hayotga tatbiq etiladigan jamoadagina samara berishi mumkin.

Ma’lumki, ba’zi bir ishga taalluqli o‘yinlarda ma’lum masalalarning muhokamasi paytida “Aqliy hujum”dan foydalaniladi. Shuning uchun pedagoglar “Aqliy hujum” metodini o‘yin jarayonida qo‘llash texnologiyasini iloji boricha mukammal o‘zlashtirib olishlari zarur.

“YALPI FIKRIY HUJUM” METODI

*Aqlli bo‘lishning o‘zi kifoya emas,
aqlni ishlata bilish kerak (Sitseron)*

“Yalpi fikriy hujum” metodi – biror muammo bo‘yicha o‘quvchilar tomonidan bildirilgan yangi fikr va g‘oyalarni to‘plab, ular orasidan eng yaxshi va o‘ziga xos deb topilgan javoblarni tanlab olinadigan metoddir. Metod o‘quvchilar tomonidan yangi g‘oyalarning o‘rtaga tashlanishi uchun sharoit yaratib berishga xizmat qiladi.

“Yalpi fikriy hujum” metodi *J. Donald Filips* tomonidan ishlab chiqilgan.

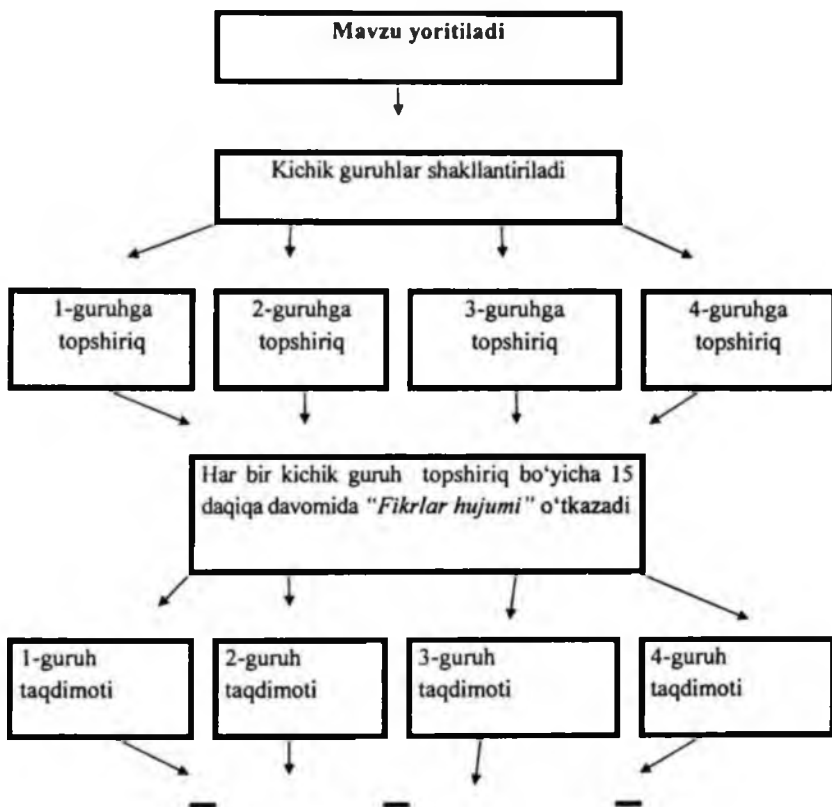
“Yalpi fikriy hujum” metodini amalda qo‘llash

“Yalpi fikriy hujum” metodini bir necha o‘n (20-60) nafar o‘quvchilardan iborat guruhlarda qo‘llash mumkin. Bunda avvalo, o‘quvchilar tomonidan yangi g‘oyalarning o‘rtaga tashlanishi uchun guruhlar shakllantiriladi. Barcha ishtirokchilar 5 yoki 6 nafar o‘quvchilarni o‘z ichiga olgan kichik guruhlar bo‘linadi va har bir kichik guruh hal qilinadigan ijodiy vazifa yoki muammolar bo‘yicha 15 daqiqa davomida “*Fikrlar hujumi*” o‘tkazadi. Topshiriq va ijodiy vazifalar belgilangan vaqt ichida ijodiy hal etilgach, bu haqda guruh a‘zolaridan biri axborot beradi.

Guruh tomonidan berilgan axborot (topshiriq yoki ijodiy vazifaning yechimi) o'qituvchi va boshqa guruhlar a'zolari tomonidan muhokama qilinadi va unga baho beriladi. Mashg'ulot yakunida o'qituvchi berilgan topshiriq yoki ijodiy vazifalarning yechimlari orasidan eng yaxshi va o'ziga xos deb topilgan javoblarni e'lon qiladi. Mashg'ulot jarayonida guruh a'zolarining faoliyatlari ularning ishtiroklari darajasiga ko'ra baholab boriladi.

7-sxema

"Yalpi fikriy hujum" metodining tuzilmasi

Echimlar orasidan eng yaxshi va o'ziga xos deb topilgan javoblar e'lon qilinadi

Muhokama, tahlil va baholash

“FIKRLARNING SHIDDATLI HUJUMI” METODI

*Sivilizatsiyaning buyuk vazifasi,
odamni fikrlashga o'rgatishdir.*

T. Edison

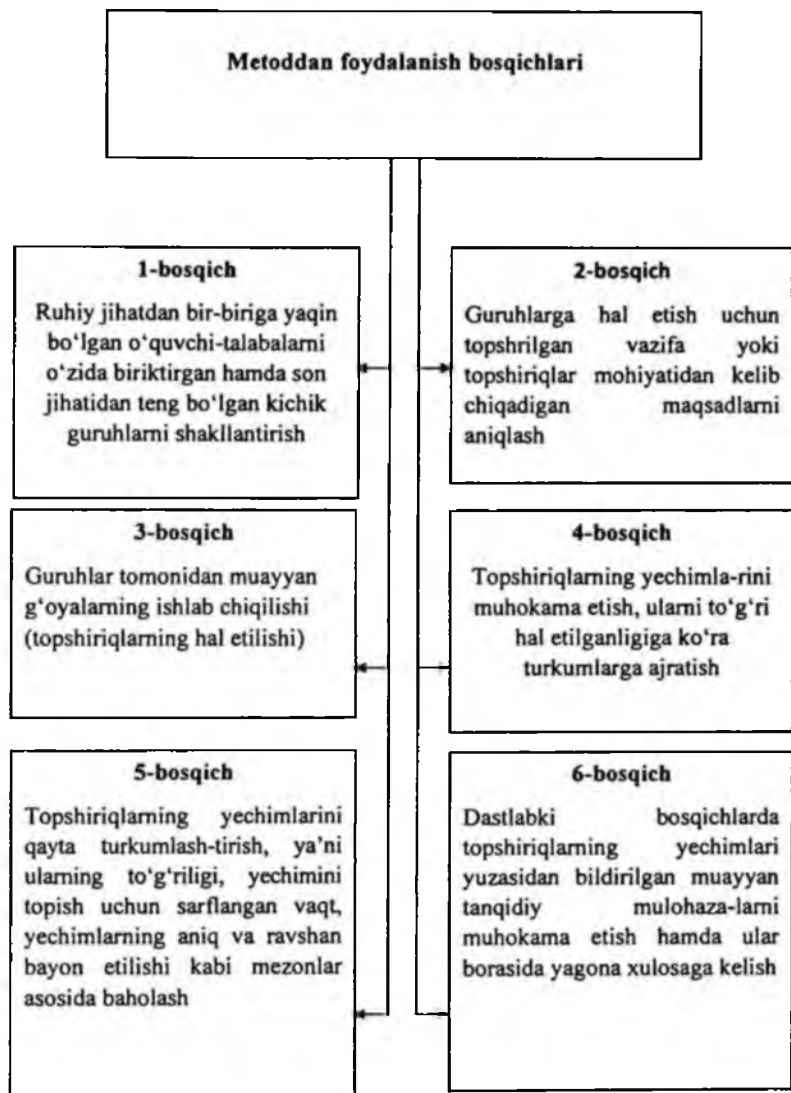
“Fikrlarning shiddatli hujumi” metodi – jamoa orasida muayyan topshiriqlarni bajarayotgan har bir o'quvchining shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga va o'quvchilarda ma'lum jamoa (guruh) tomonidan bildirilgan zid fikrga qarshi g'oyani ilgari surish layoqatini yuzaga keltirishga asoslangan metoddir. Bunda jamoa bo'lib g'oyalarni ishlab chiqishda ishtirokchilarning ijodiy imkoniyatlari faollashtiriladi va ularning fikrlariga zid g'oyalarni qo'yiladi.

“Fikrlarning shiddatli hujumi” metodi *Y.A. Aleksandrov* tomonidan asoslangan hamda *G.Y. Bush* tomonidan qayta ishlangan.

“Fikrlarning shiddatli hujumi” metodini ijtimoiy, gumanitar va tabiiy yo'nalishlardagi fanlar yuzasidan tashkil etiladigan mashg'ulotlar jarayonida birdek muvaffaqiyatli qo'llash mumkin.

Ushbu metoddan foydalanishga asoslangan mashg'ulot bir necha bosqichda tashkil etiladi. Ular quyidagicha:

“Fikrlarning shiddati hujumi” metodini amalda qo'llash bosqichlari

“Fikrlarning shiddatli hujumi” metodini qo‘llash jarayonida quyidagi holatlar yuzaga keladi:

– o‘quvchi-talabalar tomonidan muayyan nazariy bilimlarning puxta o‘zlashtirilishiga erishish;

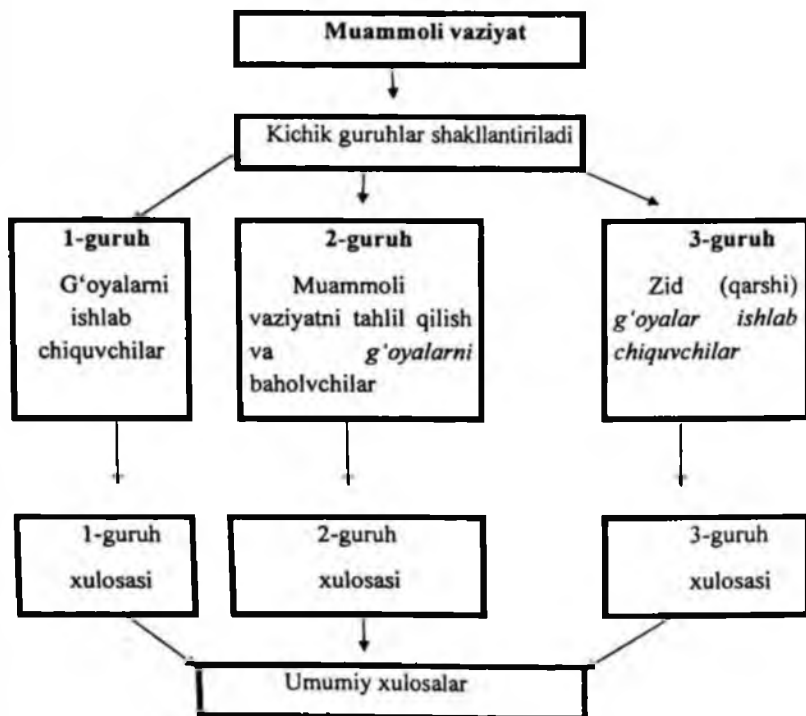
– vaqtni tejash;

– har bir o‘quvchi-talabani faollikka undash;

– ularda erkin fikrlash layoqatini shakllantirish.

9-sxema

“Fikrlarning shiddatli hujumi” metodining tuzilmasi

“YASHIRIN FIKRLARNING SHIDDATLI HUJUMI” METODI

Keyingi davrlarda « Yashirin fikrlarning shiddatli hujumi» shaklidagi metod keng rivojlanmoqda. Bu metodning kelib chiqish mohiyati shunday: har bir kishi ham ijodiy mehnat qila olmaydi, begona shaxslar oldida, ayniqsa, begona shaxslar bahsga aralashib turganda g'oyalar ishlab chiqa olmaydi, lekin ularning g'oyalar ishlab chiqishga uquvlari bor, balki ular yolg'izlikka va sokinlikka muhtoj bo'ladilar.

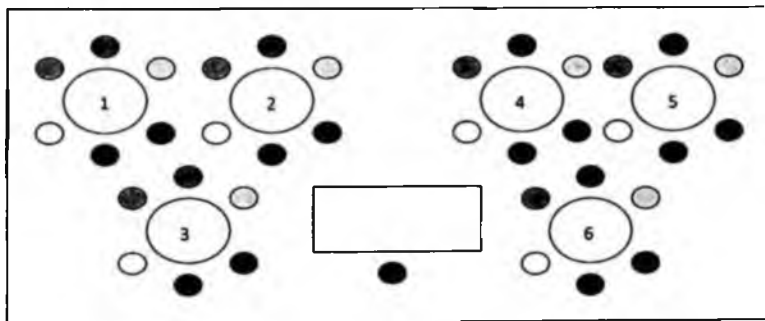
Shu tufayli «yashirin fikrlar hujumi»da ikki g'oya ishlab chiquvchi guruhcha: biri - odatdagi fikrlarning shiddatli hujumi davomida g'oyani olg'a suruvchilar; ikkinchisi – yashirin, ya'ni ular birinchi guruh muhokamalarida qatnashmaydilar, ular uchun «yashirin xona» tashkil etiladi va joylashtiriladi. Ular telemonitor vositasida birinchi guruhning bahslarini kuzatadilar hamda yuzaga kelgan g'oyalarni o'z daftarchalariga yozib boradilar va ularni «ekspert»larga uzatadilar.

“6x6x6” METODI

Bu metod yordamida bir vaqtning o'zida 36 nafar o'quvchi-talabani muayyan faoliyatga jalb etish orqali ma'lum topshiriq yoki masalani hal etish, shuningdek, guruhlarning har bir a'zosi imkoniyatlarini aniqlash, ularning qarashlarini bilib olish mumkin. “6x6x6” metodi asosida tashkil etilayotgan mashg'ulotda har birida 6 nafardan ishtirokchi bo'lgan 6 ta guruh o'qituvchi tomonidan o'rta tashlangan muammo (masala)ni muhokama qiladi (10-sxemaga qarang).

10-sxema

“6x6x6” metodida ishtirokchilarning joylashuvi

Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach, o'qituvchi 6 ta guruhni tarqatib, ulardan qayta 6 ta guruh tuzadi. Qaytadan shakllangan guruhlarning har birida avvalgi 6 ta guruhdan bittadan vakil bo'ladi. Yangi shakllangan guruh a'zolari o'z jamoadoshlariga avvalgi guruh tomonidan muammo (masala) yechimi sifatida

taqdim etilgan xulosani bayon etib beradilar va mazkur yechimlarni birgalikda muhokama qiladilar.

“6x6x6” metodining afzal jihatlari quyidagilardir:

– *guruhlarining har bir a'zosini faol bo'lishga undaydi;*

– *ular tomonidan shaxsiy qarashlarning ifoda etilishini ta'minlaydi;*

– *guruhning boshqa a'zolarining fikrlarini tinglay olish ko'nikmalarini hosil qiladi;*

– *ilgari surilayotgan bir necha fikrni umumlashtira olish, shuningdek, o'z fikrini himoya qilishga o'rgatadi.*

Eng muhimi, mashg'ulot ishtirokchilarining har biri qisqa vaqt (20 daqiqa) mobaynida ham munozara qatnashchisi, ham tinglovchi, ham ma'ruzachi sifatida faoliyat olib boradi.

Ushbu metodni 5, 6, 7 va hatto 8 nafar o'quvchi-talabdan iborat bo'lgan bir nechta guruhlarda ham qo'llash mumkin. Biroq yirik guruhlar o'rtasida “6x6x6” metodi qo'llanilganda vaqtni ko'paytirishga to'g'ri keldi. Chunki bunday mashg'ulotlarda munozara uchun ham, axborot berish uchun ham birmuncha ko'p vaqt talab etiladi. So'z yuritilayotgan metod qo'llanilayotgan mashg'ulotlarda guruhlar tomonidan bir yoki bir nechta mavzu (muammo)ni muhokama qilish imkoniyati mavjud.

“6x6x6” metodidan ta'lim jarayonida foydalanish o'qituvchidan faollik, pedagogik mahorat, shuningdek, guruhlarni maqsadga muvofiq shakllantira olish layoqatiga ega bo'lishni talab etadi. Guruhlarning to'g'ri shakllantirilmaligi topshiriq yoki vazifalarning to'g'ri hal etilmasligiga sabab bo'lishi mumkin.

“6x6x6” metodi yordamida mashg'ulotlar quyidagi tartibda tashkil etiladi:

5. *O'qituvchi mashg'ulot boshlanishidan oldin 6 ta stol atrofiga 6 tadan stol qo'yib chiqadi.*

6. *O'quvchi-talabalar o'qituvchi tomonidan 6 ta guruhga bo'linadi. O'quvchi-talabalarni guruhlariga bo'lishda o'qituvchi quyidagicha yo'l tutishi mumkin: 6 ta stolning har biriga muayyan ob'ekt (masalan, kema, to'lqin, baliq, delfin, kit, akula) surati chizilgan lavhani qo'yib chiqadi. Mashg'ulot ishtirokchilariga kema, to'lqin, baliq, delfin, kit hamda akula surati tasvirlangan (jami 36 ta) varaqchalardan birini olish taklif etiladi. Har bir o'quvchi-talaba o'zi tanlagan varaqchada tasvirlangan surat bilan nomlanuvchi stol atrofiga qo'yilgan stuldan joy egallaydi.*

7. *O'quvchi-talabalar joylashib olganlaridan so'ng o'qituvchi mashg'ulot mavzusini e'lon qiladi hamda guruhlariga muayyan topshiriqlarni beradi. Ma'lum vaqt belgilanib, munozara jarayoni tashkil etiladi.*

10. *O'qituvchi guruhlarining faoliyatini kuzatib boradi, kerakli o'rinlarda guruh*

a'zolariga maslahatlar beradi, yo'l-yo'riqlar ko'rsatadi hamda guruhlar tomonidan berilgan topshiriqlarning to'g'ri hal etilganligiga ishonch hosil qilganidan so'ng, guruhlardan munozaralarni yakunlashlarini so'raydi.

II. Munozara uchun belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach, o'qituvchi guruhlarni qaytadan shakllantiradi. Yangidan shakllangan har bir guruhda avvalgi 6 ta guruhning har biridan bir nafar vakil bo'lishiga alohida e'tibor qaratiladi. o'quvchi-talabalar o'z o'rinlarini almashtirib olganlaridan so'ng, belgilangan vaqt ichida guruh a'zolari avvalgi guruhlariga topshirilgan vazifa va uning yechimi xususida guruhdoshlariga so'zlash beradilar. Shu tartibda yangidan shakllangan guruh avvalgi guruhlar tomonidan qabul qilingan xulosalar (topshiriq yechimlari)ni muhokama qiladilar va yakuniy xulosaga keladilar.

“QARORLAR SHAJARASI” METODI

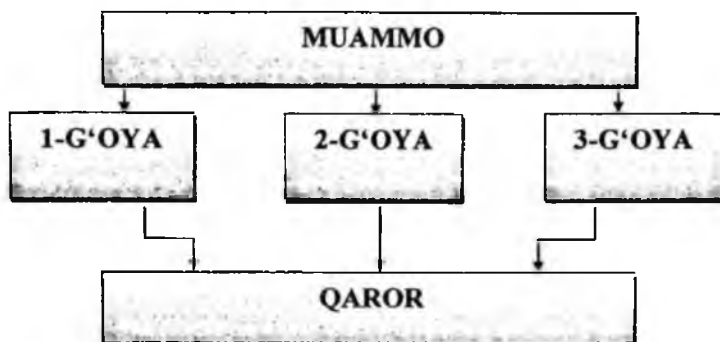
..hizni qanday hayot kechirishimiz qabul qiladigan qarorimizga bog'liq (Rokfeller)

“Qarorlar shajarasi” metodi – muayyan fan asoslari borasidagi bir qadar murakkab mavzularni o'zlashtirish, ma'lum masalalarda har tomonlama, puxta tahlil etish asosida ular yuzasidan muayyan xulosalarga kelish, bir muammo xususida bildirilayotgan bir nechta xulosalar orasidan eng maqbul hamda to'g'risini topishga yo'naltirilgan texnik yondashuvlar imkoniyatini yaratuvchi metoddir.

Ushbu metod, shuningdek, avvalgi vaziyatlarda qabul qilingan qaror (xulosa)lar mohiyatini yana bir bora tahlil etish va uni mukammal tushunishga xizmat qiladi.

O'quvchi-talabalar guruhi ishtirokida qo'llaniladigan “Qarorlar shajarasi” bir necha o'n nafar o'quvchi-talabalarning bilimlari darajasini aniqlash, ularning fikrlarini jamlash va baholash imkonini beradi. Ta'lim jarayonida mazkur metodning qo'llanilishi muayyan muammo yuzasidan oqilona qaror qabul qilish (xulosaga kelish)da o'quvchi-talabalar tomonidan bildirilayotgan har bir variant, ularning maqbul hamda nomaqbul jihatlarini mufassal tahlil etish imkoniyatini yaratadi. Mashg'ulot jarayonida o'quvchi-talabalar quyidagi -sxema asosida tuzilgan jadvalni to'ldiradilar (yoki ushbu tartibdagi faoliyatni olib borishda yozuv taxtasidan foydalanadilar).

“Qarorlar shajarasi” metodi sxemasi

“Qarorlar shajarasi” metodi quyidagi shartlar asosida qo‘llaniladi:

1. O‘qituvchi mashg‘ulot boshlanishidan oldin munozara, tahlil uchun mavzuga oid biror muammoni belgilaydi. Guruhlar tomonidan qabul qilingan xulosa (qaror)larni yozish uchun plakatlarni tayyorlaydi.

2. O‘qituvchi o‘quvchi-talabalarni 4 yoki 6 nafardan iborat guruhlariga ajratadi. Muammoning hal etilishi va bu borada eng maqbul qaror qabul qilinishi uchun muayyan vaqt belgilanadi.

3. Qarorni qabul qilish jarayonida guruhlarining har bir a‘zosi tomonidan bildirilayotgan variantlarning maqbullik

hamda nomaqbullik darajalari batafsil muhokama qilinadi. Har bir variantning afzal va afzal bo‘lmagan jihatlari yozib boriladi. Bildirilgan variantlar asosida muammoni ijobiy hal etishga xizmat qiluvchi usul xususida guruh a‘zolari bir to‘xtamga kelib oladilar.

4. Munozara uchun ajratilgan vaqt nihoyasiga yetgach, har bir guruh a‘zolari o‘z guruhining qarori to‘g‘risida axborot beradilar. Zarur hollarda o‘qituvchi rahbarligida barcha o‘quvchi-talabalar bildirilgan xulosa (qaror)larni bir-biri bilan qiyoslaydilar.

Muammoga oid tegishli qarorlar borasida savollar yuzaga kelsa, ularga tegishli javob qaytariladi, noaniqliklarga aniqlik kiritiladi. Agar barcha guruhlar tomonidan muammo yuzasidan bir xil qarorga kelingan bo‘lsa, o‘qituvchi buning sababini izohlaydi.

“Qarorlar shajarasi” metodining o‘ziga xos jihati shundan iboratki, bu metod bevosita ma‘lum loyiha asosida qo‘llaniladi. Mazkur loyiha quyidagi ko‘rinishga ega:

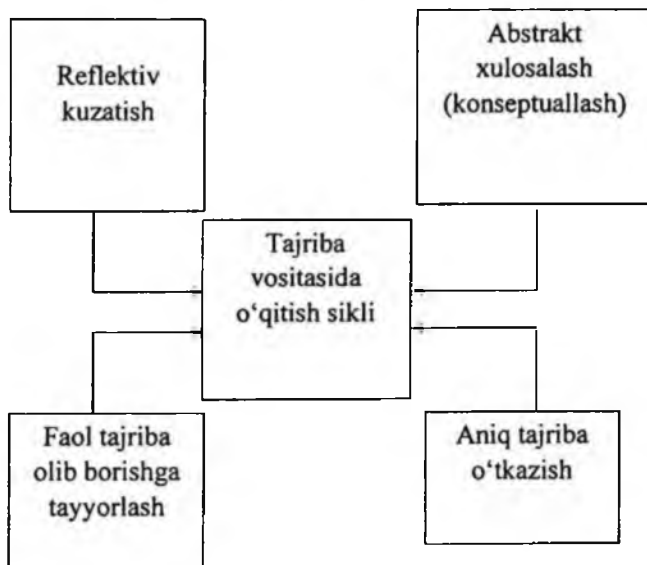
"Qarorlar shajarasi" metodini o'lash loyihasi

"QARORLAR SHAJARASI" metodi					
UMUMIY MUAMMO					
1-qaror varianti		2-qaror varianti		3-qaror varianti	
Afzalligi	Kamchiligi	Afzalligi	Kamchiligi	Afzalligi	Kamchiligi
Qaror:					

"TAJRIBA VOSITASIDA O'QITISH SIKLI"**(D. KOLB G'OYASI) METODI**

Mazkur metod quyidagi sxemada aks ettirilgan to'rt omil asosiga quriladi:

12-sxema

"Tajriba vositasida o'qitish sikli" metodining asosiy omillari

Ushbu sxemada qayd etilgan omillarning har biri o'qituvchi va ta'lim oluvchilar uchun muayyan shior (g'oya)larga asoslanadi. Chunonchi:

1. Reflektiv kuzatish.

O'qituvchi uchun shior: o'quvchi-talabalar uchun mashq (topshiriq)lar mazmunini tanqidiy o'rganish va ular ustida fikr yuritish imkonini beruvchi sharoitni yaratish.

O'quvchi-talabalar uchun shior: o'qituvchi taklif qilgan mashq (topshiriq)lar mazmunini tanqidiy o'rganing va ular ustida fikr yuring.

2. Nazariy bilimlarni o'rgatish.

O'qituvchi uchun shior: o'quvchi-talabalarga zarur nazariy bilimlarni bering.

O'quvchi-talabalar uchun shior: o'qituvchi taklif qilgan zarur nazariy bilimlarni o'zlashtiring.

3. Abstrakt xulosalash, konseptuallashtirish.

O'qituvchi uchun shior: muammo yuzasidan bildirilgan fikrlarni umumlashtirish va xulosalash uchun sharoit yaratish.

O'quvchi-talabalar uchun shior: o'qituvchi ko'rsatgan muammo yuzasidan bildirilgan fikrlarni umumlashtiring va xulosalang.

4. Faol tajriba olib borishga tayyorlash.

O'qituvchi uchun shior: o'quvchi-talabalarga mukammal shakllangan, ayni vaqtda yana bir bor tekshirib chiqilishi lozim bo'lgan mashq (topshiriq)larni ishlab chiqish imkonini bering.

O'quvchi-talabalar uchun shior: mukammal shakllangan, ayni vaqtda yana bir bor tekshirib chiqilishi lozim bo'lgan mashq (topshiriq)larni ishlab chiqing.

5. Aniq tajriba o'tkazish.

O'qituvchi uchun shior: o'quvchi-talabalarga yakuniy xulosani shaxsiy tajribadan o'tkazish va faoliyatda undan foydalanishni o'rgatish.

O'quvchi-talabalar uchun shior: yakuniy xulosani shaxsiy tajribadan o'tkazish va faoliyatda undan foydalaning

“QORA QUTI” METODI

Ta'lim jarayonida mazkur metodni qo'llashdan maqsad o'quvchi-talabalar tomonidan mavzuni puxta o'zlashtirishga erishish bilan birga ularni faollikka undash, ularda hamkorlikda ishlash, ma'lum vaziyatlarni boshqarish hamda mantiqiy tafakkur yuritish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Metoddan foydalanishda quyidagi harakatlar tashkil etiladi:

– o'quvchi-talabalar juftlikka biriktiriladi;

– juftliklarga mavzu mohiyatini yorituvchi asosiy tushunchalar (tayanch soʻzlar, sanalar, raqamlar, belgilar va h.k.)ni kartochkalarga qayd etish vazifasi yuklanadi:

– oʻqituvchi oʻquvchi-talabalar bilan hamkorlikda guruhlar tomonidan topshiriqning bajarilishini tekshiradilar;

– topshiriqni toʻgʻri bajargan guruhning bir aʼzosi oʻqituvchi rolini bajaradi va topshiriqning yechimini yozuv taxtasiga yozadi;

– oʻquvchi-talabalar yozuv taxtasida qayd etilgan fikrni sharhlaydilar (tayanch soʻzlar, sanalar, raqamlar, belgilar qanday maʼnoni anglatishini aytadilar);

– toʻgʻri javob bergan talaba-oʻquvchi oʻqituvchi rolini bajarib, juftliklarga mavzu mohiyatini yorituvchi shakl, jadval yoki tasvir yaratishni topshiradi va oʻqituvchi yordamida topshiriqning bajarilishini tekshiradi.

“BESHINCHISI (OLTINCHISI, YETTINCHISI, ...) ORTIQCHA”

METODI

Ushbu metod oʻquvchi-talabalarning mantiqiy tafakkur yuritish koʻnikmalariga ega boʻlishlarida alohida ahamiyatga ega. *Uni qoʻllashda quyidagi harakatlar amalga oshiriladi:*

– oʻrganilayotgan mavzu mohiyatini ochib berishga xizmat qiluvchi tushunchalar tizimini shakllantirish;

– hosil boʻlgan tizimdan mavzuga taalluqli boʻlgan toʻrtta (beshta, oltita, ...) tushunchaning oʻrin olishiga erishish;

– oʻquvchi-talabalarga mavzuga taalluqli boʻlmagan tushunchani aniqlash va uni tizimdan chiqarish vazifasini topshirish;

– oʻquvchi-talabalarni oʻz harakatlari mohiyatini sharhlashga undash (mavzuni mustahkamlash maqsadida oʻquvchi-talabalardan tizimda saqlanib qolgan tushunchalarga ham izoh berib oʻtishlari hamda ular oʻrtasidagi mantiqiy bogʻliqlikni asoslashlarini talab etish lozim).

Mavzu mohiyatini yorituvchi tushunchalar oʻrtasidagi mantiqiy bogʻliqlikni koʻrsata va asoslay olish oʻquvchi-talabalarda mustaqil fikrlash, shaxsiy yondashuvlarni asoslay olish, shuningdek, tengdoshlarining fikrlari bilan shaxsiy mulohazalarini oʻzaro taqqoslash koʻnikmalarini ham shakllantiradi.

“3/3” (“4/4”, “5/5”, ...) METODI

Mazkur metod ham yuqorida qayd etilgan metodlarning muqobil hisoblanib, oʻquvchi-talabalardan oʻrganilayotgan mavzu (yoki boʻlim, bob)

yuzasidan tahliliy mulohaza yuritish, shuningdek, eng muhim tayanch tushunchalarni ifodalay olishni talab etadi.

Unga ko'ra, o'qituvchi mavzu (bo'lim, bob) yuzasidan uchta (to'rtta, beshta va hokazo) to'g'ri va unga teng nisbatda (uchta, to'rtta, beshta) bo'lgan va noo'rin qo'llanilgan tushunchalar (so'zlar, belgilar, tasvirlar va boshqalar)dan iborat tizimni shakllantiradi. O'quvchi-talabalar ushbu tizimdan mavzu (bo'lim, bob)ga taalluqli bo'lmagan tushunchalarni ajratadilar va harakatlarining mohiyatini izohlaydilar.

Metodni qo'llashda quyidagi harakatlar tashkil etiladi:

– o'qituvchi o'zaro teng nisbatda mavzu (bo'lim, bob)ga oid va oid bo'lmagan asosiy tushunchalar tizimini yaratadi;

– o'quvchi-talabalar mavzu (bo'lim, bob)ga oid va oid bo'lmagan asosiy tushunchalarni aniqlaydilar va daxldor bo'lmagan asosiy tushunchalarni tizimdan chiqaradilar;

– o'quvchi-talabalar o'z harakatlarining mohiyatini izohlaydilar.

Metoddan individual, guruhli va ommaviy shaklda o'quvchi-talabalar tomonidan mavzuning puxta o'zlashtirilishini ta'minlash hamda ularning bilimlarini aniqlash maqsadida foydalanish mumkin.

“RASMLARNI TO'G'RI JOYLASHTIRING” METODI

Kichik guruhlarda ishlashda ushbu metoddan foydalanish ham ijobiy natijalarni kafolatlaydi.

Metodni qo'llashda quyidagi harakatlar amalga oshiriladi:

– o'qituvchi tomonidan o'rganilayotgan mavzuning mohiyatini mantiqiy ketma-ketlikda yoritishga xizmat qiluvchi tushunchalarni ifoda etgan maxsus kartochkalar to'plamlari tayyorlanadi. Bu kartochkalarining bir tomonida mavzuning mohiyatini yoritishga xizmat qiluvchi tushunchani ifoda etgan tasvirlar yoki boshqa belgilar aks ettirilgan bo'ladi. Shu tasvir yoki belgining ma'nosiga mos ravishda har bir kartochkaning orqa tomoniga mavzuning mohiyatini yorituvchi “yadro” tushunchaning bittadan harfi joylashtiriladi va maxsus qoplama bilan berkitiladi. Mavzuning mohiyatini mantiqiy ketma-ketlikda yoritishga xizmat qiluvchi har bir “yadro” tushunchaga bag'ishlangan bunday kartochkalarining to'plamlari kichik guruhlar soniga teng sonda tayyorlanadi;

– har bir guruhga maxsus kartochkalarining bitta “yadro” tushunchaga tegishli to'liq to'lam alohida topshiriladi va kartochkalarni ulardagi tushunchalarga asosan, mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirish vazifasi yuklanadi;

– guruhlar tomonidan topshiriq bajarilib bo'lingach, kartochkalarining orqa tomoni o'giriladi va maxsus qoplama ochilib, topshiriqning qay darajada to'g'ri bajarilganligi aniqlanadi.

Agar topshiriq guruhlar tomonidan to'g'ri bajarilgan bo'lsa, yakuniy jarayonda kartochkalar orqa tomonga o'girilganda mavzuning mohiyatini yorituvchi "yadro" tushuncha hosil bo'ladi.

Metoddan foydalanishning afzalligi shundaki, bu jarayonda o'quvchi-talabalarda mavzuni muayyan qismlarga bo'lib o'rganish va qismlar o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlik hamda aloqadorlikni analiz va sintez asosida aniqlash ko'nikmalari hosil qilinadi.

“QIZIL VA YASHIL RANGLI KARTOCHKALAR BILAN ISHLASH” METODI

O'quvchi-talabalar bilan ommaviy va guruh shaklida ishlashda ushbu metodni qo'llash nihoyatda qulay. Bu metoddan mashg'ulotlar so'nggida mavzuni mustahkamlashga oid **tezkor savol-javobni tashkil etishda** foydalanish mumkin. Bunda tezkorlikni ta'minlash uchun odatda, “ha” yoki “yo'q” deb javob berish mumkin bo'lgan savollardan foydalaniladi. Metod quyidagi harakatlarni tashkil etish asosida qo'llaniladi:

– o'qituvchi tomonidan qizil va yashil rangli kartochkalar ishtirokchilar soniga muvofiq tayyorlanib, ularga tarqatiladi.

- tezkor savol-javobni tashkil etishda o'qituvchi savollarni birma-bir e'lon qilib boradi. Bunda bitta savolni e'lon qilinganda o'quvchi-talabalar “ha” yoki “yo'q” degan javobni bildirish uchun tegishli tartibda yashil yoki qizil rangli kartochkalardan tegishlisini ko'tarib javob beradilar. Bu usul darsda shovqin bo'lmasligiga hamda bir vaqtda guruhdagi barcha o'quvchi-talabalarning o'zlashtirish darajasini bilishga imkon beradi. O'qituvchi to'g'ri va noto'g'ri javoblarni sanab belgilaydi va keyingi savolni e'lon qiladi hamda javoblarni sanab belgilab boradi.

O'qituvchi to'g'ri va noto'g'ri javoblarning nisbatini aniqlash orqali guruhdagi o'quvchi-talabalarning umumiy o'zlashtirish darajasini bilish va tegishli choralarni ko'rish imkoniga ega bo'ladi.

Maktab, akademik litsey, oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida “Iqtisodiy nazariya” va “Iqtisodiy bilim asoslari” fanlari bo'yicha tashkil etilgan mashg'ulot jarayonida “Qizil va yashil rangli kartochkalar bilan ishlash” metodini qo'llashda o'quvchi-talabalarga quyidagi savollarni berish mumkin.

1. Inson ehtiyojlarini qondirish uchun unga turli xil ne'matlar (resurslar) zarur bo'ladimi?

2. Havo, sur, quyosh nuri va issiqligi, shuningdek, foydali qazilmalarni inson kuchi bilan hosil qilish mumkinmi?

3. Inson mehnati, uning tomonidan tashkil etilayotgan iqtisodiy faollatning mahsuli mahsulot deb ataladimi?

4. *Mahsulotlar faqat moddiy ne'matlardangina iboratmi?*
5. *Xizmat ko'rsatishning muayyan ko'rinishi mahsulot bo'la oladimi?*
6. *Moddiy ne'mat yaratmaydigan, biroq natijasi insonlar ehtiyojini qondirishga qaratilgan iqtisodiy faoliyat xizmatlar deb ataladimi?*
7. *Mahsulot ishlab chiqarish uchun iqtisodiy resurslar (xomashyo, insonning jismoniy va aqliy kuchi, turli mexanizm, mashina va asbob-uskunalari, ishlab chiqarish korxonalarini)ning bo'lishi shartmi?*
8. *Iqtisodiy resurslar miqdorining "cheklangan deb hisoblanishi" to'g'rimi?*
 1. *Jamiyatta iqtisodiy cheklanganlik muammosi mavjudmi?*
 2. *Iqtisodiy cheklanganlik muammosining iqtisodiyotning asosiy (bosh, yetakchi) muammosi deb hisoblanishi to'g'rimi?*

“VIDEOTOPISHMOQ” METODI

So'nggi yillarda pedagogik faoliyatda turli axborot-kommunikatsiya vositalari (kompyuter, monitor doska, proektor, multimedia materiallari, televidenie, radio, nusxa ko'chiruvchi qurilma, slayd, video va audiomagnitofonlar) yordamida ta'lim jarayoni tashkil etilishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'qituvchilar oldida ta'lim jarayonida turli axborot vositalaridan o'rinni va maqsadga muvofiq foydalanish vazifasi turibdi. Videotopishmoq metodidan foydalanishda quyidagi harakatlar amalga oshiriladi:

- *o'quvchi-talabalarga o'rganilayotgan mavzu mohiyatini tasviriy yoritishga yordam beruvchi izohlarsiz bir nechta video lavha namoyish etiladi;*
- *o'quvchi-talabalar har bir lavhada qanday jarayon aks ettirilganligini izohlaydilar;*
- *jarayonlarning mohiyatini daftarlariga qayd etadilar;*
- *o'qituvchi tomonidan berilgan savollarga javob qaytaradilar.*

“YUMALOQLANGAN QOR” METODI

Ushbu metod ham mavzuni muayyan qismlarga bo'lgan holda o'zlashtirish imkonini beradi hamda o'quvchi-talabalarda guruh bo'lib va juftlikda ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Metodni qo'llash jarayonida quyidagi harakatlar amalga oshiriladi:

- *tasvirli kartochkalar tayyorlanadi;*
- *ularning orqa tomoniga mavzuni o'zlashtirishga oid o'n beshta variantdan iborat topshiriqlar yoziladi;*
- *o'quvchi-talabalar ikki yoki uch guruhga bo'linadilar (guruhlarni hosil qilishda tasvirli kartochkalardan foydalaniladi);*
- *har bir guruh a'zolari bir nechta juftliklarga birlashtiriladi;*
- *har bir juftlik bir variantdagi topshiriqni bajaradi;*

–jarayon yakunida umumiy xulosalar chiqariladi.

“Yumaloqlangan qor” metodidan muayyan bo‘lim yoki boblar bo‘yicha o‘zlashtirilgan nazariy va amaliy bilimlarni mustahkamlash maqsadida foydalanish nihoyatda qulay.

“DUMALOVCHI QOR UYUMI” METODI

Dumalovchi qor uyumi metodi o‘quv mashg‘uloti o‘tkazish metodining ramziy nomi bo‘lib, ish qo‘yilgan muammo ustida mulohaza yuritib ko‘rish uchun talabalarga vaqt, tegishli manbalar, tarqatma materiallar berishdan boshlanadi. Bu metod guruhning har bir a‘zosiga butun guruhning bilimlari va tajribalaridan foydalanib, o‘zining keng qamrovli nuqtai nazarini bayon etishni nazarda tutadi. Buning uchun talabalar 4 ta kichik guruhlariga ajratiladi. Muhokama qilib chiqish uchun barcha guruhlariga bitta topshiriq beriladi.

Har bir kichik guruh topshiriq ustida alohida ishlaydi. So‘ngra birinchi bilan ikkinchi va uchinchi bilan to‘rtinchi guruhlar muammo ustida birgalikda muhokama yuritishadi. Oxir oqibatda barcha kichik guruhlar birlashib, butun yaxlit guruh bo‘lib qo‘yilgan muammo yechimini hal etishning turli yo‘llarini, variantlarini muhokama qilishadi. Bunday muhokama jarayonida talabalarning qo‘yilgan muammo yuzasidan bilimlari chuqurlashib, oydinlashib, boyib, kengqamrovli bo‘lib boradi.

“QOR BO‘RON” METODI

Ikkiga ajratilgan guruh talabalari bir muammo yuzasidan eng ko‘p to‘g‘ri javoblar topish maqsadida birgalikda muhokama yuritishadi. Har bir to‘g‘ri javob yumaloqlangan qor ko‘rinishida o‘sha guruh hisobiga yozib qo‘yiladi; to‘plangan umumiy ballar miqdori asosida guruhlar baholanadi.

Muammo bitta guruhda yoki ikki kichik guruhlarda muhokama qilinadi. Bunda topshiriqlar har xil yoki butun guruhga bitta bo‘lishi mumkin. Guruhlar qo‘yilgan muammoni ma‘lum muddat muhokama etib, natijani boshqalarga ma‘lum qilishadi. Muammo yechimining eng yaxshi varianti tanlab olinadi.

“ZAKOVATLI ZUKKO” METODI

“Zakovatli zukko” metodi o‘quvchi-talabalarda tezkor fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish, shuningdek, ularning tafakkur tezliklarini aniqlashga yordam beradi. Mavjud bilimlarni puxta o‘zlashtirishda o‘quvchi-talabalarning fikrlash, tafakkur yuritish layoqatlariga egaliklari muhim ahamiyatga ega.

Metod o‘z xohishlariga ko‘ra shaxsiy imkoniyatlarini sinab ko‘rish istagida bo‘lgan o‘quvchi-talabalar uchun qulay imkoniyat yaratadi. Ular o‘qituvchi

tomonidan berilgan savollarga tez (qisqa vaqt davomida) to'g'ri va aniq javob qaytara olishlari zarur. Savollarning murakkablik darajasiga ko'ra har bir savolga qaytarilgan to'g'ri javob uchun ballar belgilanadi.

Yakuniy ballarning o'rtacha arifmetik qiymatini topish asosida o'quvchi-talabalarning tafakkur tezligi aniqlanadi. Ballarning belgilanishi o'quvchi-talabalarning shaxsiy imkoniyatlari to'g'risida aniq tasavvurga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Metod o'quvchi-talabalar bilan yakka tartibda, guruhli va ommaviy ishlashda birdek qo'llanilishi mumkin.

“QARAMA-QARSHI MUNOSABAT” METODI

Bu metod o'z mohiyatiga qo'ra o'zlashtirilgan bilimlarni tahlil va sintez qilish asosida asosiy hamda ikkinchi darajali ma'lumotlar sifatida guruhlariga ajratish imkonini beradi. Metodni qo'llashda quyidagi harakatlar amalga oshiriladi:

- mavzuning umumiy mazmuni yodga olinib, uning ahamiyatini yorituvchi tayanch tushunchalar aniqlanadi;
- ular muayyan ketma-ketlikda qayd etiladi;
- tushunchalar shaxsiy yondashuv asosida muhim va u qadar muhim bo'lmagan tushunchalar tarzida guruhlanadi;
- jadval yaratilib, uning 1-ustuniga muhim bo'lgan, 2-ustuniga muhim bo'lmagan tushunchalar yoziladi;
- kichik guruhlar asosida shaxsiy yondashuvlar muhokama qilinadi;
- jamoaning umumiy fikriga muvofiq bo'lgan yakuniy xulosani ifoda etuvchi jadval yaratiladi.

O'quvchi-talabalar faoliyatining samaradorligini ta'minlash uchun ularga mavzu bo'yicha quyidagi 14 va 15-jadvallarni to'ldirishni taklif etish maqsadga muvofiq:

1. Yakka tartibda ishlash jarayonida foydalanish uchun:

14-jadval

Mavzu bo'yicha tushunchalarni saralash jadvali

Mavzuning ahamiyati			
№	Muhim tushunchalar	№	Muhim bo'lmagan tushunchalar
1.		1.	
2.		2.	
3.		3.	
4.		4.	
...		...	

2. Jamoa asosida ishlash jarayoni uchun:

Mavzuning ahamiyatini tahlil qilish jadvali

Mavzuning ahamiyati		
№	Jamiyatning ijtimoiy (iqtisodiy, madaniy) hayotdagi roli	Shaxs hayotdagi roli
1.		
2.		
3.		
4.		
...		

“ZIG-ZAG” YoKI “BOSHQALARNI O‘QITISH” METODI

Bu metod talaba-o‘quvchilar bilan guruh asosida ishlash, mavzuni tezkor va puxta o‘zlashtirishga xizmat qiladi. Metodning afzalligi quyidagi jihatlar bilan belgilanadi:

1. O‘quvchi-talabalarda jamoa bo‘lib ishlash ko‘nikmasi shakllanadi;

2. Mavzuni o‘zlashtirishga sarflanadigan vaqt tejaladi

“Zig-zag” metodining qo‘llanish qoidasi quyidagicha:

1-bosqich. Kichik guruhlar tashkil etiladi.

2-bosqich. Har bir guruh ishtirokchilariga 1, 2, 3 raqamlari yozilgan qog‘ozlar (topshiriqlar soniga qarab) tarqatiladi.

3-bosqich. Har bir guruhdagi ishtirokchilar alohida stol atrofida birlashadi. Buni shartli ravishda (1,1,1,1), (2,2,2,2), (3,3,3,3) ko‘rinishida ifodalash mumkin. Ushbu guruhlarning har biriga alohida topshiriqlar beriladi (misol uchun 1-guruhga darsning metodik tahlili, 2-guruhga ilmiy, 3-guruhga didaktik tahlili).

4-bosqich. Guruh ishtirokchilari belgilangan vaqt oralig‘ida berilgan tahlil turlarini puxta o‘rganadilar va har bir ishtirokchi “o‘qituvchi” darajasiga ko‘tariladi.

5-bosqich. Har bir ishtirokchi avvalgi o‘rniga qaytadi va o‘zining puxta o‘rganib kelgan materialini (dars tahlili turini) sheriklariga galma-galdan tushuntirishi kerak. Mana shu tartibda dars tahlili turlari talabalar tomonidan mustaqil o‘rganiladi. Va bu ishlarning taqdimoti o‘tkaziladi.

Dars tahlilining qaysi turi bo‘yicha taqdimot qilish o‘qituvchi tomonidan belgilanadi, ya‘ni guruhlar taqdimot qilib beradilar. Har bir guruhlar taqdimotini qolgan guruhlar baholaydi.

Baholash mezonini maksimal – 10 ball. Shundan tahlil mazmuni uchun – 6 ball, taqdimot sifati uchun – 2 ball, ijodiy yondashuv uchun - 2 ball bo'lib, guruh o'qituvchi tomonidan rag'batlantiriladi.

“AJURLI ARRA” METODI

“Ajurli arra” (fransuzcha “ajour” soʻzidan olingan boʻlib, “*bir yoqdan ikkinchi yoqqa oʻtgan, ikki tomoni ochiq*” degan maʼnoni anglatadi) metodi- yaxlit mavzuni bir necha qisimlarga ajratgan holda mazmunini yoritish asosida taʼlim oluvchilarning puxta oʻzlashtirishi, oʻz bilimlarini boshqalarga yetkazib berish imkoniga ega boʻlishi taʼminlanadi.

Ushbu metodni F.Slavin tomonidan ishlab chiqilgan (1986 y.)

“Ajurli arra” metodi tuzilishi jihatidan oʻzida quyidagi bosqichlarni qamrab oladi:

Topshiriqni boʻlish: topshiriq va matnli materiallar bir necha asosiy qismlarga (yoki) mavzularga qirgʻiladi.

Birlamchi guruhlar: har bir guruh aʼzolari qirgʻilgan mavzuni oladi va ekspertga aylanadi.

7. Guruhlarga axborotli paketlar tarqatiladi, har qaysi guruh turli xil materiallar to'plamini olishlari va ularni muhokama qilishi, aynan ana shu axborotlar bo'yicha ekspertga aylanishi lozim. O'quv materiallari bo'yicha "ekspert" bo'lishi uchun o'quvchi-talabalarda vaqt yetarli bo'lishi zarur. Agar materiallar murakkab va katta bo'lsa, bir dars jarayoni to'liq talab qilinadi.

8. O'quvchi-talabalarga quyidagi topshiriqlar beriladi:

I. paketdagi materiallarni qunt bilan o'rganing va muhokama qiling;

II. bir-biringizdan so'rang, materiallarni har biringiz tushunib olganingizga ishonch hosil qiling;

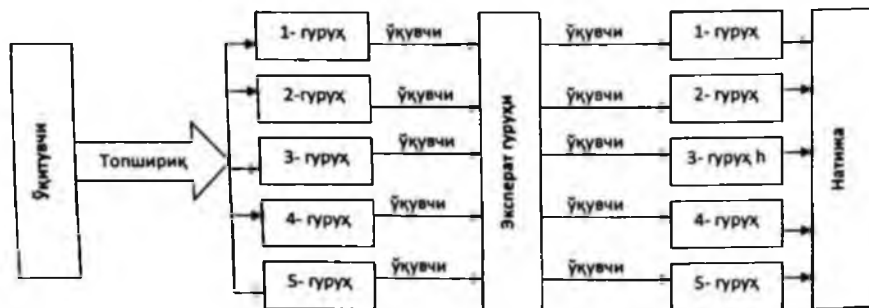
III. o'z "uyingiz" guruhida o'qitish zarurligini hisobga olib, materialning muhim o'quv unsurlariga e'tiborni qarating.

9. O'quvchi-talabalarining o'z "uylariga" qaytishlarini iltimos qiling. Har biri o'z "uyi" guruhiga axborot beradi. Shak-shubhasiz, "uy" guruhida ekspert guruhidan 1 ta o'quvchi-talaba bo'lishi shart. O'rganib kelgan o'quvchi-talaba materiallarni o'z guruhi o'quvchi-talabalariga o'rgatish javobgarligini bo'yniga oladi. Bu jarayon o'quv materiallarining o'zlashtirilishi zarurligiga qarab, yana bir soat davom etishi mumkin.

"Ajurli arra" strategiyasining texnologik modelini quyidagi 13-sxema shaklida ifodalash mumkin:

13-sxema

"Ajurli arra" strategiyasining texnologik modeli sxemasi

YELPIG'ICH (VEER) METODI

Bu metod murakkab, ko'p tarmoqli, ko'pincha muammoli xarak-terga ega bo'lgan mavzularni o'rganishga qaratilgan. Metodning mohiyati shundan iboratki, unda mavzuning barcha jihatlari (masalan, ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik va kamchiliklari, foyda va zararlari, boshqa fazilatlar) to'g'risida bir yo'la sharh

beriladi. Ayni paytda ularning har biri alohida belgilanadi va tegishli muhokama etiladi.

Bu interfaol metod o'quvchi-talabalarda tanqidiy, tahliliy, aniq, mantiqiy fikrlashning muvaffaqiyatli rivojlanishiga hamda o'z g'oyalari, fikrlarini yozma va og'zaki shaklda ixcham bayon etish, himoya qilish qobiliyatini rivojlantirishga imkoniyat yaratadi.

Yelpig'ich metodi umumiy mavzuning ayrim jihatlarini alohida muhokama qiluvchi kichik guruhlarining hamda har bir ishtirokchining va shu bilan birga, butun guruhning faol ishlashini tashkil qilishga yo'naltirilgan.

Yelpig'ich metodini mavzuni o'rganishning turli bosqichlarida qo'llash mumkin:

– boshlanishida: *o'quvchi-talabalarining bilimlarini erkin faollashtirish;*

– mavzuni o'rganish jarayonida: *uning asoslarini chuqur fahmlash va anglab yetish;*

– yakunlash bosqichida: *olingan bilimlarni tartibga solish.*

Bu metodni qo'llashda mavzu bo'yicha quyidagi asosiy tushunchalar o'rganiladi:

– *mavzuga tegishli tushunchalar, muqata nazarlar, predmet, hodisalar;*

– *afzallik – biror narsa bilan qiyoslagandagi ustunlik, imtiyoz;*

– *muqson – nomukammallik, qoidalarga, mezonlarga nomuvofiqlik;*

– *fazilat – ijobiy sifatlar;*

– *xulosa – muayyan bir fikrga, mantiqiy qoidalar bo'yicha dalildan natijaga kelish.*

Yelpig'ich metodi ta'lim maqsadidan tashqari tarbiyaviy xarakterdagi quyidagi vazifalarni amalga oshirish imkonini ham beradi:

– *jamoat, guruhlarda ishlash mahorati;*

– *muammolar, vaziyatlarni turli nuqtai nazardan muhokama qilish mahorati;*

– *murosali qarorlarni topa olish mahorati;*

– *o'z g'alar fikriga hurmat;*

– *xushmuomalalik;*

– *ishga ijobiy yondashish;*

– *faollik;*

– *muammoga diqqatini jamlay olish mahoratini shakllantirish va mustahkamlash.*

“SINKVEYN” METODI

“Sinkveyn” metodi – mashg‘ulot mavzusiga doir axborotlarni qisqacha bayon qilish, murakkab g‘oyalarni, his-tuyg‘ularni, tasavvurlarni bir nechta so‘zlar vositasida aniq va qisqa bayon qilishni o‘rgatish imkoniyatini beruvchi interfaol ta‘lim metodidir.

J.Still, K.Mereds, CH.Temil tomonidan ishlab chiqilgan.

“Sinkveyn” atamasi fransuzcha “*besh qatordan iborat*” she‘r ma‘nosini bildiradi.

“Sinkveyn” metodi “*O‘qish va yozish asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish dasturi*”da ko‘zda tutilgan har bir ta‘lim oluvchining fikrlash faolligini oshirish, ularda tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan metoddir. Sinkveyn bu – “*besh qatordan iborat*” o‘ziga xos qofiyasiz she‘r bo‘lib, u biror voqea munosabati bilan yoziladigan yoki refleksiya qilinadigan axborot va materiallarning qisqa ifodalarda sintezlanishini talab etadi.

Sinkveyn ko‘rinishidagi she‘rda mashg‘ulot mavzusi va unga doir o‘rganilayotgan tushuncha, hodisa, voqea haqidagi axborotni o‘quvchi-talaba so‘zi bilan umumlashtirilgan holda turli variantlarda va turli nuqtai nazarlar orqali ifodalanadi. Hozirda sinkveyn yozishning muayyan tartibi shakllangan.

Sinkveynni yozib chiqish qoidasi quyidagicha:

1. Birinchi qatorda bir so‘z bilan mavzu yoki muammo yoziladi (odatda, ot turkumiga oid so‘z bilan).
2. Ikkinchi qatorda mavzu yoki muammo ikki so‘z bilan tavsif qilinadi (sifat turkumiga oid ikki so‘z bilan).
3. Uchinchi qatorda ushbu mavzu yoki muammo bo‘yicha xatti-ha-rakatlar uch so‘z bilan tavsif etiladi.
4. To‘rtinchi qatorda bir so‘z bilan ifodalangan mavzu yoki muam-moga aloqadorlikni ko‘rsatuvchi to‘rt so‘zdan iborat hissiyotni ifodalovchi gap (ibora) tuziladi;
5. Beshinchi qatorda mavzuning mohiyatini takrorlovchi bir so‘zdan iborat sinonim yoki mohiyatining yangicha ifodasi yoziladi:

Amaliyotda sinkveyn:

- *murakkab axborotni sintezlash quroli;*
- *o‘quvchi-talabalar tushuncha zaxirasini baholash vositasi;*
- *fikrni ijodiy ifodalash vositasi sifatida juda foydalidir.*

Sinkveyn tushunchalar va axborotlarni refleksiyalash, sintezlash va umumlashtirishda tezkor, ayni zamonda qudratli qurol hisoblanadi.¹⁰

Agar sinkveyn ma'lum bir mavzu o'rganilgandan so'ng tuzilsa, uning asosiy xususiyatlari, mohiyati tushunilib, yakunlanadi. Sinkveyn materiallar ustida o'ylashga, murakkab axborotni sintezlashga yordam beradi. Ijodiy ishlash imkoniyati kelib chiqadi.

"Sinkveyn" metodini nisbatan adabiyot, falsafa, tarix va boshqa shunga o'xshash fanlarda qo'llash osonroq. Sababi, ularning sifati va harakati bilan bog'lovchi sinonim so'zlarni topish oson. Iqtisodiy fanlarda esa, kategoriyalarning sinonimini topish qiyinroq. Lekin uni boshqacha usullar bilan qo'llasa bo'ladi. Ana shu qiyinchilik uni qo'llashning qiziqarli bo'lishiga olib keladi.

"Sinkveyn" metodidan iqtisodiy kategoriyalarni o'rganishda foydalanishni quyidagi misol yordamida ko'rish mumkin.

"Sinkveyn" metodini amalda tatbiq etishga misol:

6. Nom (ot) Kollej
7. Tavsifi (2 ta sifat) katta, chirovli
8. Harakat (3 ta fe'l) o'qitadi, o'rgatadi, tarbiyalaydi
9. Mavzuga tegishli gap (4 ta so'z) tadqiqot ilm fan maskani
10. Sinonim (1 ta so'z) bilimgoh.

Vazifa: "Fermer" mavzusi bo'yicha fikrlaringizni sinkveyn ko'rinishida bayon eting.

1. Nom (ot) _____
2. Tavsifi (2 ta sifat) _____
3. Harakat (3 ta fe'l) _____
4. Mavzuga tegishli gap (4 ta so'z) _____
5. Sinonim (1 ta so'z) _____

FIKR, SABAB, MISOL, UMUMLASHTIRISH (FSMU) METODI

FSMU metodining tavsifi: Bu metod mashg'ulotda o'rganilayotgan mavzuning muhokamasi jarayonida unga doir masalalar bo'yicha talabalar o'z fikrlarini bayon qilishlari, shu fikrlarni asoslovchi sabablarni ko'rsatishlari, ularni tasdiqlovchi misollarni keltirishlari va pirovardida umumlashtiruvchi xulosalar chiqarishlarini o'rgatish va mashq qildirish metodidir.

¹⁰ Qarang: Azizxodjayeva. N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. - T.: 2006, 39-45-betlar.

Bu metod talabalarni erkin fikrlashga, o'z fikrini himoya qilishga va boshqalarga o'z fikrini o'tkazishga, ochiq holda bahslashishga, bahs-munozara madaniyatiga, shu bilan bir qatorda, talabalar tomonidan o'quv jarayonida egallangan bilimlarni tahlil etishga va o'zlashtirish darajasini aniqlashga, baholashga o'rgatadi.

FSMU metodining umumiy sxemasi:

F-fikringizni bayon eting;

S-fikringizni asoslovchi *sabab* ko'rsating;

M-ko'rsatgan sababingizni tasdiqlovchi *misol* keltiring;

U- fikringizni *umumlashtiring*.

FSMU metodini amalda qo'llash namunasi:

O'qituvchi quyidagiga o'xshagan vazifalar yozilgan tarqatma materiallarni oldindan tayyorlab, mashg'ulot vaqtida kichik guruhlariga yoki alohida talabalarga tarqatadi.

1-vazifa. "Ta'lim texnologiyasi o'zini oqlaydi" mavzusi yuzasidan fikrlaringizni FSMU metodi bo'yicha bayon eting.

F- _____

S- _____

M- _____

U- _____

2-vazifa. "Madaniy o'simliklarning begona o'tlar bilan munosabati" mavzusi yuzasidan fikrlaringizni FSMU metodi bo'yicha bayon eting.

F- _____

S- _____

M- _____

U- _____

O'qituvchi vazifani bajarish uchun vaqtni belgilab e'lon qiladi. Vazifalarni bajarish vaqtida umumiy rahbarlikni amalga oshiradi. Talabalar o'zlariga berilgan vazifani bajarib bo'lgandan so'ng, ularning umumiy muhokamasini tashkil qiladi. Vazifani eng yaxshi bajarganlar rag'batlantiriladi.

"REZYUME" METODI

"Rezyume" metodining tavsifi: Bu metod mavzu bilan bog'liq turli masalalar bo'yicha bir yo'la yakuniy axborotni, odatda, xulosalami belgilash

mashqlarini o'z ichiga oladi. Masalan, bu metod orqali tegishli masalalarga doir ijobiy va salbiy jihatlar, afzallik va kamchiliklar, foyda va zararlar belgilanadi.

“Rezyume” metodining maqsadi: o‘quvchilarni erkin, mustaqil, tanqidiy fikrlashga, izlanishga, fikrlarni jamlab taqqoslash uslubi yordamida mavzudan kelib chiqqan holda o‘quv muammosining yechimini topishga, kerakli xulosalarga kelish va qarorlar qabul qilishga o‘rgatish hisoblanadi.

“Rezyume” metodini amalda qo‘llash shakliga misol:

O‘qituvchi quyidagiga o‘xshagan vazifalar yozilgan tarqatma materiallarni oldindan tayyorlab, mashg‘ulot vaqtida kichik guruhlar yoki alohida talabalarga tarqatadi.

16-jadval

“Rezyume” metodini amalda qo‘llash uchun tarqatma materiallar namunalari

a)

Mavzu: “Mevalarni qayta ishlash texnologiyasi”	
Afzalliklari	Kamchiliklari

Mavzu: “Tuproqqa ishlov berish mashinalarining turlari, vazifasi va ishlatilishi”	
Afzalliklari	Kamchiliklari

b)

O‘qituvchi vazifani bajarish uchun vaqtni belgilab e‘lon qiladi. Vazifalarni bajarish vaqtida umumiy rahbarlikni amalga oshiradi. Talabalar o‘zlariga berilgan vazifani bajarib bo‘lgandan so‘ng, ularning umumiy muhokamasini tashkil qiladi. Vazifani eng yaxshi bajarganlar rag‘batlantiriladi.

“QALIN VA INGICHKA SAVOLLAR” METODI

Bu metod “Qalin” va “ingichka” savollar metodi deb atalishining sababi quyidagicha. Ta‘lim jarayonida savollardan foydalanishda ularni ikki turga: oddiy va murakkab savollarga ajratish qabul qilingan. Bunda oddiy savollar “ha” yoki “yo‘q” yoxud boshqa birorta so‘zlar bilan javob berish mumkin bo‘lgan savollardan iborat. Ularni boshqachasiga qisqa yoki ixcham, obrazli qilib esa, ingichka savollar deb ham atash mumkin. Murakkab savollar ularga bir nechta

so'zlar, iboralar, gaplar yoki tegishli bayon qilish, tushuntirish bilan javob berish lozim bo'lgan savollardan iborat. Ularni boshqachasiga to'liq yoki yoyiq, obrazli qilib esa, qalin savollar deb atash ham mumkin.

Shunga ko'ra ushbu "Qalin" va "ingichka" savollar metodining nomini boshqachasiga "To'liq" va "qisqa" yoki "Yoyiq" va "ixcham" savollar metodi deb ham atash mumkin. Bu metoddan o'quvchi-talabalarning o'zlashtirishini tezkor nazorat qilish hamda faolliklarini oshirish maqsadlarida mashg'ulotning turli bosqichlarida foydalanish mumkin. Buning uchun o'qituvchi darsning mavzusiga tegishli "Qalin" va "ingichka" savollar jadvalini (17-jadval) oldindan tuzib olishi kerak.

Bunday jadvaldagi savollardan darsning uchta bosqichlaridan boshlanish (chaqiruv) bosqichida – mavzuni o'rganilgunicha savollar; anglab yetish bosqichida – o'qish, eshitish jarayonidagi o'rganilayotgan ma'lumotlarni faol qayd etishga, fikrlashga yordam beruvchi savollar; o'tilgan mavzuni mustahkamlash bosqichida – darsdagi ma'lumotlarning to'g'ri va to'liq o'zlashtirilganligini nazorat qilish hamda ularni takrorlashga yo'naltirilgan savollardan foydalanish mumkin.

17-jadval

"Qalin" va "ingichka" savollar jadvali namunasi

"Ingichka" savollar	"Qalin" savollar
Bitta so'zdan iborat javob berish mumkin bo'lgan savollar, reproduktiv reja savollari. Masalan: Kim? so'rog'i bo'lgan savol: «Jinoyatchi» hikoyasining muallifi kim? Shuningdek, quyidagilarga o'xshagan so'roqlar ishtirok etgan savollar: Nima? Qachon? qanday ataladi? sodir bo'ldimi? va boshqalar.	Fikrlashni, qo'shimcha bilimlarni jalb qilishni, tahlil qila bilishni talab etadigan savollar. Masalan: Uchta tushuncha bering, nima uchun ...? Tushuntirib bering, nima uchun ...? Nima deb o'ylaysiz ...? Nima deb hisoblaysiz ...? o'rtasidagi farq nimada? Faraz qiling, agar ... nima sodir bo'ladi? Agar ... ? qanday qilish mumkin? nima qilsa bo'ladi? mumkin edimi? nima uchun? sababi nimada? qanday ro'y beradi? va boshqalar.

"BLIS-SO'ROV" METODI

"Blis-so'rov" ("blis" (inglizcha) - tezkor, bir zumda) metodi berilgan savollarga qisqa, aniq, lo'nda va tez javob qaytarishga o'rgatishni mashq qilish metodi sanaladi. Ta'lim muassasalarida ushbu metodga muvofiq savollar, asosan, o'qituvchi tomonidan beriladi. Berilgan savollarga javoblar jamoaviy, guruhli, juftlik yoki individual tarzda qaytarilishi mumkin. Javob qaytarish shakli

mashg'ulot turi, o'rganilayotgan mavzuning murakkabligi, talabalarning qamrab olinishiga ko'ra belgilanadi.

Mashg'ulotlarda "Blis-so'rov" metodini qo'llash namunasi quyidagi 14-sxemada keltirilgan.

14-sxema

"Blis-so'rov" metodini amalga oshirish sxemasi namunasi

O'qituvchi o'rganilgan mavzu va uning muayyan tarkibiy qismlari mohiyatini ochib berishni talab etadigan savollarni ishlab chiqib, o'quvchi-talabalar e'tiboriga havola qiladi

O'quvchi-talabalar berilgan savolga qisqa vaqtda aniq, lo'nda javob qaytarishlari talab etiladi.

Guruh yoki juftlikda ishlashda bir nafar talaba berilgan savolga javob qaytaradi uning guruhdoshlari yoki sherigi javobni to'ldirishlari mumkin, lekin, fikrlar takrorlanmasligi lozim.

Bu metodni qo'llashda mavzuga doir tayanch tushunchalar, asosiy g'oyalarning mohiyati talabalar tomonidan og'zaki, yozma yoki tasvir (jadval, diagramma) tarzida yoritilishi mumkin.

"DEBAT" METODI

"Debat" (fr. "debattere" so'zidan olingan bo'lib, "debats" – "bahslashmoq") metodi mashg'ulotlarda, shuningdek, turli yig'ilish, majlislarda biror mavzu yuzasidan ishtirokchilar o'rtasida o'zaro bahs uyushtirish, ularning o'zaro fikr almashishlarini ta'minlashga xizmat qiladi.

"Debatlar" metodi Qadimgi Gresiyada yaratilgan bo'lib, ular demokratiyaning muhim elementi sifatida namoyon bo'lgan. Afina fuqarolari taqdim etilayotgan qonunlarning afzal tomonlari va kamchiliklari haqida tortishib, masalani yaxshi tushunish uchun uni turli tomondan tahlil qilishar, shu bilan birga, tahlil qilib bahs qilishga o'rganar edilar. O'rta asrlarda Yevropa ta'lim tizimi tarkibida nutq so'zlash mahorati va debatlar darslari mavjud bo'lgan. Hozirgi vaqtda debatlar butun dunyo maktablarida va universitetlarida o'tkazilmoqda.

Debatni o'tkazishda quyidagilarga amal qilish lozim:

- 1-debatlar ko'p narsaga o'rgatadi,
- 2-chin dillik va vijdonlilik majburiyati,
- 3- hurmat va ehtirom ko'rsatish.

Debatda ishtirok etish natijasida ta'lim oluvchilarda muammoni aniqlash va ajratish qobiliyati, dalillar va fikrlarni aniqlash mahorati, tanqidiy fikr yuritish, muhim bo'lgan ma'lumotni muhim bo'lmagan ma'lumotdan ajratish, sabab va uning bo'lishi mumkin bo'lgan oqibatlariga baho berish, xulosa chiqarish, muammolarni ajratish va samarali yechim topish malakalari, o'zining fikr yuritishiga, tafakkur jarayoniga baho berish ko'nikmalari, jamoada ishlash qobiliyati, nutq so'zlash madaniyati shakllanadi. O'tkazilgan pedagogik tajribas-inov natijalariga tayanib, biz malaka oshirish jarayonida debat o'tkazish tartibini ishlab chiqdik.

18-jadval

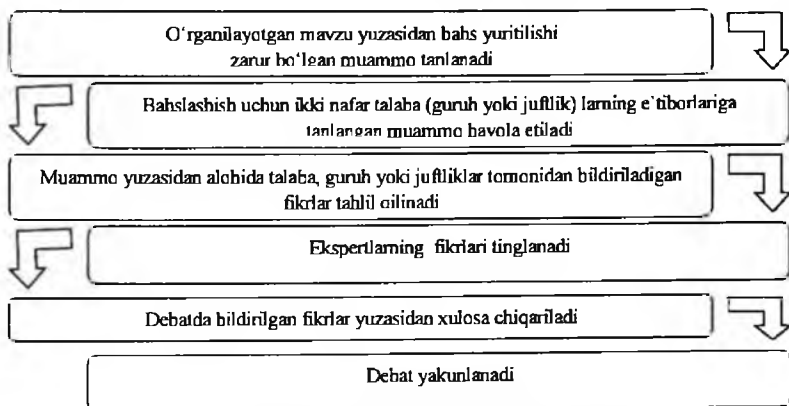
“Debat”ni o'tkazish tartibi

<p>Debatning maqsad va vazifalari</p>	<p>Debatlar qarama-qarshi nuqtai nazarlarning to'qnashuvidir. Uning maqsadi - ishtirokchilarda intellektual, mantiqiy fikrlash malakasini shakllantirish, o'zgacha fikrni inobatga olmasdan xulosa chiqarish noto'g'ri qaror qabul qilishga olib kelishi mumkinligini isbotlashdan iborat. O'yin sifatida debatlarida tanqidiy fikr yuritish, tanqidiy tafakkur, tadqiqiy va tashkiliy malakalar, eshitish, yozma qayd qilish malakalari shakllanadi.</p>
<p>Debatni tayyor-lash va o'tkazish tartibi</p>	<p>1. Debat ishtirokchilari uchun qiziqish uyg'otuvchi mavzu yoki g'oya aniqlangach, debatning mavzusi tasdiqlovchi ma'nodagi fikr bilan ifodalanishi kerak. Masalan: «Davlat har bir bolaga ta'lim berishi kerak» yoki «Yagona jahon hukumati zarurdir» kabi. Debatning mavzusi siyosiy, huquqiy, qadr-qimmat mavzularida bo'lishi mumkin.</p> <p>2. Debatda ikkita jamoa ishtirok etadi. Birinchi jamoa-tasdiqlovchi tomon sifatida, ikkinchi jamoa - qarshi tomon sifatida. Ishtirok etuvchilardan tasdiqlovchi tomonning so'zga chiquvchilari, ya'ni spikerlarini T1, T2, T3; qarshi tomonning so'zga chiquvchilari, ya'ni spikerlarini K1, K2, K3 deb shartli ravishda belgilash mumkin.</p>
<p>Debatning o'tkazilishi</p>	<p>Debat metodini qo'llashda eng asosiy ish ishtirokchilarni tanlab olish bo'lib, bunda har bir ishtirokchini debat jarayoni bilim orttirishga mo'ljallangan dastur ekanligiga ishonitirish lozim; ma'muriyat tomonidan ko'mak olish, ya'ni tadbirlarni o'tkazish jarayonida rahbariyatning ishtirok etishini ta'minlash kerak. Shu bilan birga, jamoa ishini to'g'ri tashkil qilish va jamoa tartibini saqlab turish, jamoaning har bir a'zosi o'z vazifasini to'liq tushunishiga erishish lozim.</p>

Debatning mazmuni	Debatlar fikrni isbotlashga asoslangan bo'lib, ishtirokchilardan auditoriya e'tiborini jalb qilish uchun kutilmagan statistik ma'lumot yoki misollar keltirish orqali e'tibor qozonish talab etiladi.
Debatning davomiyligi	Debatda mavzu oldindan e'lon qilinishi va mavzuni yoritish uchun vaqt hisobga olingan bo'lishi lozim. Malaka oshirish kurslarida tashkil etiladigan debatlarining davomiyligi 1 soatdan 3 soatgacha belgilanishi mumkin. Undan ortiq vaqt davom etgan debat kutilgan natijalarni bermaydi.
Nazorat shakli va baholash	Hakamlar har ikkila jamoaning keltirgan faktlarini tinglagach, hakamlar jadvalini to'ldiradilar va debat natijasida qaysi jamoaga afzallik berilganligi haqidagi hakamlar qarorini yozib qo'yadilar.

15-sxema

O'quv mashg'ulotlarida debat metodini qo'llash sxemasi

Hozirda debatlarining quyidagi shakllari amaliyotda turli jarayonlarda qo'llaniladi:

Amerikacha munozara (debat). Bunday tarzda dars o'tishda ikki talaba belgilangan qat'iy tartib bo'yicha, munozaraga raislik qiluvchining rahbarligi ostida berilgan savol yoki muammo bo'yicha munozara olib boradilar. Ularning bildirgan fikrlarini hakamlar jamoasi baholaydi. Hakamlar jamoasining tarkibi talabalardan belgilanadi.

Inglizcha munozara (debat). Munozaraning bu shaklida muhokama qilinayotgan muammo yechimiga yetkaziladi.

Ochiq munozara (debat). Qo'yilgan muammoni belgilangan qoida bo'yicha muhokama qilinib, uning debat natijasidagi yechimini qabul qilish yoki qilmaslikni

mashg'ulot rahbariga, agar debat yig'ilish, majlisda o'tkazilgan bo'lsa, uning yuqori bo'g'iniga, rahbariyatiga topshirish bilan yakunlanadi.

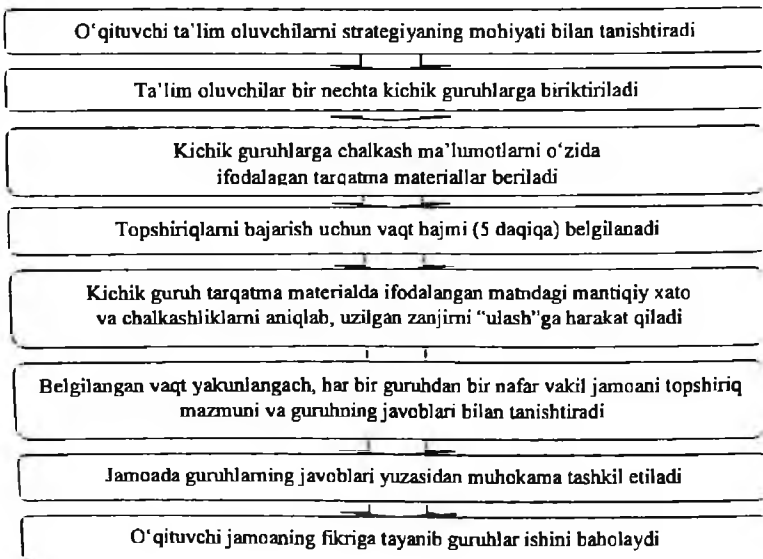
“MANTIQUIY ChALKASH ZANJIR” METODI

Bu metod tushunchalar, bildirilgan fikrlar o'rtasida bog'liqlikni yuzaga keltirish, ularni mantiqiy jihatdan ketma-ketlikda to'g'ri ifodalashga yordam beruvchi ta'lim strategiyasidan iborat. Uning mohiyati shundan iboratki, o'qituvchi bu metodni qo'llashda mashg'ulot mavzusini yorituvchi ma'lumotlarni to'g'ri hamda noto'g'ri tartibda, o'ziga xos chalkashlikda bayon etadi.

Talabalarning vazifasi mantiqiy jihatdan noto'g'ri ifodalangan ma'lumotlarni to'g'ri dalillarga aylantirish, yuzaga kelgan mantiqiy chalkashlikni tuzatish, fikrlarni muayyan ketma-ketlikda to'g'ri joylashtirgan holda uzilgan zanjirni “ulash”dan iborat. Bu metodni mashg'ulotda qo'llash quyidagi 16-sxemada ko'rsatilgan tartibda amalga oshiriladi:

16-sxema

“Mantiqiy chalkash zanjir” metodini amalda qo'llash sxemasi

Masalan, “Ta'lim metodlari” mavzusi bo'yicha amaliy mashg'ulot o'tkazilayapti, deylik. Dastlab o'qituvchi doskaga ta'lim metodlarini chalkashtirilgan holda yozib qo'yadi (18-jadval). So'ngra, talabalardan mazkur

metodlarning har birini qaysi guruhga kirishiga qarab, og'zaki, ko'rgazmali va amaliy metodlarga tasniflashni taklif etadi.

18-jadval

“Ta’lim metodlari” mavzusi bo’yicha amaliy mashg’ulot uchun didaktik material namunasi

1. Mashq	7. Suhbat
2. Hikoya	8. Tushuntirish
3. Videometod	9. Ma’ruza
4. Munozara	10. Kitob bilan ishlash
5. Didaktik o’yinlar	11. Ekskursiya
6. Laboratoriya metodi	12. Namoyish

Og'zaki	Ko'rgazmali	Amaliy
2, 4, 7, 8, 9	3, 10, 12	1, 5, 6, 11

Izoh: o'qituvchi talabalarning mustaqil ishlashini ta'minlash uchun topshiriq mazmunini biroz o'zgartirgan holda har bir talabaga alohida topshiriq berishi mumkin..

“MUAMMOLI VAZIYAT” METODI

Inson yengib o'tishi o'ta muhim bo'lgan muammolarga to'qnash kelgandagina fikrlab, tafakkur qila boshlaydi. Shuning uchun to'g'ri tashkil qilingan talim muammoli bo'lmog'i zarur. (J.Dyu)

Muammoli vaziyat metodining mohiyati mashg'ulotlar jarayonida muammoli vaziyatlarni yaratish va yechishdan iborat bo'lib, uning asosida mashg'ulotni tashkil qilish va olib borishda foydalaniladigan didaktik ziddiyatlar yotadi. Muammoli vaziyat metodi konsepsiyasining asosiy tushunchalari “muammoli vaziyat” “muammo”, “muammoni topish”, “muammoni yechish”, “ziddiyatlar”, “usullar” kabilar hisoblanadi. “Muammoli vaziyat” metodining dastlabki bosqichi muammoli vaziyatni aniqlash hisoblanib, o'zida o'rganilayotgan mavzuga doir ma'lum yoki qisman tushunib yetilgan muammoni ifodalaydi.

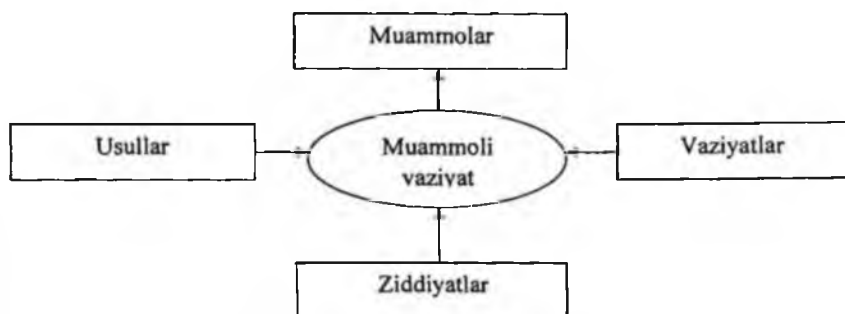
Uni bartaraf etish yangi bilimlar, usullar, harakat ko'nikmalarini o'zlashtirishni taqozo etadi. Agar o'quvchida muammoni hal etish bilan bog'liq qiyinchiliklarni bartaraf qilish yo'llarini izlab topish uchun boshlang'ich

ma'lumotlar yetarli bo'lmasa, u albatta, muammoli vaziyat yechimini topa olmaydi, ya'ni muammoning yechimi uning ongida aks etmaydi. O'quvchi-talabalar muammoli vaziyatni qabul qilishlari (tushunib yetishlari) bilanoq o'zlarida mavjud bo'lgan bilim va ko'nikmalar majmuasi va izlanish tajribasi hamda fikrlash asosida muammoning mohiyatini har taraflama to'liq tushunib yetish, uning asosiy bog'liqliklarini belgilash, tahlil qilish, umumlashtirish, xulosa chiqarish va uni to'g'ri ifodalash jarayoni boshlanadi. Bu holda muammoli vaziyat hal etilishi lozim bo'lgan muammoga aylanadi. Bunday bog'liqlikdan ko'rinib turadiki, har bir muammo muammoli vaziyatni o'zida namoyon etadi, biroq barcha muammoli vaziyatlar muammoga aylanavermaydi.

Ziddiyatlarni bartaraf etish nafaqat ilmiy bilish yo'li, shu bilan birga o'qish, o'rganish, yangi bilim, ko'nikma, malakalar hosil qilish yo'li hamdir. Bu metodni quyidagi 17-sxema yordamida ifodalash mumkin:

17-sxema

Muammoli vaziyat metodining tuzilmasi

Mazkur metoddan foydalanish jarayonida muammo yechimini topishga yordam beruvchi yo'nalishlar ko'rsatilmaydi va chegaralanmaydi. Bu xususiyat muammoli masalaga xosdir. Muammoda yechimining qandaydir parametrlari ko'rsatilsa, u o'rganilayotgan mavzuga doir ma'lum yoki qisman tushunib yetilgan muammoli masala hisoblanadi.

Har qanday muammoli topshiriq ma'lum muammoni va unga tegishli muammoli vaziyatni ham qamrab oladi. Biroq yuqorida ta'kidlanganidek, barcha muammoli vaziyat muammo bo'la olmaydi. Inson har doim muammoli masalalarni hal etadi. Agar uning oldida muammo paydo bo'lsa, uni muammoli masalaga aylantiradi, ya'ni uning yechimi uchun o'zidagi bilimlar tizimiga tayanadi va ma'lum ko'rsatkichlarni belgilab oladi. Muvaffaqiyatsizlikka uchragan taqdirda, u boshqa ko'rsatkichlarni qidiradi va shu muammo bo'yicha yangi variantlardagi masalalarni loyihalaydi.

Ta'lim jarayonida muammoli vaziyat metodini qo'llashda o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan quyidagi harakatlar amalga oshiriladi:

19-jadval

Muammoli vaziyat metodi ishtirokchilarining faoliyati tuzilmasi

O'qituvchi faoliyatining tuzilmasi	O'quvchi faoliyatining tuzilmasi
O'quv materialiga oid muammoli vaziyatlarni belgilash va o'quvchi-talabalarga hislatish uchun taklif etish; muammoli vaziyatlarni tuzish; muammoning mavjudligini aniqlab berish; -muammoli topshiriqlarni loyihalash.	O'quv materiali mohiyatini anglab yetish va topshiriqni bajarish; muammoli vaziyat yuzasidan fikrlash; mavjud bilimlar va tajribani qayta tiklash; muammoli masalani tahlil qilish, yechimini aniqlash; topshiriqni bajarish.

"Muammoli vaziyat" metodini amalga oshirish bosqichlari:

O'qituvchi:

1. "Muammoli vaziyat" metodi asosida ishlash yo'llarini tushuntiradi va tarqatma materiallarni tarqatadi.
2. Muammoli vaziyatning foydali va muammoli tomonlari ko'rib chiqiladi.
3. Haqiqiy muammo tanlab olinib va o'qituvchi ko'rsatmasi bilan kichik guruhlariga bo'linishlari iltimos qilinadi.
4. Har bir guruhga ma'lum bir muammoni belgilab beradi.
5. Guruhlar o'z fikrlarini yozma ravishda bayon etishlari uqtiriladi, himoya qilishlari tashkil etiladi.
6. O'qituvchi O'quvchi-talabalarining fikr-mulohazalarini taxlil etadi, natijani belgilaydi.

O'quvchi-talabalar:

1. "Muammoli vaziyat" metodi asosida ishlash yo'llarini tushunib oladilar.
 2. Muammoli vaziyatning foydali va muammoli tomonlarini tahlil etadilar.
 3. Haqiqiy muammoni tanlab olib va o'qituvchi ko'rsatmasi bilan kichik guruhlariga bo'linadilar.
 4. Har bir guruh ma'lum bir muammoni tanlab oladi.
 5. Guruhlar o'z fikrlarini yozma ravishda bayon etadilar va himoyaga chiqadilar.
 6. Fikr-mulohazalarni tahlil etadilar va natijani qo'lga kiritadilar.
- Kutiladigan natija: Talabalar "Muammoli vaziyat" metodini amaliyotga tatbiq etishni o'rganadilar.

**"TRAMK REJASI" NOMLI TA'LIM SHAKLIGA
ASOSLANGAN METOD**

“Tramk rejasi” metodi AQShda juda mashhur. Bu o‘qitish shakllarining shunday tizimiki, unda katta auditoriyadagi mashg‘ulotlar kichik guruhlardagi individual mashg‘ulotlar bilan qo‘shib olib boriladi.

“Tramk rejasi” XX asrning 60-yillarida amerikalik pedagog Lyuyd Tramk tomonidan asoslangan bo‘lib, unga ko‘ra mashg‘ulotlarni katta (100-150 nafar kishilik) auditoriyada, 10-15 kishidan iborat guruhlarda yoki o‘quvchilarning har biri bilan yakka tartibdagi ishlarni olib borish asosida tashkil etiladi.

Zamonaviy texnika vositalari yordamida 100-150 kishidan iborat katta guruhlarda yuksak malakali o‘qituvchilar, professorlar ma’ruza o‘qiydilar. 10-15 kishidan iborat kichik guruhlarda esa, ma’ruza materiallarini muhokama qiladilar, bahs yuritadilar. Yakka tartibdagi ishlar esa, maktab kabinetlarida, laboratoriyalarida o‘tkaziladi.

O‘quv vaqti ma’ruza mashg‘ulotlariga 40%, kichik guruhlardagi mashg‘ulotlarga 20%, kabinet va laboratoriyalarda yakka tartibdagi ishlarga 40% ajratiladi. Odatdagi sinf tushunchasi yo‘q, kichik guruhlar ham doimiy emas.

“IKKI QISMLI KUNDALIK DAFTAR” METODI

“Ikki qisimli kundalik daftar” metodi o‘quvchilarga matn mazmunini o‘z shaxsiy tajribasi bilan chambarchas bog‘lash, o‘zining tabiiy qiziquvchanligini qondirish imkonini beradigan metod hisoblanadi. Ayniqsa, o‘quvchilar qandaydir katta matnni uyda, o‘quv auditoriyasidan tashqarida o‘qib chiqish topshirig‘ini olishganida ikki qisimli kundalik daftarlar foydalidir.

Ikki qisimli kundalik daftar uchun o‘quvchilar toza (yozilmagan) qog‘oz varag‘ining o‘rtasidan tik chiziq o‘tkazib, uni ikki qismga ajratishlari kerak. Kog‘ozning chap tomonida matnning qaysi qismi ularga eng ko‘p taassurot qoldirganini qayd etishadi. Ehtimol, u qandaydir xotirani uyg‘otar yoki hayotlarida yuz bergan voqealarni esga tushirar, yoki shunchaki taajjubga solar. Yoxud ularning qalbida keskin norozilik hissini uyg‘otar.

O‘ng tomonida ular sharh berishlari kerak: ayni shu sitatani yozishga ularni nima narsa majbur etdi? Ularda qanday fikrlar uyg‘otdi? Shu munosabat bilan ularda qanday savol tug‘ildi? Qisqasi, matnni o‘qirgan, o‘quvchilar vaqti-vaqti bilan to‘xtashlari va o‘zlarining ikki qisimli kundalik daftarlarida tegishli belgilar qo‘yib borishlari kerak.

“LOYIHA” METODI

Ta’lim tizimida “Loyiha” metodi turli fanlar bo’yicha o’quv loyihalarini amalga oshirish jarayoniga xizmat qiladi. **O’quv loyihasi** - o’qituvchi tomonidan talabning muammoni izlashi, uni hal etish bo’yicha faoliyatini rejalashtirishi va tashkil etishidan to uni hal etish yo’lini taqdim etishigacha mustaqil harakat qilishini ta’minlovchi maxsus tashkil etilgan maqsadli o’quv faoliyatidir.

Loyiha (proekt) –ba’zi murakkab ishlanmalarni yaratish bo’yicha hujjatlar yig’indisi. Shu bilan birga, loyiha tushunchasining kengroq ifodalanishi ma’lum natija (loyihadan ko’zda tutiladigan yuqori natija)ga erishish uchun maqsadli tashkil etiladigan faoliyat ma’nolarini bildiradi.

Loyihalashtirish - («loyiha» so’zidan) – muammoni xal etish bo’yicha real natijaga olib keluvchi, qat’iy tartibga solingan harakatlar izchilligini o’z ichiga olgan faoliyatni anglatadi.

Loyihalash – boshlang’ich ma’lumotlarga asoslanib, kutiladigan natijani taxmin qilish, bashoratlash, rejalashtirish orqali faoliyat jarayoni mazmunini ishlab chiqishga qaratilgan amaliy harakat.

Loyihalash “g’oya – maqsad – kutiladigan natija – taxmin qilish, bashoratlash – rejalashtirish” tizimiga asoslanadi. Loyihalash moddiy buyum, qurollar, masalan: kompyuter texnologiyasi yoki oddiy ish qog’ozi, chizg’ich, qalam, marker, nusxa ko’chirish apparati (printer) va boshqa vositalar.yordamida amalga oshiriladi.

Loyihani yaratish uchun pedagog:

- loyihani yaratish;
- jarayonni bosqichma-bosqich yoritish;
- maqsadni aniq belgilash;
- maqsadga mos vazifalarni aniqlash;
- o'quv materialini mazmunini shakllantirish;
- savol va topshiriqlar tizimini ishlab chiqish;
- jarayon yoki tadbirning metodik tuzilishini asoslash;
- talabning bilim darajasini tashxislash va uning tarbiyalanganlik darajasini baholash kabi ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi zarur.

“ROTATSIYA” METODI

Rotatsiya so'zi almashtirish ma'nosini bildiradi.

Rotatsiya metodi mashg'ulot mavzusini har bir kichik guruh alohida-alohida muhokama qilib chiqishi va yozganlarini butun guruh jamoa bo'lib tahlil qilib ko'rish uchun qo'llaniladi va quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

-dars mavzusi bo'yicha nomerlangan topshiriqlar (masalan, rejadagi mavzuchalar) plakatlarga yozilib doskaga osib qo'yiladi;

-topshiriqlar soni uchta bo'lsa, talaba-o'quvchilar ham shuncha kichik guruhlar ajratiladi va guruhchalar nomerlanadi;

-kichik guruhlar o'zlarining nomerlariga mos nomerdagi topshiriqni va uni bajarishda foydalaniladigan yozma ma'lumotlar paketini oladi;

-kichik guruhlar o'zlariga taqdim etilgan materiallarni hamkorlikda o'rganib, topshiriqqa o'z javoblarini yozadilar;

-javoblar kichik guruhdagi husnixati chiroyli bir talaba o'quvchi tomonidan yoziladi;

-topshiriqlarga yozilgan javoblar varag'i, ma'lumotlar paketi kichik guruhlararo almashtiriladi va qo'shimchalar qilinadi, biroq javoblarning takrorlanishiga yo'l qo'yilmaydi;

-javoblar qaysi kichik guruhniki ekanligi ajralib turishi uchun ularga har xil rangdagi flamasterlardan foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek kichik guruhlar nomerlanib, ular o'zlarining javoblarini shu nomer ostida yozishlari ham mumkin;

-javoblar yozilgan varaqlar doskadagi osig'liq plakatlarga skotch bilan yopishtirilib, o'qituvchi ishtirokida muhokama qilinadi, umumlashtiriladi va to'g'ri javoblar daftarlarga yozib olinadi;

-to'g'ri va mukammal javoblar soniga qarab talaba-o'quvchilar rag'batlantiriladi va baholanadi.

“AKVARIUM” METODI

Akvarium metodi o'quvchi-talabalarda fikrlash, tinglash, kuzatish, baholash, o'z fikrlarini bayon qilish va himoya qilish qobiliyatlarini mustahkamlash va rivojlantirish imkonini beradi. Bu metodni amalga oshirishda guruh a'zolaridan uch nafar talaba ajratib olinib, ularga xona o'rtasidagi stol atrofiga o'tirishlari va qo'yilgan muammoni o'n minutgacha vaqt davomida birgalikda muhokama qilib, yakuniy fikrlarini bildirishlari so'raladi.

Bu uch nafar talabalarni akvariumdagi baliqlarga qiyos qilinadi. Ularning atrofida o'tirgan kuzatuvchi talabalar o'rtadagi, ya'ni akvariumdagi talabalarning fikrlarini diqqat bilan tinglab, ularni to'g'ri va noto'g'riga ajratib yozib borishadi hamda muhokama paytida o'zlarining qarashlarini bayon etishadi.

Yetarli darajada fikr bildira olmagan o'rtadagi, ya'ni akvariumdagi talabalar o'z o'rinlarini kuchli fikr bildirgan kuzatuvchi talabalarga bo'shatib beradilar. Har bir muammo yuzasidan bildirilgan fikrlar talabalar ishtirokida o'qituvchi tomonidan umumlashtiriladi.

“SINEKTIKA” METODI

“Sinektika” metodini 1960 yilda AQShda U.Gordon tomonidan ishlab chiqilgan. Bu metod ta'lim oluvchilarga muammoning unsurlarini ifodalashga, ijodning bosh maqsadini ajratib olishga, turli xil xarakterdagi vazifalarni yechishning har xil variantlarini izlashga yordam beradi va ular quyidagi shaklga ega bo'ladi: bevosita (ma'lum bir vazifaning yechilishiga o'xshatib yechiladi), shaxsiy (ob'ektdagi berilgan vazifa obraziga kirishga urinib ko'rish va shu nuqtai nazardan fikrlashga harakat qilib ko'rish), ramziy (ikki jumla bilan vazifaning obrazli mohiyatini aytib berish), xayoliy (go'yoki ertaklardagidek mazmun va tuzilishga ega bo'lgan vazifani yechadilar).

Bu bilan bo'lgusi mutaxassislarda abstraksiyalash malakasi, muhokama mazmunidan o'zini fikran olib qochish, aql yuritish moyilligi, xayolot, bahslarga kirishib keta olish, bog'lanib qolish havfi bo'lgan g'oyalardan uzoqlashish, boshqalar fikrini tinglash, safdoshi bildirgan g'oyalarga nisbatan chidamli bo'lish, odatdagilar ichidan g'ayri odatiyalarini, g'ayri odatiyalar ichidan odatdagilarini topish, o'xshashliklar (analogiyalar)dan unumli foydalanish kabi sinektik fikrlashga bo'lgan qobiliyat shakllanadi.

Bu metod amaliy mashg'ulotlar, seminarlar va laboratoriya mashg'ulotlari uchun qulay bo'lib, «aqliy hujum» metodiga yaqin. Bunda talaba darsda qo'yilgan muammoni hal qilish yuzasidan o'xshashliklarga asoslangan holda

o'z fikrlarini, qarashlarini olg'a suradi. Bunda o'xshashliklar bevosita, shaxsiy, ramziy va xayoliy bo'lishi mumkin.

“DUMALOQ STOL” METODI

“Dumaloq stol” metodi amaliy mashg'ulotlar uchun qulay. Bunda o'qituvchi tomonidan bitta savol yozilgan varaq kichik guruhga taqdim etiladi. Talabalar o'zlarining ism-shariflarini va savolga javoblarini yozib, varaqni yonidagi talabaga uzatadi. Shu tariqa yozilgan javoblar yig'ishtirib olinib, talabalar ishtirokida noto'g'rilari o'chirib chiqiladi va natijalar baholanadi.

“RUCHKA STOL USTIDA” METODI

“Ruchka stol ustida” metodi amaliy mashg'ulot uchun qulay. O'qituvchi tomonidan berilgan savol yozilgan varaqda o'zining shu savolga javob variantini yozgan kichik guruhdagi talaba ruchkasini stol ustiga qo'yib varaqni yonidagi sherigiga uzatadi. Savolga javob yoza olmagan talaba ruchkasini stolga qo'ymaydi. Bir nechta kichik guruhlardagi talabalarning qo'yilgan bir xil savolga javoblari yig'ishtirib olinib birgalikda muhokama qilinadi.

Bu metodning afzalliklari: o'qituvchi mashg'ulotga kim tayyor, kim tayyor emasligini ko'rib turadi; mashg'ulotga tayyorlanmagan talaba og'zaki muhokama paytida ko'rib chiqilayotgan mavzu yuzasidan anchagina foydali bilimlar oladi; bu metod kichik guruhda olib boriladigan ish bo'lib, talabalarning intizomini mustahkamlaydi va ularni jipslashtiradi, chunki o'zining javob varianti ustida uzoq o'ylab o'tiradigan talaba butun guruhga ajratilgan vaqtni sarflab yuboradi. Shuningdek, talaba mashg'ulotga tayyor bo'lmasa, bunda ham guruhga pand beradi. Talabalar o'z javoblarini ikki marta, ya'ni yozma javob yozish paytida va og'zaki muhokama vaqtida tahlil qilib chiqishadi.

“BUMERANG” METODI

Boshqalarni o'qitib, o'zimiz ham o'rganamiz
Seneka

“Bumerang” metodi -ta'lim oluvchilarni mashg'ulot jarayonida, mashg'ulotdan tashqarida turli adabiyotlar, matnlar bilan ishlash, fikrini erkin holda bayon etish, bir dars davomida barcha ta'lim oluvchilarni ishlatish va baholashga qaratilgan metoddir. Yangi mavzuni yoki materialni o'rganish jarayonida bu metoddan foydalanish maqsadga muvofiq.

“Bumerang” metodidan foydalanish tartibi

1-bosqich	Ta'lim oluvchilar 4-5 kishidan iborat kichik guruhlariga bo'linadilar.
2-bosqich	O'qituvchi guruhning har bir a'zosiga mustaqil o'rganish, fikrlash va yodda saqlab qolish uchun yangi mavzu bo'yicha tarqatma material beradi. Tarqatma material umumiy mavzuning bir qismini tashkil qiladigan matndan yoki jadvaldan iborat bo'lib, guruhning barcha a'zolariga bir xil mazmunda berilishi kerak. Demak, yangi mavzu oldindan tashkil etiladigan guruhlar soniga qarab 4 yoki 5 qismga bo'linishi lozim.
3-bosqich	Guruhning har bir a'zosi matnni yakka tartibda o'rganib chiqib eslab qolishi, keyin esa, guruh a'zolari matnni o'zaro savol-javob asosida guruhda muhokama qilishlari kerak. Matnning katta-kichikligiga qarab bu ishga 10 minutgacha vaqt ajratiladi.
4-bosqich	O'qituvchi har bir guruh yoniga kelib, guruh a'zolariga oldindan tayyorlangan, raqam yozilgan qog'ozlardan bittadan olishni taklif etadi (qog'oz soni guruhdagi ta'lim oluvchilar soniga teng bo'lishi kerak, 1 raqamini olganlar 1-guruh, 2 raqamini olganlar 2-guruh va hokazo). O'qituvchi raqamlar bo'yicha yangi guruhlar tuzishni taklif etadi.
5-bosqich	Yangi tuzilgan guruhning har bir a'zosi endi o'ziga 2 ta vazifani: ham o'qituvchi, ham o'quvchi vazifasini oladi. Ya'ni guruhning har bir a'zosi oldingi guruhda o'zi o'rganib chiqqan matn mazmunini yangi guruh a'zolariga o'rgatishi va o'z navbatida guruhning boshqa a'zolaridagi matnlarni ham o'zlashtirib olishi talab etiladi. Bunda har bir ishtirokchi o'zi o'zlashtirgan materialni so'zlab berish orqali boshqalarga o'rgatishi kerak. Buning uchun 20 daqiqa vaqt ajratiladi. Natijada, raqamlar bo'yicha tuzilgan yangi guruhlar mavzu bo'yicha barcha materiallarni o'zlashtirishga erishadilar.
6-bosqich	Matn qanday o'zlashtirilganini tekshirish uchun o'qituvchi guruh a'zolariga o'z matnlaridan kelib chiqib bir-birlariga savol berish orqali guruh ichida ichki nazorat o'tkaziladi. Bu guruhdagilarning bir-birlariga so'zlab bergan materiallarini qanday o'zlashtirilganini aniqlashga va mustahkamlashga yordam beradi
7-bosqich	O'qituvchi ishtirokchilardan oldingi guruhlariga qaytishlarini so'raydi va hamma dastlabki guruhiga qaytadi.
8-bosqich	O'qituvchi barcha ishtirokchilarning mavzuga oid hamma material bilan tanishib chiqqanligini hisobga olib, nazorat savollarini reyting

	ballari asosida baholaydi. Agar savollarga berilgan javoblar to'liq bo'lsa -3 ball, qo'shimcha qilinsa-2 ball, o'tirgan joyida luqma tashlasa-1 ball, javob berolmasa-0 ball qo'yiladi. Guruh a'zolarining javoblarini belgilash va hisoblab borish uchun mas'ul tayinlanadi.
9- bosqich	O'qituvchi tarqatma materiallardagi savollar asosida guruhlarining o'zlashtirishini tekshirib chiqadi.
10-bosqich	Bu bosqichda har bir guruhga o'z materiali asosida yangidan 3 ta savol tuzish taklif etiladi.
11-bosqich	Bu bosqichda guruhlar bir-birlariga tuzgan savollarini beradi va berilgan javoblar yuqoridagi tartibda hisoblanadi. Agar boshqa guruhlar savolga to'g'ri javob bera olmasa, guruh javobni to'ldiradi va qo'shimcha ballga ega bo'ladi.
12-bosqich	Yakuniy bosqichda guruhlar to'plagan ballar hisoblanib, guruh a'zolari soniga bo'linadi. Ballarni taqsimlashda guruh a'zolarining ham fikri inobatga olinadi.

“GALEREYANI AYLANISH” METODI

Kichik guruhlarining barcha a'zolariga bitta muammo taklif etiladi. Har bir kichik guruh o'zlariga berilgan muammoga belgilangan vaqt ichida fikrlarini yozib, javoblari yozilgan varaqlarini boshqa guruh bilan almashtiradi. Javoblarni olgan guruh ularni baholaydi va tugal bo'lmasa, o'z variantlari bilan to'ldiradi. So'ngra guruhlarining fikrlari umumlashtirilib, eng yuqori ballga arziydigan to'g'ri va mukammal javoblar tanlab olinadi.

“SINDIKAT” METODI

Guruh uchta kichik guruhlariga bo'linadi. Bunda taklif etilayotgan topshiriq uch xil nuqtai nazardan hal etilishi zarur. Masalan, uch no'malumli uchta tenglamalar sistemasini yechish topshirig'i berilgan bo'lsin, u holda birinchi guruh masalani Gauss, ikkinchi guruh Kramer, uchinchi guruh matritsa usulidan foydalanib yechadi. So'ngra yechimlar birgalikda muhokama etilib, umumlashtiriladi.

“DAVRALAR” METODI

Talabalar davra qurib o'tirib taklif etilgan savolni ketma-ket emas, balki bilganlar galma-gal izohlab berishadi. Bunda har bir talaba o'z fikrini bayon qilib, muhokamaga foydali ulush qo'shish imkoniyatiga ega bo'ladi, chunki barcha qatnashchilarning fikrlarini bilish muhim. So'zga chiquvchilarning gaplariga munosabat bildirish hech kimga, jumladan

o'qituvchiga ham ruxsat etilmaydi. Oxirida hammaga ularning ishtirok etganliklari uchun tashakkur bildiriladi va fikrlar umumlashtiriladi. Davra metodidan darsning boshi va oxirida foydalanish qulay.

“MOJARO” METODI

Bu metod amaliy mashg'ulotlar uchun qulay. Odatdan tashqari, hattoki favquloddagi vaziyatlarda qilinadigan hatti-harakatlarni talabalarga o'rgatish maqsadida bu metoddan foydalaniladi. Masalan, tug'ayotgan sigimning buzog'i teskari keldi, yurak to'xtash arafasida, nima chora ko'rish kerak va hokazo. Bunday muammolarni hal qilish yo'llarini o'rganishda mojaro metodidan foydalanilsa, talaba-o'quvchilarning fikrlari faollashib, qisqa vaqt ichida to'g'ri qaror qabul qilish, ishni to'la, tez va chaqqon bajarish sifatleri shakllanadi.

“MUNOZARA” METODI

Munozara (disput) - bu ikki yoki ko'proq kishilarning keskin chegaralangan qoidalar doirasida og'zaki olib boriladigan bahsi, munozarasi, masala talashuvidir. Disputning mavzusi uni o'tkazishdan oldin tayyorgarlik ko'rish uchun talaba-o'quvchilarga ma'lum qilinadi.

Talaba-o'quvchilarga bilim berishga mo'ljallangan disputda kamida bitta rais va ikki guruhning har biridan bir nafardan so'zlovchi qatnashadi. Disputni ochuvchi birinchi talaba qo'yilgan taklifni ma'qullab chiqsa, ikkinchisi unga qarshi chiqadi, ya'ni opponent bo'ladi.

So'zlovchilarga 10 minutdan, har ikki guruhdan ikkitadan ortiq bo'lmagan qo'shimcha qilishga chiqadigan talabalarning har biriga 5 minutdan vaqt beriladi. Ikki marta so'zga chiqishga ruxsat etilmaydi. So'zga chiquvchilarning barchasi raisga murojaat etishadi va uning qarori qat'iy bo'lib, disputning mavzudan chetga chiqib ketmasligini nazorat qiladi.

Munozaralar o'tkazish texnologiyasi

Munozaralarni tashkil etish va o'tkazish tashkilotchidan juda jiddiy tayyorgarlikni, ijodiy muhit yaratishni talab etadi. O'qituvchi ilgariidan munozaraning mavzusini, uni o'tkazish rejasini, vaqtlarini talaba-o'quvchilar bilan o'zaro kelishib oladi.

Talaba-o'quvchilarga o'quv yili boshlanishida munozara mavzulari rejasini e'lon qilinib, ularga yetkaziladi. Ularning tayyorgarlik ko'rishlari uchun vaqt beriladi. Munozara muhokamasiga ma'muriyat, mahalla faollari, mashhur mutaxassislar taklif etiladi. Munozaraning boshlovchisi tayinlanadi. Boshlovchi juda keng qamrovli bilimga ega bo'lishi kerak.

Munozara davrida vujudga keladigan muammoli masalalar, ayniqsa, chigal fikrlar bo'yicha ularni chuqur tahlil qilish qobiliyatiga ega ekspertlar taklif

etiladi. Munozarani olib borganda uning ishtirokchilarini qiziqtirib, qovushtirib, boshqarib, zarur yo‘llanmalar berib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan munozara jarayonida to‘g‘ri xulosalar chiqarish juda katta ma‘suliyat talab etadi.

Munozaralar mavzuga qiziqish bildirgan guruhlarini qo‘shib, aksincha hollarda esa, ularni guruhlariga bo‘lib, zarur bo‘lgan ayrim xollarda katta zallarda, katta auditoriyalarda olib boriladi. Munozaralar demokratik, oshkoralik, tenglik, samimiylilik, hamkorlik hamijodkorlik, bir-birini qo‘llash ruhiyatida olib borilishini ta‘minlash yaxshi natijalar beradi.

Munozara erkin fikr yuritishni, o‘z shaxsiy pozitsiyasida turishga o‘rgatadi. Eng muhimi, talaba-o‘quvchini mustaqil mutolaaga, fikr almashuv orqali uzluksiz o‘z bilim va malakasini oshirishga olib keladi.

“TEXNIK YECHIMLARINING MORFOLOGIK TAHLILI VA SINTEZI” METODI

“Texnik yechimlarning morfologik tahlili va sintezi” metodi **shveysariyalik astronom F. Svikki tomonidan ishlab chiqilgan.** Bu metodni qo‘llashda o‘rganilishi lozim bo‘lgan texnik tizimning tarkibiy qismlari yoki funksional morfologik belgilaridan iborat bo‘lgan tarkibning ro‘yxatidan aniq muqobillari, texnik ifodalari ajratib olinadi; ular morfologik quti yoki matritsa deb nomlanadigan jadvallar shaklida joylashadi va ajralib turgan belgilar variantlarini birlashtirib saralab olish orqali yangi vazifalar yechimi aniqlanadi.

Morfologik tahlilda bo‘lg‘usi mutaxassislar texnik vazifalar yechimi unsurlarining har tomonlama kombinatsiyasini yasashga o‘rganadilar, chunki bu metod quyidagi tamoyilga asoslangan: texnik xarakterdagi ijodiy vazifalarni yechishda muvofiqlashtiruvchi o‘qlar yordamida ob‘ektning muhim tavsiflarini farqlab oladilar. Unga quyidagilar kiradi:

- vazifalarni aniq ifodalash, yangi ifodalarni topishga urinish, ikkinchi darajali va o‘xshash vazifalarni aniqlash, ulardan eng muhimini ajratib olish;
- yechimlardagi mavjud kamchiliklar, ularning asosiy tamoyillari va yangi takliflarni sanab ko‘rsatish;
- xayoliy, biologik, iqtisodiy, molekulyar va boshqa analoglarni xomaki rejalashtirish;
- matematik, gidravlik, elektron, mexanik va boshqa modellarni yasash (ular aslida analoglarga qiyoslangan g‘oyalarni ifoda qiladi);
- variantlar, tobeliklar, bo‘lg‘usi aloqalar, mantiqiy o‘xshashliklarni o‘rnatish;
- bu ishdan mutlaqo xabari yo‘q ba‘zi kishilarning fikrlarini bilish va boshqalar.

“FUNKSIONAL – FOYDALI TAHLIL” METODI

Funksional – foydali tahlil metodining yaratuvchilari Permlik muhandis Yu.M. Sobolev va L.Mayez boshchiligidagi Amerikaning «Jeneral elektrik» firmasining muhandislaridir.

Bu texnik ob'ektlarning texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlarini belgilash metodi bo'lib, ularning iste'molchilari o'ziga xosligi va bu o'ziga xoslikni ta'minlovchi chiqimlar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilashga xizmat qiladi. Bu metodning mohiyati shundaki, ob'ektga bajarilishi lozim bo'lgan amallar va iste'molchi talablari nuqtai nazaridan yondoshiladi.

Bu metod bir qator murakkab konstruksiyalarga ishlov berish, ularning texnologikligini aniqlash, samarasiz chiqimlarga qarshi «markazlashgan hujum» tashkil etish, moddiy va mehnat omillaridan samarali foydalanishni oshirish masalalarini hal qilishda iqtisodiy samarador metod hisoblanadi. Mamlakatimizdagi ilmiy tashkilotlar va korxonalarining xo'jalik hisobi va o'z-o'zini mablag' bilan ta'minlashga o'tilishi bu metoddan keng foydalanish lozimligini ko'rsatadi.

Shuningdek, funksional-foydali tahlil asoslari oliy maktabda bo'lg'usi mutaxassis-tadqiqotchilarga (konstruktorlar, texnologlar) dars sifatida o'tilishi lozim. Bu esa, oliy o'quv yurtini bitirgandan so'ng borib ishlaydigan ilmiy tashkilot (korxonada) mahsulotlar konstruksiyasini, uni tayyorlash texnologiyasini yaxshilashning konkret yo'llarini aniqlashga yangi imkoniyatlardan kelib chiqib ishlab chiqarish va uskunalarni ishlatish hamda ortiq darajadagi sarf-harajatlarni bartaraf qilishga imkon beradi.

Masala shundaki, funksional-foydali tahlil nuqtai nazaridan qaralganda, mahsulot ishlab chiqarishning barcha sarf-harajatlari foydali va foydasiz hamda ortiqcha deb taqsim qilinadi. Keyingilari yaqqol ko'rinib turgan va behuda sarflardir.

“ARIZ – TRIZ” METODI

“ARIZ – TRIZ” metodi. G.S. Altshuller va uning izdoshlari tomonidan ishlab chiqilgan. Bu metodlar sinov va kamchiliklar hamda boshqa ularning modifikatsiyalaridan sezilarli farq qiladi. Ular ko'r-ko'rona qidirishdan ko'ra texnik tizimlarni rivojlantirish qonuniyatlariga bo'ysungan mantiqiy operatsiyalar tizimi asosiga qurilgan. Nazariyaning asosiy g'oyasi: texnik tizimlar o'z holicha emas, balki yaratuvchilik vazifalarini ongli va maqsadga muvofiq yechishda foydalanish mumkin bo'lgan muayyan qonunlar asosida yuzaga keladi va rivojlanadi, degan g'oyadan iborat.

Bu vazifalarni yechish jarayonini mavjud texnik ziddiyatlarni aniqlash, tahlil etish va yechish deb qarash lozim bo'ladi. Belgilangan vazifalarni qo'llash metodikasi esa, texnika va texnologiyani yaratishdagi ilmiy-texnik ziddiyatlarni ajratib olish, aniqlash va hal qilish bo'yicha muntazam ravishda muayyan harakatlarni bajarishdir. Tizim o'z ichiga bunday ziddiyatlarni hal qilishga yordam beruvchi o'ziga xos yangilovchi operatorlarning 40 ta ish usullarini qamrab oladi. Ulardan ayrimlari quyidagilar:

1."Taqsim qilish": a) ob'ektning mustaqil qismlarga bo'lish; b) ob'ektning bo'laklarga bo'lib bajarish; v) taqsimlash darajasini kengaytirish.

2."Butlash": a) ayni yoki yondosh operatsiyalar uchun mo'ljallangan ob'ektlarni birlashtirish; b) ayni va yondosh operatsiyalarni birlashtirish.

3. "Onalik": a) bir ob'ektning ikkinchi ob'ekt ichiga va o'z navbatida uning ichiga uchinchi ob'ektning joylashtirish; b) bir ob'ektning to'g'ridan-to'g'ri ikkinchi ob'ekt orasidan o'tkazish.

4. "Chappalik": a) ob'ektning harakatdagi qismini yoki tashqi muhitni qo'zg'almas holatga olib kelish, aksincha, muqim holatni harakatdagi holatga keltirish; b) vazifa shartlari talab qilgan harakatlar o'rniga teskari harakatni amalga oshirish; v) ob'ektning «oyog'ini osmonga qilib qo'yish» va uni o'nglash.

5. «Zararni foydaga aylantirish»: a) zararli faktorlardan (masalan, muhitga zarar yetkazadigan) ijobiy samara berishda foydalanish; b) zararli faktorlarni boshqa zararli faktorlar bilan qo'shish asosida uni bartaraf etish; v) zararli faktorlarni ortiq darajada kuchaytirish asosida uni bezarar qilish.

"TUSHUNCHALAR ASOSIDA MATN TUZISH" METODI

Siz nimani tushunmasangiz, u sizga begona

I. Gyote

"Tushunchalar asosida matn tuzish" metodi bilish-izlanish turidagi mustaqil ishlar sirasiga kiradi. Bu metod talaba-o'quvchilarga mustaqil ishlar bajarish jarayonida turli xil mantiqiy amallardan foydalanishni o'rgatishga xizmat qiladi. Bular: tahlil qilish va umumlash, dalil va hodisalarni qiyoslash, ulardagi mushtaraklik va farqli tomonlarni aniqlash, asosiy va ikkinchi darajali belgilarni ajratish, sabab-oqibat aloqalarini ochib berish va shu kabilarni o'z ichiga oladi.

Odatda, talabalar mustaqil ishlar bajarishda o'zlari uchun noma'lum bo'lgan hodisalar, yangi o'quv materiallariga duch keladilar, bunda ular uchun yangi bilimlarni egallash va o'quv muammosini hal qilish yo'llarini izlab topishni talab etadigan muammoli vaziyat paydo bo'ladi. Bunday muammolarni to'g'ri hal qilishda tegishli nazariy bilimlar va ayniqsa, mavzuga doir tushunchalar, qoidalarni puxta bilish talab qilinadi.

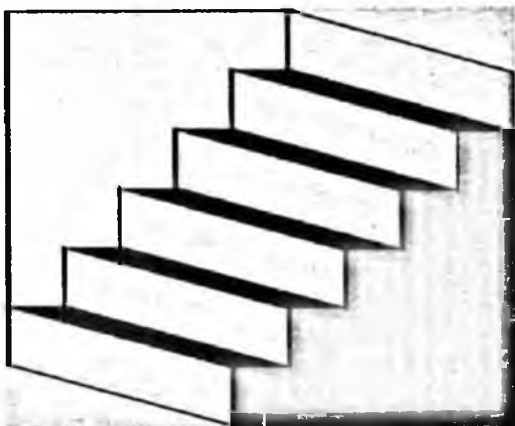
Mazkur metodni qo'llash qoidalari:

O'qituvchi darsga tayyorgarlik ko'rish bosqichida yangi mavzuga tegishli asosiy tushunchalarni (kalit so'zlarini) belgilab, ularning ta'riflari va o'zaro bog'liqliklarini aniqlab oladi. Darsda o'qituvchi yangi mavzuni e'lon qiladi. O'zi mavzuning qisqacha bayonini berganidan so'ng, mavzuga oid tushunchalarni ajratib, ta'lim oluvchilarga tegishli tushuntirishlarni beradi. Mavzuga doir vazifalardan birini namuna sifatida bajarib ko'rsatadi.

Ta'lim oluvchilar darsni tinglash jarayonida o'rganayotgan yangi mavzularni bo'yicha o'zlarining tezkor tayanch konseptlarini tayyorlaydilar. So'ng ular tayanch konseptdan foydalanib, o'rganilayotgan tushunchalar, ularning mazmun-mohiyati va o'zaro bog'liqliklari to'g'risida mustaqil ravishda matn tuzadilar. Tuzgan matnlarni o'zaro muhokama qilishlari, o'qituvchi bilan birga tegishli xulosalar chiqarishlari va o'qituvchining zarur yo'l-yo'riqlar berishi tashkil qilinadi. Bunday matnlar ta'lim oluvchilarning tegishli mustaqil ishlarni bajarishlarida jiddiy yordam beradi.

“ZINAMA-ZINA” METODI

Mavzuga oid oddiydan murakkabga qarab ketma-ketlikka asoslangan savollar yordamida ta'limni amalga oshirishga “Zinama-zina” metodi deb ataladi. Bu metod asosida kichik guruhlar, alohida talaba-o'quvchilar orasida berilgan vazifani qanchalik to'liq bajarilishiga qarab marraga — zinapoyaning yuqorisiga kim birinchi chiqishi musobaqasi shaklida o'tilgan mavzularni mustahkamlash samarali hisoblanadi. Bunda zinapoyalar soni mavzuning murakkabligiga mos ravishda belgilanadi.

Ushbu metod ta'lim oluvchilarni o'tilgan yoki o'tilishi kerak bo'lgan mavzu bo'yicha yakka va kichik jamoa bo'lib fikrlash hamda xotiralash, o'zlashtirilgan bilimlarni eslash, to'plangan bilimlarni umumlashtira olish va ularni yozma, rasm, chizma ko'rinishda ifodalay olishga o'rgatadi.

Metodni qo'llash tartibi:

- o'qituvchi mashg'ulotga tayyorgarlik ko'rish jarayonida o'quv materialini bir nechta kichik mavzularga bo'lib oladi (masalan: 2 yoki 3 ta, 4 yoki 5 ta...). Bu kichik mavzular har biri darsning umumiy mavzusini o'rganish uchun zarur bosqichlar (zinapoyalar) hisoblanadi. Ularni ketma-ketlikda o'rganish zinama-zina yuqorilab borish orqali mashg'ulot mavzusini to'liq o'rganishni nazarda tutadi;

- o'qituvchi ta'lim oluvchilarni mavzular soniga qarab 3-5 nafar kishidan iborat kichik guruhlariga ajratadi;

- o'qituvchi ta'lim oluvchilarni mashg'ulotning maqsadi va uni o'tkazish tartibi bilan tanishtiradi. Har bir guruhga qog'ozning chap qismida kichik mavzu yozilgan varaqalar tarqatadi;

- o'qituvchi guruh a'zolarini tarqatma materialda yozilgan kichik mavzular bilan tanishishlari va shu mavzu asosida bilganlarini qog'ozdagi bo'sh joyga jamoa bilan birgalikda fikrlashib yozib chiqish vazifasini beradi va vaqt belgilaydi;

- guruh a'zolari birgalikda tarqatma materialda berilgan kichik mavzuni yozma (yoki rasm, chizma) ko'inishda ifoda etadilar.

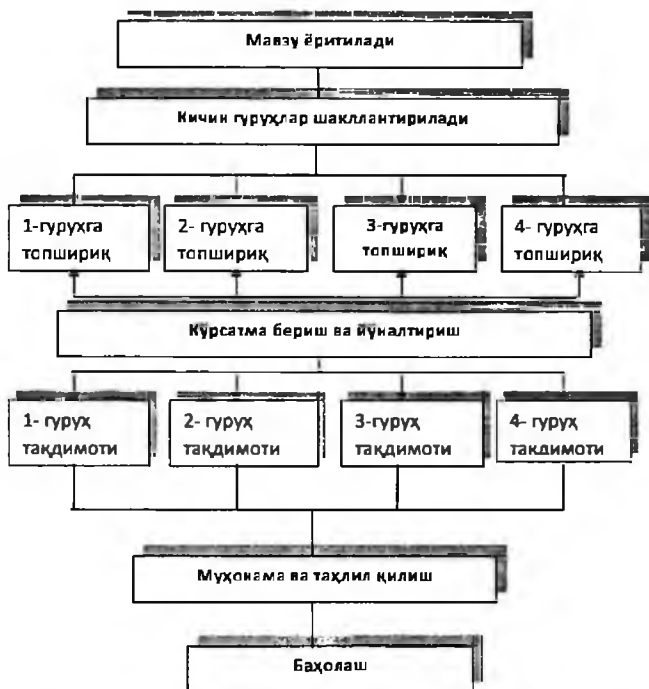
“KICHIK GURUHLARDA ISHLASH” METODI

“Kichik guruhlarda ishlash” metodi - ta'lim oluvchilarni faollashtirish maqsadida ularni kichik guruhlariga ajratgan holda o'quv materialini o'rganish yoki berilgan topshiriqni bajarishga qaratilgan darsdagi ijodiy ish.

Ushbu metod qo'llanilganda ta'lim oluvchilar kichik guruhlarda jamoa a'zosi bo'lib ishlab, darsda faol ishtirok etish huquqiga, boshlovchi rolida bo'lishga, bir-biridan o'rganishga va turli nuqtai-nazarlarni qadrlashni o'rganish imkoniga ega bo'ladilar.

“Kichik guruhlarda ishlash” metodi qo'llanilganda ta'lim beruvchi boshqa interfaol metodlarga qaraganda vaqtni tejash imkoniyatiga ega bo'ladi. Chunki ta'lim beruvchi bir vaqtning o'zida barcha ta'lim oluvchilarni mavzuga jalb eta oladi va baholay oladi. Quyida “Kichik guruhlarda ishlash” metodining tuzilmasi keltirilgan (18-sxema).

“Kichik guruhlarda ishlash” metodining tuzilmasi

“Kichik guruhlarda ishlash” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

- Faoliyat yo‘nalishi aniqlanadi. Mavzu bo‘yicha bir-biriga bog‘liq bo‘lgan masalalar belgilanadi.
- Kichik guruhlar belgilanadi. Ta‘lim oluvchilar guruhlariga 3-6 kishidan bo‘linishlari mumkin.
- Kichik guruhlar topshiriqni bajarishga kirishadilar.
- Ta‘lim beruvchi tomonidan aniq ko‘rsatmalar beriladi va yo‘naltirib turiladi.
- Kichik guruhlar o‘zlari bajargan vazifaning natijalari to‘g‘risida taqdimot qiladilar.
- Bajirilgan topshiriqlar muhokama va tahlil qilinadi.
- Kichik guruhlar baholanadi.

“Kichik guruhlarda ishlash” metodining afzalliklari:	“Kichik guruhlarda ishlash” metodining kamchiliklari:
1) o‘qitish mazmunini yaxshi o‘zlashtirishga olib keladi; 2) muloqotga kirishish ko‘nikmasining takomillashishiga olib keladi; 3) vaqtni tejash imkoniyati mavjud; 4) barcha ta‘lim oluvchilar jalb etiladi; 5) o‘z-o‘zini va guruhlararo baholash imkoniyati mavjud bo‘ladi.	1) ba’zi kichik guruhlarda kuchsiz ta‘lim oluvchilar bo‘lganligi sababli kuchli ta‘lim oluvchilarning ham past baho olish ehtimoli bor; 2) barcha ta‘lim oluvchilarni nazorat qilish imkoniyati past bo‘ladi; 3) guruhlararo o‘zaro salbiy raqobatlar paydo bo‘lib qolishi mumkin; 4) guruh ichida o‘zaro nizo paydo bo‘lishi mumkin.

JAMOALI O‘ZARO O‘QITISH METODI

Bu usul 1918 yilda paydo bo‘lgan. Hozirgi kunda jamoali o‘zaro o‘qitish metodi deb ataladigan metod bo‘yicha dastlab pedagog Ribin pedagogik tajriba o‘tkazgan edi. U mashg‘ulotlarda talabalarning o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha topshiriqlarni bajarishda yakka (individual) va juft-juft bo‘lib ishlashlari usulini qo‘lladi. Bunday mashg‘ulotlarda talabalar masalalar yechar, konspekt yozar, kitoblardan referat yozar, she‘rlar yodlashardi, ma‘ruzalar eshitishardi, bir-birlari va o‘qituvchi oldida hisobot berishardi.

Bu davr (bir o‘quv yili) mobaynida har bir talaba 3-4 yillik o‘quv kursini o‘zlashtirdi. Bunda talabalarning rivojlanishi hayratli darajada yuqori edi. Rivojlanmagan qishloq o‘smirlari 1 yildan so‘ng, mantiqli fikrlaydigan, isbotlay oladigan, munozara qila oladigan, murakkab matnlarni tahlil qila oladigan, hattoki pedagogik qobiliyatlarni ham namoyon qila oladigan darajaga yetdilar. Bu metodni qo‘llash natijasida 3 ta pedagogik kashfiyot qilindi, ular quyidagilar:

- birinchi marta mahalliy va xorijiy pedagogikada yil davomida intensiv ravishda o‘quv faoliyati amalga oshirildi. Unda talabalar o‘zgaruvchan juftlik va kichik guruhlariga bo‘lingan holda ish olib borishdi;

- o‘quv tarbiyaviy ishning yangi metodi ishlab chiqildi va sinov (aprobatsiya)dan o‘tkazildi;

- birinchi marta turli yoshdagi o‘zini o‘zi o‘qitadigan o‘quv jamoasi tuzildi.

O‘qitishning bunday metodi o‘sha davrdagi zamondoshlar tomonidan yaxshi qabul qilinmadi.

O‘QITISH BO‘YICHA QO‘LLANMA METODI

O‘qitish bo‘yicha qo‘llanma metodi mavzuni o‘rganish uchun zarur materiallarni, ma‘lumotlarni, misol, masalalarni hamda tingovchilar uchun

savollarni oldindan to'plash, tayyorlash hamda rejalashtirish asosida o'quv mashg'ulotini tashkil qilish va o'tkazishdan iborat. Bunday qo'llanmalar talabalarning o'qish, o'rganish, tadqiq etish faoliyatini hatto o'qituvchi yo'qligida, masalan, ular matnni mustaqil o'qish topshirig'ini olganlarida yo'naltirishga yordam beradi.

O'qitish bo'yicha qo'llanma metodi quyidagi hollarda yaxshi ko'makchi ekanligini eslatib o'tish lozim:

1) talabalarga o'zlarining kuzatishi ehtimoldan uzoq bo'lgan fikrning ancha nozik harakatini sezishda yordam beradi;

2) ishning hamma bosqichlarida yuqori tartibdagi fikrlashni rag'batlantiradi;

3) munozara yoki yozma ish uchun asos bo'lib xizmat qiladi, ya'ni talaba o'z qobig'iga o'ralib qolmaydi.

Quyida misol sifatida "Amir Temur ta'limoti va uning davlatni boshqarish faoliyati" mavzusiga doir o'qitish bo'yicha qo'llanmani ko'rib chiqamiz. Ushbu mavzu yuzasidan o'qitish bo'yicha qo'llanma metodi uchun tayyorlangan material quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Mavzu bo'yicha asosiy ma'lumotlarni o'z ichiga olgan qisqa matn.

2. Mavzuni o'zlashtirishni mustahkamlash bo'yicha tinglovchilar uchun savollar varaqasi.

Mashg'ulotning boshlanishida talabalarning bilish faolligini rivojlantirish uchun "Temur tuzuklari" asarining tegishli joylaridan olib tuzilgan Amir Temurning davlatni boshqarish faoliyati to'g'risidagi qisqa matnni yalpi o'qib chiqiladi. Keyin shu mavzu bo'yicha savollar yozilgan varaqni talabalarga tarqatib, ularga javob yozish topshirig'i beriladi. Savollarning mazmuni tinglovchilarning e'tiborini matn ichida sochilgan muayyan detallarga jalb etishga qaratilgan bo'ladi.

"Amir Temur ta'limoti va uning davlatni boshqarish faoliyati" mavzusi bo'yicha talabalarga javob yozish topshirig'i berish uchun savollar varaqasi namunasi:

1. Amir Temur ta'limotida qanday g'oyalar ilgari surilgan?

2. "Temur tuzuklari" asarida jamiyat hayotining qaysi sohalariga tegishli fikrlar bayon qilingan?

3. Amir Temurning "Kuch - adolatdadir" deb aytgan fikrini qanday izohlash mumkin?

4. Amir Temur bilan unga dushman bo'lganlar o'rtasidagi kelishmovchiliklarga siz qanday qaraysiz? Sizningcha, ularning qay birining g'oyalari jamiyat rivoji uchun asos bo'la oladi?

Eslatma: dastlabki ikkita savolga javoblar butun matnning har-har yeridan to'planadi. Uchinchi va to'rtinchi savolga javob berish uchun birinchi va ikkinchi savolga javob berish uchun to'plangan material asosida yuqoriroq tartibda fikrlashga tinglovchilar rag'batlantiriladi.

YO'NALTIRUVCHI MATN METODI

Yo'naltiruvchi matn metodi o'tgan asming 70-yillarida «Daimler Benz» korxonasi Gaggenu shahridagi (Daimler Benz AG (Gaggenu)) o'quv ustaxonasi tomonidan ishlab chiqilgan. Bu metod tovush va tasvirli taqdimotlar bilan jihozlangan mustaqil o'rganish dasturlari shaklidagi loyihaviy kasb-hunar ta'limiga qo'shimcha sifatida ishlab chiqilgan.

Boshlang'ich shaklida bu metod kasb-hunar ta'limi amaliyotchilari tomonidan ishlab chiqilgan, keyinchalik esa, nazariy jihatdan asoslanib, ilmiy asosda takomillashtirilib, oliy ta'limda qo'llanila boshlangan.

Yo'naltiruvchi matn usulida quyidagi 6 bosqich farqlanadi:

1. Ma'lumot yig'ish
2. Rejalashtirish
3. Qaror qabul qilish
4. Amalga oshirish
5. Tekshirish
6. Xulosa chiqarish

Bu bosqichlar ta'lim jarayonida qo'llashda doirasimon harakat yo'nalishi bo'yicha almashinadi. Bu bosqichlarning hammasini talaba tomonidan amalga oshiriladi. Bu metodning ishlab chiqilishiga sabab loyihalar ustida ish bilan bog'liq tashkiliy muammolar bo'lgan edi, chunki o'quvchilar har xil tezlikda ishlashlari tufayli butun guruh uchun instruktaj o'tkazishga qulay vaqtni topish qiyin edi.

Bir o'quvchi hammadan tez ishlab yangi ko'nikmani o'rganishga tayyor bo'lgan bo'lsa, sekinroq ishlagan talabalar uchun esa, yangi instruktajning foydasi juda kam edi. Qaytaga yangi instruktaj ularning ishlariga xalal berganday yoki keragi yo'q to'xtalish kabi tuyular edi. Buning natijasida esa, talabalarning qiziqishlari (motivatsiyasi) qisman barbod qilinar edi.

Yo'naltiruvchi matnlar yordami bilan mustaqil instruktaj o'tkazish imkoniyati paydo bo'ldi va har bir o'quvchi aynan unga yangi ko'nikma uchun bilimlar kerak bo'lgan paytda shu bilimlarni olishi mumkin bo'ldi. Eng birinchi yo'naltiruvchi matnlar - bu asli og'zaki ravishda o'tkaziladigan instruktajlarning yozma shakli edi. Lekin baribir barcha maxsus ma'lumotlar talabalarga iloji boricha og'zaki berilar edi.

Yo'naltiruvchi matn usuli bosqichlari

Bugungi kunda esa, yo'naltiruvchi matnlar shunday tuzilganki, talabalar yo'naltiruvchi savollar yordamida o'zlari uchun kerakli ma'lumotlarni kitob, jadval, instruksiya videokassetalar yoki kompyuter disklaridan olib ishlab chiqishni o'rganishadi. Buning natijasida o'rgatish va o'rganishni tashkil qilishning yangi bir metodi vujudga keldi. Uning asosiy belgisi o'quvchining ko'prok mustaqil ravishda o'rganishidir.

Amaliyot o'qituvchisi esa, zaifroq talabalar bilan ko'proq shug'ullanishi mumkin bo'lib qoldi. Talabalarning mustaqil ishlashi esa, o'z navbatida qo'shimcha foyda keltirmoqda, ya'ni ularda birgalikda muloqotda bo'lish, birgalikda reja tuzish, qaror qabul qilish hamda o'z ishini tekshirish kabi yuqoriroq ko'nikma va qobiliyatlar rivojlanadi. Guruh bo'lib birgalikda ishlash orqali muayyan ijtimoiy kompetensiyalar rivoj topadi va shu

kompetensiyalarga mo'ljallangan maqsadlarni ham nazarda tutish mumkin bo'lib boradi.

Ko'rib turibmizki, vaqt o'tgan sari yo'naltiruvchi matn metodini qo'llashning ma'nosi o'zgarib bormoqda, chunki bugungi kunga kelib bu metod aynan «poydevor ko'nikma va malakalar» deb atalgan qobiliyatlarni rivojlantirish maqsadida qo'llanadi. Yo'naltiruvchi matn metodi tushunchasini Germaniyada ta'lim jarayoniga mehnat bozori tadqiqotchisi D. Mertens kiritgan. U bu tushuncha bilan asosan uslubiy kompetensiyalarni (ya'ni fikrlash, tashkil qilish va rejalashtirish usullarini) atagan.

Hozirgi kunda esa bu tushuncha bilan shunday qobiliyatlar, ko'nikma va o'zini tutish tarzlari ataladiki, ular aynan shu kasb-hunarga oid bilim, ko'nikma, malakalar bilan birga, unga qo'shimcha sifatida barcha boshqa kasb-hunarlarida ham kerak bo'ladigan hatti-harakatlarni o'z ichiga oladi. Bular orasida muayyan vazifani bajarish bo'yicha ishni mustaqil rejalashtirish, amalga oshirish va o'z ishining nazoratini olib borish ko'nikmalarini shakllantirish asosiy o'rin tutadi.

Yo'naltiruvchi matn metodini qo'llashda amaliyot o'qituvchisining faoliyati bevosita instruktaj jarayonida bajariladigan ishlar bilan birga ko'proq darsdan oldin va darsdan keyin bajariladigan ishlardan iborat. O'quvchilar esa, mashg'ulotning barcha bosqichlarida mustaqil ishlashadi.

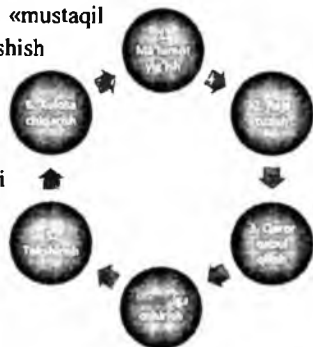
Yo'naltiruvchi matn metodini qo'llashdagi harakatlar. Ta'lim maqsadi - kasbiy harakatlarni mustaqil bajarishga o'rgatish. Germaniyada ta'limning eng muhim maqsadi - talabani malakali kasbiy faoliyatni bajarishga qodir qilish, buning tarkibiga esa, mustaqil ravishda rejalashtirishni amalga oshirish va nazorat olib borish ko'nikmalari kiradi. Bu ko'nikmalardan foydalanishni amalda mutaxassisning korxonadagi faoliyat vakolatlari bilan adashtirish mumkin emas.

Albatta mutaxassislar bunday keng malaka talablariga ularning ish joyidagi shart-sharoitlar va imkoniyatlari doirasida javob bera oladilar. Shundan kelib chiqqan holda mustaqil harakat qilish shuni anglatadiki, mutaxassis o'ziga topshirilgan ishlarni mustaqil ravishda, ya'ni birovning boshqarib turishsiz amalga oshirishi kerak. Masalan, biror ishni boshlashdan oldin ish tartibini rejalashtirish, ishlab chiqarish usulini belgilash, kerakli materiallarni tanlash va ish tugatilganidan keyin natija sifati nazoratini o'tkazishi kerak.

Bundan tashqari mustaqil va ma'suliyatli ishlovchi mutaxassislardan kutiladigan narsa shuki, ular ish tartibini iqtisodiy mezonlarga muvofiq, ya'ni tejamkorlik asosida rejalashtirish va amalga oshirishlari kerak. Buning uchun ular tejamli ishlab chiqarish usullarini, ishlatiladigan materiallardan va energiyadan tejamli foydalanish usullarini bilishlari kerak.

Korxonada o'tkazilayotgan o'quv jarayonida «mustaqil harakatlanish» deb atalgan o'quv maqsadiga erishish faqat tasodifan bo'lishiga yo'l qo'yilmaydi. Bu malakani tizimli ravishda o'rgatish ta'lim amaliyotining doimiy omili bo'lishi lozim.

Mustaqil harakatlanish ko'nikmalarini rivojlantirish ta'limning birinchi kunidanoq uning tarkibiy qismi bo'lishi kerak. Buning uchun topshiriqlarni bajarishda rejalashtirish va nazorat vazifalari kiritilishi lozim.

MUKAMMAL HARAKAT MODELİ METODI

Mukammal harakat modeli metodi texnikaviy sohadagi kasblarga tegishli ish faoliyatida natijalarini ko'rish, o'lchash mumkin bo'lgan maqsadlarga qaratilgan harakatlarni modellashtirib o'rgatish jarayonidan iborat. Uni mustaqil kasbiy harakatlanish modeli deb ham ataladi.

Bu metod kasbiy-texnikaviy sohada uchraydigan ko'plab ish faoliyatlariga mos keladi. Maqsad ko'rinarli o'lchanarli natijalardan iborat bo'lgan hollar uchun mos hisoblanadi. Bu model bir kasbiy harakatni 6 ta alohida harakat bosqichlariga bo'lgan holda batafsil o'rgatishga qaratilgan. Bunda mukammal harakatni amalga oshirilishining o'zi o'rganish bilan teng deb hisoblanadi.

Mukammal harakat modeli metodini qo'llashdagi pedagogik muammo shundan iboratki, har bir alohida bosqich bo'yicha bir o'quvchining ham xayolida (harakatni xayolan bajarib ko'rishida), ham amalda mukammal harakatlarni bajarishi ta'minlanadigan strategiyani to'g'ri tanlash kerak.

Yo'naltiruvchi matn metodi bo'yicha bu muammoni hal qilishda xayolda bajariladigan jarayonlarni deyarli tashqariga chiqariladi. Ya'ni, odatda faqat xayolda bo'lib o'tadigan narsalar bu metod bo'yicha yozilishi yoki ovoz chiqarib aytilishi kerak.

Shuning uchun bu yerda bir nechta qayta aloqa jarayonlari mavjud. Jumladan, "Ma'lumot yig'ish" (1), "Rejalashtirish" (2), "Amalga oshirish" (4) va "Tekshirish" (5) bosqichlarini o'quvchi deyarli butunlay o'zi yoki kichik guruhlarda bajarishi mumkin. "Qaror qabul qilish" (3) va "Xulosa chiqarish" (6) bosqichlarida erishilgan natijalar esa, amaliyot yoki nazariyot o'qituvchilari bilan batafsil muhokama qilinishi kerak.

O'quv jarayoni bunday bosqichlarga bo'linishi o'quvchilarning iloji boricha ko'proq mustaqil o'rganishlariga turtki beradi. O'quvchilarga «Ma'lumot yig'ish» va «Rejalashtirish» bosqichlarida yozma hujjatlar masalan texnik

chizmalar, jadvallar, eslatmalar, yo'riqnomalar yoki o'qituvchining o'zi tuzgan hujjatlar berilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday hujjatlar mustaqil o'rganish jaraayonini juda yaxshi kuchaytiradi.

Amaliyot o'qituvchisi o'quv jarayonida moderator rolini o'ynaydi, ya'ni u har bir bosqich uchun kerakli ma'lumot va materiallarni tayyorlaydi va talabalarga mustaqil ma'lumot yig'ishda yordam berib boradi. U talabalarning aniq maqsadga qaratilgan ish-harakatlariga turtki beradi, ularning bilim, ko'nikma, malakalari o'sishini nazorat qiladi va o'qituvchilar bilan birgalikda o'rgatishdagi nuqsonlarni bartaraf etish yo'llarini belgilaydi.

Talaba esa, o'zining ta'lim olish jarayonining faol qatnashchisi bo'lib qoladi. Endi u faqat tinglovchi emas, balki bajariladigan topshiriq uchun kerakli barcha ma'lumotlarni yig'adi, o'z ish tartibini va kerakli vaqtni o'zi rejalashtiradi va qolaversa, o'z ish natijasini o'zi baholaydi.

Bularning hammasini o'quvchining bir o'zi, yakka tartibda yoki boshqa o'quvchilar bilan birgalikda bajarishi mumkin, bu esa, maqsadga nihoyatda muvofiq bo'ladi. O'qituvchilar shunday rol o'ynashlari va o'zlarini shunday tutishlari «poydevor bilim, ko'nikma, malakalar» deb atalgan qobiliyatlar rivojlanishiga juda katta yordam beradi, ya'ni talabalarda mustaqil o'rganish, muloqotga kirishish, jamoada ishlash va eng muhimi, o'z natijalarini o'zi baholash va ish-harakatlarini rejalashtirish kabi qobiliyatlarni rivojlantiradi.

DELFI METODI

Bu metod o'tgan asrning 50-60 yillarida asoslanib, qadimgi yunon afsonaviy qahramoni Appolon faoliyati bilan bog'liq hodisa negizida shakllantirilgan strategiya hisoblanadi.

Metodning mazmuni jamoa bo'lib qo'yilgan muammoning muqobil yechimlarini maqbullik darajalari bo'yicha tabaqalashtirib, ulardan har birining muhim yoki nomuhimligini baholashdan, shu asosda eng yaxshi variantni tanlab olishdan iborat.

Masalan, yer maydonini plugda 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45 sm. chuqurlikda ag'darib haydash mumkin bo'lsin. Ma'lum bir yer maydonini ag'darib haydashda shu variantlardan qaysi biri eng yaxshi ekanligini aniqlash uchun ularning har birini talaba-o'quvchilar tomonidan yer haydashga doir mavjud agrotexnik omillar asosida o'qituvchining rahbarligida baholanadi. Bunda har bir kichik guruh o'zlarining variantlarini taklif etishlari, so'ngra fikrlar umumlashtirilib, eng yaxshi variant tanlab olinishi ham mumkin.

Delfi metodi – tavsiya etilgan seriyadagi muqobillardan eng yaxshisini tanlab olishga yordam beradi.

Guruh a'zolaridan har biri muqobil variantga muayyan izchillikda baho berishi talab qilinadi. Tadbiri o'tkazish tartibi quyidagicha. Masalan, statistik metodlar orqali 5ta kamchilik (nuqson) sabablari aniqlangan. Ulardan qaysi biri muhim kamchilik ekanligini aniqlash kerak. Muhokama ishtirokchilari muammoni avvalo muhimlik darajasiga ko'ra saralab chiqadilar. O'zlari muhim deb hisoblagan muqobil variantni dolzarbligi darajasi bo'yicha eng dolzarbini birinchi, qolganlarini shu tartibda ikkinchidan beshinchigacha toifalar bilan baholaydilar.

Shundan so'ng har bir muqobil variantga har bir ishtirokchi kamchiliklarning sabablariga to'xtalgan holda shu sabablarning bartaraf qilinishi ahamiyatini 10 ballik tizim asosida baholab chiqadi. Bunda eng yuqori ahamiyatli sababni 1 va shu tartibda 10 ballgacha belgilab baholanadi. Uchinchi bosqichda muqobil variantlarning har biri o'zaro ko'paytiriladi va hosila raqam topiladi. Eng kam raqam tezlikda va birinchi navbatda bartaraf qilinadigan sababni bildiradi. Hisoblashni osonlashtirish uchun maxsus jadval (32-jadval) tuzish mumkin.

32-jadval

Delfi metodi bo'yicha muqobil variantlarni baholash

MQ	Muqobil variantlar														
	1			2			3			4			5		
	T	B	H	T	B	H	T	B	H	T	B	H	T	B	H
A	4	7	28	3	4	12	1	1	1	2	3	6	5	10	50
B	5	2	10	3	6	18	2	7	14	1	10	10	4	4	16
V	2	8	16	1	1	4	3	12	3	4	12	5	2	10	
G	5	10	50	4	5	20	3	4	12	2	3	6	1	1	1
Jami hosila	104			51			39			34			77		

Izohlar:

MQ - muhokama qatnashchilarining shartli belgilanishi;

T - muqobil variantning dolzarbligi toifasi bo'yicha baholash (eng dolzarb muqobil variant 1-toifa va shu tartibda 5- toifagacha);

B - kamchiliklar sabablarining ahamiyatligi darajasini baholash (eng yuqori ahamiyatli sabab 1 ball va eng kam ahamiyatli sabab 10 ballgacha);

H - hosila (TxB).

“ROLLI O'YINLAR” METODI

Rolli o'yinlarning boshqa o'yinlardan farq qiluvchi belgisi o'yin davomida baholash tizimining yo'qligidir. Shu bilan birga rolli o'yinlar boshqa o'yinlardan farqli o'laroq, o'zining maqsadi bilan jamoaviy yoki individual qaror qabul qilishga asoslanadi. Rolli o'yinlar o'quvchi-talabalarda shaxslararo muomala malakasini shakllantiradi, kelgusidagi amaliy faoliyatlari uchun zarur bilim,

ko'nikma va malakalarni amaliy asosda, ya'ni faol o'yin jarayonida egallashlariga imkon beradi.

Rolli o'yinning metod sifatidagi imkoniyatlari:

– *ta'limda motivatsiyani shakllantiradi (shu bois ta'limda samaradorlik bosqichi boshlanadi);*

– *o'quvchi-talabalarning tayyorgarlik darajasi baholanadi;*

– *materiallarni o'zlashtirganlik darajasi - passiv o'zlashtirishdan to malakalarning faol shakllanganligiga ko'ra baholash.*

Rolli o'yinni rejalashtirish;

– *rolli o'yinlarni rejalashtirish va tayyorlash uni muvaffaqiyatli amalga oshirishning muhim sharti hisoblanadi.*

Birinchi navbatda, rolli o'yinning maqsadini tushuntirish va uning afzallik jihatlari ko'rsatish zarur. Birinchi bor oddiy rolli o'yinni namoyish qilish ma'qulroq.

Rolli o'yinni rejalashtirishda o'qituvchi quyidagi savollarga ijobiy javoblar berish imkoniyatlari mavjudligini hisobga olishi zarur:

1. Pedagogik savollar:

- Rolli o'yin o'quv materiallarini o'zlashtirishda maqbul usul hisoblanadimi?
- Agar sizga ma'qul kelsa, undan foydalanishingiz mumkinmi?
- Maqsadingiz aniqmi?

10. Amaliy savollar:

• Rolli o'yinni tashkil qilish uchun zarur vositalar, jihozlar sizda mavjudmi (stullar, stollar, telefonlar, ekranlar)?

- Kerakli materiallar yetarli (flipchart, marker va boshqalar)?
- Xona va maydon yetarli?
- Rollarning bayoni va boshqa yozma materiallarni tayyorlagansizmi?
- Rollarni ijro etish bo'yicha tanlangan o'quvchi-talabalar yetarli?

11. Sizning rolingiz:

• Rolli o'yinda ishtirok etasizmi?

• Boshqalarni faollikka undovchi biror rolni olasizmi yoki ko'rsatma beruvchi nutqni namoyish qilasizmi?

• Agar o'yinda ishtirok etish xohishi bo'lsa, rolingizni ijro etish vaqtida jarayonni qanday boshqarasiz?

- Rolli o'yin yordamida mavzuni ko'rib chiqishdagi taklifingiz?

Rolli o'yinning taqdimoti:

- Mashg'ulot mavzusining taqdimoti.
- Ishtirokchilarni ixtiyoriy ravishda boshqa rolni tanlashi yoki xohishi bo'lmasa, rollardan birini ijro etishi mumkinligi to'g'risida ogohlantirish.

• Rolli o'yin vaziyatlarini qisqacha bayon etish mumkin. Bu o'yin ishtirokchilariga vaziyatni o'zgartirish va o'z munosabatini hosil qilishni o'rgatadi.

Rolli o'yin mashg'ulotini tashkil qilish bosqichida vaqt sarfini qisqartirish bo'yicha bir necha usullar mavjud:

• Ayrim rollarni sinf, auditoriya va konferensiya zalida norasmiy so'z orqali ifodalash.

- Rollarni qog'ozga yozib, ishtirokchilarga tarqatish.
- Rollarni ishtirokchilarning o'zlari taqsimlashi.
- Ishtirokchilarga rollarni o'zlari tanlab olishini taklif qilish.

Kuzatuvchilar:

• Kuzatuvchilarga maxsus ko'rsatma beriladiki, ular o'yinni dars maqsadidan kelib chiqib kuzatadilar.

O'yin vaqtida va o'yindan keyin:

• Rolli o'yinning muhim tarkibiy qismi topshiriqlarning bajarilgani haqida so'rovnoma o'tkazish (Rolli o'yin tamom bo'lgandan so'ng).

• O'yin oxirida ishtirokchilardan ular ijro etgan rolni ichki holatidan qanday farq qilishini bayon etib berish so'raladi. Ularga rollarni farqlash imkoniyati va aynan o'ynagan rolini yana qanday o'ynashi mumkinligini izohlashiga imkoniyat beriladi.

Rolli o'yin o'tkazish jarayonining o'ziga xos xususiyatlari

O'yin bosqichlari	Asosiy qiyinchiliklar	Bartaraf etish yo'llari
1	2	3
Tayyorgarlik bosqichi		
Instrumental jihat	1. O'yinchilarning har xil tayyorgarlikka egaligi	Oldindan tashxis qilish va ishtirokchilarni o'yinga tayyorlash
	2. O'yin vaziyatlaridagi modellashirish haqida yetarlicha ma'lumotga ega emaslik	O'yindagi modellashirishni, ob'ektni oldindan o'rganish
	3. O'yinda yo'l qo'yiladigan va qo'llab-quvvatlash mexanizm-laridagi ziddiyatlarni aniqlash	O'yin shaklini tanlash, o'yinni fikran ishlab chiqish. O'yinning kritik nuqtasini ajratish, qo'shimcha kirish ma'lumotlarini shakllantirish
Emotsional	4. O'yinchilarda o'yinda yuz	Ishtirokchilarni oldindan o'yin

jihāt	berishi mumkin boʻlgan hodisalar boʻyicha xulosalash noaniqligining yuqori darajadaliği	qoidasi va dasturi bilan tanishtirish
	5.Oʻyin ishtirokchilarining qadriyatları va maqsadları haqida maʼlumotlarını yoʻqligi	Oʻyin ishtirokchilarini oldindan diagnostika qilish
Asosiy bosqich		
Instrumental jihāt	6.Ishtirokchilarning oʻyinga yetarlicha qoʻshilmasliklari	Kirish shartlarini aniq bayon etish, topshiriq va tarqatma materiallarni toʻgʻri tushuntirish
	7.Oʻyin ishtirokchilarining maqsadni va muammoni yetarli-cha aniqlashtira olmasliklari	Modellashtiriladigan vaziyatni birgalikda bajarish

“AYIRBOSHLASH” ROLLI OʻYINI

“Ayirboshlash” rolli oʻyin mashgʻulotining maqsadi: Ishtirokchilarda savdo-sotiq va undagi ayirboshlash jarayoni haqida tushuncha va rolli oʻyinlar metodi haqida tasavvurni shakllantirish.

Mashgʻulotdan kutiladigan natijalar: ishtirokchilarning rolli oʻyinga tavsif berish, tovarlar va xizmatlarni ayirboshlashning ahamiyatini tahlil qila olish, rolli oʻyinlar yordamida dars tashkil qila olish koʻnikmalarini oʻzlashtirishlari.

Talab etiladigan vaqt: 1 soat 15 daqiqa.

Zarur boʻladigan materiallar 3-4 tadan uncha qimmat boʻlmagan sovgʻalar - tarqatma materiallar, masalan: qalam, ruchka, lineyka, oʻchirgʻich, kalendar, kitobchalar: toʻgʻnogʻich, taroq; saqich, qurt, konfet, pechene; skripka, rangli qogʻozlar, qogʻoz jild, paketlar, otkritka, sterjen, qalamdon, yozuv qogʻozi, boʻr, tuflining ipi, rangli qalam, gugurt, sigareta, joʻxori qalamchalari, tugmacha, gazeta, daftar, daftar jildi, rangli skrepka, knopka va h.k.

“Ayirboshlash” rolli oʻyini oʻquv usuli sifatida quyidagi vazifalarni bajaradi:

- ishtirokchilarning ijodiy qobiliyatini oʻstirish, jumladan, yangi vaziyatlarni tushunish, aniqlash va tahlil qilish;
- rivojlantiruvchi – mantiqiy tafakkurni atrof-muhit sharoitini oʻrganish qobiliyatini oʻstirish;

- qiziqtiruvchi – ishtirokchilarning o‘quv qobiliyatlarini namoyon etishga undash, mustaqil xulosaga kelishga rag‘batlantirish;

- tarbiyaviy – mas‘uliyatni, kommunikativlikni shakllantirish.

“Ayirboshlash” rolli o‘yinini tashkil qilish:

- o‘yin mashg‘uloti usullari va o‘yin jarayoni bosqichlarining maqsadlariga muvofiq tanlanadigan vaziyatlarni belgilanadi;

- didaktik maqsad tinglovchilar oldiga vazifa o‘rni qo‘yiladi;

- ishtirokchilar o‘quv faoliyatida o‘yin qoidalariga bo‘ysunadilar;

- o‘yin jarayonini amalga oshirish vositasi sifatida o‘quv materiallaridan foydalaniladi;

- o‘quv faoliyatiga didaktik vazifani o‘yin shaklida bajariladigan musobaqa elementlari kiritiladi;

- didaktik vazifaning muvaffaqiyatli bajarilishi o‘yin natijasi bilan bog‘lanadi.

Bu rolli o‘yin ko‘rsatilgan vaziyatga tegishli muammoni yechish bo‘yicha ishtirokchilarning birgalikda faol ish olib borishlariga asoslangan.

Rolli o‘yin mavzusi bo‘yicha ishtirokchilarning asosiy majburiy maqsadlari – muammoni yechishdan iborat.

Ishlab chiqilgan o‘yin mumkin qadar hayotiy bo‘lishi, lekin ishtirokchilar uchun juda murakkab va qiyin bo‘lmasligi lozim.

Ishirokchilarga ayrim asosiy ma‘lumotlar eslatib o‘tiladi, masalan:

Savdo-sotiqning jahon iqtisodiy tizimidagi o‘rni naqadar beqiyosligini bugungi kun tajribalari tasdiqlamoqda. Buni bir qator rivojlangan davlatlarning tajribasi amaliy jihatdan ko‘rsatib turibdi.

Argumentlar nazariyasida jahon savdosida foyda olish uchun raqobatdoshlar ayrim chet el korxonalarini siqib chiqarishga va korxonalar ishchilarini ishdan bo‘shatishga harakat qiladilar.

Shu bilan birga, savdo-sotiqda ishtirok etuvchi sub‘ektlar o‘rtasidagi bog‘liqlikka asoslangan ayrim iqtisodiy qonuniyatlardan biri erkin ayirboshlashdir.

Quyidagi asosiy tushunchalarning ta‘riflari aytilib, tegishli izohlar beriladi:

1. Erkin ayirboshlash.

2. Foydalilik.

Erkin ayirboshlashda maqsad ishtirokchining o‘zi tomonidan o‘z ehtiyojlarini baholashi orqali erkin ayirboshlashning shaxsiy qoniqishga ta‘sirini tahlil qilinadi.

Almashtirish loyiha, mashq natijasida amalga oshirilishini, ayirboshlash jarayonlariga bozor ta‘siri hajmini baholashni tushuntiriladi.

Darsning borishi:

Darsning boshida ishtirokchilarni “Ayirboshlash” rolli o‘yini qoidalari, mavzu bo‘yicha zarur ma‘lumotlar bilan tanishtiriladi va sovg‘alar tarqatiladi.

Sovg'alar raqamlar bilan belgilangan bo'lishi lozim. Ko'rinmaydigan paketdagi sovg'alar har xil bo'lishi kerak.

Ishtirokchilar olgan sovg'alari bo'yicha o'z qoniqishlarini baholaydilar. Bunda ularning har biri olgan sovg'alarini ahamiyatiga ko'ra baholaydilar.

Har birlari o'z ehtiyojlari bo'yicha o'z narsalarining alohida va so'ngra o'rtacha qiymat ko'rsatkichini hisoblaydilar.

5-10 daqiqa o'quvchi-talabalarga imkoniyat beriladi, ular narsalarini qolgan ishtirokchilar bilan o'z ehtiyojlariga mos kelishiga qarab, ayirboshlaydilar. Ayirboshlash hech kimga majburiy emas.

Bu o'yin ikki bosqichdan iborat. Har bir ishtirokchi o'z ixtiyoriga ko'ra narsalarni ayirboshlashga kirishadilar. Narsalarni ayirboshlagandan so'ng, ularni baholash tavsiya etiladi, baho yangi 1-5 gacha o'z ehtiyojlariga qarab baholanadi. Baholarni umumlashtirib, ularning o'rtacha qiymati hisoblanadi.

Ishtirokchilarga yana 10-15 daqiqa vaqt beriladi. Ular shu vaqt ichida narsalarini boshqa o'zlari xohlagan ishtirokchi bilan ayirboshlashlari tavsiya etiladi. Baholarni umumlashtirib, ularning o'rtacha qiymati hisoblanadi.

Foydalilik bahosi natijalarini e'lon qilinadi.

Ishtirokchilarga bir qator savollar bilan murojaat qilinadi:

Nima uchun har safar o'rtacha va umumiy miqdor har bir bosqich bo'yicha o'sdi?

Hammangiz ayirboshlashda ishtirok etganingizdan qoniqdingizmi?

Odamlar haqiqiy ayirboshlashda yangi imkoniyatlarga ega bo'ladilarmi?

21-jadval

**“Ayirboshlash” rolli o'yini mashg'ulotining
texnologik xaritasi**

Bosqichlar	Ta'lim heruvchining faoliyati	Ta'lim oluvchilarning faoliyati
I bosqich. Tayyorgarlik	O'quv mashg'ulotining maqsadi va natijalari aniqlanadi. Ta'lim oluvchini baholash mezonlarini aniqlaydi. Mashg'ulotning texnologik xaritasini tuzadi. Zarur o'quv materiallari va sovg'alarni tayyorlaydi.	
II bosqich O'yinga kirish	Ta'lim oluvchilarga ular “Barter” o'yini qatnashchilari bo'lishlarini e'lon qiladi. Ushbu ta'lim usulining ma'nosini tushuntiradi. Maqsad va kutiladigan natijalarni	Ishtirokchilar mavzuning nomi, o'quv mashg'ulotining maqsad va natijalarini yozadilar. Ishtirok-chilar sovg'a solish pa-ketini olib, raqam bo'yicha sheriklarini

	<p>aytib beradi. Baholash mezonlari bilan tanishtiradi. Ta'lim oluvchilarni 3ta guruhga bo'lib chiqadi. Har bir ishtirokchiga ko'rinmaydigan paketda sovg'alar tarqatiladi, ular 1-6 raqamlar bilan belgilangan bo'lishi kerak.</p>	<p>topib, stolga o'tirishadi.</p>
<p>III bosqich Asosiy</p>	<p>Ishtirokchilarga sovg'alarni o'zlarining ehtiyojiga qarab 1 dan 5 gacha raqam bilan baholashni taklif qilish. 1- eng past ehtiyoj, 5-eng yuqori. Ishtirokchilardan o'zlarining sovg'alarini qanchaga baholaganlarini qog'ozga yozib berishlarini so'rash. Sonlar yig'indisiga ko'ra o'z ehtiyojlariga qarab, o'rtachasini hisoblab chiqish. 1-bosqich. Ishtirokchilarga 2-3 daqiqada o'z xohishlariga ko'ra narsalarini boshqalar bilan ayirboshlashlarini aytadi. Xohlamasalar, ayirboshlamaydilar. Ishtirokchilardan hisoblangan qog'ozlarni yig'ib olib, umumiy hisoblab chiqib, ehtiyojni aytish.</p>	<p>Ishtirokchilar savollarni baholaydilar. Qog'ozga yozib, ta'lim beruvchiga beradilar. Ishtirokchilar narsalarini o'z ehtiyojini qondirish uchun ayirboshlaydilar. Qog'ozga ayirboshlangan narsalarining narxini hisoblashadi. Ayirboshlamaganlar oldingi narxlarini qo'yadilar.</p>
	<p>2-bosqich. Endi ishtirokchilarga narsalarini ayirboshlash uchun 5 daqiqa vaqt beriladi. Ishtirokchilardan baholagan varaqlarini yig'ib olib, o'rtacha qiymatini e'lon qiladi.</p>	<p>Ayirboshlab bo'lgandan keyin o'rinlariga kelib o'tirishadi va o'zining ehtiyoji uchun ayirboshlangan narsalarining qiy-matini hisoblaydilar.</p>
<p>IV bosqich. Taklif o'z-o'zini baholash.</p>	<p>Bilim oluvchilarga "Barter" faoliyatini tahlil qilish va o'z-o'zini baholashni amalga oshirishni taklif qilish.</p>	<p>O'z-o'zini baholashni amalga oshiradilar.</p>
<p>V bosqich. Muhokama, Xulosalash.</p>	<p>Ta'lim oluvchilarga savol berish. 1. Nima uchun miqdor o'sishiga erishiladi? 2. Nega har bir bosqichda o'rtacha va umumiy miqdor ko'rsatkichi yanada oshdi? 3. Hayotdan shunga mos misollar keltira olasizmi? 4. Ayirboshlashdan qoniqdingizmi? Savollarga javob olgandan keyin umumlashtirib, yakun yasaladi.</p>	<p>Ta'lim oluvchilar berilgan savollarga o'ylab javob beradilar. Ta'lim beruvchining yakunini eshitadilar va o'zlari uchun xulosalar chiqaradilar.</p>

“TADBIRKORLIK” O‘YINI

Tadbirkorlik o‘yinlari o‘z mazmun-mohiyatiga, ijtimoiy-psixologik va ijtimoiy-pedagogik xususiyatlariga ko‘ra, insonning shaxsiy xislatlarini shakllantirishning vositasi hamda iqtisodiy ta‘lim tizimida ta‘lim-tarbiya ishlarini tashkil etishning bir shaklidir. Zero, tadbirkorlik o‘yinlari o‘quv jarayonida o‘z o‘miga ega va o‘quv jarayonining asosiy vazifalari, mohiyati va tuzilmasi hamda o‘rganilayotgan iqtisodiy fanning didaktik tabiatiga bog‘liq bo‘lgan, aniq belgilangan funksiyalarni bajaradi.

Tadbirkorlik o‘yinlarining didaktik funksiyalariga quyidagilar kiradi:

- o‘quvchi-talabalarda aqliy faoliyat usullarining shakllanishi;
- bilimlarni mustahkamlash va qo‘llash;
- o‘quv jarayonida bo‘lg‘usi iqtisodchi mutaxassisning faoliyati faqat o‘rganish emas, balki ishlab chiqishdan iborat bo‘lishi;
- o‘quvchi-talabalar o‘quv-bilish faoliyatining bo‘lg‘usi kasbiy faoliyati, xarakteri va tuzilmasiga maksimal darajada yaqinlashib borishi.

Tadbirkorlik o‘yini ijtimoiy-pedagogik tizim sifatida quyidagi tayyorgarlik bosqichlariga ega:

1. O‘quv-bilish vazifalarini muammoli vaziyat topshirig‘i shaklida qo‘yish:

- bo‘lg‘usi tadbirkorlik o‘yininin maqsadini aniqlab olish;
- muammoli vaziyatni anglab yetish;
- o‘quvchi-talabalarga navbatdagi tadbirkorlik o‘yini haqida dastlabki ma‘lumotlar berish.

2. Navbatdagi vazifani bajarish uchun zarur bo‘lgan va avval egallangan bilimlardan foydalanish:

- o‘quvchi-talabalarining o‘qituvchidan yoki adabiyotlarni tahlil qilish orqali yangi bilimlarni qabul qilib olishi;
- bajarilishi lozim bo‘lgan ish to‘g‘risida o‘quvchi-talabalarga yo‘l-yo‘riqlar ko‘rsatish;
- olingan bilim, o‘zlashtirilgan ilmiy tushunchalar va ishlash metodlarini umumlashtirish;
- o‘z-o‘zini nazorat qilish.

3. Tadbirkorlik o‘yinlarining shartlarini tushuntirish va vazifani bajarish uchun zarur bo‘lgan yangi amaliy bilimlarning axborotini berish.

4. Navbatdagi ishni rejalashtirish:

- avval ma‘lum bo‘lganlar asosida uning ayrim bosqichlarini bajarish usullarini tanlash;
- avval egallangan bilimlar asosida tushuntirish ishini olib borish va o‘z ijodi uchun zarur bo‘lgan yangi metodlarni qidirish;

- *rejalashtirishni mustaqil nazorat qilish.*

5. Vazifa shartlari, ularning bajarilishini tushuntiruvchi qoidalar (materiallar)ni o'rganish va tahlil qilish bo'yicha mustaqil ishlar va tadbirkorlik o'yinlaridagi o'z mavqeini aniqlash.

6. O'zlaridagi bor bilim, malaka va ko'nikmalar asosidagi reja bo'yicha ishlarni bajarish:

- *yangi bilim va malakalarni hosil qilish;*
- *o'z xatti-harakatlari va ularning natijalarini muntazam nazorat qilish.*

Qayd qilingan kamchiliklar va ularning sabablarini bartaraf qilish;

• *belgilangan rejalarni (reja oldi ishlari va rejadan tashqari) takomillashtirish;*

- *yakuniy natijalarni tekshirib ko'rish va tahlil qilish.*

7. O'quvchi-talabalar faoliyatini, ularning bilimi, malakasi, ko'nikmalarini nazorat qilish va joriy yo'l-yo'riqlar berish.

8. O'quvchi-talabalarning tadbirkorlik o'yinlariga tayyorligini aniqlash maqsadida ularning mustaqil ishlari natijalarini tekshirib ko'rish.

9. O'quvchi-talabalarga tadbirkorlik o'yinlarini o'tkazish va unda qatnashish bo'yicha yo'l-yo'riqlar berish, ularni rol o'ynash bo'yicha taqsim qilish, zarurat tug'ilganda har biriga qo'shimcha yo'l-yo'riqlar berish.

10. Oldindan ishlab chiqilgan ssenariy bo'yicha o'quvchi-talabalarning tadbirkorlik o'yinlari.

11. O'yin ishtirokchilariga joriy yo'l-yo'riqlar berish.

12. O'yin ishtirokchilarining o'yin davomida o'zi o'ynagan rollariga baho berishi hamda o'z-o'zini nazorat qilishi.

13. Tadbirkorlik o'yini natijalarini muhokama qilish va o'quvchi talabaning o'quv-o'yin faoliyatiga baho berish.

Shunday qilib, tadbirkorlik o'yinlaridan yangi bilimlarni egallash, o'tilganlarni mustahkamlash, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, umumiy malakani shakllantirish kabi bir qator vazifalarni yechishda foydalaniladi.

Iqtisodiy ta'lim berishda tadbirkorlik o'yinlarining faol shakllaridan biri "Iqtisodiy savodxonlik" treningidir. "Iqtisodiy savodxonlik" treningi o'quvchi-talabalarning iqtisodiy jarayonlar va bu jarayonlarda kuzatiladigan o'zaro bog'liqliklar, iqtisodiy tushunchalar haqidagi tasavvurlarini rivojlantirish maqsadida tashkil etiladigan trening guruh o'quvchi-talabalar bilan o'tkaziladi.

Buning uchun guruh o'quvchi-talabalar bir necha jamoaga bo'linadi. Keyin, jamoalar o'zaro bellashadi, ya'ni musobaqa jarayonida ularning har biri iqtisodiy jarayonlar haqidagi bilim va iqtisodiy savodxonligining qay darajada ekanini ko'rsatishga harakat qiladi. Masalan, musobaqa "Tadbirkor"

tushunchasining mazmunini izohlab berish va atamadan foydalanib, iqtisodiy ma'noga ega gaplar tuzish bo'yicha o'tkazilishi mumkin.

Ularning iqtisodiy ma'noga ega gap tuzish-lari uchun 10-15 daqiqa vaqt beriladi. Bu vaqt davomida musobaqada ishtirok etayotgan jamoaning har biri "tadbirkor" so'zi bilan boshlanadigan iqtisodiy ma'noga ega gaplarni ko'proq tuzishi kerak bo'ladi. Gaplar bir-birini takrorlamasligi lozim. Birinchi tuzilgan gapda asosiy so'z yoki atamaning mohiyat-mazmuni yoki lug'aviy ma'nosi ifodalanadi. Keyin jamoalar o'sha so'zdan foydalanib, iqtisodiy ma'noga ega bo'lgan boshqa gaplarni tuzadilar. Masalan, quyidagilarga o'xshash gaplarni tuzishlari mumkin:

1. Foyda olish uchun xo'jalik faoliyati bilan mashg'ul bo'lgan rahbar.
2. Tadbirkorlik faoliyati sub'ekti.
3. Yollanib ishlaydigan shaxs mehnatiga mehnat qonunchiligida belgilangan miqdorda haq to'laydi.
4. Tovar yetkazib beruvchi va iste'molchini tanlash huquqiga ega.
5. Mehnatsevar, doimo ish bilan band mas'ul shaxs.
6. O'z faoliyatida maqsadga intilgan kishi.

Musobaqa uchun ajratilgan vaqt tugagandan keyin har bir jamoa o'z varag'ini to'ldirib, uni boshqa jamoaga beradi. jamoalar tuzilgan gaplarning iqtisodiy ma'noga ega emasligini, ya'ni ularning to'g'ri-noto'g'riligini tekshiradi.

Bir-birlarini takrorlaydigan, iqtisodiy ma'noga ega bo'lmagan iboralarni aniqlaydi. O'zaro tekshiruvlardan keyin har bir jamoa ma'ruza bilan chiqadi. Ular jamoa tomonidan tuzilgan ibora (gap)larning nechtasi iqtisodiy ma'noga ega yoki ega emasligini e'tirof etishadi.

Jamoalarning ma'ruzalari trening ishtirokchilari va o'qituvchilar tomonidan muhokama etiladi va natijaga asoslanib, har bir jamoaga necha ball berilishi haqida qaror qabul qilinadi. Iqtisodiy ma'noga ega bo'lgan gaplarni ko'p tuzgan jamoa g'olib sanaladi va taqdirlanadi.

“ISHBILARMONLIK” O'YINI

“Ishbilarmonlik” o'yini taqlid asosida bajariladigan o'yin shaklidagi o'quv mashg'uloti turidan iborat. Bu mashg'ulot umumiy jihatdan o'yin ishtirokchilari tomonidan tayyorlangan yoki ularga oldindan berilgan topshiriqlarga ko'ra har xil vaziyatdagi boshqaruvchilik qarorlarini qabul qilishni imitatsiya qilish (taqlid,

ifodalash, aks ettirish) metodi hisoblanadi. Shu bois ham ishbilarmonlik o'yinlari imitatsion boshqaruvchilik o'yinlari deb ataladi.

Ishbilarmonlik o'yinlaridan ko'zda tutiladigan maqsad ishtirokchilarni turli ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatlarda boshqaruvchilik qarorlarini qabul qilishga o'rgatishdan iborat. Ushbu maqsadga muvofiq ravishda ijtimoiy-iqtisodiy tizim modeli asosida boshqaruvchilik qarorini qabul qilish bo'yicha tashkilot rahbari, xodimlari va mutaxassislari faoliyati imitatsiya qilinadi.

O'yin faoliyatida birorta tashkilot vakili sifatida ishtirok etayotgan ishtirokchining ish faoliyati, xulq-atvori va ijtimoiy institutlar funksiyalarini imitatsiya qilish amalga oshiriladi. O'yin davomida hal qilinadigan muammoning xarakteriga, ishtirokchilarning o'zaro ta'sirlashuv xususiyatlariga ko'ra vazifalarni guruhli hal qilinadi. Bunda bir tomondan o'yin nazorat qilinsa, ikkinchi tomondan oraliq natijalarga ko'ra ishtirokchilar o'z faoliyatlarini o'zgartirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ishbilarmonlik o'yinining ko'p taktli ekanligi uning o'ziga xos jihati hisoblanadi.

Ishbilarmonlik o'yinida rollar va rollarga tegishli maqsadlar aralash holda bo'ladi. Ishtikochilarning bir qismi o'yin davomida qat'iy belgilangan va o'zgarimas rollarni ijro etishlari belgilanadi.

Ishbilarmonlik o'yini boshqaruvchisi o'zining tashkiliy faoliyati bilan bir vaqtda faol ishtirokchi ham hisoblanadi. U o'yinni tashkil qiladi, o'yinni amalga oshirish rejasini belgilaydi, kengash o'tkazadi yoki nizoli vaziyatni hosil qiluvchi manba sifatida ishtirok etadi. O'yin boshqaruvchisi o'yindagi guruhlar va ekspertlar singari o'yin jarayonining tarkibiy elementi hisoblanadi.

Iqtisodiy o'yinni baholash tizimi quyidagi funksiyalarni amalga oshiradi: ishtirokchilarning o'yinni tashkil etish, uning maqsadlarini amalga oshirishdagi faoliyatlarini, har bir ishtirokchi o'ziga berilgan roldan qanchalik chalg'iganini taqdirlash yoki jazolash hamda o'yinning alohida bosqichlarini ballar asosida baholashni nazarda tutadi. Ushbu individual va guruhli baholar asosida yakuniy baholash amalga oshirilishi mumkin.

O'quv jarayonida qo'llaniladigan o'yin metodlarini ishbilarmonlik o'yinlari, rolli o'yinlar va tashkiliy faoliyat o'yinlari turlariga ajratiladi. Bu o'yinlardan ularni qo'llash maqsadga muvofiq bo'lgan mavzularni o'rgatishda foydalaniladi. Bunda o'yinni o'tkazishdan oldin uning didaktik va tarbiyaviy maqsadlari aniqlab olinadi. Ushbu o'yinlarning umumiy tavsifi quyidagi jadvalda keltirilgan.

O'quv jarayonida qo'llaniladigan o'yin turlarining umumiy tavsifi

O'yinning asosiy belgilari	O'quv o'yinlarining turlari		
	Ishbilarmonlik o'yini	Tashkiliy faoliyat o'yini	Rolli o'yin
O'yin jarayonida modellashtirish shakli va imitatsiya darajasi	Real ijro etiladi	Mulohazalashga asoslanadi (faoliyat haqida fikr yuritiladi)	Real ijro etiladi
O'yin boshqaruvchisining roli	O'yin davomida faol ishtirok etadi, lider	Jamoaviy fikrlashning tashkilotchisi, kommunikatsiyada vositachi. Faol pozitsiyada	"Kadr ortida" o'yin metodlarini bilvosita nazorat qiladi
Rollarni taqsim qilish tartibi	Rollar aynan taqsimlab beriladi	Rollar shartli bo'ladi, taqsimlanmaydi, shaxsiy pozitsiyalar bo'yicha belgilanadi	Rollar aynan taqsimlab beriladi
Ko'p qo'llaniladigan modellashtirish sohasi	Jamoaviy	Jamoaviy	Jamoaviy yoki individual
O'yinning borishini baholash tizimi	Bo'ladi	Ko'pincha bo'lmaydi	Bo'lmaydi

KROSSVORD - O'YIN METODI

Bolalar faqat ular o'zlari ixtiro qilgan narsalar borasidagina haqiqiy tushunchaga ega bo'ladilar va har safar, biz ularga bir narsani tez o'rgatmoqchi bo'lganimizda, biz ularni narsalarni qaytadan kashf etishdan ushlab qolamiz. (J. Piaje)

Krossvord o'yini XX asrning boshlarida paydo bo'ldi va o'zining qiziqarliligi bilan qisqa vaqt ichida butun dunyoga keng tarqaldi.

"Krossvord" so'zi inglizcha so'zdan olingan bo'lib, kross - "kesib o'tish" va "word" - "so'z" so'zlarining birikmasidir va u boshqotirma ma'nosini anglatadi. Krossvord tuzish uchun "o'zaro kesishuvchi" katakchalarga so'zlar yozilishi va yozuvda umumiy katakchalarda bir xil harflar qatnashishi kerak. Krossvordlar shakli va hajmi jihatidan juda ko'p turli bo'ladi.

Krossvordning vatanini aniqlash borasida uch davlat bahs yuritadilar. Ular AQSh, Angliya va JAR davlatlaridir. Krossvordning gazeta sahifasida birinchi marta chop etilishi 1913-yilning 21-dekabriga to'g'ri keladi va bu kun birinchi gazeta krossvordining tug'ilish kuni sifatida Ginnes rekordlar kitobiga rasman kiritilgan. Bu krossvord AQShda Artur Uinn tomonidan tuzilgan bo'lib, "New York world" gazetasida e'lon qilingan.

Krossvordga oid muhim pedagogik-psixologik jihatlar ustida to'xtalib o'tamiz.

Talaba uchun krossvord:

1. O'yin xarakteriga ega. Bu xususiyat mavzuni oson egallash imkonini beradi. Chunki insonning ruhiyati mavzuni o'yin orqali qabul qilishga moyildir.

2. Xotirani chiniqtiradi.

3. Fikrlash dorasini kengaytiradi, aqlni peshlaydi.

4. Anglash va fahmlash qobiliyatini rivojlantiradi.

5. So'z boyligini oshiradi.

6. Izlanuvchanlikni vujudga keltiradi.

7. Intellektual salohiyatni kengaytiradi.

8. Mustaqil fikrlash ko'nikmasini hosil qiladi va shakllantiradi.

9. Bo'sh vaqtni mazmunli o'tkazish imkonini beradi.

O'qituvchi uchun:

1. Krossvord o'quv jarayonida talabalarning olgan bilimni aniqlashning barcha nazorat bosqichlarida (joriy, oraliq va yakuniy nazorat bosqichlarida) qo'llanishi mumkin.

2. Krossvorddan talabalarning mustaqil bilim olishini tashkil qilishda foydalanish mumkin. Masalan, o'qituvchi tuzgan krossvordlardan talabalar mustaqil yoki birgalikda ta'lim olishlarida foydalansalar bo'ladi. Shuningdek, talabalar o'zlashtirishi kerak bo'lgan mavzu bo'yicha mustaqil ravishda krossvord tuzish topshirig'ini bajarishi ham mustaqil bilim olishning bir turini tashkil etadi.

3. Krossvord barcha fanlar bo'yicha tuzilishi mumkin.

Krossvordning yuqorida keltirilgan jihatlari darslarda qo'llanishi uchun to'liq asos bo'ladi, deb hisoblaymiz.

Quyida joriy nazoratda krossvordni qo'llash bo'yicha uslubiy tavsiyani keltiramiz:

Ayni shu kungacha o'tilgan mavzular bo'yicha tuzilgan krossvord talabalarga tarqatiladi va ularga kataklarni to'ldirish uchun 5 daqiqa vaqt ajratiladi. Talaba krossvord kataklarini mumkin qadar to'ldiradi va u to'g'ri deb hisoblagan javoblar sonini qog'oz chetiga yozib qo'yadi.

O'qituvchi talabalarning javoblarini ko'rib chiqqach, to'g'ri javobni krossvordning yechimi ko'rinishida (ya'ni, krossvord kataklarida) e'lon qiladi. Bu

ishni texnik vosita – proektor yordamida ekranda namoyish etilishi yaxshi samara beradi. Talaba bir daqiqada o'z javobining to'g'ri va xato joylarini anglab yetadi. Bu mashg'ulot mavzuga oid bilimning talaba xotirasida uzoq vaqt saqlanib qolishiga olib keladi.

Krossvord yordamida talaba bilimini tekshirishning bu usuli o'qituvchiga auditoriya darsi vaqtidan unumli foydalanishga va talabani ta'lim olishdagi faolligini oshirishga imkon beradi. Birdaniga amalga oshirilgan bunday nazorat turi talaba uchun ham qiziqarli hamda shu kungacha egallangan nazariy va amaliy bilim, ko'nikmalarni qanchalik egallaganligini, o'ziga ishonchini, zehni yana bir marta sinash imkonini beradi.

Krossvord yordamida talabalarning mustaqil ta'lim olishlarini tashkil qilishni quyidagicha amalga oshirish mumkin:

- talaba o'qituvchi tomonidan uyda mashq qilish uchun berilgan krossvordlarni mustaqil yechib, o'z bilimini oshirishi mumkin. Bu mashq paytida talaba adabiyotlardan va boshqa manbalardan foydalanish imkoniyatiga ega;

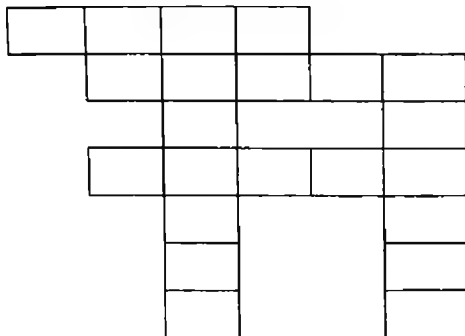
- o'qituvchi tomonidan berilgan krossvordlardan bir nechta talabalar birgalikda foydalanib, o'z bilimlarini oshirishlari mumkin. Bunday mashg'ulot talabalar orasida erkin bahs-munozara, o'zaro bir-birini sinash bilan o'yin kayfiyatida o'tadi. Natijada bilim oson va mustahkam egallanadi.

- talabaga mustaqil krossvord tuzish topshirig'i berish mumkin. Bunday topshiriq talabani mavzuga oid adabiyotlarni ko'rib chiqishga va o'z ustida mustaqil ishlash ko'nikmasining shakllanishiga olib keladi.

Krossvordning boshqa pedagogik jihatlari, ta'lim jarayonida qo'llanish uslubiylari, krossvordlarni tuzish qoidalari, krossvordlarni tuzishda kompyuter va axborot texnologiyalarini qo'llash haqidagi fikrlarni rivojlantirish masalasi kelgusi ilmiy izlanishlar mavzularini tashkil etadi.

19-sxema

Krossvord namunasi

4-bob. INTERFAOL GRAFIK ORGANAYZERLAR METODI

Interfaol grafik organayzerlar o'rganilayotgan mavzuga tegishli asosiy ma'lumotlarni har turli ko'rgazmali shakllarda (sxema, jadval, diagramma, gistogramma va boshqa tasvirlar ko'rinishida aks ettirish orqali) taqqoslash, tahlil qilish metodlari va vositalaridan iborat.

Grafik organayzer – (grafik tashkil etuvchi) – fikriy jarayonlarni ko'rgazmali taqdim etish vositasi.

Grafik organayzer – (grafik tashkil etuvchi) – fikriy jarayonlarni ko'rgazmali taqdim etish vositasi. Ta'lim tizimida didaktikaning ko'rgazmalilik tamoyilini amalga oshirish imkonini beruvchi vositalar turkumiga kiradi. Grafik organayzerlar quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi:

Ma'lumotlarni tarkiblashtirish va tarkibiy bo'lib chiqish usul va vositalari, o'rganilayotgan tushunchalar (hodisalar, voqealar, mavzular va shu kabilar) o'rtasida aloqa va aloqadorlik o'rnatish.

Agar grafik organayzerlarni o'qituvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning mashg'ulot mavzusiga doir bilimlarini mustahkamlash va fikrlashini rivojlantirish maqsadida ishlatilsa, ular *ta'lim metodi vazifasini* bajaradi.

Agar grafik organayzerlarni o'qituvchi tayyor (to'ldirilgan) holda qo'llasa, ular *ta'lim vositasi vazifasini* bajaradi. Amaliyotda grafik organayzerlarni bir mashg'ulot davomida ko'pincha shu ikki vazifada qo'llaniladi. Shunga ko'ra ularni amaliyotda ta'lim metodlari deb hisoblanadi. Hozirda keng qo'llanilayotgan grafik organayzerlarni ko'rib chiqamiz.

“Klaster” (*tarmoq, g'uncha, bog'lam*) metodi – ta'lim oluvchilarda berilgan muammolar bo'yicha erkin, ochiq o'ylash, shaxsiy fikrlarni bemalol bildirish va turli javoblar o'rtasida bog'liqlik o'rnatish hamda guruhlash imkoniyatini yaratuvchi metoddir.

“KLASTER” METODI

“Klaster”lar g'oyasini ishlab chiqqan olimlar *Jeni Stil va Stil* (1991) hisoblanadi.

Klaster ma...
so'zlar, iboralar...
etishdan iborat. Shunga ko'ta...
atash mumkin. Mazkur metod turli xil tushunchalar, g'oyalar o'rtasidagi bog'liqliklarni muayyan tizimli grafik shaklda tasvirlash orqali ular to'g'risida birmuncha yaqqol fikrlash imkoniyatini beradi.

“Klaster” metodi pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shakli bo‘lib, o‘quvchi-talabalarga istalgan muammo (mavzu)lar xususida erkin, ochiq o‘ylash va shaxsiy fikrlarini bemaol bayon etish uchun sharoit yaratishga yordam beradi. Bu metod aniq ob‘ektga yo‘naltirilgan fikrlash shakli sanaladi.

“Klaster” metodidan foydalanib fikrlash jarayoni inson miya faoliyatining ishlash tamoyili bilan bog‘liq ravishda amalga oshadi. Ushbu metod muayyan mavzuning o‘quvchi-talabalar tomonidan chuqur hamda puxta o‘zlashtirilguniga qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo‘lishini ta‘minlashga xizmat qiladi.

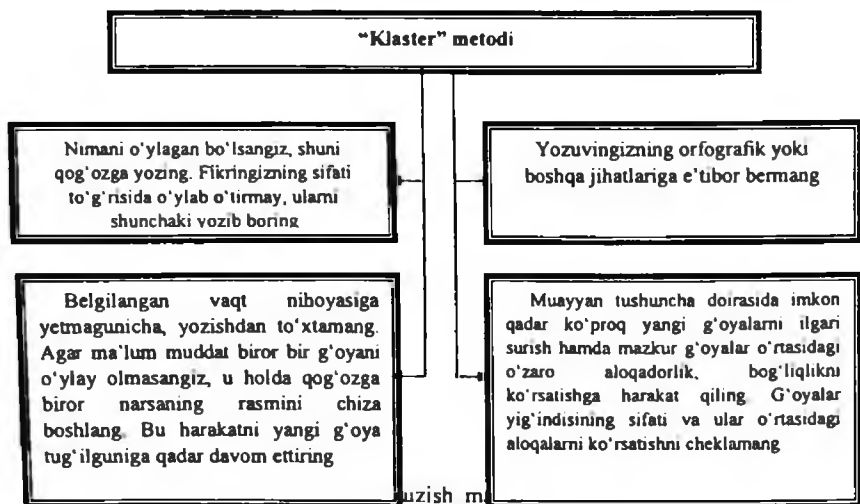
“Klaster” metodidan foydalanish tartibi

“Klaster” metodi puxta o‘ylangan strategiya bo‘lib, undan o‘quvchi-talabalar bilan yakka tartibda yoki guruh asosida tashkil etiladigan mashg‘ulotlar jarayonida foydalanish mumkin. Metod guruh asosida tashkil etilayotgan mashg‘ulotlarda o‘quvchi-talabalar tomonidan bildirilayotgan g‘oyalarning majmui tarzida namoyon bo‘ladi. Bu esa, ilgari surilgan g‘oyalarni umumlashtirish va ular o‘rtasidagi aloqalarni topish imkoniyatini yaratadi.

“Klaster” metodidan foydalanishda quyidagi qoidalarga rioya qilish talab etiladi:

20-sxema

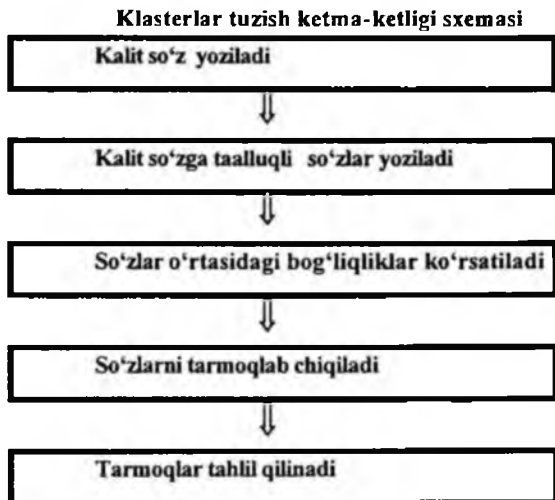
“Klaster” metodi bo‘yicha mashg‘ulot ishtirokchilari uchun qoidalar

ham, fikrlash bosqichida ham foydalaniladi. Undan o‘quvchi-talabalarining muayyan mavzuni sinchiklab to‘liq o‘rganilguncha faol fikrlash faoliyatini ta‘minlash maqsadida foydalanish mumkin. Klasterlar tuzish o‘quvchi-talabalarining tasavvurlarini yangi bog‘lanishlar bilan boyitish, ularni grafik ko‘rinishda ifodalash hamda mavzu bo‘yicha yakuniy muhokama o‘tkazish

vositasi sifatida qo'llanilishi mumkin. Bu ularning yangi bilimlarni yaxshi o'zlashtirishi, muayyan mavzu to'g'risidagi tasavvurlarini kengaytirish va unga tegishli bog'liqliklarni tushunishlariga yo'l ochadigan strategiyadir. Klasterlar tuzish ketma-ketligi quyidagicha:

21-sxema

Klasterlar tuzish qoidasi quyidagi usullarda amalga oshiriladi:

1. Kalit so'z bilan bog'liqligi bo'lgan aqlingizga kelgan barcha fikrlarni yozib oling. Bu fikrlarni muhokama qilmang, shunchaki, yozib olavering.

2. Xatni (matnni) yozishni kechiktiradigan imlo va boshqa omillarga ham e'tibor bermang.

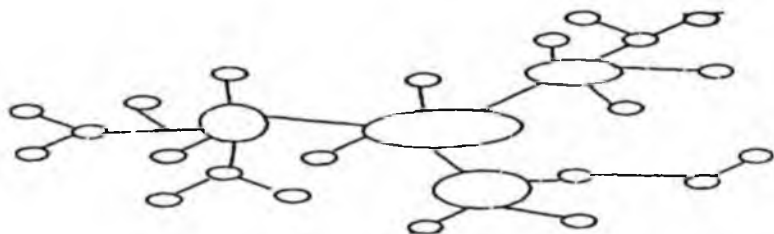
3. Sizga berilgan vaqt nihoyasiga yetmagunga qadar yozishdan to'xtamang. Miyangizga fikr kelishi to'xtab qolsa, toki yangi fikrlar kelgunga qadar qog'ozda nimalarnidir chizib o'tiring.

4. Imkoni boricha bog'lanishi mumkin bo'lgan g'oyalarni tizib chiqing. G'oyalarning oqimi sifatida va ular orasidagi aloqalarni chegaralab qo'ymang.

Klasterlar tuzish bo'yicha namunalarni keltirib o'tamiz:

22-sxema

Klasterning sxematik namunasi

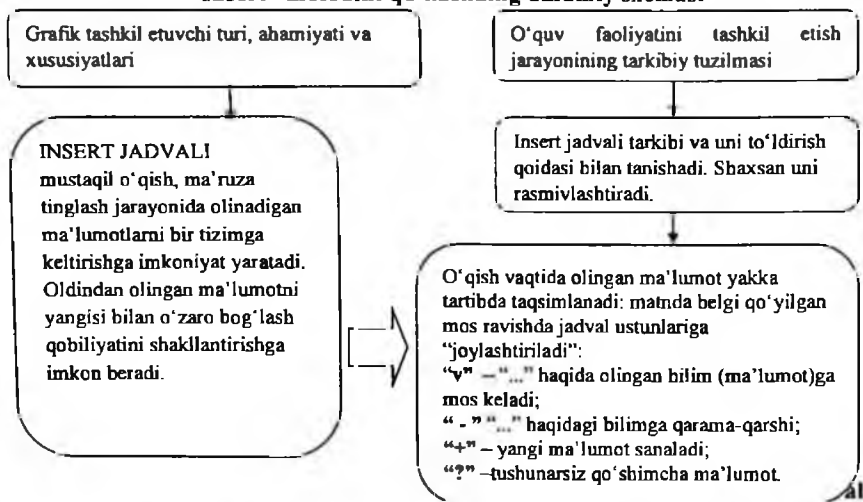
Masalan, "Fermir" tushunchasi asosida klaster tuzaylik. Buning uchun xayolimizga kelgan barcha so'z, tushuncha, g'oyalarni yozib chiqamiz. Ularni aloqadorlikda quyidagi "Fermir" klasterida aks ettirishimiz mumkin. Navbatda tushunchaning bir-biriga o'xshash xossalarni umumlashtirib, klasterni tashkil etuvchilarni toifalarga ajratamiz va 23-sxemada ifodalab, bog'lanishlarni aniqlab ko'rsatamiz.

"INSERT" METODI

"Insert" metodi mavzuni o'rganish jarayonida "bilaman" (+), "bilmayman" (-), "fikrimga qarshi" (x), "bilishni xohlayman" (v), "tushunmadim" (?) deb nomlangan ustunlarga ega maxsus jadvalni to'ldirish va tegishli tahlillar o'tkazish, xulosalar chiqarish mashg'ulotidan iborat.

24-sxema

"Insert" metodini qo'llashning umumiy sxemasi

Insert jadvali

v	+	-	?
---	---	---	---

Bu metod o'zlashtirilishi ko'zda tutilgan yangi mavzu bo'yicha o'quvchi-talabalarning muayyan tushunchalarga egaliklarini aniqlash va ularda matnga nisbatan tahliliy yondashish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Metodni qo'llash jarayonida quyidagi harakatlar amalga oshiriladi:

– kichik guruhlar shakllantirilib, ular nomlanadi. Har bir guruhdan o'zlashtirilishi rejalashtirilayotgan mavzuga oid ikkita fikr bildirish so'raladi;

– o'quvchi-talabalar navbatma-navbat mulohazalarni bayon etadilar;

– bayon etilgan fikrlar yozuv taxtasiga yozib boriladi;

– so'ngra o'qituvchi yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matnni guruhlarga tarqatadi;

– guruhlar matn bilan tanishib chiqib, matn va o'zlari bildirgan fikrlarning bir-biriga qay darajada muvofiq kelganligini aniqlaydilar (o'xshashlik va farqlar maxsus belgilar yordamida qayd etiladi);

– guruh a'zolari shaxsiy qarashlarini ifoda etadilar va maxsus belgilar soni umumlashtiriladi;

– guruh a'zolari orasidan liderlar belgilanadi, liderlar guruhlar va sinf jamoasining natijalari bilan tanishtiradilar;

– guruhlarning yondashuvlari umumlashtirilib, yakuniy xulosa chiqariladi.

Metodni qo'llashda o'quvchi-talabalarning faoliyatlarini tegishli shakllardagi jadval yoki sxemalar bo'yicha tashkil etiladi. Masalan, guruhlar tomonidan bildirilgan fikrlar bilan matn qiyosiy taqqoslanganda 24-jadvalda ko'rsatilgan shakl bo'yicha tashkil etiladi:

24-jadval

Guruhlar tomonidan bildirilgan fikrlar bilan matni qiyosiy taqqoslash jadvali namunasi

Maxsus belgilar	Maxsus belgilarning maonosi
Z	Matnda guruhlar tomonidan bildirilgan fikrlar o'z aksini topgan bo'lsa
S	Matnda guruhlar tomonidan bildirilgan fikrlar o'z aksini topmagan bo'lsa
?	Matn bilan tanishish jarayonida savollar tug'lsa (tushunmovchiliklar yuzaga kelsa)

Guruhlar bo'yicha liderlarning hisobotidan so'ng guruhlarning natijalarini qiyosiy taqqoslab o'rganishni 25-jadvalda ko'rsatilgan shakl bo'yicha tashkil etiladi:

Liderlarning hisobotidan so'ng guruhlarning natijalarini qiyosiy taqqoslash jadvali namunasi

Maxsus belgilarning tartib raqamlari	Guruhlarning nomlari			
	Forobiy	Farg'oniy	Behbudiy	Avloniy
1.				
2.				
3.				

Metod o'quvchi-talabalarda mantiqiy fikrlash, shaxsiy xatolar ustida ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.¹¹

"Insert" texnologiyasi o'quv materiallarini o'zlashtirish va mustahkamlash, o'quvchi-talabalarning kitob bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, berilgan vazifalarni mustaqil bajarishlarida qo'l keladi. Ushbu texnologiya qo'llanilganda o'quvchi-talabalar matnlardan mustaqil foydalanish, olingan axborotlarni tahlil qilish va tizimlashtirish, ularni qisqa va aniq bayon qilish hamda tanqidiy fikrlash ko'nikmasiga ega bo'ladilar.

O'qitishning ushbu texnologiyasida o'qituvchi yangi mavzuni bayon etmaydi, balki uning nomini e'lon qiladi. Mavzu e'lon qilin-gach, o'quvchi-talabalar berilgan matnni mustaqil o'qib-o'rganadilar.

Shundan keyin keltirilgan maxsus jadvalning "bilaman" (+), "bilmayman" (-), "fikrimga qarshi" (x), "bilishni xohlayman" (v), "tushunmadim" (?) deb nomlangan ustunlarini belgilar bilan to'ldiradilar. So'ng o'qituvchi o'quvchi-talabalar bilan birgalikda to'ldirilgan jadvallarni muhokama qiladi.

Metodning afzalligi:

- o'quvchi-talaba matnlardan mustaqil foydalana oladi;
- olingan axborotlarni mustaqil tahlil qila oladi;
- axborotlarni tizimlashtirib, ularni qisqa va aniq bayon qilish ko'nikmasiga ega bo'ladi;
- kichik guruhlarda ishlash jarayonida har bir guruh a'zosining guruh bilan ishlash hamjihatligi mustahkamlanadi.

Metodning kamchiligi:

- metodni qo'llash uchun ko'p vaqt kerak;
- har bir ishtirokchi uchun alohida tarqatma material talab etiladi;
- ishtirokchilarning o'zlashtirish darajalari har xilligi sababli kutiladigan natijaga har doim ham erishilavermaydi.

¹¹ 1. Qarang: Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – T.: «Fan», 2006, 144 – 174-betlar.

“TOIFALI JADVAL TUZISH” METODI

*Qiyin fanlar yo‘q, faqat hazm etilishi
qiyin bo‘lgan izohlargina bor (A.I. Gersen)*

Bu metod o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha asosiy tushunchalarni toifalashtirib tahlil qilish va xulosalar chiqarish mashg‘ulotidan iborat.

Toifa – mavjud holat va munosabatlarni aks ettiradigan umumiy tushuncha bo‘lib, u:

- ajratilgan belgilarga ko‘ra olingan ma‘lumotlarni birlashtirishni ta‘minlaydi.

- tizimli mushohada qilishni, ma‘lumotlarni tarkiblashtirish va tizimlashtirish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

O‘quvchi- talabalar toifali sharhni tuzish qoidalari bilan tanishtiriladi. Aqliy hujum (klasterga ajratish) dan so‘ng kichik guruhlarda yangi o‘quv materiali bilan tanishiladi va olingan ma‘lumotlar fragmentlarini birlashtirishga imkon beradigan toifalarni izlash ishlari olib boriladi.

Toifalar jadval ko‘rinishida rasmiylashtiriladi. G‘oya ma‘lumotlar jadvalida tegishli toifalar bo‘yicha taqsimlanadi. Ish jarayonida ma‘lum bir toifalar nomlari o‘zgartirilishi mumkin. Yangilari paydo bo‘lishi mumkin.

Ish natijasi taqdimoti

Toifali sharhni tuzish qoidalari

1. Toifalar bo‘yicha ma‘lumotlarni taqsimlashning yagona usuli mavjud emas.
2. Bitta kichik guruhda toifalarga ajratish boshqa guruhda ajratilgan toifalardan farq qilishi mumkin.
3. O‘rganuvchilarga oldindan tayyorlab qo‘yilgan toifalarni berish mumkin emas, bu ularning mustaqil tanlovi bo‘lsin.
4. Toifali sharhni yaratish yakuniy mahsul sifatida emas, balki jarayon sifatida muhim.

Toifali sharh javdali namunasi

Toifalar va sharhlari				

“KONSEPTUAL JADVAL TUZISH” METODI

“Konseptual jadval tuzish” metodi o‘rganilayotgan mavzu bilan bog‘liq bar turli yondashuvlar, tushunchalar, tavsiflar, toifalar, ajralib turadigan belgilar va shu kabilarni tegishlicha taqqoslash, toifalash asosida tahlillar o‘tkazish, xulosalar chiqarishga o‘rgatish uchun xizmat qiladi.

“Konseptual jadval tuzish” metodi o‘rganilayotgan hodisa, tushuncha, qarash, mavzu va shu kabilarni ikki va undan ortiq jihat bo‘yicha taqqoslash imkonini beradi.

Tizimli mushohada qilish, ma‘lumotlarni tarkiblashtirish va tizimlashtirish ko‘nikma-sini rivojlantiradi.

Metodni qo‘llash bosqichlari:

1. Konseptual jadval tuzish qoidalari bilan tanishiladi. Taqqoslanadigan ob'ektlar aniqlanadi, taqqoslash amalga oshiriladigan tavsiflar ajratiladi.

2. Yakka tartibda yoki kichik guruhlarda konseptual jadval tuziladi va to‘ldiriladi;

- *vertikal bo‘yicha* - taqqoslash talab etiladigan narsalar (qarashlar, nazariyalar) joylashtiriladi

- *gorizontal bo‘yicha* – taqqoslashni amalga oshirishdagi har xil tavsiflar joylashtiriladi.

3. Ish natijasi taqdimoti.

Konseptual jadval tuzish namunasi

... ga yondashuvlar, ... tushunchalari	Tavsiflar, toifalar, ajralib turadigan belgilar va shu kabilalar			

"BILAMAN, BILISHNI XOHLAYMAN, BILIB OLDIM"**(“BBB –JADVALI”) METODI**

Ushbu metod o‘quvchi-talabalarga muayyan mavzular bo‘yicha bi-limlari darajasini baholay olish imkonini beradi. Metodni qo‘llash jarayonida o‘quvchi-

talabalar bilan guruhli yoki ommaviy ishlash mumkin. Guruh shaklida ishlashda mashg'ulot yakunida har bir guruh tomonidan bajarilgan faoliyat tahlil etiladi. Guruhlarning faoliyatlari quyidagi ko'rinishda tashkil etilishi mumkin:

1. *har bir guruh umumiy sxema asosida o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni bajaradi va mashg'ulot yakunida guruhlarning munosabatlari loyiha bandlari bo'yicha umumlashtiriladi;*

2. *guruhlar umumiy sxemaning alohida bandlari bo'yicha o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni bajaradi.*

O'quv faoliyati bevosita yozuv taxtasi yoki ish qog'ozida o'z aksini topgan quyidagi 25-sxema asosida tashkil etiladi:

25-sxema

“Bilaman, bilishni xohlayman, bilib oldim” sxemasi

Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim

Metoddan foydalanish uch bosqich asosida amalga oshiriladi, ya'ni:

1. O'quvchi-talabalarning o'rganilishi rejalashtirilayotgan mavzu bo'yicha tushunchalarga egalik darajalari aniqlanadi.

2. O'quvchi-talabalarning mavzu bo'yicha mavjud bilimlarini boyitishga bo'lgan ehtiyojlari o'rganiladi.

3. O'quvchi-talabalar mavzuga oid ma'lumotlar bilan batafsil tanishtiriladi.

Bosqichlar bo'yicha amalga oshiriladigan harakatlarning to'liq tafsiloti quyidagicha:

a. *o'quvchi-talabalar guruhlariga birlashtiriladi;*

b. *o'quvchi-talabalarning yangi mavzu bo'yicha tushunchalarga ega-lik darajasi o'rganiladi;*

c. *o'quvchi-talabalar tomonidan qayd etilgan tushunchalar loyiha 1-bandiga yozib boriladi;*

d. *o'quvchi-talabalarning yangi mavzu bo'yicha mavjud bilimlarini boyitishga bo'lgan ehtiyojlari sifatida bayon etilgan tushunchalar loyiha 2-bandiga yozib qo'yiladi;*

e. *o'qituvchi o'quvchi-talabalarni yangi mavzuga oid umumiy ma'lumotlar bilan tanishtiradi;*

f. *o'quvchi-talabalar o'zlashtirgan yangi tushunchalar aniqlanadi;*

g. *bayon etilgan yangi tushunchalar loyiha 3-bandiga yozib qo'yiladi;*

h. *mashg'ulot yakunida yagona loyiha yaratiladi.*

“T – JADVAL”

“T-jadval” mashg‘ulotda ikki xilga ajratib tahlil qilish mumkin bo‘lgan ma’lumotlar bilan ishlashni qulaylashtirish imkonini beradigan shakldagi jadvaldan iborat. Uning oddiy ko‘rinishi qog‘oz varag‘ining o‘rtasidan tik chiziq bilan ikki qismga ajratish va har bir qism yuqorisiga tegishlicha “ha”-“yo‘q”, “tarafdor”-“qarshi” kabi so‘zlar bilan, “+”-“-” kabi belgilar bilan, “A”-“B”, “1”-“2” kabi harflar yoki raqamlar va shu kabilar bilan belgilashdan iborat. Shunday hosil qilingan jadvalning ko‘rinishi “T” harfiga o‘xshashligidan uni “T-jadval” deb nomlanadi.

“T-jadval” munozara vaqtida ma’lumotlarni hamda qo‘shaloq javoblarni (“ha”-“yo‘q”, “tarafdor”-“qarshi”) yoki boshqa asoslarda taqqoslash natijalarini yozish uchun universal grafik organayzer hisoblanadi.

26-sxema

“T-jadval”dan foydalanish mashg‘uloti bosqichlari

Ishtirokchilarni T-jadval bilan ishlash qoidalarini bilan tanishtiriladi. Ishtirokchilar o‘z T-jadvallarini yakka tartibda yoki juftlikda to‘ldirib rasmiylashtiradilar.

T – jadval o‘rganilayotgan mavzuga doir bitta konsepsiya (ma’lumot)ning jihatlarini o‘zaro solishtirish yoki ularni “ha”-“yo‘q”, “tarafdor”-“qarshi”ga ajratish uchun xizmat qiladi. Tanqidiy mushohadani rivojlantiradi.

Ajratilgan vaqt oralig‘ida belgilangan tartibda (juftlikda) T-jadvalni to‘ldiradilar, uning chap tomoniga sabablar yoziladi, o‘ng tomoniga esa chap tomondagiga nisbatan qarama – qarshi g‘oyalari, omillar va shu kabilar yoziladi.

Yakka yoki juftlikda tuzilgan jadvallarni taqqoslab, muhokama qilib, kichik guruhning umumiy jadvalini to‘ldiriladi.

Kichik guruhlar tomonidan tuzilgan jadvallarni taqqoslab, muhokama qilib, o‘quv guruhining yagona T-jadvalini tuziladi.

“T-jadval” namunasi

+ (ha)	– (yo‘q)

“SWOT-TAHLIL” METODI

Kuchli, kuchsiz tomonlarni, imkoniyatlar, xavf-xatarni aniqlash asosida tahlil qilish va xulosalar chiqarish metodi

Bu metod biror loyihaning yoki tashkilot faoliyatining muvaffaqiyati uchun kelgusidagi ko‘zda tutilgan aniq natijani hisobga olgan holda strategik maqsad va loyihalarni ishlab chiqishda qo‘l keladi.

Qoidaga ko‘ra, “SWOT-tahlil”ning muvaffaqiyati tashkilotga bog‘liq bo‘lmay, balki kelgusidagi strategik maqsad va loyihalarni ishlab chiqishda ulardan ko‘zda tutilgan natijaning hisobga olinishiga bog‘liq bo‘ladi. Uni qo‘llashda tahlil qilinayotgan maqsad va loyiha elementlarini quyidagicha talqin qilish mumkin:

S - strength - **kuchli tomoni** - hal etilayotgan vazifaning afzalliklari;

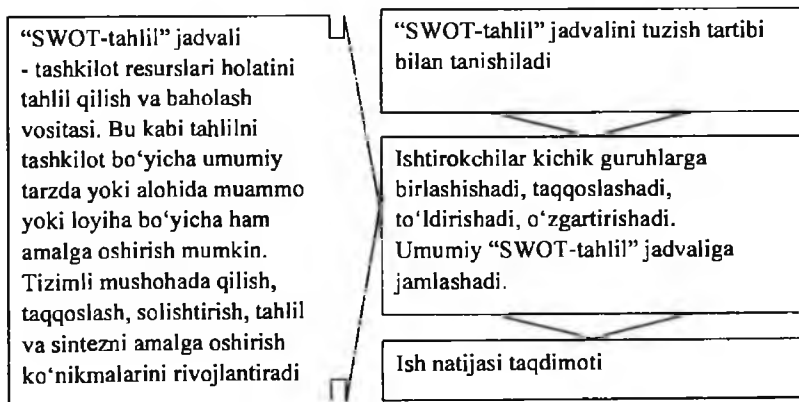
W - weakness - **kuchsiz tomoni** - maqsadga erishishda ichki muhit omillarini ta‘siri;

O - opportunities - **imkoniyatlar** - belgilangan vazifalarni hal etishdagi eng ma‘qul holat;

T - threats - **xavf-xatar** - faoliyatni amalga oshirishda to‘sqinlik qiluvchi tashqi muhit omillari.

27-sxema

“SWOT-tahlil” metodining umumiy sxemasi

"SWOT-tahlil" jadvalini to'ldirish namunasi

S	Kuchli tomonlari (korxonada ichki resurslari)	- barqaror rivojlanishning asosiy mexanizmi bo'lib xizmat qiladi - yangi loyihalar asosi hisoblanadi - noqulayliklarni yengib o'tishi vositasi ham bo'lishi mumkin
W	Ojiz tomonlari (korxonada ichki muammolari)	- korxonada faoliyati aynan shu kabi kamchiliklarni yengib o'tishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim - yangi loyihalar uchun o'zak maqsad hisoblanadi - rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda majburan hisobga olinishi zarur
O	Imkoniyatlar (tashqaridan)	- moliyalashtirish va qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha resurslari yoki tashqi manbasi bo'lib xizmat qiladi - korxonada maqsadi bilan qanchalik darajada ular mos kelishi yoki qanchalik murosaga kelish imkoniyati borligini hisobga olish zarur bo'ladi - yangi loyihalar asosi, yoxud hamkorlik manbasi bo'lishi mumkin
T	Xavflar (tashqaridan)	- har bir yangi loyihadada hisobga olinishi zarur - ularni bartaraf etish chora-tadbirlarini ishlab chiqish talab etiladi; - ayrim hollarda «dushmani» «ittifoqchi» ga aylantirish paradoksal varianti mumkin bo'ladi

"SWOT-tahlil" jadvalining umumiy ko'rinishi

S	W
O	T

“Qanday?” diagrammasini qurish qoidalari:

1. Ko‘p hollarda muammolarni hal etishda «Nima qilish kerak?» degan savolga nisbatan «Buni qanday qilish kerak?» degan savolga javob topish asosiy ahamiyatga ega bo‘ladi. Shunga ko‘ra «Qanday?» degan savol muammoni hal etishda asosiy savol hisoblanadi.

“Qanday?” ierarxik diagrammasi muammo haqida butunligicha umumiy tasavvurga ega bo‘lishga imkon beradigan savollarning mantiqiy zanjiri ko‘rinishida bo‘ladi.

Ketma-ket ravishda «Qanday?» savolini qo‘yish orqali siz faqat muammoni hal etishning barcha imkoniyatlarini tadqiq etibgina qolmay, balki ularni amalga oshirish usullarini ham o‘rganasiz.

Diagramma strategik darajadagi savol bilan ish boshlaydi. Muammoni hal etishning pastki (quyi) darajasi birinchi navbatdagi harakatlar ro‘yxatiga mos keladi.

2. O‘ylamay, baholamay va ularni o‘zaro solishtirmay tezlikda barcha g‘oyalarni yozish lozim bo‘ladi.

3. Diagramma hech qachon tugallanmaydi, unga yangi g‘oyalarni kiritish mumkin bo‘ladi.

4. Agar bir xil savol sxemada bir qancha «shoxlar»da qaytarilsa, demak u nisbatan muhimdir. U muammoni hal etishning muhim qadami bo‘lishi mumkin.

5. Yangi g‘oyalarni qanday grafik ko‘rinishda qayd etishni o‘zingiz hal eting (daraxt yoki kaskad ko‘rinishida, yuqoridan pastga yoki chapdan o‘ngga). Bunda eng muhimi nisbatan ko‘p miqdordagi foydali g‘oyalarni va muammo yechimlarini topishga imkon beradigan usul eng maqbul usul hisoblanishini esda tuting.

6. Agar siz to‘g‘ri savol bersangiz va optimist bo‘lsangiz, u holda «Qanday?» ierarxik diagrammasi (texnikasi) har qanday muammoning yechimini topib berishni kafolatlaydi.

“KASKAD” TARKIBIY-MANTIQUIY SXEMASI

“Kaskad” tarkibiy-mantiqiy sxemasi o‘quvchi-talabalarda o‘rganilayotgan muammoni tarkibiy-mantiqiy tahlil qilish, unga tegishli ierarxik g‘oyalar tarkibini aniqlash, tizimli, ijodiy, tahliliy mushohada qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

“Kaskad” tarkibiy-mantiqiy sxemasini qurish qoidalari:

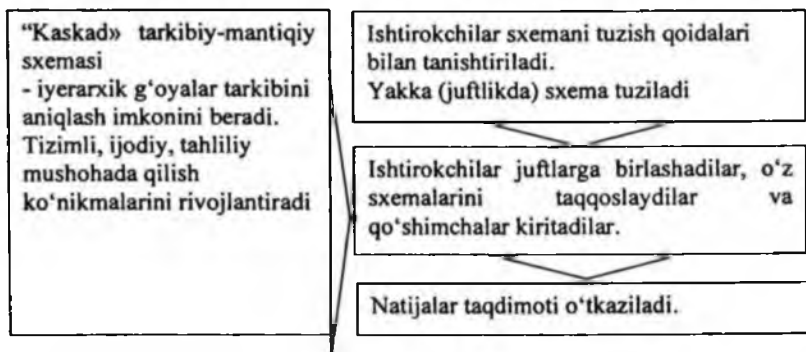
1. “Kaskad”ni tuzish jarayonida tizimli sxemaning tarkibiy qismi va elementlarini oldinga surish mumkin – bu u yoki bu holatni qayta mushohada qilishga imkon beradi.

2. G'oyalarni ishlab chiqishda agar siz tor yo'lakka kirib qolsangiz, u holda bir-ikki daraja yuqoriga qayting va muhim narsani unutmaganingizga hamda boshqacha nimadir qilish mumkin ekanligiga amin bo'ling.

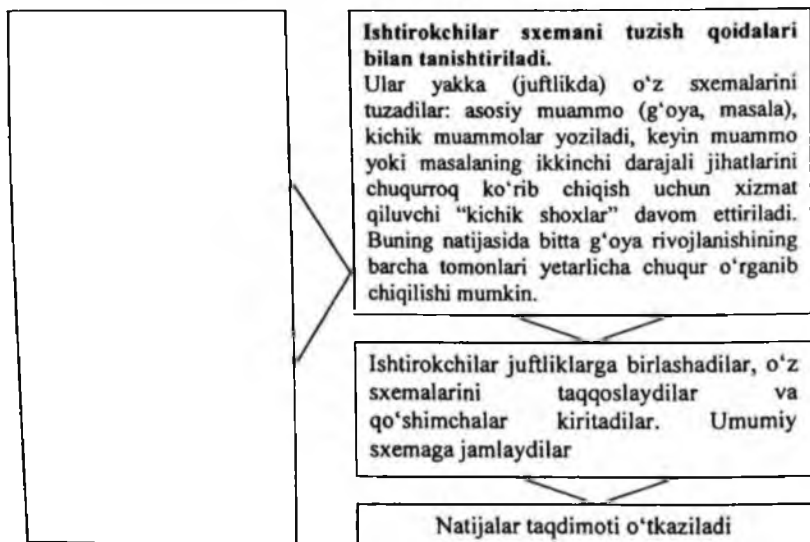
3. Siz chapdan o'ngga yozishga o'rgangansiz. «Kaskad» qurishning esa, o'ngdan chapga bo'lishiga harakat qiling. Buning uchun asosiy g'oyani varaqning chap chekkasiga emas, balki o'ng chekkasiga joylashtiring.

33-sxema

«Kaskad» tarkibiy-mantiqiy sxemasini qo'llash namunasi

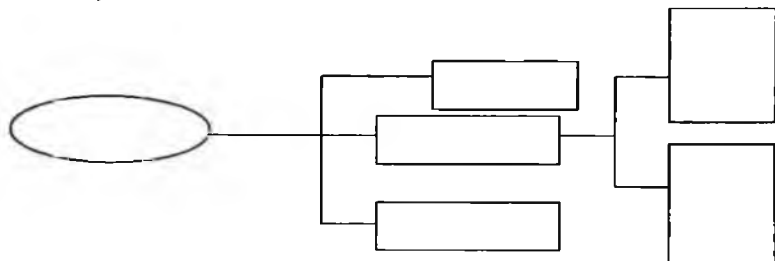

«Kaskad» tarkibiy-mantiqiy sxemasini qo'llashning shartli tasviri

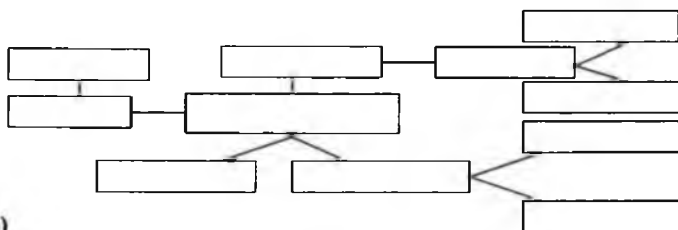

“Kaskad” tarkibiy-mantiqiy sxemasining namunalari

a)

b)

“NILUFAR GULI” SXEMASI

“Nilufar guli” sxemasi ishtirokchilarda tizimli, ijodiy, tahliliy mushohada qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Uning asosini 9 ta katta kvadratlar tashkil etib, ularning har biri o‘z navbatida to‘qqizta kichik kvadratlardan iborat. Asosiy muammo (masala) markaziy kvadratning markaziga yoziladi. Uni hal qilish g‘oyalari markaziy kvadrat atrofida joylashgan qolgan sakkizta kvadratlarga yoziladi. Har bir ushbu sakkizta g‘oya markaziy kvadrat atrofida joylashgan sakkizta katta kvadratlarning markaziga o‘tkaziladi, - boshqacha aytganda, nilufar gulidan uning gul bargiga o‘tkaziladi. Shunday qilib, ular har biri, o‘z navbatida, yana bir muammo sifatida qaraladi.

“Nilufar guli” sxemasi asosida mashg‘ulotni tashkil qilish:

1. O‘rganilayotgan mavzuga doir o‘quv topshiriqlari o‘qituvchi tomonidan oldindan tayyorlab olinadi.
2. Mashg‘ulot boshlanishida o‘quvchi-talabalarni o‘quv topshiriqlarini bajarish uchun 3 ta kichik guruhlariga ajratiladi.
3. Kichik guruhlariga topshiriqlar tarqatiladi va tegishli tushuntirishlar beriladi.

4. Har bir kichik guruh a'zolari o'z guruhlari raqamiga muvofiq belgilab qo'yilgan kvadratlarga (grafik tashkil etuvchilaridan biriga) mustaqil ravishda o'z fikrlari bo'yicha munosib tavsif va belgilarni xohlagan shaklda yozadilar.

5. Ma'lumotlarni tarkiblashtirish va tarkibiy bo'lib chiqish usul va vositalarini qo'llab o'rganilayotgan tushunchalar (hodisalar, voqealar, mavzular va shu kabilar) o'rtasidagi bog'liqliklarni aks ettiradilar.

6. Shu bog'liqliklar bo'yicha ma'lumotlarni tahlil qilish, solishtirish va taqqoslash usul va vositalarini qo'llab ma'lumotlarni ahamiyati jihatidan tegishli darajalarga ajratadilar.

7. Ma'lumotlar tarkibi va bog'liqliklaridagi muammoni aniqlash, uni hal etish, tahlil qilish va rejalashtirish usullari va vositalarini qo'llab tegishli xulosalar chiqaradilar.

8. Kichik guruhlar birlashib, to'ldirilgan grafik tashkil etuvchilarda yozilganlarni muhokama qiladilar va qiyosiy tahlil qiladilar.

9. Ma'lum bir misol asosida mashg'ulotdan ko'zda tutilgan maqsadning bajarilganligini tahlil qilib xulosalar chiqariladi.

10. Ushbu mavzu bo'yicha o'quv guruhining bilimini aks ettiradigan ko'rgazmali taqdimotni rasmiylashtiriladi.

“Nilufar guli” sxemasini qo'llash bosqichlari

«Nilufar guli» sxemasi muammoni hal etish usuli.

O'zida nilufar guli obrazini mujassam etgan. Uning asosini 9 ta katta kvadratlar tashkil etib, ularning har biri o'z navbatida to'qqizta kichik kvadratdan iborat.

Tizimli, ijodiy, tahliliy mushohada qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ishtirokchilar sxemani tuzish qoidalari bilan tanishtiriladi. Ular yakka (juftlikda) o'z sxemalarini tuzadilar: asosiy muammo (masala) markaziy kvadratning markaziga yoziladi. Uni hal qilish g'oyalari markaziy kvadrat atrofida joylashgan qolgan sakkizta kvadratlarga yoziladi. Har bir ushbu sakkizta g'oya markaziy kvadrat atrofida joylashgan sakkizta katta kvadrat markaziga o'tkaziladi, - boshqacha aytganda, nilufar gulidan uning gul bargiga o'tkaziladi. Shunday qilib, ular har biri, o'z navbatida, yana bir muammo sifatida qaraladi.

Ishtirokchilar juftliklarga birlashadilar, o'z sxemalarini taqqoslaydilar va qo'shimchalar kiritadilar. Umumiy sxemaga jamlaydilar

Natijalar taqdimoti o'tkaziladi

"Nilufar guli" sxemasining umumiy ko'rinishi

	B	
	D	
	G	

	Z	
B	Z	C
D	A	F
G	H	Y
	H	

	C	
	F	
	Y	

XOTIMA

Ta'lim oluvchilarning o'quv faoliyati shaxsiy mohiyat sifatida qabul qilinadigan o'quv maqsadlariga ongli ravishda qaratilgan bo'lishi lozim. Psixolog olimlar (D.B.Elkonin va b.) ta'kidlaganidek, o'quv faoliyati eng avvalo shunday faoliyatki, uning natijasida ta'lim oluvchining (o'quvchining) o'zida o'zgarish yuz beradi. Bu faoliyat o'z holicha o'zgarishdir. Uning mahsuli, sub'ektning o'zida yuz bergan o'zgarishlardir.

O'quv faoliyatining asosiy motivlari ichki o'quv-bilish motivlaridir. O'quv faoliyatining eng muhim motivatsiyasi esa, ta'lim oluvchining bo'lg'usi kasbiga bo'lgan qiziqishi va moyilligidir.

Ta'lim oluvchi o'zining o'quv jarayonida egallagan bilimlaridan, kasbiy ko'nikma va malakalaridan hissiy qoniqish va undan quvonch hissini hosil qilishi lozim.

Bunday vazifalarni hal qilishda o'qitish jarayonida o'yinli metodlardan foydalanish ulkan ahamiyat kasb etadi. O'yinli o'qitish metodlaridan foydalanish ta'lim jarayonida barcha ishtirokchilar muloqotning demokratik uslubi yutuqlaridan foydalanishlariga xizmat qiladi, ta'lim oluvchilarning ijodiy kuchlari va qobiliyatini o'stiradi.

Hozirda o'qituvchilar uchun har bir dars mavzusiga xos xususiyatlarga muvofiq bo'lgan ta'lim metodlarini to'g'ri tanlash, ulardan samarali foydalanish yo'l-yo'riqlarini puxta egallash eng dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda mazkur o'quv-metodik qo'llanma zarur yordam ko'rsatishiga umid qilamiz.

TAYANCH TUSHUNCHALAR

Hozirda ta'lim metodlari sohasida turli mamlakatlarda o'ziga xos tajribalar mavjudligini hisobga olgan holda pedagogik faoliyatda xorijiy adabiyotlar, o'quv-metodik materiallar va boshqa manbalar bilan tanishish, ularni o'rganish hamda amaliyotda zarur darajada foydalanish ta'lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda jiddiy ahamiyatga ega. Shu munosabat bilan ta'lim metodlarining nazariy va amaliy masalalariga tegishli asosiy atamalarning o'zbek va ingliz tillaridagi qisqa sharhlarini quyidagi jadvalda keltirdik.

Atamalar	O'zbek tilidagi sharhi	Ingliz tilidagi sharhi
"Assesment" texnologiyasi "Assessment technology"	Talabalarning bilim, ko'nikma va malakalari dara-jasini har tomonlama, xolis baholash imkoniyatini ta'minlovchi topshiriqlar to'plami	A set of assignments intended for comprehensive assessment of skill and competence level of students
Validatsiya Validation	Ta'lim mahsuloti, ta'lim xizmatlari yoki ta'lim tizimi iste'molchilari ehtiyojlari-ning qondirilishi	Satisfaction of interests of customers in educational and service system
Vebinar texnologiya Webinar technology	Web texnologiyalar asosi (onlayn tadbirlar va ta'lim vositalari yordami)da tashkil etiladigan seminar, konferensiya, bahs-munozara, uchrashuv, taqdimot, trening, turli voqea yoki hodisalar bo'yicha Internet tarmog'i orqali tashkil etiladigan to'g'ridan to'g'ri uzatiladigan lavha (translyatsiya)lar.	Broadcasting organized via Internet transmitting live seminars, conferences, debates, resentations, negotiations, meetings, trainings, various events with the help of Web technologies
Dars ishlanmasi Lesson planning	Ta'limiy mazmunga ega loyiha va o'qituvchi tomonidan tuzilishi majburiy bo'lgan hujjat	An obligatory document completed by a teacher and a project that has educational essence
Dasturiy ta'lim Program education	1) o'qitishning talaba, talabalar ehtiyoji, qizi-qishi, bilimi, dunyoqarashi, ular tomonidan o'quv material-larini o'zlashtirishda duch kelish ehtimoli bo'lgan muammolar, o'quv fanining imkoniyatlarini inobatga olgan holda tashkil etiladi-gan ta'lim; 2) pedagogik texnologiyalaridan biri	1) education organized considering interests and needs, outlook of students, problems that appear in assimilation of study materials by students, and opportunities of the academic subject; 2) one of the pedagogical technologies

Invigilator Invigilator	Masofaviy ta'lim asosida tashkil etiladigan o'qitish natijalarini nazorat qiluvchi mutaxassis-pedagog	A specialist-pedagog who controls the results of teaching in the frames of distance learning
Individual ta'lim Individual education	Ta'lim jarayonida o'qituvchining faqatgina bir nafar talaba bilan yoki talabaning ta'lim vositalari (adabiyotlar, kompyuter, tele-videnie, radio va b. axborot texnologiyalar) bilan o'zaro hamkorligi asosida o'quv materiallarining o'zlashtirilishini ta'minlashga yo'naltirilgan ta'lim	Education aimed at developing of mastering skills of a student in cooperatuion with a single student or educational means (literature, computer, television, redio, etc.) during educational process
Innovatsion ta'lim Innovative education	Talabada yangi g'oya, me'yor, qoidalarni yaratish, o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalarni, me'yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim	Education that allows to develop skills and qualities f a student
Innovatsion faoliyat Innovative activity	Yangi ijtimoiy talablarning an'anaviy me'yorlarga mos kelmasligi yoki yangi shakllanayotgan g'oyalarning mavjud g'oyalarni inkor etishi natijasida vujudga keladigan majmual muammolarni yechishga qaratilgan faoliyat	An activity carried out for solving a set of problems that occur as a result of rejecting new developing ideas or inappropriateness of new social requirements to traditional standards
Innovatsiya Innovation	Muayyan tizimning ichki tuzilishini o'zgartirishga qaratilgan faoliyat	An activity aimed at changing the internal structure of a certain system
Interfaol ta'lim Interactive yeduction	Talabalarining bilim, ko'nikma, malaka va muayyan axloqiy sifatlarini o'zlashtirish yo'lidagi o'zaro harakatini tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim	The education based on organization of interaction in mastering by students certain moral qualities, skills and knodlegde

<p>“Keys-stadi” texnologiyasi “Case study” technology</p>	<p>Muammoli vaziyat; talabalarda aniq, real yoki sun’iy yaratilgan muammoli vaziyatni tahlil qilish orqali eng maqbul variantlarini topish ko’nikmalarini -shakllantirishga xizmat qiladigan texnologiya</p>	<p>A technology that forms skills in earching for proper variants by analyzing created or authentic dilemma (problematic situation) or problems</p>
<p>Konsorsium Consortium</p>	<p>Masofaviy ta’limni tashkil etuvchi ikki universitetdan iborat birlashma</p>	<p>A union of two universities that organize a distance learning</p>
<p>Loyihalash Projecting</p>	<p>Boshlang’ich ma’lumotlar, aniq belgilangan vaqt, maxsus tanlangan shakl, metod va vositalarga tayanib, kutiladigan natijani taxmin qilish, bashoratlash, rejalashtirish orqali avvaldan faoliyat modelini tuzish, faoliyat yoki jarayon mazmunini ishlab chiqishga qaratilgan amaliy harakat</p>	<p>An action aimed at developing the essence of an activity or process, acivity model by assuming, predicting, planning an expected result based on the initial information, specifically chosen form, method and means</p>
<p>Loyiha Project</p>	<p>Aniq reja, maqsad asosida uning natijalanishini kafolatlagan holda pedagogik faoliyat mazmunini ishlab chiqishga qaratilgan harakat mahsuli</p>	<p>A result of an action aimed at developing the essence of pedagogical activity based on a certain plan, aim and by guaranteeing its effectiveness</p>
<p>Loyiha metodi A method of project</p>	<p>O’quv jarayonini individuallashtirish, talabani o’zini mustaqil namoyon qilishini rejalashtirish, o’z faoliyatini oqilona tashkillashtirish va nazorat qilish imko-niyatini beradigan ta’lim metodlari majmui</p>	<p>A set of educational methods that allow individualization of educational process, independent planning of students’ performance, control and proper organization of an activity</p>
<p>Loyiha ta’limi A study of project</p>	<p>Ta’limiy xarakterdagi aniq reja, maqsad asosida uning natijalanishini kafolatlagan holda pedagogik faoliyat mazmunini ishlab chiqishga yo’naltirilgan ta’lim</p>	<p>Education aimed at developing the essence of pedagogical activity by guaranteeing the effectiveness of a pla and aim that have educational characteristics</p>

<p>Masofaviy ta'lim Distance learning</p>	<p>Muayyan nuqtadan axborot-kommunikatsiya vositalari (video, audio, kompyuter, multimedia, radio, televidenie va b.) yordamida ta'lim xizmatlarini ko'rsatish, ta'limiy mahsulotlarni tarqatish va yetkazib berishdai an'anaviy hamda innovatsion shakl, metod, vositalarga asoslangan holda ta'lim resurslaridan foydalanishga yo'naltirilgan ta'lim</p>	<p>Education aimed at using study resources based on innovational form, method and means in organizing study services, expanding and delivering study products with the help of certain information communication means (video, audio, computer, multimedia, radio, television, etc.)</p>
<p>Mahorat darslari Master classes</p>	<p>Ochiq tashkil etilib, ilg'or pedagogik tajribalarni targ'ib etishga yo'naltirilgan samarali o'qitish shakli</p>	<p>An effective form of teaching organized to spread progressive pedagogical experiences</p>
<p>Moderator Moderator</p>	<p>Masofaviy ta'lim negizida tashkil etilayotgan seminar, trening, davra suhbatlari va forumlarga boshchilik qiluvchi (boshqaruvchi) pedagog</p>	<p>A gedagog leading seminars, trainings, debates and forums organized in the frames of distance learning</p>
<p>Model Model</p>	<p>Real, haqiqatda mavjud bo'lgan ob'ektning soddalashtirilgan, kichraytirilgan (kattalashtirilgan) yoki unga o'xshagan nusxasi</p>	<p>A simplified or lessened copy of a real and authentic object</p>
<p>Modernizatsiya Modernization</p>	<p>Ob'ektning yangi talablari va me'yorlar, texnik ko'rsatkichlariga mos ravishda yangilanishi</p>	<p>Renewal of the object according to the new requirements, quality indicators and technical regulations</p>
<p>Modul Module</p>	<p>1) tizim ichidagi o'zaro chambarchas bog'liq elementlardan iborat tugin; 2) muayyan texnologiyani tashkil qiluvchi tarkibiy bo'laklarni ifodalovchi atama; 3) o'quv materialining mantiqan tugallangan birligi</p>	<p>1) units that consists of interrelated elements in the system; 2) notion meaning parts that create a certain technology; 3) logically completed units of study materials</p>

<p>Modul ta'limi A study of module</p>	<p>O'quv jarayonini tashkil etishning muayyan shakli bo'lib, unga ko'ra o'quv materiali mantiqiy tugallangan birliklari – modullarga asoslangan holda ma'lum bosqich va qadamlar asosida o'zlashtiriladi</p>	<p>A certain form of organization of educational process, according to which the logically completed units of study materials are mastered based on the certain staGES and steps</p>
<p>Muammoli vaziyat Dilemma</p>	<p>Talabalarning ma'lum topshiriqlarni bajarish (masalani yechish, savolga javob topish) jarayonida yuzaga kelgan ziddiyatni anglashi bilan bog'liq ruhiy holati bo'lib, u hal etilayotgan masala bilan bog'liq yangi bilimlarni izlashni taqozo etadi</p>	<p>It is a psychological state of a student that is related with tension that occurs during a process of accomplishing the assignments, and it requires to master skills, knowledge for successful and effective accomplishment</p>
<p>Muammoli ta'lim Problem education</p>	<p>Talabalarda ijodiy izlanish, kichik tadqiqotlarni amalga oshirish, muayyan farazlarni ilgari surish, natijalarni asoslash, ma'lum xulosalarga kelish kabi ko'nikma va malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim</p>	<p>Education aimed at developing students' competence and skills in carrying out creative researches, promoting certain theories, reasoning the results, coming to some conclusions</p>
<p>Mustaqil ta'lim Independent learning</p>	<p>OTM talabalarida pedagog rahbarligi va nazorati ostida o'quv hamda mutaxassislik fanlari bo'yicha ma'ruza, seminar va amaliy mashg'ulotlarida egallangan BKMni mustahkamlash, boyitish, ular tomonidan yangi BKMni mustaqil o'zlashtirilishini ta'minlash, ularni kasbiy faoliyatni mustaqil tashkil eta olishga tayyorlashga yo'naltirilgan ta'lim</p>	<p>education aimed at preparing the students of higher educational institutions for independent organization of professional activity, self-mastering and improving skills and competence obtained in lectures, seminars and practical lessons on specialized study subjects under the supervision and control of pedagogs</p>
<p>Novatsiya Novation</p>	<p>Tizimdagi ayrim elementlarnigina o'zgartirishga xizmat qiluvchi faoliyat</p>	<p>An activity that serves to change certain elements in the system</p>

Pedagogik muammo Pedagogical problem	Hal qilinishi zarur, biroq, hali yechish usuli noma'lum bo'lgan pedagogik xarakterdagi masala	A pedagogical issue that must be solved but has uncertain ways of solution
Rivojlantiruvchi ta'lim Developing education	Talabalarning ichki imkoniyatlarini rivojlanti-rish va ularni to'la ro'yobga chiqarishga yo'naltirilgan ta'lim	Education aimed at revealing and developing students' inner capacities
Supervisor Supervisor	Quyidagi to'rt vazifani bajaradi: o'qituvchi sifatida o'rgatadi, fasilitatorlik, maslahatchi, ekspert vazifani bajaradi.	Supervisor-does 4tasks, teaches as a teacher facilitator,advisor and expert.
Superviziya Supervision	O'zaro munosabatlar tizimi bo'lib, supervisor tomonidan kasbiy faoliyatga oid boshqa mutaxassisga maslahatlar berishni ko'zda tutadi.	Supervision-gives advice to other specialists on their professional, activities and interrelation system.
Tadqiqot loyihalari Projects of research works	Ilmiy izlanish xarakteriga ega loyihalar	Projects that have scientific study characteristics
Ta'lim jarayonini loyihalashtirish Projecting the educational process	O'qituvchi tomonidan talabning muammoni izlash, uni hal etish bo'yicha faoliyat-ni rejalashtirish va tashkil-lashtirishdan to ommaviy baholashgacha bo'lgan mustaqil harakat qilishini ta'minlov-chi maxsus tashkil etilgan maqsadli o'quv faoliyati	A targeted educational activity organized in order to develop students' skills in carrying out independent actions to plan and organize activities and its assessment
Ta'lim innovatsiyalari Educational innovations	Ta'lim sohasi yoki o'quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo'llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar	Forms, methods and technologies that are used for innovative solutions to existing problems in learning process or educational sphere and that guarantee effective results
Tayanch konspekt Reference cpectspect	Nazariy o'quv materiali (axboroti)ni grafikli tasvir (qisqa xulosa, tushuntiruvchi surat, shartli ramz, sxema, javal, grafik chizma va b.)da ifodalovchi konspekt	A conspect about theoretical learning materials (information) depicted with graphic pictures (brief conclusion, explaining pictures, signs, schemes, charts)

<p>Texnologik model (pasport) Technological model (passport)</p>	<p>Ta'lim yoki ma'naviy-ma'rifiy tadbimning asosiy ko'rsatkichlari va ularning texnologik tavsifini yorituvchi hujjat</p>	<p>A document that reveals main indicators of education or spiritual and educational events and their technological characteristics</p>
<p>Texnologik xarita Technological map</p>	<p>Ta'lim jarayonni bajaruvchi yoki ma'lum ob'ektga texnik xizmat ko'rsatuvchi pedagoglarga taqdim etiladigan barcha zarur ma'lumotlar, ko'rsatmalarni o'z ichiga olgan hujjat</p>	<p>A document that comprises all necessary information that is represented to pedagogues that lead educational process or those who carry out technical services to a certain object</p>
<p>Tyutor Tutor</p>	<p>O'quv kurslari uchun interfaol metodlarni tanlovchi, ma'ruza o'qituvchisi bilan talaba o'rtasida ta'limiy aloqani o'rnatuvchi ustoz, murabbiy</p>	<p>A teacher, coach who uses interactive methods for courses and establishes learning communication between a student and lecturer</p>
<p>Fasilitator Facilitator</p>	<p>Masofaviy ta'lim xizmatidan foydalanayotgan guruhlarning faoliyatini natijasini muammoning ilmiy yechimini topishga yo'naltiruvchi, guruhlarda yuzaga keladigan muloqotni rivojlantiruvchi, shuningdek, guruhlar faoliyatini xolis, samarali baholovchi pedagog</p>	<p>A teacher who helps to search for scientific solutions to the problem of the results of activities of groups that use distance learning services, and who develops communication occurring in groups, effectively and objectively assesses activity of groups</p>
<p>Franchayzing Franchising</p>	<p>O'zaro hamkor universitetlarning bir-birlariga o'zlari tomonidan tashkil etiladigan masofaviy ta'lim kurslarini tashkil etish huquqining berishi</p>	<p>Rights that are given by partner universities to other universities for carrying out distance learning courses</p>
<p>Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim Student-centered education</p>	<p>Talabaning fikrlash va harakat strategiyasini inobatga olgan holda uning shaxsi, o'ziga xos xususiyatlari, qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim</p>	<p>Education aimed at developing particular characteristics and abilities and personality of a student by considering his thinking and action strategies</p>

Shaxsni rivojlantirish Developing an individual	Individda vaqt nuqtai nazaridan jismoniy va ruhiy o'zgarishlarning sodir bo'lish jarayoni	A process of occurring physical and psychological changes in an individual
Edvayzer Advisor	Bitiruv malakaviy ishi, kurs loyihalarining talabalar tomonidan individual, mustaqil bajarilishi vaqtida metodik yordam beradigan maslahatchi	An advisor who assists in an independent accomplishment of a thesis, course projects by students
O'yin texnologiyalari (o'yin ta'limi) Game technologies (game learning)	Ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirishning barcha ko'rinishlari: bilim, ko'nikma, malaka hamda hissiy-baholovchi faoliyat jarayonini hosil qilishga yo'naltirilgan shartli o'quv vaziyatlarini ifodalovchi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim (pedagogik texnologiya) turlaridan biri	One of the types of education (pedagogical technologies) aimed at creating a process of emotional and assessment activity as well as skills and competence that are the forms of mastering various social experiences by a student
O'quv loyihasi Learning project	1) talablarning muammolarni izlash, tadqiqot qilish va yechish, natija (echim)ni mahsulot ko'rinishida rasmiylashtirishga qaratilgan mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish usuli; 2) nazariy bilimlar asosida amaliy topshiriqlarni yechishga qaratilgan o'quv harakati vositasi; 3) rivojlantirish, tarbiyalash, ta'lim berish, bilimlarni boyitish, mustahkamlash va malakalarni shakllantirishga yo'naltirilgan didaktik vosita	1) a method of organizing an independent learning activity carried out by students for searching, studying and solving the problems and representing a result in the form of a product; 2) means of learning activities carried out by students for accomplishing the practical assignments based on theoretical knowledge; 3) a didactic mean that develops, educates, increases knowledge and develops skills, competence
O'quv topshiriqlari Study assignments	O'rganilayotgan mavzu bo'yicha talabalar tomonidan o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalar darajasini aniqlashga xizmat qiladigan ta'limiy vazifalar yig'indisi	A set of learning assignments that allows to identify the level of knowledge, skills and competence of students on a certain subject

<p>Hamkorlik ta'limi Cooperation education</p>	<p>O'quv jarayonida talabalar-ning jamoada, kichik guruh va juftlikda bilimlarni birgalikda o'zlashtirishlari, o'zaro rivojlanishlari, "pedagog-talaba(lar)" muno-sabatining hamkorlikda tashkil etilishini ifodalovchi ta'lim</p>	<p>Education based on cooperation of a teacher and student, and cooperation of students for mastering learning materials and improving in a team, small groups or in pairs in a learning process</p>
<p>Hamkorlik ta'limi texnologiyalari Cooperation education technologies</p>	<p>O'quv jarayonida talabalar-ning jamoada, kichik guruh va juftlikda bilimlarni birgalikda o'zlashtirishlari, o'zaro rivojlanishlari, shuningdek, "pedagog-talaba(lar)" munosabatining hamkorlikda tashkil etilishini ta'minlovchi ta'limiy xarakterdagi texnologiyalar</p>	<p>Educational technologies that allow to establish relationships based on cooperation of a teacher and student, and cooperation of students for mastering learning materials and improving in a team, small groups or in pairs in a learning process</p>

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-sonli Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi 4947-sonli Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabr "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 25 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
5. Usmonov B.Sh., Xabibullaev R.A. Oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish. O'quv qo'llanma. T.: "Tafakkur" nashriyoti, 2020 y. 120 bet.
6. O'rinov V. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim muassasalarida ECTS kredit-modul tizimi: asosiy tushunchalar va qoidalar. O'quv qo'llanma.
7. Nyu Bransvik Universiteti, 2020 y.
8. Oliy ta'limning me'yoriy - huquqiy xujjatlari to'plami. -T., 2013. 8. Rasprostranenie Bolonskogo protsessa: o deklaratsii k vnedreniyu na praktike. V 3-x chastyax. Chast 2. Tendensii razvitiya Bolonskogo protsessa, yego instrumenty i opyt vnedreniya / R.R. Agishev, I.V. Anisimova, Sh.M. Valitov, D.A. Gopkalo, V.G. Kryukov, A.E. Pushkina, L.A. Simonova, A.P. Snegurenko.
9. Pod red. prof. R.R. Agisheva. - Kazan, KGTU im. A.N. Tupoleva, 2008. - 118 s.
10. The European Higher Education Area. - Joint Declaration of the Ministers of Education. - Bologna, 1999, 19 June.
11. Shaping our Own Future in the European Higher Education Area // Convention of European Higher Education Institutions. - Salamanca, 2001, 29-30 march.
12. Bottino R.M., Forcheri P., Molfino M.T. Technology Transfer in
13. Cropley A., Cropley, D. Using Assessment to Foster Creativity. – Singapore: World Scientific. 2007. Pp. 209-230.
14. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.
15. Avlaev O.U. Muammoli ta'limning psixologik asosi. –T.: 2014 y. 132 b
16. Ayupov T.X., Ahmadjonov X.I., Imomqorieva Sh.R. Samarali ta'lim berish usullari. –T.: 2003.

17. Ashurova S. Maxsus fanlarni modul texnologiyasi asosida o'qitish. // Kasb-hunar ta'limi. 2004-yil 5-soni.
18. Azizxo'jaeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma.–T.: 2006, 159 bet.
19. Axunova G.N., Golish L.V., Fayzullaeva D.M. Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish. O'quv uslubiy qo'llanma. – T.: 2009. 155 bet.
20. "Innovatsion ta'lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik" moduli bo'yicha o'quv –uslubiy majmua. (Tuzuvchilar: N.A. Muslimov, M.Usmonboeva, M.Mirsolieva) T.: 2016 y. 227 bet.
21. Karimova V. Psixologiya. O'quv qo'llanma. –T.: 2002.
22. Muslimov N.A va boshqalar. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. O'quv-metodik qo'llanma. – T.: "Sano-standart", 2015. – 208 b.
23. Muslimov N.A va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativ asoslari. O'quv-metodik qo'llanma. – T.: "Sano-standart", 2015. – 120 b.
24. Olimov Q.T. "Zamonaviy ta'lim va innovatsion texnologiyalari bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalar" moduli bo'yicha o'quv –uslubiy majmua. 2015y. 81 bet
25. D.Ro'ziyeva va boshqalar. Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi / Metodik qo'llanma. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2013. – 136 bet.
26. Tolipov O'.Q., Usmonberdieva M. Pedagogik texnologiyalar-ning tatbiqiy asoslari. O'quv qo'llanma; -T.:»Fan», 2006.
27. Tojiboeva D. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. –T.: 2009.
28. "Ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari" mavzusidagi seminar trening materiallari. –T.: 2002.
29. Tillashayxova M. Yangi axborot-kommunikatsiya texnologiya-lari va ularning ta'lim tizimini rivojlantirishdagi o'rni.// Iqtisodiyot va ta'lim, 2005-yil 2-soni.
30. Usmonova Sh., Rahimov B. Muammoli ta'limni tashkil etishning psixologik asoslari. // Xalq ta'limi, 2005-yil 5-soni.
31. Farberman B.L. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. –T.: Fan, 2000.
32. Farberman B.L., Musina R.G. Jumaboeva F.R. Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning zamonaviy usullari. –T.: 2002.
33. Xodiev Baxodir Yunusovich, Golish Lyudmila Vladimirovna. Mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish usul va vositalari. O'quv-uslubiy qo'llanma – T.:TDIU, 2010. – 97 b.
34. Yo'ldoshev J., Hasanov S. Pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma.–T.: "Iqtisod-moliya", 2009, 608 bet.

MUNDARIJA

KIRISH	3
1 - MAVZU: MAXSUS (PSIXOLOGIYA) FANLARINI O‘QITISH METODIKASI FANINING MAQSADI VA VAZIFALARI	4
2 - MAVZU: MAXSUS (PSIXOLOGIYA) FANLARINI O‘QITISH JARAYONIDA QO‘LLANILADIGAN TA‘LIM SHAKLLARI	9
3 - MAVZU: SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN TA‘LIM TEXNOLOGIYALARI	32
4 - MAVZU: MAXSUS (PSIXOLOGIYA) FANLARNI O‘QITISHDA RIVOJLANTIRUVCHI VA TANQIDIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRUVCHI TA‘LIM TEXNOLOGIYALARI	52
5 - MAVZU: PSIXOLOGIYA FANLARINI O‘QITISH JARAYONIDA QO‘LLANILADIGAN INTERFAOL METODLARI	72
6 - MAVZU: MAXSUS (PSIXOLOGIYA) FANLARINI O‘QITISH JARAYONIDA QO‘LLANILADIGAN TA‘LIM VOSITALARI	99
7 - MAVZU: MAXSUS FANLARNI O‘QITISHDA DARSLARNI TAHLIL QILISH METODIKASI	109
8 - MAVZU: MAXSUS FANLARNI O‘QITISHDA MODULLI TA‘LIM TEXNOLOGIYALARI	112
9 - MAVZU: MAXSUS FANLARNI O‘QITISH JARAYONIDA QO‘LLANILADIGAN INNOVATSION TEXNOLOGIYA: LOYIHA METODI	140
10 - MAVZU: PSIXOLOGIYA FANLARINI O‘QITISHDA KEYS TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH “KEYS-STADI” TEXNOLOGIYASI	144
11 - MAVZU: O‘QUV MASHG‘ULOTLARINING ZAMONAVIY TURLARI ASOSIDA TASHKIL ETISH VA O‘TKAZISH METODIKASI	152
12 - MAVZU: PSIXOLOGIK BILIMLARNI TEKSHIRISH VA BAHOLASH	164
13 - MAVZU: PSIXOLOGIYA FANLARIDA MUSTAQIL ISHLARNI TASHKIL ETISH METODIKASI	175
ILOVALAR	180
TAYANCH TUSHUNCHALAR	339
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR	348

O.U.AVLAYEV, S.R.MIRZAYEVA, SH.R.SAMAROVA

MAXSUS FANLARNI O‘QITISH
METODIKASI

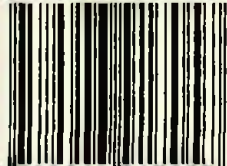
O‘QUV QO‘LLANMA

Muharrir: H.Toxirov
Texnik muharrir: T.Tursunov

**O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining «Yangi chirchiq book» nashriyotiga
2022 yil 19 dekabrda berilgan 054070-sonli litsenziyasi
Nashriyot manzili: Toshkent viloyati, Chirchiq shahri, Madaniyat MFY.**

**Ofset qog'ozi. Bichimi 60x84. 1/16
Times garniturasida ofset usuli. Shartli bosma tabog'i - 42
Buyurtma № 955240. Adadi 100 nusxada
«Yangi chirchiq book» MChJ bosmaxonasida chop etildi.**

ISBN 978-9943-9170-5-7

9 789943 917057